STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 05441

DI PEKH-IDEN

Ari Ibn-Zahav

*Permanent preservation of this book was made possible
by Philip & Blanche Meisel
in memory of
Minnie & Nathan Long and Bessie & David Meisel*

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ארי אבן־זהב

די פּעך־אידען

(דזשענטשארעם)

איבערזעצט פון העברעאיש
דורכ'ן מחבר

פארלאג „אחיעבר" — ווארשע 1939

ARI IBN SAHAV
SMOLARZE
Przekład autora
z hebrajskiego
Wyd. „ACHIEVER"
Warszawa, 1939

Zakłady Graf. „FENIKS", Warszawa

ארי אבן-זהב

דער ערשטער

(אנשטאָט אנ׳הקדמה)

Printed in Poland

איז אייך בעקאַנט דאָס גרעניץ־שטעדטעל גראַיעווא, נעבען ליק? די, וואָס האָבען אַנ'אַהנונג וועגען דער העברעאישער ליטעראַטור, וועלען וויסען, אַז אין גראַיעווא, האָט דער העברעאישער שריפטשטעלער אברהם מרדכי פּיורקאָ ז"ל אַרויסגעגעבען דעם „גן שעשועים", דער ערשטער זשורנאַל פאַר דער יוגענד, אָדער אַז אין ליק, פון יענער זייט גרעניץ, איז געדרוקט געוואָרען דער „המגיד"; און די, וואָס האָבען אַנטייל־גענומען אין דער סאָציאַליסטישער אַרבייט אין דעם אַלטען רוסלאַנד, וועלען זיך דערמאָהנען, אַז דורך גראַיעווא פלעגט מען אַריבערשוואַרצען די רעוואָלוציאָנערען קיין דייטשלאַנד. — גראַיעווא איז די מוטער פון דעם פעך־און שמיר־האַנדעל און פון איהר שטאַמען אַלע פעך־אידען (אָדער ווי מען פלעגט זיי רופען „דזשעגציאַרעס), וואָס זענען געווען צעשפּרייט און צעזייהט איבער גאַנץ דייטשלאַנד, איבער דער גאַנצער „מדינה פּרייסען", ווי זיי האָבען זי גערופען.

און ווער איז געווען דער זיידע, דער ערשטער, וואָס איהם איז איינגעפאַלען דער וואונדערבאַרער געדאַנק זיך אַריבערצוכאַפּען די רוסיש־דייטשע גרעניץ, און געפינען אין פּרייסען אָט די פּרנסה? די פעך־אידען האָבען זיך געמאַטערט און אויסגעפונען, ווער דער אַלטער איז געווען, כאָטש קיינער האָט נישט געקאָנט אָנווייזען, פון וואַנען ער נעהמט עס מיט דער צייט איז דער ערשטער געוואָרען אַ לעגענדאַרע געשטאַלט, איבער וועלכער מען האָט דערצעהלט וואונדערליכע מעשיות ווי להבדיל, איבער אַ רבי אַ בעל־מופת.

געווען איז עס מיט הונדערט יאָהר צוריק — אַנדערע זאָגען, אַז נאָך מעהר, ווען די גראַיעווא, וואָס איז נאָכהער געוואָרען "קליין פּאַריז", איז נאָך געווען אַ דערפעל, וואָס האָט געהערט צו אַ פּריץ. דאָס איז געווען אַ יאָהר פופציג איידער מען האָט געבויט די באַהן־ליניע פון עק־רוסלאַנד ביז עק דייטשלאַנד דורך גראַיעווא פּלוצלונג, איבער נאַכט, איז גראַיעווא בערימט געוואָרען אין דער גאַנצער אומגעגענד און עס האָבען זיך געצויגען צו איהר אידען פון רייגראַד, שטשוטשין און אפילו פון וואַנסאַס און ראַדזשילאָווע, פון גאָר דער וועלט. דאַן איז דאָס גאַנצע שטעדטעל נאָך געווען אין געסעל נעבען די פיער בית־עולמ'ס, דעם אידי־שען, דעם פּראַוואָסלאַוונעם, דעם קאַטוילישען און דעם עוואַנגעלישען — וועלכע זענען געווען אַלע צוזאַמען גרעסער ווי דאָס גאַנצע שטעדטעל; דאָס געסעל הייסט היינט די באָד־גאַס. ווייט אַראָב, ביים סוף געסעל, נעבען „גרינעם באַרג", וואָס האָט אָבגעהיט דאָס שטעדטעל פון די מתים, האָט געוואוינט אין אַ קעלער משה

אברהם דער וואסערטרעגער, וואָס אַלע האָבען איהם גערופען קורץ „זעלדעס", אויף דער מאַמעס נאָמען. אַט דער איד, ווי ס'רוב אידען, וואָס וואוינען נעבעך אין קעלערס, האָט געהאַט אַ היבש ביסעל קינדער, און ביז היינט זאָגט מען נאָך אין גראַיעווא און אין דער אומגעגענד אויף אַנ'אָרימאַן, וואָס האָט אַ סך קינדער: „ער דערגרייכט דעם הימעל מיט זעלדעס לייטער". — אַלע וואסער־טרעגערס און קבּרנים ביז צו די קרעמערס און די סוחרים און אפילו דעם „גביר" יחסענט מען ביז משה אברהם זעלדעס. און ווען נישט ער, איז גאָט וויים, צי גראַיעווא וואָלט אינגאַנצען נישט אונטערגעגאַנגען... זעלדעס האָט געהאַט איין זוהן, וועלכער האָט אָנגעפאַנגען זיין לעבען מיט גנבענען בייגעל פאַר דעם באָק, וואָס איז געוועזען אין זיין צייט דער בכור פון שטעדטעל, און געשטאָרבען איז ער אַלס „דער גביר פון פרייסען די מדינה".

ווען וועלוועל — אַזוי האָט ער געהייסען— איז נאָך אַ קינד געוועזען פלעגט ער אָפט פערלאָזען זיינע חברים די לאָבוזעס, וואָס דאָס גאַנצע שטעדטעל האָט פאַר זיי מורא געהאַט, און אוועק אַליין אויפ'ן גרינעם באַרג. מיט מורא פלעגט ער קוקען צו די בית־עולמ'ס. בעזונדערס צום אידישען, און מיט בענקעניש צו די לאָנקעס, אַראָב צום טייך, אונטער וועלכען עס האָט זיך געצויגען דער שווארצער רייגראַדער וואַלד, אָדער ער פלעגט פערשווינדען אויפן שטשוטשינער וועג און שעה'ן לאַנג קוקען צום מערב־האָריזאָנט, צו דייטשלאַנד.

אַז ער איז גרעסער געוואָרען פלעגט ער אָנברענגען ביים טאַטען אין קעלער קעץ און הינד און אַליין פלעגט ער געהן איבער די קראָמען קלויבען פאַר זיי אָבפאַל. האָט געטראָפען אַ מעשה, אַז ער האָט געקאָנט מיט'ן לעבען בעצאָהלען פאַר דעם חסד, וואָס ער האָט געטהון מיט די בעל־חיים. איינמאָל, ווען ס'האָט איהם אַרומגענומען אַ גרויס רחמנות אויף זיינע קעצלעך, וואָס האָבען נישט געוואוסט דעם טעם פון מילך, האָט ער אָבגעוואַרט די קיה, ווען זיי זענען געגאַנגען פאַרנאַכט צוריק פון פעלד צו זייערע גוישע בעלי־בתים, אָנגעכאַפּט איינע ביים שטריק, זי אַריינגעפיהרט אין הויף, צוגעבונדען צו אַ בוים און אויסגעמאָלקען די מילך אין אַנ'עמער אַריין. ער האָט אפילו מורא געהאַט ווי פאַר'ן טויט, אַז מ'זאָל איהם נישט כאַפּען, אָבער הערענדיג ווי די קעצעלעך קלאַפּען מיט די צינגעלעך לעקענדיג די מילך, האָט ער אָן אַלץ פערגעסען.

אָבגעטהון זיינס האָט ער די קוה אָבגעלאָזט און זי איז זיך גאַנץ רוהיג אַרויס פון הויף און זיך געלאָזט געהן אַהיים. דערווייל האָט דער גוי אַרומגעזוכט די קוה און פונדערווייטענס האָט ער געזעהען, פון וואַנען זי איז אַרויס. זעהענדיג, אַז דאָס איידער איז לעדיג, האָט ער איהם אַ שטויס געטהון און איז שנעל געלאָפען אין הויף אַריין. ער האָט גלייך דערזעהען נעבען בוים טראָפּענס מילך און האָט זיך אָנגעצונדען ווי אַ פייער. דערזעהענדיג דעם גוי, וואָס איז געווען אַ בעקאַנטער רשע, איז וועלוועל אַנטלאָפען. איבערן גאַנצען שטעדטעל האָבען זיך געהערט די געוואַלדען פון זעלדעס און דעם גוי, און דער סוף פון שפּיל איז געווען, אַז מען האָט ביידע אַריינגעזעצט אויף אַ גאַנצע נאַכט אין קאָזע. אויף צומאָרגענס האָבען זיי זיך איבערגעבעטען און זעלדעס האָט דעם גוי בעצאָהלט פאַר אַ גאַנצען עמער מילך. דער אָרימער וואַסער־טרעגער האָט נעבעך כסדר גערעכענט, וויפיל עמערס וואַסער ער וועט דאַרפען שלעפּען, ביז ער וועט דעקען דעם שאָדען. אָבער אַרויסגעטריבען האָט ער פון שטוב אַלע הינד און קעץ, און קוים האָט וועלכער פון זיי נאָך געוואָגט אַריינצושטעקען דעם קאָפּ, האָט ער זיי עגשלאָגען ביז בלוט, און זיין זוהן וועלוועל האָט ער אויך נישט געשאָנעוועט.

באַלד נאָך דעם האָט זיך אָנגעהויבען אַ מעשה מיט אַ באָק, וואָס האָט זיך

געצויגען יאָהרען לאַנג און וואָס דערפון איז איהם פערבליבען דער נאָמען „וועל־וועל־באָק“ וועלוועל האָט געזאָרגט פאַר'ן באָק ווי אַ טאַטע פאַר זיין קינד. ער פלעגט פאַר איהם קלויבען עסען און אַז ער פלעגט נישט קריגען, האָט ער גע־וואָסט וואו אַ נעהם צו טהון. דעם באָק האָט ער בעזעצט ביי שלמה דעם פוהר־מאַן אין שטאַל.

ביז דאַנען איז אַלץ אמת, פון דאַנען און ווייטער הויבען זיך אָן די לעגענ־דעס און השערות איבער וועלוועל באָק'ס גדולה. ער איז אַריבער די גרעניץ און האָט אָנגעהויבען צו פערקויפען די פויערען אין דייטשלאַנד רוסישען פעך און שמירעכץ. אָנגעהויבען האָט ער פון פראַסטקען, וואָס ליגט ביי דער גרעניץ און דור דדי מאַזורען אי זצום סוף דערגאַנגען ביז בערלין און בראַנדענבורג, דע־סוי און אנהאַלט. מען זאָגט, אַז אַלע האלב יאָהר פלעגט ער אַ פעסעל מיט גאָל־דענע רענדלעך ברענגען אַ היים. דאָס איז געווים אַ באָבע־מעשה. זיינע אור־אייניקלעך זענען נאָך היינט שלעפערס, און די אַלטע פעך־הענדלער, וואָס געדענ־קען נאָך די „גאָלדענע צייט“, פערמאָגען נישט אפילו דאָס מיסט פון דעם קלענ־סטען גביר אויף מזרח. דאַגעגען מוז אָבער אַלץ אמת זיין, וואָס ווערט דערצעהלט איבער זיינע צרות אין דייטשלאַנד, וואו ער האָט אַ לעבען לאַנג אַרומגעוואַנדערט. דאָס קאָן מען זעהען פון דעם לעבען פון די לעצטע פעך־הענדלער אַמאָל און אויך היינט, ווען זיי האַלטען שוין ביים אונטערגעהן.

פאַרוואָס האָט מען איהם גערופען וועלוועל באָק? ווי בעקאַנט, טאָר מען די גרעניץ נישט אַדורך, און די פעך־אידען ווייסען צו דערצעהלען, אַז וועלוועל האָט זיך אַרויפגעזעצט אויפ'ן באָק דעם בכור, וואָס האָט איהם אַריבערגעפיהרט די פאַר וויאַרסט פון גראַיעוואָ ביז פראַסטקען. איידער די גרעניץ־וואַך האָט זיך אַרומגעזעהען איז דער באָק מיט וועלוועלען אויף איהם אַריבערגעשפרונגען די הויכע קייט און וועלוועל איז שוין געווען אויף יענער זייט. דאָרט האָט זיך פאַר איהם געעפענט דער קוואַל פון זיין פרנסה, וואָס איז געווען, אָדער אויסגעזעהען צו זיין, אַ בעסערע און אַ חשובערע ווי זיין טאַטענס.

וועלוועל'ן האָבען די פעך־אידען קיינמאָל נישט פערגעסען. האָבען זיי פער־קויפט אַ בלעכעל שמירעכץ און פערדינט אַ פּאָר טאָלער, פלעגען זיי זיין נאָמען דערמאָהנען מיט עהרפורכט און זאָגען: „ווען נישט וועלוועל משה אברהם'ס וואָל־טען מיר אין שטעדטעל פערפוילט געוואָרען אויף די פּיאַסקעס אָדער אין באָד־גאָס און מיר וואָלטען דעם גאַנצען לעבען קיין גראָשען נישט געזעהן. אַ ליכטיגען גן־עדן זאָל ער האָבען“. אָבער אַ זס'איז עגגאַנגען מיט דער פוטער אַראָב, אַז דער ווינטער איז געווען אַ שווערער און די פויערען האָבען נישט געדאַרפט קיין שמי־רעכץ, ווייל מען פלעגט פאָהרען נישט אויף קיין וואָגענס מיט רעדער, נאָר מיט שליטענס; אין די ביטערע טעג ווען דער מאָגען האָט פערלאַנגט זייגס און מען האָט געמוזט בייטען דעם מזומנעם גראָשען אָדער ווען עס פלעגען זיך אויסגיסען אַנדערע קלאָגען אין דייטשען גלות, פלעגט מען איהם דערמאָהנען מיט רוגזא צעהן מאָל אין טאָג און שרייען: „ימח שמו וזכרו זאָל ער ווערען, וואָס עס איז אין איהם אַריין די חכמה פון דער בהמה, וואָס ער איז אויף איהר געריטען און האָט פאַר אונז געעפענט אָט דעם גיהנום“, אָדער „די ערד זאָל איהם אַרויסוואַרפען וואָס צוליב איהם ריכטען מיר אָב אַזאַ שווערען גלות אין דער צייט, ווען אַנדערע אין גראַיעוואָ און אין שטשוטשין און אפילו אין טל־ומטר וואַנסאָס זענען געוואָרען גבירים און זיצען ביי אַ וואַרימען אויווען און האָבען אַ הנאה

פין א ווארימען לעפעל עסען און א הייס גלאז טהיי און דאווענען אפילו דריי מאל א טאג מיט א מנין": און אז די צרות זענען דער־אנגען ביז'ן האלז, פלעגען זיי קריצען מיט די ציינער און שעלטען אויפ'ן קול: הלואי וואלט די בהמה וועלוועל ראקער'ן אראבגעווארפען פון זיך און ער וואלט דעם קאפ צעשמעטערט אן דער קייט פון גרעניץ און מיר וואלטען נישט מגולגל געווארען אין דעם גן־עדן, אין פרייסען המדינה".

ישראל משה'ס ווינטער

אז עס פלעגט אנלויפען דער חודש אדר אדער אלול, זענען די פעך־אידען געווען גליקליך און קיינער איז נישט געווען זיי גלייך, נאך פינף חדשים לעבען ווי א הונד אין א פרעמדער מדינה, צווישען פרעמדע מענשען, קעהרט זיך ענדליך אום דער דזשעגטשאר צו זיך אהיים, צו אייגען ווייב און קינדער, און האט איהם נאך גאט געגעבען גוט פרנסה, האט אלץ אין שטוב מיט איהם געלאכט. יעדער פעך־איד פלעגט ברענגען א היים מתנות: סחורה אויף א קלייד פאר'ן ווייב, אדער נאר א רינגעלע צי א האר־באנד, יעדער נאך זיין עלטער, לויט דעם ווייב'ס וואונש און דער עיקר לויט דער קעשענע... אבער פון ביידע חדשים, אדר אין אלול, איז אדר געווען מעהר יחסן. מען קאן נישט פערגלייכען דאס נע־ונד־זיין זומער צו ווינטער. ווער עס האט נישט געפרובט צו זיצען אויפ'ן שמיר־וועגעלע אין די ווינטערדיגע טעג, ווען דער שנעע בעדעקט די גאנצע וועלט, ווייס נישט וואס עס הייסט גלות; און ווער עס האט נישט געפרווירען אין די גרויסע פרעסט אין א שטאל פון א קרעטשמע, נישט קאנענדיג ארויספאהרען מיט'ן וועגעלע און לייזען א פרוטה, ווייס נישט דעם אמת'ן טעם פון דעם ווארט: שווער איז דעם איד'ס פרנסה ווי קריעת ים־סוף.

קיין תלמידי חכמים זענען זיי נישט געווען, די פעך־אידען, אבער דערפאר זענען זיי געווען אמת'ע צדיקים. קיין שום רבי, קיין שום בעל־תשובה האט נישט אבגעריכט אזא ביטערען און שווערען גלות ווי זיי. אסרו־חג, ווען די ליפען האבען נאך געגלאנצט פון די פעטע יום־טוב'דיגע מאכלים, האבען זיי שוין געמוזט איינפאקען זייער ביסעל וועש מיט די וואכעדיגע בגדים און טלית און תפילין, זיך אוועקזעצען אויף א וואגען און אריבער אויף יענער זייט גרענעץ, פערלאזען די היים אין גראיעווא און זיך שלעפען פינף לאנגע חדשים, יעדער חודש אזוי לאנג ווי דער גלות, איבער דער גרויסער דייטשער מדינה פון שטאדט צו שטעדטעל, איבער דערפער און פרייסישע הויפען, דורך פעלדער און וועלדער, בייטאג אין ביינאכט, אין היץ און פראסט, שטענדיג שטענדיג, אהן א עק און אהן א ברעג, און צו וואס? נישט חלילה צו מאכען א פערמעגען, צו בויען מויערען, נאר כדי צו פערדינען אויף ברויט און וואסער פאר זיך און פאר ווייב און קינדער. נאר די שנארערס, וואס געהען איבער די הייזער, נאר אזוינע ביטערע אביונים ווי טרעגערס און וואסער־שעפערס, און אויך די משרתים פון די פעך־אידען, וואס האבען געהאלטען ביי א שידוך, האבען פערשפרייט קלאנגען וועגען פעסער מיט געלד, וואס די פעך־הענדלער שיטען־אן, אבער זיי אליין האבען נעבעך געוואוסט דעם ביטערען אמת און מקנא געווען יעדען קרעמערל און אפילו די גאסען־הענדלערס. ווער איהר דאך פרעגען: אויב אזוי, טא פארוואס האבען זיי זיך אויסגע־

קליבן אזא פרנסה? טא פרעגט דעם שוסטער, פארוואס ווארפט ער נישט אוועק די אל, אז ער זעהט אנדערע לעבען אנשטענדיג פון בעסערע מלאכות? און ווער צווינגט דען דעם וואסער־טרעגער צו הענגען אן די עמערס אלע זיינע יאהרען? יעדער מענש האט זיין שיקזאל. יעדען פון זיי האט עפעס אין לעבען פאסירט, אלס קינד אדער אלס יונגערמאן, וואס האט איהם אריבערגעשמיסען אויף יענער זייט גרעניץ און בעשטימט זיין שיקזאל אויף אייביג.

קיין תלמידי־חכמים זענען זיי נישט געווען. זיי האבען געלעבט צווישען גויים. און נישט צווישען סתם גויים, נאר צווישען „פריסען", וואס אפילו אין דעם איד פון יענע מקומות שטעקט, לויט דער מיינונג פון די פעך־הענדלער, מעהר עשו ווי יעקב. אבער צווישען די פעך־הענדלער גופא זענען אויך געווען מדרגות פון גראבע יונגען: אזעלכע, וואס האבען קיין דין נישט געוואוסט, אזוינע, וואס האבען נישט געקאנט קיין יום תהלים פון אויסענווייניג אדער אפילו פון אינעווייניג, און אזעלכע, וואס האבען נישט געקאנט אפילו דאווענען פון סידור. און ישראל־משה באדאנעס, ווי מ'האט איהם גערופען לויט דער מאמעס נאמען. האבען אפילו די פראסטעסטע צווישען די פעך־הענדלער געהאלטען פאר אנ'עם הארץ. די אלטע, אז זיי זענען געווען גוט געשטימט, פלעגען זיי אויף איהם מלמד זכות זיין: ער איז געבליבען אלס קינד אהן א טאטע און אהן א מאמע, שיער נישט אבגעשמדט געווארען; קיין קרובים האט ער נישט געהאט און די אידען אין די שטעדטלעך זענען טאקע, ווי אלע אידען, רחמנים בני רחמנים, אבער עס האט זיך נישט געפונען קיין גביר אדער אפילו א קינדערלאזער ארימאן וואס זאל איהם נעהמען צו זיך. דעם אלף־בית האט ער געלערענט ביי די ביידע משוגעים אין אלטען בית־מדרש און מיט זיי האט ער נעגעסען פון דעם, וואס זיי פלעגען צוזאמענקליבען. אט אזוי איז ער געוואקסען און ס'איז א גרויסער נס, אז ער איז נישט ארויסגעוואקסען א גנב, א רוצח. אז ער איז אלט געווארען 14 יאהר איז אויף איהם געקומען די גאולה טאקע דורך א פעך־איד — אברהם חיים עשו (ער איז געווען א רויטער) האט איהם מיטגענו־מען קיין פריסען און געוואלט איהם מאכען פאר א מענש. אזוי האט אברהם חיים מיט ישראל משה'ן קיין צרות נישט געהאט — ער איז געווען א גוטמוטיגער איי־געל, אז מען האט איהם נישט אויפגערעגט — אבער אין אלע וואס האט צו טהון מיט אידישקייט, ווי דאווענען און שבת האלטען האט ער מיט איהם גארנישט גע־קאנט מאכען. אויב אין גראיעווא, אין אזא אידישער שטאדט מיט אזוי יפעל בתי־מדרשים האט ער גארנישט געלערענט, וואס האט מען פון איהם געקאנט ערווא־רטען אין די דייטשע דערפער? אז ער איז געקומען אויף ימים־טובים קיין גראיעווא, פערפוצט מיט א גרין רעקעל און א האריגען היטעל, האבען אלע אויסגעשטעלט א פאר אויגען; איז דאס באדאנעס זוהן געווארען אזא לייט? ער איז אבער גע־בליבען דער זעלבער עם־הארץ, וואס האט אפילו נישט געקאנט אויסצעהלען די חדשים, און עס האט איהם גארנישט געאהרט וואס ער ווייסט נישט וואס א איד דארף וויסען; אבער געקרענקט האט איהם, וואס מען האלט איהם פאר אנ'עם־הארץ. ער האט אפילו א סך מאל געפרובט איינחזר'ן די חדשים, נאר פון אלע זענען איהר געבליבען אין זכרון בלויז אלול און ניסן, די חדשים, ווען מען פאהרט צוריק אהיים, אט די צוויי חדשים, וואס יעדער פעך־הענדלער פלעגט בענקען נאך

זיי. בעזונדערס איז ישראל משה אויסגעגאנגען נאך די דאזיגע חדשים, נאכדעם ווי ער האט תתונה געהאט און בפרט אז ס'איז ביי איהם געבוירען געווארען א מיידעלע — ער האט אפילו געוואלט א אינגעל, דוקא א אינגעל, פונדעסטוועגען אז עס איז געווארען א מיידעל, האט ער עס ליב געהאט ווי די גאנצע וועלט און אין שווערען ווינטער, ווען ער פלעגט בלייבען שטעקען בייגאכט מיט'ן וועגעלע אין שנעע אויפ'ן פרייען פעלד, פלעגט ער קלערען וועגען זיין קינד און א דאנק דעם פלעגט ער דורכמאכען אזעלכע נעכט בשלום. דער געדאנק וועגען די חדשים ניסן און אלול האבען איהם אויפגעמונטערט אין די שווערסטע שעה'ן — און אזעלכע האבען נישט געפעהלט דעם אידישען נע־ונד'ניק אין „פרייסען" — און איהם געגעבען כוח אויסצוהאלטען זיינע צרות. קוים האט אנגעהויבען דער שנעע צו צעגעהן און די זון האט זיך בעוויזען מיט ליכטיגע ווארעמע שטראהלען, פלעגט ער לויפען זוכען אין דער אומגעגענד א פעך־הענדלער, כדי זיך צו דערוויסען פון איהם, וויפיל וואכען ער דארף נאך זיין אין „גלות". פלעגט ער זיך דערוויסען, אז עס איז נאך ווינטער און מען איז נאך אפילו שבט נישט אריבער, איז איהם געווארען קאלאמוטנע אויפ'ן הארץ, איז ער אבער געוואויר געווארען, אז עס איז שוין ניסן, דער מלאך הגואל ניסן, איז איהם דאס הארץ אויפגעקוואלען און טרערען האבען זיך איהם געשטעלט אין די אויגען. די ליצנים האבען געזאגט, אז ער חלש'ט נאך זיין שיינע ברײנע, אבער אין אמת'ן איז עס נישט געווען אזוי: שיינע ברײנע איז טאקע אויך נישט קיין אבגעשלאגענע הושענא, נאר דער עיקר האט זיך איהם געבענקט נאכ'ן קליינוואַרג.

האט יוך מיט דרייסיג פערציג יאהר צוריק געמאכט א ווינטער, וואס עד היום דערמאנען איהם די פעך־אידען צום גוטען, און הייסען הייסט ער „ישראל משה בא' אנעם ווינטער". עס איז געווען זעהר א מילדער ווינטער און דעריבער א ווינטער פון פרנסה; דער כביכול האט זיך ווי דערמאהנט אן זיי די פעך־אידען און געוואלט זיי בעלויהנען, וואס זיי זענען געבליבען אידען אין דער גוישער מדינה. אינדערפריה זענען די שויבען געווען פערצויגען מיט א פרעסטעל, אבער באלד האט עס אויפגעטאיעט; און טאמער איז שוין יא געפאלען א שנעע פון דער נאכט, האט אינדערפריה די ליבע זון געשיקט איהרע שטראהלען, וועלכע זענען ארומגעשפרונגען איבער'ן שנעע און איהם דורכגעלעכערט ווי א זיפ. איבער'ן טאג איז דער שנעע צעגאנגען און מען איז ווידער געפאהרען מיט וועגענער אנשטאט מיט שליטענס, און אז מען פאהרט אויף הערדער דארף מען דאך זיי שמירען. אזא גוטען ווינטער האט אפילו וועלוועל באק אין זיינע צייטען נישט געהאט; דער מינדעסטער דושעגטשאר האט דאן געמאכט די מטבע און אנגעלעגט דעם בויך־גארטעל מיט זילבערנע טאלערס אויף צעשפארט צו ווערען. יענער חנוכה איז געווען ביי די פעך־הענדלער אזוי ווי פורים: זיי האבען אנגעצונדען די ליכטלעך ווי שטענדיג אין דער דאך־קאמער פונ'ם שטאל, אבער פון די שפארעס האט דאס מינדעסטע ווינטעלע נישט געבלאזען און קיין איינציג ליכטעלע האט זיך נישט פערלאשען. און אז עס איז געקומען שבת, אט דער חודש, אויף וועלכען זיי זאגען „שבט איז נישט גלאט", האט אנגעהויבען בלאזען א לייכט ווינטעלע, אט דאס לעבליכע פריהלינג־ווינטעל, וואס כאפט זיך אריין אפילו אין דער נשמה פון אנ'ארימען פעך־הענדלער און ער הויבט אן צו בענקען אהיים. אבער דאס איז נישט די גריי־

זשענדיגע בענקעניש פון אנפאנג ווינטער, טהר פון די לעצטע אדר טעג ווען דער וואנדרער איבער דייטשלאנד האפט אינגיכען צו זיין אינדערהיים און אויסליגען דיביינער אויף א ריכטיג בעט.

א הערליכער ווינטער־טאג איז עס געווען, ווען ישראל משה האט זיך ארומגעדרעהט אין די גאסען פון צערבסט אין דער מדינה אנהאלט מיט זיין בעלארען וועגעלע. ער האט גראד געענדיגט זיין ארבייט, מיטאג־צייט, און האבענדיג א גר־טע שטימונג האט ער בעשלאסען זיך ארייננצוכאפען קיין דעסוי. דער הויפטשטאדט פון אנהאלט, כדי זיך צו זעהען מיט ר׳ אברהם חיים׳ען, זיין אמאליגען בעל־הבית, אדער מיט אנ׳אנדערען פעך־הענדלער, און זיך דערוויסען, וויפיל טעג אדער וואכען ער מוז נאך בלייבען אין „פרייסען“. דרך אגב וועט ער קויפען אביסעל שמירעכץ אין דער דעסויער שמיר־פאבריק און וועט זיך ארייננכאפען אין א פאר נאהנטע דערפער צו ר׳ אברהם חיים׳ס קונדען. געזאגט און געטהון. אנקומענדיג קיין דעסוי, האט ער זיך געלאזען געהן גלייך צום „ווייסען בער“, דער אכסניה פון די פעך־הענדלערס. נישט געפינענדיג קיינעם, איז איהם אריין א געדאנק: אפשר זענען זיי שוין אוועק אהיים אויף יום טוב. ווער ווייס?

אין דרויסען איז פריהלינג און ער אליין געדענקט נאך א [illegible]ת, ווען אלץ איז געווען בעדעקט מיט שנעע. ער איז רויט געווארען און דאס הארץ האט ביי איהם געקלאפט ווי ביי א גנב. אוי וועה, ס׳ארא חרפה, אז אלע וועלען קימען אהיים אויף פסח און ער נישט! מען וועט גלייך פערשטעהן, אז ער האט נישט געוואוסט, ווען פסח פאלט אוים. דער ערשטער געדאנק איז געווען, צו געהן צום ראבינער אין פרעגען, וואסער חודש ס׳איז. „די ראבינער וויסען גארנישט“, האט ער זיך געזאגט, אבער אין דער אמת׳ן האט ער זיך געשעמט צו ווענדען צום ראבינער מיט אזא שאלה. ער האט זיך געשעמט אפילו צו פרעגען דעם קרעטשמער, וואו די פעך־הענדלער זענען. ער האט בעשלאסען צו בלייבען אין דעסוי ביז ער וועט אויסגעפינען, וואו מען האלט אין אידישען לוח. אין אוועגד האט ער א פרעג געטהין דעם קרעטשמער, וואו די פעך־הענדלער זענען און יענער האט איהם געענטפערט: „זיי מאכען געשעפט“. לסוף האט ער פון איהם ארויסגעקריגען, אז ר׳ אברהם חיים בערייזט די דערפער אין דער אומגעגענד, עס אי זאיהם געווארען לייכטער אויפ׳ן הארץ. טראצדעם האט ער בעשלאסען צוווארטען אויף ר׳ אברהם חיים׳ען און פון איהם זיך דערוויסען געניי, ווי ווייט עס איז נאך צו יום־טוב. אבער ביינאכט אויפ׳ן געלעגער איז איהם עפעס איינגעפאלען א חשד, אז דער גוי האט איהם אבגענארט אדער פון שכרות האט ער גארנישט פערשטאנען, וואס ער פרעגט איהם. ער איז אויף זיך אליין אין כעס געווען, פארוואס ער פערשטעהט נישט די שווארצע פינטעלעך אין לוח און האט צו זיך אליין געזאגט, אז קומענדיג דאס־מאל אויף פסח אהיים, וועט ער זיך נעהמען א רבי׳ן און אויסלערנען זיך די חדשים.

אויף צומארגענס אינדערפריה איז ער אוועק אין פאבריק, גענומען א פעסעל מאשינען־אייל און זיך ארויסגעלאזען אין די נאהנטע דערפער. געוועהנליך איז ער נישט געווען פון די, וואס האבען ליב אויסצוכאפען יענעמס פרנסה, און וועה איז דעם געווען וואס האט ארייננגעקוקט אין א דארף אדער א גוט, וואס האט „געהערט“

צו איהם, אָבער זייענדיג שוין אין דעסוי, האָט ער נישט געקאָנט גובר זיין דעם יצר־הרע. ער האָט אָנגעזאָגט דעם קרעטשמער, אַז ווען ר׳ אברהם־חיים וועט קומען זאָל ער איהם זאָגען, דאָס ער קומט אין אָווענד צו איהם — און איז אַרויסגעפאָה־רען. מעשה־שטן האָט ער בעגעגענט אברהם־חיים׳ען שוין אויפ׳ן וועג צום ער־שטען דאָרף. דער אַלטער האָט נישט געדאַרפט פרעגען, וואָס זיין אַמאָליגער יונג טהוט דאָ: אין איהם האָט זיך אָנגעצונדען אַ פייער, אָבער ער האָט עס נישט אַרויסגעוויזען. ישראל משה איז לכתחילה געוואָרען צעמישט, אָבער אַזוי ווי ער האָט בעמערקט ר׳ אברהם חיים׳ען נאָך פונדערווייטענס, האָט ער בעוויזען איינ־צווישען זיך אַביסעל צו בערוהיגען. ערוואַרט האָט ער, אַז דער אַלטער וועט איהם מקבל־פנים זיין מיט קללות, און אַז ער האָט איהם נאָר געפרעגט רוהיג, וואָס ער טהוט דאָ, איז ישראל־משה גאָר אַנ׳אַנדערער געוואָרען. ער האָט געענטפערט, אַז דער קרעטשמער האָט איהם געזאָגט וואו ער, ר׳ אברהם חיים, געפינט זיך, איז ער אַרויסגעפאָהרען איהם אויפזוכען, כדי ביי איהם זיך צו דערפרעגען, ווען מען דאַרף פאָהרען אהיים. דער אַלטער האָט געשמייכעלט און געזאָגט: „דו פאָהרסט מיך זוכען און דו לעגסט אָן אויף דיין אָרימער שקאַפּע אַ פעסעל שמירעכץ — דו ביזט געבליבען אַ פערד ווי געוועזן". דעם וואונק האָט ישראל משה גוט פערשטאַ־נען, אָבער ער האָט געמאַכט אַ נאַיווע מינע און געזאָגט: „איהר זענט גערעכט, ר׳ אברהם־חיים, איז איינער געבוירען אַ פערד, בלייבט ער אַזוי ביז אין טויט אריין". פלוצלונג האָט אויפגעשיינט ר׳ אברהם־חיים׳ס פנים און ער האָט זיך אָבגערופען: „און איך האָב געמיינט, אַז דו ביזט שוין אינדערהיים". עס איז דאָך איינגאַנצען אַ וואָך צו יום־טוב, נאָר איך האָב מיך דאָ אויפגעהאַלטען ביז צו דער לעצטער מינוט, ווייל איך האָב גאָט צו דאַנקען אַזויפיל בעשטעלונגען". ישראל משה האָט זיך געפרעהט, וואָס ער האָט נאָך נישט איינגאַנצען פערשפּעטיגט און געזאָגט: „וועלען מיר פאָהרען צוריק צוזאַמען". „זאָל זיין אַזוי, האָט דער אַלטער געענטפערט, אַמאָל ביזטו מיט מיר געפאָהרען אַלס יונג און דו האָסט מיר געהאָל־פען אונטערוועגס אַראָבציהען די שטיוועל און איצט וועסטו פאָהרען מיט מיר ווי אַ בעל־הבית׳ל מיט לייטען גלייך". די ווערטער האָבען געשמעקט מיט איראָ־ניע, אָבער ישראל משה האָט עס נישט פערשטאַנען. מיטאָג־צייט זענען זיי אָנגע־קומען קיין דעסוי און ישראל משה איז שנעל אָוועקגעפאָהרען קיין צערבסט, כדי איינצואָרדנען זיין פערדעל איבער יום־טוב און אויף מאָרגען מיטאָג זיין צוריק ביי ר׳ אברהם־חיים׳ען אין דעסוי. ווייל ער האָט זיך געמוזט איילען, האָט ער געכאַפּט און פערקויפט זיין גאַנצען זאַפּאַס שמירעכץ אונטער׳ן קרן, אָבער אַז ער האָט נאָר אַ טראַכט געטהון, ווי גרויס די חרפה וואָלט געווען, ווען ער וואָלט נישט געוואוסט ווען צו פאָהרען אהיים, האָט איהם דער היזק גאָרנישט געאַהרט און געטראַכט האָט ער אין הארצען ביי זיך, אַז דאָס איז אַ שטראָף פון גאָט, ווייל ער האָט געוואָלט זיך אַריינכאַפּען ביי ר׳ אברהם חיים׳ען אין אַ דאָרף און איהם אויסכאַפּען זיין פרנסה.

אויף מאָרגען האָט ישראל משה אין דער ריכטיגער שעה זיך אַריינגעשטעלט ביי ר׳ אברהם חיים׳ען אין דעסוי און ביידע זענען אָבגעפאָהרען מיט דער באַהן קיין בערלין, זיי זענען דאָרט געבליבען נעכטיגען, ווייל דער אַלטער האָט געזאָגט,

אַ זער דאַרף מאָרגען עפּעס נויטיגעס ערלעדיגען, און כאָטש ישׂראל משה'ן איז געווען אַ שאָד די איבעריגע הוצאה, האָט ער דאָך געשוויגען. עס זייז נישט כדאי אַרומצושרייבען די נאַכט אין בערלין. גענוג צו זאָגען, אַז אינדערהפריה האָבען זיך ביידע געוואונדערט, אַז אין וויכהעלמ'ס רעזידענץ זענען די האָטעלען פול מיט וואַנצען און פליי. און ישׂראל משה האָט געזאָגט, אַז ווען ער זאָל זיין אויפ'ן אָרט פונ'ם קייסער, וואָלט ער פון דאַנען אַנטלאָפען אין די ווילדסטע וועלדער, וואו דער סאַמע טייוועל הויזט...

אברהם חיים האָט ערלעדיגט וואָס ער האָט געדאַרפט מיט דער אייל־פאַבריק אין בערלין און איז געווען צופרידען. ישׂראל משה'ן האָט ער דערפון נישט דערצעהלט. דער פעך־הענדלער ווייס: איבער מסחר איז שווייגען דאָס בעסטע. — אין אָוועגד זענען זיי ביידע אַוועק צו דער באַהן, און ישׂראל משה האָט געגעבען געלד ר' אברהם חיים'ען, ער זאָל אויך פאַר איהם קויפען אַ באַהן־בילעט. דער אַלטער איז געשטאַנען אַ קורצע ווײלע אין דער רייה, און וואָס נעהנטער ער האָט זיך גערוקט צום פענסטערל, אַלץ נעהנטער האָט זיך צו איהם צוגערוקט ביי דער זייט ישׂראל משה און גערעדט אויפ'ן קול: געשאָלטען עפּעס אַ פעך־הענדלער, געחרמ'ט ד ע ם פויער און י ע נ ע ם גוטבעזיצער, וועלכע אברהם חיים האָט גאָרנישט געקענט. ישׂראל משה האָט געשאָלטען מיט אַ התמדה, נישט רעכענענדיג זיך מיט די מענשען, וואָס שטעהען אין דער רייה, וועלכע האָבען אָנגעקוקט זיי ביידע ווי די פּרואים. עס איז אָנגעקומען אברהם חיים'ס רייה. „איין בילעט קיין דעסוי", — זאָגט ער זיך רוהיג. ישׂראל משה טהוט איהם אַ כאַפּ פאַר דער האַנד און שרייט אַריין אין פענסטערל: „ער האָט אַ טעות, ער מיינט 2 קאַרטען קיין פּראָסטקען, אַסטפּרייסען", און שמייכעלט ברייט, ווי ער וואָלט אַ הנאה געהאַט, וואָס דער אַלטער קאָן זיך אויך אַמאָל טועה זיין. דער בילעטען־פערקויפער שטוינט אַ ווײלע. „איך האָב נישט קיין טעות, איין בילעט קיין דעסוי". ישׂראל משה מיינט, אַז דער אַלטער איז פון זינען אַראָב, שרייט ער אַריין נאָך שטאַרקער: „דער אַלטער ווייס נישט וואָס ער רעדט, 2 קאַרטען קיין פּראָסטקען". די שורה ווערט לענגער און דער עולם אונגעדולדיגער. „זיי זענען ביידע משוגע", האָט איינער פון דער שורה אויסגעשריען. שטוינט ווידער דער בילעטען־פערקויפער, אָבער באַלד פאַלט איהם איין, אַז עס איז נישט זיין זאַך צו ענטשיידען ווער פון די ביידע איז גערעכט, און אַז ער דאַרף געבען דאָס, וואָס עס פערלאַנגט פון איהם, דער, וואָס שטעהט אין דער רייה. אברהם חיים איז באַלד אַרויס פון דער רייה מיט דעם בילעט קיין דעסוי אין דער האַנד. ער איז אָבגעגאַנגען אין אַ זייט און ישׂראל משה מיט'ן פעקעל אונטער'ן אָרעם נאָך איהם. דער אַלטער האָט ישׂראל משה'ן אַריינגעשטעקט אין האַנד די מטבעות, וואָס ער האָט איהם געגעבען אויף אַ בילעט קיין פּראָסטקען. ישׂראל משה איז ערשטוינט געוואָרען און אונזיכער אַרויסגעשטאַמעלט: „ר' אברהם חיים, זענט איהר ביים זינען?" אברהם חיים האָט איהם גאַנץ קלאָר אָנגעקוקט און געענטפערט: „אויב איינער פון אונז ביידע איז משוגע, ביזט דו עס, נאַר דו; ווער לאָזט זיך עס פאָהרען אין מיטען שבת אהיים? אַזוי שטאַרק הלש'סטו נאָך דיין שיינע ברײנען?" ישׂראל משה'ן איז באַלד אַלץ קלאָר געוואָרען: דער אַלטער האָט איהם דאָ אָבגעטהון אויף טערקיש. ער איז רויט

געוואָרען ווי אַ בוראַק און ווען ער וואָלט געקאָנט וואָלט ער דעם אַלטען צעריסען, ער האָט געקריצט מיט די ציינער אָבער די הענד געהאַלטען ביי זיך — אברהם חיים איז דאָך געווען זיין בעל הבית, און דערצו איז ער נאָך אין „גלות"... „נאָכ־אמאָל זאָלסטו דיך נישט דערוועגען צוצונעהמען דאָס שטיקעל ברויט ביי דיין בעל־הבית, וואָס ער האָט דיך אַרויסגענומען פון מיסט און געמאַכט פאַר אַ מענש!" — האָט ר' אברהם חיים געדראָהט מיט'ן פינגער אַנטקעגען ישראל משה'ן און דאַן געזאָגט רוהיג: „איצט געה און קויף אַ בילעט, און איך נעהם דיך מיט צוריק קיין דעסוי". מלא חרפה איז ישראל משה צוגעגאַנגען צו דער קאַסע און זיך געשטעלט אין דער רייה. ער איז געשטאַנען מיט אַנ'אַראָבגעלאָזטען קאָפּ, נישט קוקענדיג אויף ר' אברהם חיים'ען, דער אַלטער ווידער איז געשטאַנען אין ווינקעל נעבען ביידענס פּעקלעך און האָט כסדר געקוקט אויף ישראל משה'ן.

די מעשה האָט זיך ווי אויף פליגלען צעטראָגען איבער גאַנץ „פּרייסען", וואו נאָר אַ פּעך־הענדלער האָט געשטעקט, און איז אפילו ביז גראיעווא דערגאַנגען.— מענשען זאָגען, אַז נאָך אין דערזועלבער וואָך, — כאָטש ר' אברהם חיים האָט ווע־גען דעם אהיים נישט געשריבען. אַלע האָבען דאַן דעם דאָזיגען ווינטער אַ נאָמען געגעבען: „ישראל משה באַדאַנעס ווינטער". און אַזוי הייסט ער עד היום.

אסרו חג

א וואָך צוויי פאַר ימים טובים פלעגן זיך אָנהויבן בעוויזן אין גראַיעווא די ערשטע דזשעגטאַרז. וואָס זענען געקומען צוריק פון דייטשלאַנד. די פערמעגליכערע פלעגן קומען עטוואָס פריהער, די אָרימערע אַביסעל שפּעטער, אָבער די לעצטע עטליכע טעג פאַר יום־טוב זענען שוין אַלע בעלי־בתים און יונגען געווען אין גראַיעוואָ; און כאָטש זיי זענען געווען סך־הכל אייניגע צעהנדליג, איז דאָס שטעדטעל געווען פול מיט זיי. די יונגען זענען געווען אָנגעטהון אין גרינע אַנציגער, אזוינע ווי ס׳פלעגן טראָגן די גויים פון דער גראַיעוווער סביבה, וואָס האָבען געאַרבייט ביי די דייטשען און די מאַזורען, און די בעלי־בתים פלעגן טראָגן גרינע האָריגע היטלען מיט פליגלען, מיט וואָס זיי פלעגן בעטאָנען, אַז זיי זענען „דייטשען". זיי פלעגן זיך אַרומדרעהען אויפן מאַרק, זיך אַריינכאַפּען אין די בתי־מדרשים און קוקען פון אויבען־אַראָב אויף די קליינשטעדטעלדיגע, וואָס היטען דעם אויווען פון בית־המדרש און נישט אָנגעזעהען די גרויסע וועלט — בערלין, ליפּציג אָדער דעסוי. אַרומוואָגלענדיג אין דייטשלאַנד, האָבען זיי גענוג בעדויערט זייער אייגענעם שיקזאַל: וואָס האָבען זיי, מ׳שטיינס געזאָגט געזעהען אין בערלין אָדער דעסוי? וואָס האָבען זיי אַ הנאה געהאַט פון דער רייכער מדינה „פרייסען"? מ׳פלעגט זיך שלעפּען אין די דערפער, קלויבען אַ פרוטה צו אַ פרוטה, אַ וואַרעם לעפעל עסען פלעגן זיי זיך פערגינען נאָר משבת לשבת (און דאָס נישט אַלע), געשלאָפען איז מען אויפן וואָגען אָדער אין אַ שטאַל, די „פרייסען" פלעגן אויף זיי קוקען ווי אויף ציגיינער — וואָס האָבען זיי נעבעך געוואוסט פון דייטשלאַנד? אָבער קוים האָבען זיי דערשמעקט די גראַיעוווער לופט, זענען די אַלע געפיהלען פערשוואונדען און זיי פלעגן כסדר זיך ריהמען פאַר די קליינשטעדטעלדיגע מיט דעם, וואָס זיי האָבען געזעהען „אין דער גרויסער וועלט". בין מנחה־למעריב פלעגן קופּקעס בעלי־מלאכות, און אפילו קרעמערס זיך אַרומשטעלען ארום אזא פעך־איד. וואָס פלעגט זיצען ברייט אויף אַ שטיין פאַר דער שטוב און רוהיג און בכבוד׳יג דערצעהלען וועגען דעם אַלעקסאַנדער־פּלאַץ און דעם קעניגליכען פּאַלאַץ, וועגען דעם קיסר גופא וואָס געהט אַלע פריהמאָרגען שפּאַצירען איבער די בערלינער גאַסען, וועגען דער בעלייכטונג פון בערלין אָדער ליפּציג אין אָווענד, וואָס איז זיבען מאָל שטאַרקער, ווי צום ביישפּיל, אין גראַיעוואָ בייטאָג... אַ צווייטער פלעגט זיצען אין אַן׳אַנדער ווינקעל און דערצעהלען וועגען דער וואונדערשענער דרעזדען (וואָס ער האָט קיינמאָל נישט געזעהען) און וועגען דעם וויגעלע פון יעקאַטערינא דער גרויסער, וואָס שטעהט אין פּאַלאַץ פון צערבסט־אַנאַהלט. אין אמת׳ן איז כאָטש ער האָט דאָס גאַנצע לעבען פערבראַכט אין צערבסט און אין דער סביבה, האָט ער קיינמאָל נישט געוואָגט אַריינצוגעהן אין פּאַלאַץ, וואָס איז געווען זונטאָג אָפען פאַר אַלע, אָבער געזעהען האָט ער דעם פּאַלאַץ פון אויסענווענינ, ביים עק פון גאָרטען, הונדערטער מאָל, און אַ וויגעלע איז דאָך נאָר אַ וויגעלע — איז עס נישט אַלץ איינס, ווי ער וואָלט עס געזעהען מיט די אייגענע אויגען? און גראַיעוווער נייגעריגע אידען שטעהען מיט אָפענע מיילער און פרעגען אין דער פאַרנאַכטיגער טונקעלקייט אַריין, פרעגען אָהן אַ שיעור: צי איז דאָס וויגעלע אַ גאָלדענס, צי שטעהט עס פשוט אויף דער פּאָדלאָגע? און דער דזשעגטשאַר ענטפערט, וואָס עס פאַלט איהם איין. ער איז, חלילה, נישט משקר. ער זעהט פאַר זיינע אויגען דעם גרויסען פּאַלאַץ און דאָס אַנדערע קומט שוין אַרויס אַליין פון האַרצען, גלייך ווי ער וואָלט עס מיט די אייגענע חושים איבערגעלעבט... און אין די אָווענדען צוזעצט

מען זיך אויף דער שוועל אָדער אויף די שטיינער פאר דער שטוב, ביי אָפענע טהירען, און די פעך-אידען דערצעהלען וועגען דעם וואונדערבארען לאנד, וואָס איז ממש „ארץ ישראל“, און ס'הערען זיך צו אלט און יונג, די אלטע הערען פון ניי־גערינקייט, גענעצען און האָבען א הנאה, און די יונגע — א מאָדנער בענקעניש נעהמט זיי ארום און ס'ציהט זיי ווי מיט שטריק אהין, אהין, און פיעל פון זיי ליגען דערנאָך שלאָפלאָז ביינאכט, קלערען וועגען דעם, וואָס זיי האָבען אין אָווענד געהערט און מקנא זענען זיי דעם דזשעגטשאר וואָס שלעפט זיך טאַקי ארום פון שטאָדט צו שטאָדט, אָבער ער זעהט די גרויסע וועלט.. אלע ווייסען, אז דאָס רוב פעך־אידען זענען עמי־ארצים; א קרעמער אָדער א סוחר וועט זיך מיט זיי נישט משדך זיין, אָבער יום־טוב־צייט, ווען זיי דערצעהלען די נסים ונפלאות איבער דער שענער וועלט, פערגעסט מען זייער יחוס און מלאכה און פון קנאה האָט מען פאר זיי אָבשיי. דאָס איז נעביך דער איינציגער שכר, וואָס דער דזשעגטשאר האָט אויף דער וועלט. וואָרום אפילו יום־טוב איז אייגענטליך פאר איהם קיין שמחה נישט, און אויב ער האָט א שטיקעל געפיהל — און אזוינע זענען שטענדיג געווען א סך צווישען די דזשעגטשארעס — איז פון דער ערשטער מינוט אָן וואָס ער טרעט אריבער די שוועל פון זיין שטוב, זעהט ער שוין פאר זיך דעם אסרו חג, אָט דעם טאָג, וואָס איינער פון זיי, וואָס פערשטעהט פירוש־המלות, האָט איהם א נאָמען געגעבען „אסרו עגלה“ — שפאנט איין דאָס וועגעלע...

אזא מענש איז געווען אויך ר' אברהם חיים עשו. ער פלעגט זאָגען, אז זינט ער איז געקומען צום שכל האָט ער נאָך נישט געפיהלט דעם טעם פון א ריכטיגען יום־טוב. א מאָדנער איד איז ער געווען; ארומוואנדערענדיג איבער די דייטשע דערפער, פלעגט ער חלש'ן נאָך דער ליעבער גראיעווע און זי איז פאר איהם געווען דער איינציגער ליכט־שטראהל אויף זיינע וואנדערונגען אין דער פרעמד; אָבער קוים האָט ער גענומען דעם וועג צוריק און איז געפאָהרען פון דעסוי קיין בערלין און פון בערלין קיין קעניגסבערג, וואָס נעהנטער ער איז געקומען צו דער היים, האָט איהם ארומגעכאפט אנ'אומעט, און אז ער איז אריבער די גרעניץ־קייט און זיך אריינגעזעצט אינם וואָגען צו פאָהרען קיין גראיעווע, פלעגט איהם ווערען ביטער אויפ'ן הארצען ביז טרעהרען. וועט ער זוכה זיין אמאָל צו פאָהרען אזוי אויפן וואָגען דורכ'ן וואלד און די „פיאסקעס“ מיט'ן געפיהל אז ער וועט נישט דארפען פאָהרען מעהר צוריק? ווען ער זאָל זיין א נביא און וויסען, וויפיעל ס'איז איהם נאָך בעשערט צו לעבען, ווען ער זאָל וויסען, אז ער וועט ביידע טעכטער חתונה מאכען אָהן נדן און זיין קליין פערמעגען וועט איהם קלעקען בצמצום אויף חיונה, וואָלט ער איינמאָל פאר אלעמאָל געבליבען אין דערהיים. אָבער ר' אברהם חיים איז געווען א איד א פיקח און דעריבער האָט ער פערשטאנען, אז ס'איז נישטאָ אזא חכם, וואָס זאָל וויסען וואָס מאָרגען וועט זיין — אפשר א שרפה אָדער א קראנקהייט אָדער גאָר א מלחמה? — און דעריבער דארף מען — ווי פאָניע זאָגט: „שמידען דאָס אייזען ווי לאנג עס גליהט“ און אזוי לאנג ווי מען קען נאָך מאכען א טאָלער טאָר א איד וואָס וויים דעם זין פון „קשה פרנסתם של ישראל כקריעת ים סוף“ נישט זיצען אָהן א שטאָך ארבייט. ר' אברהם חיים האָט זיך אליין גוט געקענט און ער האָט געוואוסט, אז אזוי לאנג ווי זיינע פיס וועלען איהם טראָגען, וועט ער אסרו חג זיך אומקעהרען מיט'ן זעלבען וועג און וועט שטענדיג בלייבען אנ'עבד ביי דעם שמירעכץ און ביים טאָלער — דעריבער טאַקי איז ער שטענדיג געווען אזוי טרויעריג, קומענדיג אהיים אויף יום־טוב

גאנץ אנדערש אָבער איז געווען זיין פלונית'טע. ביז סאַמע שמחת־תורה (אין אין ווינטערדיגען בין־הזמנים ביז אחרון של פסח) איז זי ארומגעלאָפען אין גע־פאָדעט, זיך געטומעלט אין די קראָמען און יאטקעס און נישט געהאַט דעם אסרו

חג אין דער לינקער פּיאה. אַ גאַנץ יאָהר פּלעגט זי זיצען אין שטוב און אַכטונג געבען אויף די מיידלעך, געלעבט האָט זי קאַרג און געציטערט איבער יעדען גראָשען, וואָס זי נעהמט אַרויס פון קניפּעל. נאָר קוים איז דער מאַן געקומען, איז אין איהר אַ נייע נשמה אַריין זי האָט געעפענט דאָס קניפּעל, וואָס זי האָט אָבגעשפּאָרט אין די פינף חדשים און געשמיסען מיט געלד אין דער יאַטקע און אויפן פּיש־מאַרק. אַט די אידענע, וואָס איז געווען אַזוי רוהיג אַ גאַנץ יאָהר, איז בין־הזמנים געוואָרען ווי אַ גלאָק און ווער איז געווען צו דער שכנ׳טע, וואָס האָט זיך דער־וועגט אפילו מיט אַ בליק אָנצוריהרען איהר כבוד.

אַ גאַנץ יאָהר פּלעגט זי קויפען אַ קעלבערנעם לונג־און־לעבער אָדער אַ פיס מיט גריישלעך און זי מיטביידע טעכטער פּלעגען דערמיט אָבקומען איבער דער וואָך — אַמאָל געדעמפּטע לונג און אַמאָל אין זויערען, אַמאָל פיס מיט קאַרטאָפעל און אַמאָל פּערגליוועטע אויף קאַלט און ווידעראַמאָל דאָסזעלבע — אָבער אַז דער מאַן פּלעגט קומען אַהיים, פּלעגט זי אַריינקומען אין יאַטקע שטאָלץ (ווי אַ פּאַליציאַנט, וואָס קומט בודק זיין די ריינקייט און דערבייַ קויפען פלייש), זיך אַדורכשטופּען צווישען די אָנגעזעהענע, רוהיגע בעל־הבית׳טעס און ווייזען מיט די הענד און מיט אַ טאָן פון אַ גביר׳טע, פּלעגט זי אָוועקלעגען אַט אַזאַ מענה־לשון: „לונג האָב איך נישט ליב, אפשר האָט איהר גאַנץ יונגע, פרישע לעבער? גיט אַ פונט; נו, שניידט נישט אָב, זאָל זיין נאָך אַ פערטעל; און איצט קומט דער עיקר — יונג קעלבערנס האָט איהר? ניין, טאַ גיעט מיר פון דאַנען, אַ ריפּעל, פון אַ ריפּעל איז די זופּ אַ מחיה“. דער קצב האָט בשעת־מעשה געלאַכט אין זיך, נאָר אַ איד דאַרף דאָך האָבען פּרנסה, האָט ער איהר נאָך צוגעהנפּעט: אפשר, בעל־הבית׳טעשי, אַ פוס?“ אפשר האָט ער געמיינט דערמיט איהר אַ שטאָך צו טהון, אָבער ער האָט עס אַרויסגעזאָגט אַזוי ערנסט, אויפהויבענדיג דעם בהמה׳שען פוס ביז איהר אין נאָז אַריין, אַז זי האָט עס נישט שלעכט אויסגעטייטשט: „זאָל זיין אַ פוס — האָט זי געענטפערט — דאָס איז אפילו איבעריג, אָבער אַמאָל כאַפּט זיך אַריין צום עסען אַ קרוב, אָדער מיין מאַן ברענגט אימיצען מיט פון גאַס, וועל איך מאַכען עפּעס“, און אַזוי ווייטער און אַזוי ווייטער. דעם גאַנצען פּזמון האָט זי אויסגעשיט אויף צו־להכעיס די בעל־הבית׳טע, וואָס אַ גאַנץ יאָהר פּלעגט זי שטעהן הינטער זיי, נעבען די הינד, וואָס האָבען געוואַרט אויף אַ ביין. דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבען די זעלבע סדרה ביי די פיש: דו וועסט אַזוי גוט זיין און מיר ווייזען דאָס פישעל, וואָס דו האָסט אָבגעלייגט פאַר אַנשיל דעם גביר — מיין מאַגען, און בעזונדערס מיין מאַנס, איז נישט קיין קנאַפּערער יחסן ווי זיינער“.

אַלע ווייבער אויף צו־להכעיס פּלעגט זי זיך שלעפּען צוריק לאַנגזאַם, אָנגעלעגט דער פאַרטוך פון כל־טוב, זיך ברעכענדיג אין דרייען, און כדי זיך צו רייצען מיט די שכנ׳טעס, וואָס אַ גאַנץ יאָהר זענען זיי געווען מעהר יחסנטעס פון איהר, האָט זי שוין פונדערווייטענס געשריגען צו די טעכטער איהרע, אַז זיי זאָלען אַרויסגעהן צונעהמען פון איהר די פיש, ווייל ס׳איז אַ שווערע משא, און קוים איז זי אַריינגעפאַלען אין שטוב, האָט זי צונויפגערופען אַלע שכנטעס און געוויזען די לעבעדיגע גרויסע פיש, וואָס מען קריגט היינט אין גאַס — „און גאָרנישט טייער“, האָט זי עטליכע מאָל צוגעגעבען.

אַז די מאַמע האָט זיך געקאָכט ווי אַ באַנקע זענען די ביידע מיידלעך געווען שטיל ווי פערפרוירענע וואַסער, גלייך ווי זיי וואָלטען פערלוירען דאָס לשון. אַ גאַנץ יאָהר האָט די מאַמע געשאָלטען און געחרמ׳ט און געסטראַשעט צעהן מאָל אַ טאָג, אַז זי וועט אַלץ דערצעהלען דעם טאַטען, און אַז אַט איז געקומען דער טאַטע, מיט וועלכען די מאַמע האָט זיי שטענדיג געדראָהט, האָבען זיי זיך געפיהלט, ווי עפּעס אַ פּאַליציאַנט וואָלט זיך אַרומגעדרעהט אין שטוב. זיי האָבען טאַקע גע־

וואוסט, אַז דער טאַטע פֿרעגט ביי יעדען קומען, ווי זיי האָבען זיך אויפֿגעפֿיהרט און די מאַמע ענטפֿערט שטענדיג, אַז זי האָט זיך נישט וואָס צו בעקלאָגען, אָבער אַז דער טאַטע פֿלעגט אַראָבקומען, פֿלעגט אויף זיי פֿאַלען אַ טויט־שרעק. אַז ער זאָל װעלען קאָן ער דאָך אויף זיי אַראָבלאָזען דעם פּאַסעק — און דער דאָזיגער געדאנק אַליין האָט זיי געצוואונגען צו פֿאָלגען דער מאַמען אַלץ, כאָטש איהרע בעפֿעהלען זענען געווען אונערטרעגליך. צעהן מאָל אַ טאָג פֿלעגט זי זיי שיקען אין קראָם אָדער צום בעקער, געגעבען צו פּוצען איהרע און דעם טאַטענס שיך, צו פֿערלאַטען דעם טאַטענס העמדער און אַלטע הויזען, וואָס ס'האָט פֿון זיין געשטונקען דזשעגעטש, אַזש דערשטיקט צו ווערען. בקיצור, זי האָט נישט געקאָנט זעהען, אַז זיי זאָלען זיצען אַ מינוט רוהיג. און אין אָװענד פֿלעגען זיי מוזען זיצען אין שטוב און זיך לעגען גאַנץ פֿריה שלאָפֿען. זיי האָבען געחלשט, בעזונדערס שבת און יום־טוב, צום „גרינעם באַרג“, וואו ס'פֿלעגען זיך טרעפֿען בחורים מיט מיידלעך און ס'איז געווען פֿרעהליך, אָבער זיי האָבען מורא געהאַט פֿאַר'ן טאַטען. דער טאַטע איז אין אמת'ן נישט געווען אַזאַ שטרענגער, אָבער פֿרום איז ער געווען און ער האָט געהאַלטען דעם „גרינעם באַרג“, און איבערהויפּט דאָס שפּאַצירען פֿאַר דעם קוואַל פֿון אַלדאָס בייז. קאָן מען זיך פֿאָרשטעלען אַ גרעסערן עינוי פֿאַר דערוואַקסענע מיידלעך, ווי זיצען איינגעשפּאַרט אין שטוב? דער טאַטע איז זיי געווען פֿרעמד, ווייל זיי האָבען איהם געזעהען נאָר יום־טוב. און אַז ער איז געווען אין אַ גוטער שטימונג און אַ גלעט געטהון איינע פֿון זיי איבערן קאָפּ, איז זי רויט געוואָרען ווי אַ בוראַק, עפּעס ווי אַ פֿרעמדער וואָלט זי אָנגעריהרט. אין האַרצען האָבען ביידע געוואָלט, אַז דער יום־טוב זאָל שוין וואָס שנעלער אַריבער, אָבער הקיינע פֿון זיי האָט נישט געוואַגט דאָס צו זאָגען דער אַנדערער. די ערשטע טעג פֿלעגען זיי אַלץ מקבל באהבה זיין — בפֿרט אַז דער טאַטע פֿלעגט ברענגען סחורה אויף אַ קליידעל אָדער פֿאַרטוך — אָבער נאָכהער האָבען זיי געצעהלט מיט גרוים אומגעדולד די טעג, וואָס ער האָט נאָך צו זיין און זיי האָבען שוין געוואַרט אויף דער שעה, אַז ער זאָל צוריק אַוועק קיין „פּריסען“.

עס האָט זיך אָנגערוקט דער שמחת־תורה.

ר' אברהם חיים איז געגאַנגען ווי אַלע אידען פֿון שטעדטעל אין אַלטען בית־מדרש אויף דער שוהל־גאַס, געקויפֿט אַ האַלבען „אתה הראית“ און מכבד געווען דערמיט דעם יונגען דיין; אַ הקפֿה האָט ער געקריגען פֿון די ערשטע — וואָס עס האָט שטאַרק געקרענקט די אַנדערע פֿעך־הענדלער, כאָטש זיי האָבען אַליין געוואוסט, אַז אַטקעגען זיי איז ער אַ גאַנצער מר־בר־רב־אשי — ער האָט געטאַנצט מיט'ן עולם און געשריען אויפֿן קול: „שישו ושמחו בשמחת תורה“, נאָר אין האַרצען האָט זיך גאָר נישט געשמהעט מאָרגען אין דער צייט וועט ער שוין זיין אויף יענער זייט גרעניץ, אין ליק אָדער אפֿשר שוין אין קאָרשען. „שישו ושמחו“ — ער וויל כאָטש ביים דאַוונען פֿערגעסען, וואָס מאָרגען וועט זיין, ער קוקט זיך צו צו די אַנדערע פֿעך־אידען, ווי זיי גיסען אַריין איין כוס נאָכ'ן אַנדערען און „לחיים'ען“, אַז עס געהט זיי צוריק פֿון די אויגען — אָבער אַז ער האָט שוין געהאַט אין זינען דעם „אסרו חג“, דאָס וועגעלע, ווען ער איז ערשט אָנגעקומען אַהיים, ווי קאָן ער עס פֿערגעסען איצט ווען ער זעהט פֿאַר זיך נעבען אויוועזן דעם בעל־עגלה, וואָס ער דאַרף איהם נאָך היינט בעשטעלען, אַז ער זאָל מאָרגען פֿאַרטאָג איהם קומען נעהמען? זינט ער איז געקומען צום פֿערשטאַנד, איז שמחת־תורה ביי איהם געוואָרען תשעה באב.... דער גוט־האַרציגער ר' אברהם חיים, וואָס האָט קיינעם נישט מקנא געווען, האָט אין דעם טאָג מקנא געווען די בעל־עגלות, די וואַסער־טרעגערס, די אַלטע שמשים. „און ווער לאָזט דיך נישט

זיין א בעל־עגלה אָדער א וואסער־טרעגער?" — איז איהם פארבייגעלאָפען א מחשבה, "מען טאָר גאָט קיין קשיות נישט פרעגען", האָט ער זיך אליין געענט־פערט.

נאָכ'ן דאַוונען זענען אלע מתפללים פערבעטען געוואָרען צום גבאי ראשון אויף קידוש. געגאנגען זענען שטענדיג די בעלי־בתים פון די צוויי ערשטע בענק, און ר' אברהם חיים האָט אויך געהאט א "שטאָדט" אויף דער צווייטער באַנק. ער האָט זי אָבגעקויפט פון א מוהמע, וואָס האָט זי געירשנ'ט פון איהר טאַטען. וועלכער האָט קיין זיהן נישט איבערגעלאָזט. ער איז אָבער צו קידוש נישט גע־גאנגען, ווייל אויפן הארצען איז איהם געווען לא־עליכם'דיג. די שעה'ן רוקען זיך שנעל, האָט ער צו זיך געזאָגט מיט וועהטאָג, און אז ער איז אַרויס פון בית־מדרש און ס'איז איהם פערלאָפען דעם וועג א ריזיגער הויפען פון פערוועלקטע בלעטער, האָט ער אין זייער רוישען געהערט עפּעס א שטיל געיאָמער, וואָס האָט זיך אַזוי ריכטיג געפּאסט צו זיינע אייגענע געפיהלען.

אריינגעקומען אין שטוב, האָט איהם שוין ביי דער טהיר מקבל־פּנים געווען דער שמעקעדיגער ריח פון געבראָטענעם גענזענס, וואָס האָט איהם דערמאָהנט זיין קינדהייט, ווען דער טאַטע האָט נאָך געלעבט, און אָבזיפּצענדיג האָט ער צו זיך אליין געזאָגט: "ווען דער טאַטע זאָל לעבען וואָלט איך נישט מגולגל געוואָרען אין אַזא גוישע מדינה". עפענענדיג די טהיר, האָט ער אויפן קול אויסגעשריען: "גוט יום־טוב גוט־יאָהר!" — זיין ווייב האָט שוין גוט געקענט דעם דאָזיגען אויס־געשריי, וועלכער האָט געקלונגען מיט א דערשטיקטען צער און ער האָט זי שטענ־דיג געבראַכט צום וויינען. זי איז געבליבען א היבשע ווילע אין קיך און ערשט אז זי האָט זיך אביסעל בערוהיגט, איז זי אריין אין שטוב און אנגעהויבען גריי־טען צום טיש. דאָס איז געווען דאָס איינציגע מאָהלצייט, ביי וועלכען זיי האָבען איינס מיט'ן אַנדערען קיין וואָרט נישט גערעדט. די מיידלעך האָבען צוגעטראָגען שיסלען און אָראָבגענומען. זיי האָבען זיך גאַנץ רוהיג געגעסען. אַזוי ווי דער טאַטע וואָלט נישט געהאַלטען פאַר'ן אוועקפאָהרען אויף א האַלב יאָהר. די מאַמע אבער איז דורך דער נאַכט ווי א פערביטענע געוואָרען, עפּעס קלענער האָט זי אויסגע־זעהען און איהרע אויגען זענען געווען רויט. כאָטש קיינער האָט זי נישט געזעהן וויינענדיג. און ער אליין, דער טאַטע, האָט סתם געקייט; ער האָט דעם קאָפּ נישט אויפגעהויבען פון דער געגליזטער שיסעל, און געטראַכט נאָר וועגען איינס: עס איז דאָס לעצטע מאָהלצייט ביים אייגענעם טיש.

מנחה־צייט איז ער אוועק צוריק אין בית־מדרש און געטאַנצט מיט'ן עולם, גלייך ווי ער וואָלט געווען בגילופין אַזוי ווי די אַנדערע. ביז מעריב און אפילו נאָך מעריב האָט מען נאָך געשפּילט אין פערשידענע שפּילען און ער האָט געקלערט מיט שרעק וועגען דער מינוט ווען מען וועט אויפהערען די שפּילען און ער וועט דאַרפען געהן צוריק אַהיים. דער עיקר האָט ער זיך געפרעהט מיט'ן שפּיל אין "קאַץ און מויז": מען האָט אויסגעשטעלט צוויי שורות אידען, געלאָזען "טויע־רען", און צוויי קלוגע תלמיד־חכמים האָבען געשפּילט די ראָלע פון קאַץ און מויז. צופרידען איז ער געווען פון אָט דעם שפּיעל, ווייל עס האָט לאַנג געדויערט און אז דער עולם איז מיעד געוואָרען און געוואָלט זיך פונאנדערגעהן האָט ער געהייסען דעם שמש אריינברענגען א צעהנדליג ביער און מען האָט אָנגעהויבען פונדאָסניי. אין די צוויי שורות איז ער נישט געווען דער איינציגער פעך־הענד־לער — ווייזט אויס, אז די אַנדערע איז אויך געווען ביטער אויפן הארצען.

אז די שמחה האָט זיך געענדיגט, זענען זיך די פעך־הענדלער צעגאַנגען ווי אבלים. "ווער יאָגט אונז? פאַרוואָס מוזען מיר באַלד פאַרטאָג אַריבער די גרעניץ?" האָט ר' אברהם חיים געטראַכט. עס קאָן זיין, אז אַנדערע דזשענטעלמען האָבען

זיך אויך געשטעלט די זעלבע קשיא, אבער קיינער האט נישט געקקלערט, אז מען קאן דא עפעס פעררינכטען און ארדנען אז אלע זאלען בלייבען אין דערהיים נאך א וואך. די מורא פאר דער קאנקורענץ, פאר אייסכאפען די קונים, איז ביי די פעך־אידען געווען גרויס, און מען קאן דאך קיינמאל נישט וויסען, ווען א איד זאגט דיר אז ער פאהרט צו צו א קרוב אין וואנסאס, צי ער כאפט זיך נישט אמאל אריבער די גרעניץ און פערלויפט דיר די „מדינה", כדי אבצוזעצען אביסעל סחורה ביי דיינע קונדען... עס איז א גזירה פון הימעל, עס געהט שוין אזוי פון דור צו דור, אז דער פעך־איד דארף זיין נע־ונד וואס מעהר.

אריינקומענדיג מוצאי־יום־טוב אין שטוב, האט ר' אברהם חיים באלד זיך געלעגט שלאפען. דאס ווייב האט נאך אויסגעבאקען פאר איהם חלות אין סוכארעס כדי ער זאל האבען אויף א פאר וואכען „היימיש געבעקס"; דאן האט זי אריינגעלעגט זיינע אויסגעלאטעטע וועש אין א ציכעלע, אוועקגעלעגט איין פעקעל נעבען צוויטען ביי דער טהיר און האט זיך אויך געלעגט אויפן בעט. ביידע האבען זיך געמאכט שלאפענדיג און זענען נישט געשלאפען. זי האט שטיל אויסגעוויינט איהר הארץ — אין אמת'ן איז זי דאך אנ'אייביגע עגונה — און ער האט אריינגעזיפצט אין קישען, בעלאגערט פון שלעכטע מחשבות, פון מחשבות וועגען שטארבען אין דער פרעמד. אזוינע גדאנקען פלעגען איהם מאטערען יעדעס יאהר פאר'ן אבפאהרען און ס'האט איהם חלילה גארנישט פאסירט, נאר יעדעס מאל האט ער געקלערט, אז היינטיגס מאל האבען שוין די דאזיגע גדאנקען א יסוד...

אבער די מיידלעך זענען זיך געשלאפען גאנץ רוהיג. זיי האבען זיך אויפגעכאפט, ווען דער בעל־עגלה האט אנגעקלאפט אין פענסטער, און אז זיי האבען געעפענט די אויגען, האבען זיי געזעהען די מאמע לויפענדיג פון קיך אין שטוב און פון שטוב אין קיך, און דעם טאטען, ווי ער בינדט צונויף די פעקלעך איינס צום אנדערען.

„איהר קאנט שוין אויפשטעהן"! האט די מאמע א זאג געטהון. פארבייגעהענדיג די הילצערנע סאפקע, אויף וועלכער די מיידלעך זענען געשלאפען, אין זיי זענען שנעל, ווי אויף א בעפעהל, אויפגעשטאנען. — די לעצטע מינוט האט נאך די מאמע בעוויזען א זאג צו טהון צום טאטען: „אזוי לאזט דו מיך איבער מיט די ממזורות'ן" — איך האב ביז איצט נישט געוואלט רעדען"... נאר ער האט אזוי גוט ווי נישט געהערט, וואס זי האט אראבגעזאגט. אז די פעקלעך זענען שוין געווען אויף דער פוהר, האט ר' אברהם חיים גענומען טלית און תפילין אונטערן ארעם; געפרעגט דאס ווייב, צי זי האט נישט פערגעסען אריינטהון די חומשים, האט א געב געטהון די האנד דעם ווייב די מיידלעך, נישט זאגענדיג א ווארט — טרעהרען האבען איהם געווארגען — און שנעל זיך ארויסגעכאפט פון שטוב און ארויף אויף דער פוהר. „פאהר שנעל!" האט ער א וואונק געטהון דעם פוהרמאן. „זייט געזונד!" האט ער געשריען צום ווייב און ביידע טעכטער, וואס זענען געשטאנען אין טהיר — באגושעס גאס איז לאנג, נאר ס'איז נאך פינסטער געווען, און דער וואגען איז שנעל פערשוואונדען. די מיידלעך זענען אריין אין שטוב און די מאמע איז געשטאנען און זיך צוגעהערט צום רוישען פון די רעדער, און אז דאס רוישען האט אויך אויפגעהערט, איז זי אריין אין שטוב.

שניי־בלעטלעך האבען אנגעהויבען פאלען פון הימעל, וואקלענדיג זיך ווי אין חלום און דאס וועגעלע האט זיך געשלעפט דורכן וואלד צו דער גרעניץ. ר' אברהם חיים האט זיך אריינגעטוליעט פאר קעלט און אומעט, און האט געקלערט מיט צער וועגען די גוטע יום־טובדיגע טעג, וואס זענען שוין אוועק און וועגען דעם ביטערע'ן לאנגען ווינטער וואס ווארט אויף איהם אין דער „גאלדענער" מדינה.

מזל טוב א אינגעל!

ישראל משה האָט חתונה געהאַט אין די סוכות'דיגע „בין הזמנים" און זיין ווייב האָט סוף סיון געבוירען דאָס ערשטע מיידעל. זיינע שונאים צווישען די פערהענדלערס האָבען אויסגעטראַכט אויף איהם, אז זיין ווייב זאָל זיך האָבען צוגעאיילט אביסעל. אָבער ר' אברהם חיים האָט זיי פערמאַכט די מיילער. ישראל משה איז טאַקע געווען אַ „בעל־תאוה". און אין די קרעטשמעס און אויף די דערפער פלעגט ר' אברהם חיים אויף איהם דאַרפען אכטונג געבען, אַז ער זאָל נישט פערטשעפען אַ שיקסע. ער האָט איהם טאַקע נישט איינמאָל געכאַפּט, ווי ער האָט ארויפגעלעגט אַ האַנד אויף אַ גויה און ער האָט איהם פון די דאָזיגע מעשים נישט געקאָנט אָבגעוואוינען. כאָטש ער האָט איהם דערפאַר אָפט צעקאַטעוועט דאָס לייב אויף בלוי מיט'ן בוידגאַרטעל. פונדעסטוועגען האָט ר' אברהם חיים געגלויבט, אַז ישראל משה וועט צו־ווייט נישט פערקריכען, און בפרט מיט אַ אידישער טאָכטער, און וועט רעדט נאָך מיט זיין אייגענער כלה. דאָס איז געווען פשוט אַ שם רע. וואָרום אויב ישראל משה זאָל שוין וועלען פערטשעפען שיינע ברייטען, וואָלט זי איהם נישט צוגעלאָזען, קינד און קייט האָבען געוואוסט, אַז ווען מען האָט איהם געלאָזען מיט איהר אַליין נאָך דער „ווערטעל" ביי איהר טאַטען אין שטוב און ער האָט איהר ארויפגעלעגט די האַנד אויפ'ן קאַרק, ווי ער איז געווען געוועהנט אין פרייסען מיט די שיקסעס, האָט זי געמאַכט אזא געוואַלד, אַז אַלע מענשען אין שטוב און אויך פון די שכנות'דיגע הייזער זענען זיך צו־נויפגעלאָפען. פאַר חרפה האָט זי געלייקענט די גאַנצע מעשה און געזאָגט, אַז עס גודיעט זי צום ברעכען, אָבער די קרובים, וואָס האָבען געזעהן דורכ'ן לעכעל פון שלאָס און דורך די שפּאַרעס פון דעם הילצערנעם וועגטעל, וואָס עס איז פאַרגעקו־מען האָבען זי בערוהיגט און דער טאַטע דער שוסטער האָט איהר דאַמאָלס אין אהעמשנם אויגען אַ קוש געטהון אין קאָפּ פאַר איהר צניעות. סייזוי דער שידוך איז געוואָרען און דאָס גאַנצע שטעדטעל האָט געוואוסט די מעשה מיט דער האַנד, וואָס ישראל משה האָט ארויפגעלעגט אויף שיינע ברייטען. דאָס אַליין איז דאָך חער בעסטער סימן, אַז די פערהענדלערס האָבען אויף איהר סתם אויסגע־טראַכט אַ בלבול; פונדעסטוועגען האָבען אַלע דערפון גערעדט און שיינע ברייטע האָט זיך תּדשים לאַנג פאַר דער טיר נישט געוויזען. ווער איז געווען צו אַ חושעג־

טשאר, וואָס פלעגט איהם אונטערוועגס אַ פרעג טהון מיט אַ שמייכעל וואָס זיין טאַטער מאַכט. ער האָט זיך לייכט בעליידיגט און שנעל זיך אויפגערעגט און אַז מען האָט איהם פערטשעפעט, איז ער געווען ווי אַ חיה, כאַטש אַזוי גופא האָט ער קיינמאָל קיינעם קיין בייז נישט געטהון און זעלטען אויפגעהויבען אויף עמי־צען אַ האַנד.

אַז ער פלעגט זיך אומקעהרען אהיים פון דער רייזע און דערזעהען דאָס זיסע מיידעלע אין וויגעלע, איז ער געוואָרען ווייך ווי פוטער. גאַנצע טעג פלעגט ער אָבזיצען נעבען וויגעל און עס שאָקלען מיט'ן פוס, און דערביי פון דעם קינד קיין אויג נישט אַראָבגעלאָזט. ער האָט דאָס טעכטערל געוואָלט אַרומנעהמען, צודריקען צו זיך, נאָר ער האָט מורא געהאַט, אַז ער וועט עס צעקוועטשען. ווי גרויס איז געווען זיין גבורה, אַז ער האָט זיך איינגעהאַלטען נישט צו קושען דאָס קינד ווען עס איז געשלאָפען. און אַז ער האָט געדאַרפט אסרו־חג אַוועק פון שטוב, האָט ער געוויינט ווי אַ קליין קינד. — אין הערבסט פלעגט ער כסדר דערציילען דעם קרעטשמער און די פויערן וועגען זיין שרה'ילען, וועלכע איז איינע אין דער וועלט. בלויז אַז ער פלעגט זיך טרעפען מיט אַ פערהענדלער פלעגט ער שווייגען. ער האָט געוואוסט, אַז זיי לאַכען פון איהם, וואָס ער הענגט אַזוי אָן שיינע ברייכען און שרה'ילען, און אַז די זשוליקעס אין טראַיעווא האָבען שוין דערויף לידלעך געמאַכט. אין זיך האָט ער פון זיי געלאַכט, אָבער ער האָט זיי נישט געוואָלט ברענגען דער־צו, אַז זיי זאָלען פון איהם חוזק מאַכען.

אין אַ יאָהר אַרום האָט שיינע ברײנע געהאַט נאָך אַ מיידעל. לכתחילה האָט ישראל משה געהאַט שטאַרק פעראיבעל דערויף — ער האָט געוואָלט אַ יונגעל — נאָר אַז ער איז געקומען אויף ימים נוראים אהיים און האָט געזעהען אין וויגעל דייזעלען, וואָס איז געווען נאָך טויזענד מאָל שענער פון שרה'לען, צו וועלכער עס איז קיין גלייכען נישטאָ, האָט ער זיך בערוהיגט און ער האָט ווידער כסדר געוויגט דאָס וויגעלע, פונקט ווי פאַראיאָהרען. וואָס אַהרט עס איהם וואָס מען־שען רעדען? אַז ער איז אַוועקגעפאָהרען האָט ער געהאַט איין זון אין שטוב און איצט האָט ער צוויי זונען, וואָס פערלייכטען די גאַנצע וועלט. שאָקלענדיג דאָס וויגעלע, האָט ער געטראַכט וועגען זיין פרנסה; איצט אַז ער האָט שוין צוויי קינ־דערלעך, און טאַקע מיידלעך, מוז ער פערגרעסערען זיין „מדינה", כדי ער זאָל מעהר פערדינען, זיך לאָזען אויף דער דעסויער זייט האָט ער נישט געחלומט, ווייל דאָס איז געווען זיין אַמאָליגען בעל־הבית'ס, ר' אברהם חיים'ס מדינה; אָבער ער וועט פרובירען זיין מזל אויף דער מאַגדעבורגער זייט. דאָרטען זענען טאַקע אויך דאָ דזשענטשארעס, וואָס די מדינה איז צו זיי אַריבער בירושה און דער עיקר זעליג אָקס, פאַר וועמען ס'איז געווען וואָס מורא צו האָבען, אָבער טראַכטענדיג וועגען די קינדער, האָט ער געהאַלטען, אַז ער מעג זיך פערטשעפען אפילו מיט'ן סאַמע טייוועל.

שיינע ברײנע האָט ווייטער געקינדעלט. יעדעס יאָהר אַ מיידעל. דאָס גאַנ־צע שטעדטעל האָט געוואוסט, אַז ווי דער ליבער גאָט גיעט סוף סיון אָדער אָנ־פאַנג תמוז וועט שיינע ברײנע געלעגען ווערען. אַז מ'פלעגט שוין האַלטען דער־ביי, פלעגט זיך די גאַנצע באָד־גאַס, סיי מיידלעך, סיי ווייבער לאָזען טרעפען:

„אַ יונגעל אָדער אַ מיידעל?" און אז ס'איז געוואָרען אַ מיידעל, האָבען אַלע הנאה געהאַט, אַלע האָבען שיינע ברייינע ליעב געהאַט און דאָך האָבען זיי זיך געפרעהט אויף איהר מפּלה. — און אז עס האָט געהאַלטען ביי דעם פערטען מיידעל, האָבען חברה זשוליקעס פערפאַסט אַ לידעל, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען אָט אַזוי:

„באַדאַנעס זוהן קריגט אַ נייע מויד,
נישט געגונג די דריי;
נאָך אַ נדן כדי צו שאַפען
שלעפּט ער זיך אויפסניי".

פאַהרענדיג יענעם בין־הזמנים צוריק אהיים, האָט ישראל משה נאָך נישט געוואוסט, צי זיין שיינע ברייינע האָט עפּעס געבוירען אָדער נישט. „ווען עס וואָלט געווען אַ יונגעל וואָלט זי מיר געקלאַפּט אַ טעלעגראַמע", האָט ער געטראַכט ווייל ער האָט מיט איהר אַזוי געהאַט אָבגעמאַכט. זי פלעגט איהם געוועהנליך שיקען איין קאַרטעל דורכ'ן זומער, נאָך יעדער קימפּעט. דאַסמאָל אָבער האָט זי איהם גאָרנישט געשריבען און ישראל משה האָט געמיינט, אַז זי האָט, חלילה, געמפּילט, דעריבער האָט זי איהם מורא געהאַט צו שרייבען. „שוטה דו, קוה איינע — האָט ער געטראַכט מיט ליעבע — וועט ישראל משה זיין דערפאַר אין כעס? אם ירצה השם, איבער אַ יאָהר וועט גאָט געבען אַנ'אַנדער קינד". און אויב זי האָט יאָ געמפּילט, האָט ער ווייטער געטראַכט, איז עס געוויס אַ מיידעל. מיט טויט־שרעק האָט ער אַ קלער געטהון, טאָמער איז עס גאָר געווען אַ יונגעל... אַז ער איז אַריבער די גרעניץ און איז געפאָהרען דורכ'ן וואַלד אהיים, איז איהם אַריין אַ געדאַנק: אפשר האָט זי גאָר געהאַט אַ יונגעל און האָט איהם געוואָלט מאַכען אַ איבערראשונג? אָבער, אַז ער איז געקומען אין שטוב אַריין און דערזעהן אַ קינד פון וויגעל און געכאַפּט אַ קוק אויף זיין ווייב, איז איהם באַלד אַלע קלאָר געוואָרען. עטליכע מינוט האָט ער זיך אַרומגעדרעהט און אַ וואָרט נישט גערעדט. נאָר אַז זיין בליק איז געפאַלען אויף דעם ווייכען קליינעם פּנימ'ל פון דעם מיידעלע, האָט איהם פערקלעמט ביים האַרצען און ער האָט אַ פרעג געטהון: „און ווי האַסטו איהר אַ נאָמען געגעבען?" דער טאָן איז שוין געווען אַ ווייכער און שיינע ברייינע איז גאָר אַנ'אַנדערע געוואָרען. — בשעת מעשה האָט ישראל משה געטראַכט, אַז ער וועט נישט לעבען מעהר מיט זיין ווייב, נאָר דער געדאַנק האָט לאַנג נישט אָנגעהאַלטען און ער האָט באַלד אָנגעהויבען אַרויסווייזען שיינע ברייינען גינציגקייט, און מיט ברענענדיגע אויגען האָט ער געקוקט אויף איהר פרעהליכען פּנים בשעת ער האָט איהר געגעבען די מתנה וואָס ער האָט איהר געבראַכט — אַ רויטע שטאָף אויף אַ קלייד. „ביזט און כעס אויף מיר" — האָט שיינע ברייינע זיך געפּיעשטשעט. „נאַרעלע איינע, מיין קליין קיהעלע — האָט ער געזאָגט און וואָס ווייטער איז די שטימע געוואָרען העכער. — מיר וועלען נאָך איינמאַטערען, און גראַשעווער מענשען אויף צו להכעיס, ימח שמם זאָלען זיי ווערען, וועלען מיר האָבען אַ יונגעלע" — און ער האָט זי צוגעדריקט צו זיך מיטין גאַנצען כח. „לאָז מיך אָפּ!", האָט שיינע ברייינע געקרעכצט; איהר געזיכט האָט זיך

פערקרימט און איז רויט געוואָרען, ווייל זי איז שיער נישט צעקוועטשט געוואָרען אין זיינע אייזערנע אָרעמס. ווי שׂמחה׳לע האָט דאָס דערזעהן, איז זי אויסגעבראָכען מיט א געוויין: „דער פעטער החנ׳עט די מאַמע“, האָט זי געבליפעט. אז ישראל משה האָט עס געהערט, האָט ער אָבגעלאָזט דאָס ווייב און זיך א נעהם געטהון צו שׂמחה׳לען, מיין חכמה׳לע“ — האָט ער געשריען און איהר אויסגעקושט יעדען אבר.

אז ער איז געקומען אויף פסח אהיים און האָט געפונען שיינע בריינען טראָגענדיג, האָט ער געגעבען אכצעהן גראָשען תהלים-זאָגערס. זיי זאָלען בעטען פאַר איהם, אז ער זאָל קריגען א יונגעל. געמאַכט האָט ער עס אפילו בסוד, אָבער דאָס מאַנצע שטעדטעל האָט זיך באַלד דערוואוסט, און חברה האָבען איהם נישט גע־לאָזט לעבען. די „יונגאַטשעס“ פון „פלאַץ“ און אפילו פון די „צילעס“ פלעגען איהם אויפוינגען הינטער׳ן פענסטער און געבען דער שׂהל א שפּאַגעל ניי ליעד. וואָס האָט זיך אָנגעהויבען:

„אַט אזוי, נאָך א שפּרונג,
שיינע בריינע וויל א יונג“

און אויסגעלאָזען:

מיט איין טראָסק מיידען צוויי,
קלאָג. חושעגטשאַר, ווינד און וועה“.

און וואָס וועט זיין, אז די נבואה פון די ממזרים וועט חס־ושלום מקוים ווערען? האָט ער זיך א טראַכט געטהון. ער וועט דאַן אַרויסוואַרפען דאָס וויגעל אין דריי־סען... פונדעסטוועגען האָט ער אָנגעזאָגט שיינע בריינען אסרו חג פאַר׳ן אָבפאָה־רען צוריק קיין דייטשלאַנד: „דאגה נישט, שיינע בריינע! דו זאָלסט מיר למען השם שרייבען, ווי ס׳וועט זיין זאָלסו מיר שרייבען“.

דעם זומער האָט ישראל משה זיך גע׳חנפ׳עט צו ר׳ אברהם־חיים׳ען. ער פלעגט אָפט פרייטאָג אַראָבפאָהרען קיין דעסוי און בלייבען מיט׳ן אַלטען דעם גאַנצען שבת. ער פלעגט איהם קאָכען פיש אין אַנ׳עמער און אָבשיילען קאַרטאָפעל (אַלץ אין שטאָל), און דאָס אַלץ כדי איבערצובעטען ר׳ אברהם חיים׳ען, וואָס זעליג אָקס האָט אָנגעמאַכט צווישען זיי א בייז לעבען, אז ער האָט די פיש נישט ריכ־טיג אויסגעמאַכט, האָט איהם ר׳ אברהם חיים געשאָלטען און געזידעלט. ווי אין די גוטע יאָהרען. ווען ישראל משה איז נאָך זיין יונג געוועזן, און ישראל משה האָט אַלץ פאַר ליעב גענומען. ווייל ער האָט געוואַרט אויף א בריעף פון שיינע בריי־נען און ס׳איז אין דער גאַנצער געגענד נישט געווען קיינער, אויסער ר׳ אברהם חיים, וואָס האָט געקענט די „שוואַרצע פינטעלעך“. דאָס איז געווען א דריי יאָהר נאָך דעם בעריהמטען „ישראל משה׳ס ווינטער“, אָבער ישראל משה האָט זיך גע־מיהט עס נישט צו דערמאָהנען, כדי דער אַלטער זאָל נישט וועלען ווידער זיך אזוי נוקם זיין דערפאַר, וואָס זעליג אָקס האָט אָנגערעדט אויף איהם. „אז עס האַנדעלט זיך אין לעבען, וועט ר׳ אברהם חיים זיך נישט אָבנאַרען“, האָט ער זיך געטראַכט, כאָטש אין האַרצען האָט איהם געקלאַפּט, — ער האָט זיך כסדר איינגערעדט, אז זיין ווייב וועט אויך איצט האָבען א מיידעל. אָבער אז ס׳זוענען אָנגעקומען די

לעצטע סיון־טעג, איז ער שיער נישט אויסגעגאנגען. ווען ס'וואָלט געווען אַ גוטער מער, וואָלט ער איצט אוועק אהיים, אָבער די צייטען זענען שלעכטע און דאַרפען דאַרף מען אַ סך און דער עיקר, אַז ער וועט פערלאָזען די מדינה אויף אַ חודש פערכאַפּט זי זעליג אָקס מיט זיין חברה...

אַז ישראל משה פלעגט יענע טעג קומען קיין דעסוי, פלעגט איהם ר' אברהם חיים פרעגען גאַנץ ערנסט, וואָס ער הערט פון דערהיים און ישראל משה פלעגט הויבען מיט די פּלייצעס. ער האָט אָנגעהויבען צו קלערען, אַז זי האָט געמפּלט און ס'האָבען זיך בענייט אין זיין מוח די געדאַנקען פון פאַראַיאָהרען.

און דער טאָג איז געקומען.

אין אַ זונטאָג אינדערפריה, ווי נאָר ער איז פערפאָהרען צוריק פון דעסוי קיין צערבסט, איידער ער האָט נאָך בעוויזען אָנלאָדען סחורה אויפ'ן וואָגען, האָט איהם דער קרעטשמער דערלאַנגט אַ קאַרטעל. ער האָט אָנגעהויבען, ווי שטענדיג, אַריינקוקען און אַרומדרעהען דאָס קאַרטעל און געווען אויף זיך אַליין אין כעס, פאַרוואָס ער קאָן נישט לייענען. ער האָט באַלד פערקירעוועט זיין וואָגען צוריק קיין דעסוי און זיין אויסגעדאַרטער שקאַפּע די נשמה אַרויסגעיאָגט. טויזענדער געדאַנקען זענען איהם דורכן קאָפּ געגאַנגען און ער האָט עטליכע מאָל געהאַט בדעה זיך אומצוקעהרען קיין צערבסט. ער האָט ר' אברהם חיים'ען נישט געטראָפען, און כאַצקלען, דעם יונג פון אברהם חיים'ען, וואָס קאָן אויך אַביסעל לייענען, אויך נישט, און אַז דער קרעטשמער פון „ווייסען בער" האָט איהם געזאָגט, אַז זיי זענען אַרויסגעפאָהרען אויף דער מדינה, איז ער שיער פון זינען אַראָב. ערשטענס, ווייס ער נישט וואו זיי צו זוכען, און צווייטענס, קוים איז עס אַ מיידעל, וועט ער זיך נאָך בלאָמירען. ער האָט זיך אַרומגעדרעהט ווי אַ משוגענער. ער האָט בעשטעלט אַ פּאָר מאָל ביער, דאָ האָט ער געגלעגט און דאָ האָט ער געפּאַטשט די פערשוויצטע שקאַפּע און סתם געשאָלטען דעם גראָבען קרעטשמער, וואָס איהם איז אַזוי גוט אויף דער וועלט. לסוף איז ער אַרויס אויף דער גאַס. ער האָט זיך דערפרעגט, וואו דער „ראַבינער" וואוינט און זיך געלאָזען געהן צו איהם. אַז ער איז אָנגעקומען פאַר'ן טויער פונ'ם ראַבינער'ס הויז האָט ער זיך געשעהמט פאַר זיך אַליין און נישט געהאַט דעם מוט אַריינצוגעהן אין הויף. בדי זיך לייכטער צו מאַכען האָט ער אין געדאַנק פאַרבייגעפיהרט פאַר זיך אַלע פּעדהענדלערס וואָס קאָנען נישט שרייבען און לייענען, און דאָך האָט ער נישט געוואַגט אַריינגעהן צום ראַבינער: ער איז געווען אַ בישן און האָט נישט געוואָלט מען זאָל איהם האַלטען פאַר אַן'עם הארץ. צום סוף האָט ער זיך געזאָגט: טאָמער איז עס טאַקע אַ מיידעל, איז דאָך שוין גלייכער, אַז ר' אברהם חיים זאָל איהם גאַרנישט זעהן, און דער דאָזיגער געדאַנק האָט איהם צוגעגעבען מוט, אַז ער זאָל אָנקלינגען ביים ראַבינער. כאָטש זיינע אויסגעשמירטע בגדים און די צעפּאַטעלטע באָרד האָבען נישט דערוועקט קיין גרויסען רעספּעקט, האָט איהם דער ראַבינער אָבגעגעבען אַ ברייטען שלום־עליכם און איהם אַריינגענומען אין זיין אַרבייטס־צימער.

דער ראַבינער האָט געהאַט אַ שפּיציג - פערשווירען בערדעל, געגאַנגען אָהן אַ היטעל און האָט אויסגעזעהן ווי גראַיעווער פריץ. דער ראַבינער האָט איהם געשטעלט אַ שטוהל, אָבער ער האָט זיך בשום אופן נישט געוואָלט זעצען. ער האָט אָנגעהויבען דערצעהלען, אַז ער איז אַלס קינד געבליבען אַ יתום און איז אין חדר

נישט געגאַנגען, און אַזוי ווייטער, א. א. וו. דער ראַבינער האָט פון ישראל משה'ס דייטש פיעל נישט פערשטאַנען, ער האָט געקנייטשט דעם שטערן און זיך בעמיהט עפּעס אַרויסצוקריגען, און אַז ער האָט געכאַפּט אַ פּאָר ווערטער, האָט ער שנעל צוגעשאָקעלט מיט'ן קאָפּ. לסוף האָט ישראל משה אַרויסגענומען דאָס קאַרטעל פון קעשענע און געבעטען דעם ראַבינער, אַז ער זאָל עס איהם איבערלייענען. אַז דער ראַבינער האָט נאָר אַריינגעקוקט אין קאַרטעל, איז ער געוואָרען אַ פערענדערטער. ער האָט דאָס כתב נישט געקענט לייענען. אָבער, ווי ס'ווייזט אויס, האָט ער זיך געשעהמט עס גלייך מודה צו זיין. אַז ישראל משה האָט געזעהען, ווי דער ראַבינער קנייטשט דעם שטערן און קאָן אַ וואָרט נישט אַרויסברענגען, האָט ער געהאַט אַ געוואַלדיגע הנאה: „מיט וואָס איז ער בעסער פון מיר?" אחוץ וואָס דער ראַבינער האָט געקאָנט לייענען נאָר דרוק־שריפט, וואָלט אפילו אַ גוטער לייענער פון געשריבענס נישט אַזוי שנעל געקאָנט דורכקריכען די צעבראָכענע אותיות, וועלכע עס האָט אָנגעפּיקעוועט חייקע פייוועל ציגיינערס פון דער באָד־גאַס. דער ראַבינער האָט אַרומגעדרעהט דאָס קאַרטעל פון אַלע זייטען, האָט עס אַרונטערגעשטעלט אונטער אַ פערגרעסער גלאָז, און פון דעם גאַנצען קאַרטעל האָט ער אַרויסגעקריגען די ווערטער: „נאָך דיין ‹מאַטען מינדעל", ישראל משה'ן זענען די פּאָר ווערטער געווען גענוג, און ווייזענדיג אויפ'ן קאַרטעל מיט'ן פינגער ווי ער וואָלט עס אָנגעטאַפּט האָט ער אַ געשריי געטהון צום ראַבינער: „נישט מינדעל, נאָר מענדעל". ער האָט אַ נעהם געטהון דאָס קאַרטעל פון ראַבינער, איהם אַריינגעשטעקט זיין גרויסע האַנד און איהם הערצליך געדאַנקט. דער ראַבינער האָט זיך פּאַר איהם ענטשולדיגט און ערקלערט, אַז אין דייטשלאַנד געהט נישט דאָס כתב. נאָר ישראל משה האָט נישט געהערט און נישט פערשטאַנען, וואָס דער ראַבינער האָט אַזוי פיעל גערעדט, ער האָט געדאַנקט אַ צווייט מאָל און אַ דריט מאָל, און אַריינרוקענדיג פאַרזיכטיג דאָס קאַרטעל אין קעשענע, האָט ער געזאָגט: „די ווערטער זענען דער עיקר; דאָס איבריגע איז שטות'עריי". דרך אגב האָט ער דעם ראַבינער דערצעהלט, אַז זיין ווייב האָט שוין געבוירען פיער מיידלעך און דאָס איז דאָס ערשטע יונגעל.

„מזל טוב!" האָט דער ראַבינער געזאָגט בעגלייטענדיג ישראל משה'ן צו דער טיר.

ישראל משה איז געלאָפען שנעל צוריק אין קרעטשמע, אָבער ר' אברהם חיים'ען האָט ער נאָך אַלץ נישט געפונען ער האָט זיך אַרומגעדרעהט פאַר דער שטוב, קוקענדיג אויף אַלע עקען גאַסען און אויף יעדען וואָגען וואָס האָט זיך בעוויזען. פאַרנאַכטצייט איז ר' אברהם חיים אָנגעקומען. ישראל משה האָט איהם אַריינגעשטעקט אַ האַנד מיט שמחה און צו כאַצקלען האָט ער געזאָגט ווי ער וואָלט זיין בעל־הבית געווען: „דו געה און פיהר אריין דאָס פערד אין שטאַל. איך האָב וואָס צו רעדען מיט ר' אברהם חיים'ען". ר' אברהם חיים האָט באַלד פערשטאַנען, וועגען וואָס עס האַנדעלט זיך, נאָר ער איז גאַנץ רוהיג אַריין מיט ישראל משה'ן אין קרעטשמע. „צוויי ביער", האָט ישראל משה אַ געשריי געטהון צום קרעטשמער, און ר' אברהם חיים'ען האָט ער געזאָגט אויף גיך: „איך האָב געקריגען אַ קאַרטעל פון מיין ווייב זאָל געזונד זיין; מיין הארץ זאָגט מיר, אַז זי האָט געהאַט אַ יונגעל — וואָס זאָגט איהר ר' אברהם חיים? איהר קאָנט דאָך לייענען בעסער ווי איך", און געבענדיג איהם דאָס קאַרטעל האָט ער ווייטער געזאָגט: „איך האָב איהר געהייסען

א נאָמען געבען מענדעל, נאָך מיין טאַטען". ר' אברהם חיים האָט גאַנץ געלאַסען ארויסגענומען די בריוו פון שיידעל און האָט געלייענט פאַר זיך און נאָכהער האָט ער א זאָג געטהון פרעהליך צו ישראל משה'ן: „אמת, מזל טוב, א יונגעל! און נאָך דיין טאַטען". באַצעקעל איז גראַד אַנגעקומען. „נאָך א ביער!" האָט ישראל משה א געשריי געטהון צום בופעט. און ס'איז געוואָרען שמחה וששון. ישראל משה'ן האָט זיך זעהר געוואָלט זאָגען ר' אברהם חיים'ען, אז ער זאָל איהם שרייבען א בריף צו שיינע ברײנען, אז זי זאָל אַכטונג געבען אויפ'ן קינד, און אז ער וועט קומען אַהיים וועט ער איהר ברענגען מתנות, וואָס וועלען איהר די אויגען פערבלאַנדען. אָבער ער האָט ער זיך געשעהמט. ער האָט געוואוסט, אז ר' אברהם-חיים איז אַן'אַלטער ליץ און ער וועט איהם נאָך מאַכען צו שפּאָט ביי אַלע דזשענטשאַרעס. די ריכטיגקייט געזאָגט, נאָך יענעם ווינטער וואָלט ער איצט ר' אברהם חיים'ען נישט געגלויבט, נאָר ער האָט דאָך דאָ געזעהען, אז עס שטימט מיט דעם, וואָס דער ראַבינער האָט איהם געזאָגט. דעם ראַבינער האָט ער דאָך אין קיין זאַך נישט געקאָנט חושד זיין און ער וואָלט אייגענטליך באַלד נאָכ'ן בעזוך ביים ראַבינער זיך געקאָנט אומקעהרען קיין צערבסט, נאָר ער איז געוועזען אַזוי גליקליך, אז ער האָט געמוזט זיין שמחה אויסדריקען פאַר עמיצען — און פאַר וועמען האָט ער עס געזאָלט טהון? פאַר'ן קרעטשמער דעם משומד אין צערבסט? אָדער פאַר'ן גוי פון שטאַהל? און אפשר פאַר זעליג אָקס, ימח שמו? ר' אברהם חיים איז דאָך א איד א חכם, און איהם האָט ער צו פערדאַנקען, וואָס ער האָט א ווייב און א פרנסה... לסוף האָט ער ר' אברהם חיים'ען געגעבען פיער טאַלער און איהם געבעטען, זיי אָבשיקען צו שיינע ברײנען. אייגענטליך קען מען אָבשיקען אויך פון צערבסט, אָבער דעסוי איז דאָך א גרעסערע שטאָדט מיט א גרויסער פּאָסט און ר' אברהם חיים איז אַן'עהרליכער מאַן — אז ער וועט אָבשיקען דאָס געלד, וועט ער אליין זעהן, וואָס דער בעאַמטער פערצייכענט (די ריכטיגקייט געזאָגט, האָט ר' אברהם חיים אליין אויך נישט געקענט די גוישע אותיות) און שיינע ברײנע וועט קריגען דאָס געלד בשלמות.

קיינמאָל איז ישראל משה'ן נישט געוועזען אַזוי שווער דער „גלות" ווי דעם סוף זומער. איי, ווען ער זאָל האָבען פליגלען, וואָלט ער אוועקגעפלויגען קיין גראַיעוואָ און זיך פאַר'גנב'עט ביינאַכט צו זיין שטוב, געכאַפּט א בליק אין וויגעלע און צוריקגעפלויגען. ער האָט אָפט געהאַט פּאַראיבעל אויף שיינע ברײנען, וואָס זי שרייבט איהם גאַרנישט איבער מענדעלען, אָבער ער האָט זיך גלייך איבערגעבעטען: זי איז פאַרט א בריה און זי האָט שטענדיג נעביך צו האָרעווען. ביי יעדען טאַלער, וואָס ער האָט אַריינגעלעגט אין בויך-גאַרטעל, האָט ער געזאָגט: „מעהה מיך פאַר שיינע ברײנען, וועט זי קאָנען זויגען מענדעלען ווי ס'דאַרף צו זיין"... און פאַר'ן אָבפאָהר קיין גראַיעוואָ האָט ער געקויפט פאַר'ן ווייב צוויי פאַרטוכער, פאַר די מיידלעך זעקעלעך, פאַר אַלע פיער, און פאַר מענדעלען גאַרנישט — ער האָט געקלערט און געקוקט און נישט געוואוסט, וואָס צו קויפען. „פאַר איהם איז דער גאַנצער בויך-גאַרטעל מיט די טאַלערס", האָט ער געזאָגט און זיך בערוהיגט.

אז ער איז דאָסמאָל געפאָהרען פון פראַסטקען דורכ'ן באַגושער וואַלד קיין גראַיעוואָ, איז ער געוועזען איבערגליקליך. ער האָט נישט געוואַרט אויף א אידישען פוהרמאַן, ער האָט גענומען א גוי פון כאַגזשע — דאָס דאַרף נעבען דער גרעניץ— און איהם געהייסען פאָהרען שנעל אַהיים.

„די פאדלע שלעפט זיך ווי א טשערעפאכע“, האט ער געברומט.
אז ער איז אריין אין שטוב, איז ער געפאלען שיינע בריינען אויפ'ן האלז, גישט שעהמענדיג זיך פאר דער שכנ'טע. וואס איז דאן געווען אין שטוב און גע־שטאנען נעבען קוימען. ער האט שיינע בריינען געקושט פון גאנצען הארצען. אפילו נאך דער חופה האט ער זי אזוי נישט געקושט. א פערשעהמטע האט זי זיך ארויס־געדרעהט פון זיינע הענד און האט עפעס־וואס גשטאמעלט. „וואס איז די חרפה?— האט ער זיך אבגערופען — מיר זענען דאך מאן און ווייב“. „אודאי“, האט איהם די שכנ'טע צוגעהאלפען און געשמייכעלט. שיינע בריינע איז געווען אי פערשעהמט, אי טרויעריג. „דאס קינד איז אפשר קראנק?“ האט ער אומרוהיג א פרעג געטהון. „ניין“ האט זי געזאגט שטיל. ישראל משה איז צוגעגאנגען צו וויגעלע. האט אנגע־הויבען פרעהליך צווויטשען צום עופ'עלע, וואס איז געלעגען מיט אפענע אויגען: „מענדעלע, מענדעלע, קדיש מיינער!“ און אזוי שפילענדיג זיך האט ער פערהויבען די קאלדרע און האט דערזעהן דאס צארטע קערפערל. ער איז אויפגעציטערט גע־ווארען.
אז שיינע בריינע האט דערהערט ווי ער מורמעלט „מענדעלע“, האט זי באלד פערשטאנען זיין טעות און א זאג געטהון שטיל:
„זי הייסט מינדל“.
ער איז געווארען וויים ווי שנייי און באלד דערויף רויט ווי א פייער. ר' אברהם חיים האט איהם אבגענארט! — און אז ער איז געקומען צו זיך האט ער אויסגע־שריען ווילד ווי א חיה:
„גיט מיר א האק — איך וועל איהם אוועקהרגענען!“
שיינע בריינע איז צעמישט געווארען. זי האט נישט געוואוסט, וועמען ער וויל דערהרג'ענען ,און יז האט איהם געפרובט אבהאלטען, שרייענדיג צו דער שכנ'טע: „פייגעלע קרוין, נשמה, האט רחמנות און רוף מענשען!“
ער האט זיך ארויסגעריסען פון זיין ווייבס הענד און האט אנגעהויבען זוכען די האק. דערווייל זענען שוין אריין אין שטוב פייגעל'ס מאן און ברודער און נאך צוויי שכנים און מען האט אנגעהויבען איהם בערוהיגען, זיי האבען איהם אוועק־געזעצט נעבען טיש און איהם געמוסרט. אז ס'איז נישט שען פאר א איד, און בפרט פאר א שענעם איד ווי ער, ארויסצוווייזען אזא רוגזא. ער האט זיך אבער געהאלטען ביי איינס, כאטש די שטימע איז געווארען אלץ שטילער: „איך מוז איהם אוועק־הרגענען!“
און שיינע בריינע איז געשטאנען ביים קוימען טרויעריג און צעבראכען, און געזאגט צו פייגען גאנץ שטיל:
„חייקע פייוועל ציגיינערס, די אויסגעלאסענע מויד, זי האט דאך בסדר גע־שמייכעלט, בשעת זי האט געשריבען דאס קארטעל. נאר זי האט עס מיר אנגע־מאכט“...

ר׳ זינדעל תלמיד חכם

אז גאָט האָט געבענשט ר׳ אברהם חיים עשו׳ן און ער איז געוואָרען בעלייבט
(רייך) האָט ער זיך בעשלאָסען נעהמען א ישיבה=בחור פאר אַנ׳איידעם. ר׳ אברהם
חיים איז געווען א איד א פקח און געהאט א ווייטען בליק. ער האָט זיך שטענדיג
געוויצעלט איבער דעם לעבען פון די פעך־הענדלער — מען האָט איהם געהאלטען
פאר א אלטען לץ — אָבער ער האָט קיינמאָל נישט פערגעסען דעם „מוסר השכל״
פון דעם דאָזיגען גלות־לעבען, און איידער זיך משדך זיין מיט א פעך־אידען, האָט
ער בעשלאָסען צו פאָהרען אין לאָמזשער ישיבה און נעהמען דאָרט א מאַן פאר זיין
צירלען, די עלטערע טאָכטער. א קרעמער אדער א סוחר און אפילו א ריכטיגער
שניידער וועט זיך דאָך נישט משדך זיין מיט א פעך־הענדלער, און מיט די שמי־
דאָקעם — דאָס איז געווען א פערצווייגטע משפחה אין גראַיעווא — אָדער אפילו
מיט א גוטען שוסטער האָט ווידער ר׳ אברהם חיים זיך נישט געוואָלט משדך זיין.
אין א שענעם בין־הזמנים, צווישען ראש השנה און יום־כפור, האָט ער זיך
אוועקגעלאָזען אין לאָמזשער ישיבה און אויסגעקליבען א בחור א צאצקע, זוהנ־
דעל מתמיד פון שטשוטשין, די נאָהענטסטע שכנ׳טע פון גראַיעווא אויף מערב־
זייט, א קיימא לן פון צוויי מייל ווייט פון גראַיעווא. אזוי ווי אסרו חג האָט ער
געמוזט צוריק קיין דייטשלאַנד, האָט ער עס שנעל אָבגעמאַכט,
א טאָג פאר סוכות האָט מען געשריבען די תנאים און חול־המועד האָט מען גע־
פראוועט די חתונה. צירל, וואָס איז געווען געוואוינט צו שפאַצירען אויפ׳ן „גרי־
נעם בארג״, ווען דער טאטע איז נישט געווען און פלעגט זיך דאָרט טרעפען מיט
בחורים אויך, האָט שטאַרק געהאַט פעראיבעל, וואָס מען גיט איהר א מאַן אין
א פערמאַכטען זאק, נאָר אז זי האָט איהם דערזעהען אונטער דער חופה צום ער־
שטען מאָל, האָט זי זיך געפרעהט; זי האָט געזעהען, אז דער טאטע איז א אלטער
סוחר און ער ווייס, וואָס איינצוקויפען — גרויס און שען, שענער ווי אלע שניי־
דער־יונגען, שוסטערס און סטאָליארעס און אפילו ווי די שמיד־יונגען, וואָס קו־
מען אראָב פון פרייסען פערפוצט אין „בגדי מלכות״.
אזוי ווי ר׳ אברהם חיים איז געווען דער ערשטער פעך־איד, וואָס האָט זיך
איינגעקויפט א איידעם א בן־תורה ,איז ער געשטיגען אין די אויגען פון די
גבירים, דעם דיין און אפילו אין די אויגען פון רב. נאָר די לאָבוסעס פון באר־
גאס האָבען זיך מיט דעם וועניג־וואָס גערעכענט און אז די געסט זענען ארויס
מיט דער כלה פון ר׳ אברהם חיימ׳ס שטוב און זיך געלאָזען געהן מיט מוזיק
צום שוהל, האָבען אָט די חברה בעגלייט דער כלה מיט אלטע און נייע לידלעך,
וואָס זיי האָבען מחבר געווען ספּעציעל פאר דזשעקטשארסקע חתונות, און אי־
בערגעשריען די פידעלעך, אונטער דער חופה איז ר׳ אברהם חיים געשטאַנען א
פערביטערטער, ווייל די לאָבוסעס זענען געשטאַנען אויף די צוימען און לאַכענדיג
געמאַכט דעם אָנגעלאָפענעם עולם, אז מען האָט נישט געקענט מסדר קידושין

זיין. איז דאָס נאָך ווייניג, האָבען זיי א לאָז געטהון פערשטונקענע אייער ריבטיג אין דער כלה אריין. ווען נישט ר׳ אברהם חיים׳ס געלאַסענקייט, וואָלט אַ אומגליק פּאסירט. האצקעל, ר׳ אברהם חיים׳ס א יונג, האָט אויך געכאַפּט מיט א פערשטונקענע איי, און דערצו נאָך א קאַטשערנע; האָט ער לאנג נישט געטראכט א כאַפּ געטהון פון רב דעם שטעקען מיט דעם זילבערנעם הענדטעל און זיך געלאָזען אויף דער חברה, שרייענדיג: „איך וועל זיי צורייסען ווי א הערינג“. ר׳ אברהם חיים האָט איהם אבגעהאַלטען און איהם נאָך גוט אויסגעשייגעצט, וואָס ער האָט געכאַפּט דעם רבים שטעקען.

אַ איד א חכם איז עס געווען; ווען ער לאָזט האצקלען געהן, וואָלט בלוט פערגאָסען געוואָרען. בשעת מעשה האָט ר׳ אברהם חיים זיך דערמאָהנט אָן אזא פּאַל, וואָס האָט זיך געענדיגט דערמיט, אז גלייך פון דער חופה האָט מען געפיהרט דעם חתן אין קאָזע אריין... און אזוי ווי מען האָט אויף זיי נישט געלעגט קיין אכט, האָבען חברה לאָבוסעס איינגעלעגט דעם שוהל־יהויף, ביז זיי זענען הייזעריג געוואָרען. בעזונדערס האָבען זיי געדרונערט מיט׳ן לידעל: „האָט אַ פּעך־איד א נייעם משרת, פאר זיך און פאר דער טאָכטער אויף כפּרות“. אבער ר׳ אברהם חיים האָט געשמייכעלט: נישט איהם מיינט מען — ער האָט גענומען א ישיבה־בחור, וואָס וועט זיצען און לערנען און אביסעל צוהאנדלען, אבער נישט זיין קיין משרת.

ביי די „שבע ברכות“ האָט זונדעל מתמיד געהאַלטען א דרשה. ר׳ אברהם חיים האָט א טשוואָק נישט פערשטאַנען פון גאנצען פּלפּול, אָבער טרעהרען זענען איהם געשטאַנען אין די אויגען, ווען דער דיין האָט געדריקט דעם חתן די האנד. זיין ווייב ווידער, וואָס האָט אריינגעקוקט בראש פון די שכנה׳טעס דורך די שפּארעס פון קיך־טהיר, איז געווען אזוי איבערראַשט, אז זי האָט זיך געכאַפּט מיט אלע ווייבער קושען. דאָס איז געווען א שטאַרקער אויסדרוק פון בעגייסטערונג, בעזונדערס ווען מען דערמאָהנט זיך, ווי זי האָט פיינד געהאַט די שכנות און ווי זי פלעגט ווערען בין־הזמנים, אז זיי זאָלען פּלאַצען פון פערדרוס, ווען זי פלעגט זיך שלעפּען מיט קושען פון כל־טוב...

דאָס מאָל איז ר׳ אברהם חיים אוועקגעפאָהרען אסרו־חג מיט א רוהיגען געמיט. ראשית כל איז איהם אראָב א בארג פון קאָפּ, און צווייטענס, ס׳איז געבליבען אין שטוב א מאנספּערשוין, און נישט אבי א פלאָקען, נאָר א כלי, א צאצקע... דאָס ווייב ווידער האָט געליטען גרויסע יסורים. יאָהרען־יאָהרען איז זי געווען געוועהנט, ווען דער מאן פלעגט נישט זיין, אָבצוקומען מיט א לונג און א פּוס משבת לשבת, אבער אז ס׳איז דאָ אנ׳איידעם אין שטוב, געהט עס נישט. און אז זי האָט זיך צו איהם צוגעוועהנט, האָט זי געוואָלט אָנהויבען „אביסעל“ צוקארגען. אָבער צירל האָט עס נישט דערלאָזט. איינמאָל, ווען זונדעל איז געווען אין בית־המדרש, איז אויסגעבראָכען אזא מחלוקת צווישען דער מאַמען און דער טאָכטער, אז מען איז זיך צונויפגעלאָפען אויף זייערע געשרייען, און ווען די טאָכטער זאָל נישט האָבען קיין בושה — זי האָט געוואָלט, אז איהר מאן זאָל זיך דערפון חלילה נישט דערוויסען — וואָלט זיך די מחלוקת אזוי שנעל נישט געענדיגט. דער סוף פון שפּיל איז געווען, אז די טאָכטער האָט אריינגעשריבען א בריוועל דעם טאַטען, און ר׳ אברהם חיים האָט דעם ווייב באלד געשריבען

א בריף, אז ווען מען האט איהר איהם פארגעלייענט, איז זי שיער נישט אין חלשות געפאלען. זינט דעם האט זי זיך טאקי געבעסערט, נאר קארגשאפט איז דאך א נאטור־זאך, א ליידענשאפט ווי אלע ליידענשאפטען; פלעגט זי פון צייט צו צייט פרובען נאכקומען איהר ליידענשאפט, אבער ס'איז איהר קיינמאל נישט געלונגען.

דאס יאהר, וואס זונדעל איז געווען ביי ר' אברהם חיימ'ען אויף קעסט, איז זי, ר' אברהם חיים'ס ווייב, שיער פון זינען אראב. אזוי ווי זי האט אין די פינף חדשים גארנישט אבגעשפארט, האט זי דאך נישט געקענט בין־הזמנים בריקען געגען די שכנה'טעס און די גביר'טעס אין יאטקע און אויפ'ן פיש־מארק און אזוי ווי זי איז געווען מיט דעם בריקען געוועהנט יאהרענלאנג, האט זי שיער נישט געפלאצט פון פערדרוס.

קוים איז אריבער דאס קעסט־יאהר, האט זיך געשטעלט די פראגע פון פרנסה פאר'ן יונגען פאר. ר' אברהם חיים האט געהאלטען, אז זונדעל פאסט נישט פאר א קרעמער און זונדעל האט דאס אויך צוגעגעבען. טא וואס וועט ער טהון מיט די הונדערט רובעל נדן? האט ער זיי אוועקגעליהען זיין שווער. — ווי נאר ר' אברהם חיים איז אוועק קיין דייטשלאנד, האט זיך זונדעל אוועקגעלאזט אין שטשוטשין, זיין געבורטס־שטעדטעל. דארט האט ער געהאט א סך קרובים און געהאפט עפעס צו געפינען. זיין צירל איז געבליבען מיט דער מאמען, ווייל זיי האבען געקריגען אויף פינף יאהר א קאמער אין דער צוויי־צימערדיגער דירה פון אברהם חיימ'ען. זונדעל האט געוואלט ווערען א רבי אין דער תלמוד־תורה, נאר ער האט זיך נישט געקענט אריינקריגען; די, וואס זענען נאהנט „צום שיסעל", האבען אלע נאך אנהויב יאהר בעזעצט. האט ער געוואלט עפענען א חדר, האבען עס די אנדערע מלמדים דערשמעקט און אט דער חלום איז אויך שנעל צורונען געווארען. וואס טהוט מען? האט איהם געזאגט זיין פעטער, ביי וועמען ער איז געווען: „די זיכערסטע פרנסה איז מלאכה; איך וועל דיך אויסלערנען גארבען פעל און דו וועסט זיין א גארבער". זונדעל איז בלאס געווארען: צו וואס האט ער אזוי פיל געלערענט אין דער ישיבה? גע'חלומט האט ער פון רבנות און וועט ווערען א גארבער? דער פעטער האט פערשטאנען, אז זונדעל צווייפעלט, ווייל עס איז נישט קיין שטארק בכבוד'יגע מלאכה, און ער האט געזאגט: און אז דיין שווער איז א שמיער־איד, איז ער נישט קיין כשר'ער איד? שטשוטשין איז ווייט פערצען וויארסט פון גראיעווא, ווער דארף וויסען, וואס דו טהוסט? דיין ווייב וועסטו זאגען, אז דו ביזט א מלמד.... ווי זונדעל האט נאר דערהערט, אז ער קען עס אויסבעהאלטען פון גראיעווא, האט ער מסכים געווען. — איינמאל אין חודש פלעגט ער קומען אויף א שבת צו זיין ווייב, פלעגט ברענגען א פאר טאלער פאר איהר און פאר משה בערלען — דאס קינד, וואס איז אינצווישען אנגעקומען — און באלד זונטאג פלעגט ער ווידער אוועק צו זיין פאסקודנער מלאכה.

אנפאנג ניסן איז ר' אברהם חיים געקומען אהיים. דאס ווייב האט איהם דערציילט, אז זונדעל איז געווארען א מלמד און ברענגט צירלען זיינע „שכירות". דאס האט ר' אברהם חיימ'ען שטארק הנאה געטהון: מיט דער צייט קען ער ווערען א אמת'ער רב... די לעצטע וואך פאר פסח, אז אלע מלמדים האבען שוין צולאזען די חדרים און זונדעל איז נישט געקומען, האט זיך ר' אברהם חיים שטארק

געוואונדערט. בפרט אז זונדעל ווייס דאך, אז דער שווער קומט פון זייער גרויסער וועלט בעצייטענס און מען דארף איהם געבען שלום־עליכם. וואס טהוט א מענש נישט צוליב פרנסה — האט געטראכט ר' אברהם חיים — אבער וואס טהוט א מלמד אין שטשוטשין ערב פסח, אז די משפחה איז אין גראיעווא? און אז זיין ווייב האט איהם א זאג געטהון, אז זי האט געחלומט, אז זונדעל איז קראנק, האט ער קיין סך נישט געטראכט, זיך ארויפגעזעצט אויף א וואגען און אין צוויי שעה ארום איז ער שוין געווען אין שטשוטשין. ער איז אויסגעגאנגען אלע בתי־מדרשים און מנינים, און אז ער האט איהם נישט געפונען, איז ער אוועק צו זונדעלס פעטער דעם גארבער. דארט האט ער געזעהען זונדלען זיצענדיג אין קיך ביים עסען. זעהענדיג זונדעלס בגדים און ווי ער איז בלאס געווארען, האט ער באלד פערשטאנען, וואס דא האט פאסירט. זונדעל איז אויפגעשטאנען און מיט א אראבגעלאזענעם קאפ איהם געגעבען שלום־עליכם. באלד האט זיך געיאוועט זיין פעטער און געענטפערט ווי אויף א פראגע: „מה רעש? א שמיער־איד איז א מענש און א גארבער איז א חיה? אויב זונדעל איז א תלמיד־חכם וועט עס ביי איהם די פעל פון די אקסען נישט צונעהמען“. דערווייל זענען אלע חריי אריין אין „שטוב“ און זיך געזעצט ביים טיש. ר' אברהם חיים'ען האט געקלאפט דאס הארץ: ער האט גענומען א ישיבה־בחור און געקריגען א גארבער. כדי איהם צו בערוהיגען, האט זונדעלס פעטער געזאגט: „און איהר ר' אברהם חיים, אז איהר זענט א פעך־איד, זענט איהר נישט קיין חכם און מיט אלע מעלות?“ און אז ער האט בעמערקט, אז עס נעהמט איהם, האט ער צוגעגעבען: „און ר' יוחנן הסנדלר און ר' יהושע נפחא, דער שמיד, האבען נישט מחיה מתים געווען?“. ביי דער טענה האבען זיך די בעלי־מלאכות שטענדיג געהאלטען און זיך שטארק געוואונדערט, וואס די גבירים, פון וועלכע א סך קענען א בלאט גמרא, קוקען אויף די בעלי־מלאכות פון אויבען אראב.. דאן איז זונדעל געקומען צו זיך און געלאסען דערצעהלט זיין שווער, ווי ער איז צו דער דאזיגער מלאכה געקומען. „איך האב עס געמאכט — האט ער געענדיגט — כדי צו קענען מפרנס זיין מיין ווייב און קינד, און נישט דארפען נעהמען ביי אייך, וואס איהר זענט נע ונד צוליב דעם שטיקעל ברויט פאר זיך“. ר' אברהם חיים איז געווארען זעהר ווייך און געזוכט צו בערוהיגען זיין איידעם. פונדעסטוועגען האט ער געהאלטען, אז ס'איז בעסער אז אין גראיעווא, און אפילו ביי איהם אין שטוב, זאל קיינער דערפון נישט וויסען. זיי האבען ביידע בעשלאסען צו זאגען, אז ער האט זיך צוגעקיהלט און איז געלעגען קראנק ביים פעטער אין שטוב.

קומענדיג אהיים, האט איהם ר' אברהם־חיים באלד געלעגט אין בעט און צירל האט איהם בעדינט ווי א מאמע. אז קיינער איז אין צימער נישט געווען, האט זיך ר' אברהם־חיים אריינגעכאפט צו זונדלען, איהם געגלעט אויפ'ן קאפ און ביידע האבען געלאכט פון דעם איינפאל. ערב פסח איז ער אויפגעשטאנען און פסח איז ער געגאנגען אין שוהל מיט'ן שווער, אנגעטהון אין א שווארצע קאפאטע און א רבני־שען הוט. ר' אברהם חיים'ען האט שטארק הנאה געטהון, וואס אלע האבען איהם נאכגעקוקט מיט קנאה.

און די יום־טוב'דיגע טעג זענען אוועק.

ר' אברהם חיים האט זיך צוריקגעקעהרט צום שמיער־וועגעלע, און זונדעל— צום פעטער'ס גארבארניע.

אין חודש תמוז, א פרייטאג, האט דאס פאסירט, וואס האט בעשטימט זונדעלס שיקזאל אויף זיין גאנצען לעבען. — איידער ער פלעגט פאהרען אהיים, פלעגט ער געהן אין שטשוטשינער באד און זיך גוט אויספארען. יענעם פרייטאג איז פלוצלינג געשטארבען דעם בעדער'ס טאטע און מען האט די באד נישט נע־

הייצט. ער האָט זיך אפילו גוט אָבגעטובלט אין מקוה, אָבער דאָס קאַלטע וואַסער האָט, ווייזט אויס, נישט אויסגעצויגען דעם שלעכטען פעל־ריח פון זיין קערפּער. פאַהרענדיג קיין גראַיעווא, האָט ער בעדאַרפט לאָזען עטליכע פעלבלאַך ביים גוט־בעזיצער אין פאַפאָווע; ער האָט אויסגעליידיגט דעם זאַק און איהם גענומען מיט זיך. אַנקומענדיג אַהיים, האָט ער זיך ראשית כל אריינגעכאַפּט אין שטאַל און אין אַ ווינקעל אָבגעלייגט דעם ליידיגען זאַק. וואָס ער האָט געדאַרפט זונטאַג מיט־נעהמען מיט זיך קיין שטשוטשין. צירל האָט איהם אפילו געזעהן אַרויסגעהענדיג פון שטאַל, נאָר זי האָט זיך געשעמט איהם צו פרעגען, וואָס ער האָט דאָרט געטהון. זיצענדיג פרייטאָג־צו־נאַכטס ביים טיש האָט איהם געהאַקט עפעס אַ שלעכטער ריח. ער אַליין, זייענדיג געוואוינט מיט דעם, האָט עס נישט געפיהלט, אָבער צירל האָט עס שטאַרק געפיהלט און ווי אויף צו להכעיס האָט עס איהר געצויגען איינ־צואָטעמען כסדר דעם ריח. עפעס האָט איהר דער גערוך דערמאָהנט און זי האָט זיך נישט געקענט דערמאָהנען, וואָס דאָס איז. ביינאַכט איז זי שיער נישט דער־שטיקט געוואָרען און בשום אופן נישט געקענט צוטהון קיין אויג. אַז ער האָט גע־כראָפּעט, האָט זי זיך צוגערוקט צו איהם און אַרומגעשמעקט זיין העמד, זיין האַלז, און צום סוף האָט זי זיך דערמאָהנט, אַז אַזאַ שטינקענדיגען ריח פלעגט זי פיהלען געהענדיג צום בעקער דורך די ציגעס, נעבען דער גאַרבאַרניע. זי איז אויפגעשפּרונ־גען פון בעט, זיך אָנגעטהון און אריין אין שטאַל. אַז זי האָט געפונען דעם זאַק און איהם צוגעלייגט צום נאָז, איז איהר נישט גוט געוואָרען אַזש צום ברעכען. זי איז אַריין אין שטוב בלאַס ווי קאַלך, און דעם גאַנצען שבת האָט זי איהם נישט צוגע־לאָזען אין איהרע ד׳ אמות.

זונטאַג אין דערפריה, אַז ער האָט זיך אָבגעזעגענט, האָט ער זיך פערגנב׳עט אין שטאַל אַרויסצונעהמען זיין זאַק. צירל איז איהם שטיל נאָך, און ווי ער האָט געוואָלט אַרוים פון שטאַל, איז זי אַריין. „וואָס איז דאָס פאַר אַ זאַק?“ האָט זי געפרעגט אויפגערעגט. ער האָט געשטאַמעלט. „דו ביסט אַ פערשטינקענער גאַרבער און נישט קיין מלמד — האָט זי איהם אריינגעפאַהרען גאַנץ שטיל, כדי מען זאָל חלילה, נישט הערען אין דרויסען — איך וועל מיט דיר נישט לעבען!“ און זי איז אַרויסגעלאָפען שנעל. ער איז געבליבען אַ קורצע ווײַלע אין טונקעלען שטאַל, מיט׳ן זאַק אין האַנד, צומישט און צושראָקען, און אַז ער איז געקומען צו זיך, האָט ער איהם איינגעדרעהט און אַ פערשעמטער און אַ אָנגעווייטאָגטער זיך געלאָזען צו די פוהרען, וואָס פאַהרען קיין שטשוטשין.

דעם אַנדערען חודש האָט ער זיך שוין אַרומגעוואַשען אין באָד ווי ס׳דאַרף צו זיין. ער האָט אויף זיך געגאָסען הייסע שקאַפּקעס איינעם נאָכ׳ן אַנדערען; ער איז אַרויף אויף דער העכסטער באַנק און געגעבען דעם שמש אַ האַלבע קאָפּיקע, ער זאָל איהם גוט דורכשמייסען מיט׳ן בעזים׳ל. קיין פּאַפאָווע האָט ער בשום אופן נישט געוואָלט מיטנעהמען קיין זאַק, און פונדעסטוועגען האָט צירל מיט איהם נישט געוואָלט רעדען, ווען ער איז געקומען. ביים עסען איז זי געזעסען פון דער צווייטער זייט טיש און ביינאַכט איז זי געלעגען אויפ׳ן קאַנט פון איהר בעט, כדי צו ליגען וואָס ווייטער פון איהם.ביידע האָבען נישט געקענט שלאָפען, אָבער זיי האָבען איינער מיט׳ן אַנדערען אַ וואָרט נישט גערעדט. ער האָט איהר געוואָלט פרע־גען, פאַרוואָס זי איז אויף איהם אין כעס און איהר אַרויסנעהמען פון הארצען איהר חשד, אָבער ער האָט מורא געהאַט אַ וואָרט אויסצורעדען; טאָמער וועט חס ושלום דורך דעם הילצערנעם וואַנטעל הערען זיין שוויגער, וועט ער דאָן די ריכטיגע מפלה האָבען... אויף צו־מאָרגענס, בשעת צירל האָט געזייגט אין זייער קאַמער דאָס קינד, האָט ער געפונען אַ שעת הכושר מיט איהר צו רעדען. ער איז צוגעגאַנ־

נען צו איהר, צוגערוקט זיין ארבעל, צו איהר נאז און געזאגט שטיל:„ טהו א שמעק פון מיין ארבעל, דו האסט זיך געווים טועה געווען“ זי האט אויסגעדרעהט דעם קאפ אן א זייט, און אז ער איז נישט אבגעטרעטען, איז זי אויפגעשטאנען מיט'ן זויגענדיגען קינד ביי דער ברוסט און איז אריבער אין צווייטען צימער, וואו די מאמע מיט דער שוועסטער זענען געווען. זונטאג איז ער נעביך אוועק צוריק קיין שטשוטשין, נישט האבענדיג זיך איבערגעבעטען מיט זיין צירלען.

די מאמע האט געזעהן, אז עפעס איז דא צווישען צירלען און זונדלען געשעהן, און אז עס איז איהר נישט געלונגען ארויסצוקריגען פון דער טאכטער גארנישט, האט זי זי געלאזען צורוה. „זיי וועלען זיך שוין איבערבעטען“, האט זי זיך גע־טראכט. זי האט גאנץ גוט געדענקט דאס אלטע שפריכווארט: „וואו צוויי ליגען אויף איין קישען, זאל זיך קיין דריטער נישט מישען“, און זי האט גובר געווען איהר נייגעריגקייט. — שבת מברכין חודש אלול איז איהם אויך נישט געלונגען זיך איבערבעטען מיט זיין ווייב. להיפך, אז זי האט איהם דערזעהן, איז זי געווא־רען א אנגעצונדענע און געשלאפען איז זי אויפ'ן קופער, וואס איז געשטאנען נע־בען די בעטען. איהר אויף צו־להכעים איז ער נאך שבת־צו־נאכטס אוועק צוריק קיין שטשוטשין, און אפט האט ער נאכהער געקלערט, צוואס ער האט איהר געקרענקט. — וואס מעהר עס האט זיך צוגערוקט צו ראש־השנה, איז ער אלץ גע־ווארען רוהיגער: דער שווער וועט קומען, וועט ער שוין מאכען א שלום צווישען זיי; ער וועט איהר אויספאטשען רעכטס און לינקס, וועט זי שוין לעבען מיט איהם.

ר' אברהם חיים איז געקומען אהיים א וואך פאר ראש־השנה, פינף טעג פאר זונדלען. דאס ווייב האט איהם באלד דערצעהלט, אז עפעס איז געשעהן צווישען צירלען מיט זונדלען. נאר צירל דערצעהלט איהר גארנישט, עפעס ווי ס'וואלטען געווען סודות פאר א מאמען. דעם זעלביגען אווענד, אז צירעל איז שוין געלעגען אין בעט, איז ר' אברהם חיים אריין צו איהר און שטרענג געפרעגט, וואס עס איז געשעהן. אויך נאך דער חתונה איז ר' אברהם חיים געבליבען ביי צירלען עפעס „א פעטער, וואס איז געקומען אויף יום־טוב פון פרייסען“ און פאר גרוים הרפה האט זי זיך איבערגעדעקט מיט דער פערענע איבער די אויגען און האט א ווארט נישט געענטפערט. „אויב איך וועל אויף דיר אראבלאזען דעם פאס — האט ער איהר געסטראשעט האלטענדיג אין האנד דעם שפיץ פאס — וועסטו מיר שוין ענטפערן“. זי איז אויסגעבראכען אין א יאמער און קלאגענדיג ווי אויף חורבן בית־המקדש האט זי אלץ דערצעהלט. „בינסט דאך גאר א נאר“, האט ער געזאגט מיט א ווייבער־שטימע און איז ארויס. אויף צו־מארגענס האט ער ווידער געפונען א שעת הכושר און געוואלט מיט איהר פערלעגען א טענה. דאס מאל האט זי נישט געוויינט; זי האט אויסגעשטעלט א פאר גרויסע אויגען — עשו'ס משפחה האט געהאט א שם מיט זייערע גרויסע אויגען — און מיט א ענטשלאסענער שטימע אויסגערופען: „איך וועל נישט לעבען מיט א פערשטונקענעם גארבער, איהר מעגט מיך צושניידען אויף שטיקער!“ ר' אברהם חיים, וואס האט זיינע טעכטער ליעב געהאט און זיי פערשטאנען, האט אראבגעלאזען דעם קאפ און גארנישט געענט־פערט. די ריכטיגקייט געזאגט, איז ער אויך נישט געווען צופרידען פון איידעם'ס מלאכה און האט נישט געקלערט, אז ער וועט ביי דעם אייביג בלייבען. די מאמע האט צושיקט ביידע טעכטער, די איינע צום בעקער אויסוועלגערן מצה'קעס מיט ציבעלע און די אנדערע אין מארק — אנדערש האט זי זיי נישט געקענט ארויסקרי־גען פון שטוב, ווען דער טאטע פלעגט זיין אין דערהיים — און דאן האט זי זיך אלץ דערוואוסט פון איהר מאן. א ווייל איז זי געווען אין כעס אויפ'ן איידעם און א ווייל אויף דער טאכטער און געבליבען איז זי ביים רוגז אויף דער טאכטער: „וואס מיינט זי, אז דו בינסט ראטשילד? ס'איז טאקע א מיאוסע מלאכה, אבער

אויב דו וועסט איהם אָבנעהמען, מוסטו דאָך איהם צוריקגעבען די הונדערט רובעל". „מיין פלונית'טע איז אַ חכם פון אויג", האָט ר' אברהם חיים געטראַכט, ווייל גראָד די מינוט האָט ער אויך געקלערט וועגען די הונדערט קערבלאַך, וואָס ער האָט אריינגעלעגט אין געשעפט און וואָס טראָגען גאַנץ שעָן.

אויפ'ן אַנדערן טאָג האָט ער אַרויסגעשיקט זיין ווייב מיט דער יונגערער טאָכטער פון שטוב און איז געבליבען אויף פיער אויגען מיט צירלען. ער האָט זיך געשפּילט מיט משה בערלען, וואָס איז געלעגען אין וויגעלע און געלאַכט אויפ'ן קול, ווען ר' אברהם חיים האָט צוגעלייגט אַ פינגער צו זיין העלזעלע; דאַן האָט ער צוגערופען צירלען און איהר געבעטען אַ גלאָז טיי. ווי זי האָט איהם דערלאַנגט דאָס גלאָז טיי, האָט ער איהר אַ פרעג געטהון: „און ווען איך וואָלט דיר געגעבען אַ מאַן אַ פעך־הענדלער, וואָלסטו געווען צופרידען?" „אודאי! דו בינסט דאָך אויך אַ פעך־הענדלער, און אפילו פון די משרתים שטינקט גאָרנישט און זיי קומען אויסגעפוצט אין בגדי־מלכות", האָט זי געענטפערט. „און אַז איך זאָל זונדלען מיטנעהמען מיט מיר?", האָט ער שטיל אַ פרעג געטהון. זי האָט געשוויגען אַ ווילע. גלייך איז זי געקומען צו זיך און געענטפערט: „דאַן וועל איך האָבען אַ מאַן, וואָס ער איז אי אַ תלמיד חכם און אי נישט קיין גאַרבער". ער האָט איהר אַ קלאַפּ געטהון אויפ'ן פּלייצע מיט ליבע.

ר' אברהם חיים'ען איז ליכטיג געוואָרען אין די אויגען. אָט דער אויסוועג האָט אין זיך אַ סך מעלות. ערשטענס, ער וועט נישט דאַרפען צוריקגעבען די הונדערט „קאַרבאָנצעס"; צווייטענס, ער דאַרף האָבען צוויי יונגען אָדער איין יונג און אַ שותף, איז דאָך שוין בעסער, אַז מיט זיין יונג חאַצקעל זאָל פאָהרען זיין איידעם זונדעל, וואָס איז דאָך זיין בלוט און אַ אָרענטליכער מענש דערצו; דריטענס, שבת און אין די אַוועגדען און אין די לאַנגע ווינטערדיגע טויטע טעג וועט זיין איידעם מיט איהם לערנען חומש און רש"י און עין יעקב אויך; פערטענס, צירל מיט זונדלען וועלען לעבען בשלום ובשלוה. — אומגעדולדיג האָט ער ערוואַרטעט זונדלען, נאָר בעצם איז ער געווען גאַנץ רוהיג, ווייל ער האָט געוואוסט, אַז זונדעל וועט מסכים זיין צו אַלץ, וואָס ער וועט איהם זאָגען. ער האָט געזאָגט צירלען, אַז ער האָט זיך ענטשלאָסען מיטנעהמען איהר מאַן מיט זיך, און זי האָט זיך צוכליפּעט פון גרויס שמחה.

פאָהרענדיג קיין גראַיעווא, האָט זונדעל זיך איינגעחזר'ט, וואָס ער וועט ריידען מיט זיין שווער: ער וועט אַריינוואַרפען פסוקים פון דער תורה און משליב פון גמרא און מדרש, און דער אַלטער וועט דער טאָכטער שוין אויסלערנען הלכות נשים. — קומענדיג אַהיים, האָט איהם זיין ווייב, צו זיין גרויסען שטוינען, פריינדליך מקבל פנים געווען; און ער, דער תלמיד חכם און גוטהערציגער, האָט אין איין סעקונדע פערגעסען אַלע צרות, וואָס זי האָט איהם אָנגעטהון חדשים לאַנג, און ער איז געווען גליקליך. נאָך דעם זעלבען אָוונד, געהענדיג צוזאַמען פון בית־מדרש, האָט דער שווער געזאָגט דעם איידעם: „איך ווייס אַלץ, און איך האָב בעשלאָסען דיך מיטנעהמען מיט מיר". זונדעל איז ערשטוינט געוואָרען און געשוויגען. איין איינציגער געדאַנק האָט בעהערשט זיין מוח: וועט ער ווערען גאָר אַ פעך־איד? און ר' אברהם חיים האָט פאָרטגעזעצט: „אַ פעך־הענדלער איז דאָך אַ סוחר און אַ גאַרבער איז אין דער אמת'ן נישט מעהר ווי אַ האַקער, אַ שינדער — דו וועסט זיין אַ סוחר, און אַנשטאָט צו בלייבען דיין גאַנצען לעבען אַ קליין גאַרבערל און אַ פּשוטער אַרבייטער, אָבהענגיג פון יענעם, וועסטו זיין אַ בכבודיגער פעך־הענדלער, ווייל דו בינסט אַ תלמיד־חכם; דו וועסט זיין זעלבשטענדיג, מיין שותף און מיין יורש — איך האָב דאָך נישט קיין אַנדער זוהן". „איהר זענט אי קלוג אי גוט, שווער", האָט זונדעל געשטאַמעלט פאַר דאַנקבאַרקייט, אַראָבלאָזענדיג דעם קאָפּ

פון חרפה. כדי אויסצוואָרצלען די גאַרבעריי אינגאַנצען פון זונדלען, האָט ר׳ אברהם חיים אַ שטאַרקען שמעק געטהון פון זיינע בגדים און געזאָגט: „דו בינטסט דאָך געווים געוועזן אין מרחץ און דאָך שטינקט פון דיר נבלה. פעך און טראָן און שמיער און שלייפּאייל זענען ריין און האָבען אַ געזונטען ריח". „ס'איז אַזוי", האָט זונדעל צוגעגעבען, כאָטש ער האָט נאָך אין לעבען נישט אַ שמעק געטהון דעם ריח פון די דאָזיגע מינים.

קומענדיג אַהיים, האָבען זיי זיך געזעצט ביים טיש. „זיץ נעבען איהם", האָט ר׳ אברהם חיים צוגערופען פאַטערליך צירלען. „זאָל ער פריהער געהן אין באָד", האָט צירעל זיך געפּיעשטעט, זיך זעצענדיג נעבען זונדלען, און זי איז רויט געוואָרען.

מיט דעם האָט זיך געענדיגט די שטילע„ טראַגעדיע" אין ר׳ אברהם חיים'ס הויז.

אסרו חג האָבען זיי ביידע פערלאָזען גראַיעווא און זיך געלאָזען קיין „פּרייסען". גאַנץ גראַיעווא האָט געקאָכט: אַ ישיבה־בחור איז געוואָרען אַ דזשעגטשאָר. „דער אַלטער האָט פערפיהרט דעם זיידענעם יונגענמאַנטשיק", האָבען ישיבה־בחורים געזאָגט. איינער פון די גבירים האָט געזאָגט: „אַנשטאַט זיך אויפהויבען צו אַ מדרגה מיט זיין איידעם, האָט ער אַראָבגעשלעפּט דעם איידעם נאָך זיך". „ער וועט אָט די פשוטע אידען אַביסעל לערנען תורה, ר׳ אברהם חיים איז אַ כשר'ער איד און ער וויים וואָס ער טהוט", האָט זיך אָנגענומען פאַר איהם דער דיין.

די פעך־אידען וואָס זענען צוזאַמענגעפאָהרען אין פּראָסטקען, פון וואַנען זיי פלעגען זיך פונאַנדערפאָהרען איבער גאַנץ דייטשלאַנד, האָט די ידיעה געטראָפען ווי אַ דונער. „איצט, אַז ער האָט מיט זיך אַ תלמיד־חכם, וועט ר׳ אברהם חיים פערשלינגען אַלע מדינות", האָבען זיי געזאָגט איינער דעם אַנדערן מיט דאגה. און ר׳ אברהם חיים איז זיך אַרומגעגאַנגען צווישען זיי מיט אַ אויפגעהויבענעם קאָפּ, שטאָלץ אויף זיין איידעם, ווי אַ איד וואָס לאָזט זיך אין וועג אַריין און פיהרט מיט זיך אַ ספר תורה...

אויף קבר אבות

ישראל משה האט גע'ירש'ענט נאך ר' אברהם חיים'ען דעסוי און די מדינה. ר' אברהם חיים איז געשטארבען אין דעסוי פלוצלונג און די אידישע געמיינדע האט איהם מקבר געווען. ישראל משה האט זיך דערוואוסט וועגען דעם פון דעם איינהאבער פון דער קרעטשמע „צום גראסען אדלער", וואס האט געלייענט יעדען טאג די צייטונג פון דעסוי. ער האט איהם געזאגט, אז די אידישע געמיינדע זוכט א אידען פון גראיעווא, וואס זאל טהון חסד של אמת מיט זייער לאנדסמאן. גלייך איז ישראל משה נישט געפאהרען קיין דעסוי, ווייל ער האט מורא געהאט, אז ס'קען איהם פלאצען א פאר טאלער, אבער אין א וואך ארום איז ער אהין געקומען, פעסט ענטשלאסען צו פערנעהמען דעם אלטענס שמאלץ־גרוב דעסוי. ער איז געקומען מיט זיין יונג זלמן און פערפאהרען אין דער קרעטשמע „צום ווייסען בער". ער האט זיך דארט ערקונדיגט, וואו חאצקעל ר' אברהם חיים'ס יונג, שטעקט, און האט איהם פארגעשלאגען, אז ער זאל ארבייטען ביי איהם. חאצקעל איז געווען נאך זיין בעל־הבית'ס טויט זעהר פערצווייפעלט. צוריק אהיים האט ער נישט געוואלט פאהרען, נאכדעם ווי ער האט טועם געווען דעם טעם פון דער גרויסער וועלט, און אנהויבען האנדלען אליין, איז איהם גארנישט איינגעפאלען, דער עיקר, ווייל עס האבען איהם אויסגעפעהלט די ערשטע הונדערט מארק. דעריבער איז ער שטארק געווען צופרידען פון ישראל משה'ס אנגעבאט און האט אנגעהויבען ארבייטען ביי איהם.

ישראל משה איז געוואָרען דאן דער בעל־הבית פון דער גאנצער מדינה אנ־האַלט און ס׳איז איהם געגאנגען, אויף אלע אידען געזאָגט געוואָרען. חאצקעל האָט איהם פאַרגעשטעלט פאר די פויערים, אז ער איז דער ברודער פון פערשטאָר־בענעם, און די פויערים האָבען זיך איהם אנפערטרויט ווי ר׳ אברהם חיים׳ען, וועלכען זיי האָבען געקענט צעהנדליגער יאָהרען און איהם געהאַלטען פאר זעהר אנ׳אנשטענדיגען. אין א יאָהר צוויי ארום, אז חאצקעל פלעגט זיך צווערטלען מיט זיין בעל־הבית, פלעגט ער איהם סטראשען, אז ער וועט אויסזאָגען די גויים דעם אמת, אבער ישראל משה האָט איהם אויסגעלאכט. ער האָט געקענט זיינע גויים און געוואוסט, אז זיי וועלען חאצקלען נישט גלויבען... ווי אָפט פלעגט חאצ־קעל זיך עסען די לעבער, וואָס ער האָט אליין, אדער מיט א שותף נישט אָנגע־הויבען בערייזען דעסוי און ווערען א בעל־הבית פאר זיך, אבער אזעלכע זאכען לאָזען זיך נישט כאפען צוריק. א „זמן" פערגעהט און א זמן קומט, איין יאָהר לויפט נאָכ׳ן אנדערען און חאצקעל בלייבט א יונג ביי ישראל משה׳ן, קריגט קל־לות און חרמות אָהן א מאָס, און עסען פעהלט צו אמאָל צו דער זעט, און חאצ־קעל זעהט קיין אויסזיכט נישט, זיך אמאָל צו בעפרייען. „אויב ישראל משה באַ־דאנעם וועט שטארבען, וועל איך שוין נישט זיין אזא טפש, אז איך זאָל איבער־געבען אנ׳אנדערען א פערטיגע פרנסה", האָט ער אָפט געטראכט. אבער ישראל משה איז נאָך געווען געזונד יונג און חאצקעל׳ס האָפנונגען זענען געווען זעהר שוואכע.

צום ערגסטען איז געווען אום ווינטער. דער בעל־הבית זיצט אויפ׳ן וואגען, צווישען די פעסלעך שמיר, די הענד אין די ארבעל פון שעפסענעם פוטער, און ער, דער יונג מוז האַלטען כסדר די לייצען און אָנטרייבען די פערדלעך. אָבער נאָך ערגער זענען געווען יענע ווינטער־טעג, ווען ס׳איז געלעגען א הויכער שניי און מען האָט נישט געקענט ארויספאָהרען מיט׳ן וועגעל פון הויף פון „ווייסען בער". די בעלי־בתים פלעגען שיער נישט משוגע ווערען; זיי פלעגען זיך דרעהען כסדר פון קרעטשמע אין הויף אין שטאַל און פון שטאל אין קרעטשמע. דאן ווידער פלעגען זיי האַלטען כסדר דעם קאָפּ אן פענסטער אנגעשפארט און ארויסקוקען צים גרויסען הימעל און, קוקענדיג אויף די יונגען, וואָס ווייסען אין די טעג נאָך פון פרעסען און שלאָפען כביכול, פלעגען זיי שיער נישט קריגען אנ׳אפּאָפּלעקסיע. דער אמת געזאָגט, זענען די איצטיגע בעלי־בתים אויך געווען אמאל יונגען און געוואוסט, וואָסער ענוי דאָס איז, אז דער בעל־הבית צעהלט יעדען כזית, וואָס דער יונג נעהמט אין מויל אריין, אבער די זכרונות האָבען קיין בעל־הבית נישט גע־בראַכט דערצו, אז ער זאָל זיך אנדערש פיהרען מיט זיינע יונגען. אין ענין אכילה איז ישראל משה געווען בעקאַנט צום בייזען. יונגען דארפען קריגען ביי איהם עסען, ווען זיי ארבייטען, אבער בשעת דער שניי פערלעגט אלע וועגען און ס׳איז נישטאָ קיין שטאָך ארבייט און קיין פעניג ריוח, איז ער נישט קיין משה מהויב זיי מפרנס צו זיין. „ווער ס׳האָט מיר געגעבען דעם שניי, זאָל אייך געבען ברויט מיט טויי", פלעגט ער זיינע יונגען אין אזוינע טעג זאָגען. די יונגען האָבען פער־שטאַנען, וואָס ער מיינט, און פלעגען זיך ארויסלאָזען צופוס אין די דערפער, און דארט קריגען ביי די פויערים עפּעס צום עסען. זיי פלעגען נאָך אמאל ברענגען פולע קעשענעס קארטאָפעל און גראָבע ברויט, און ישראל משה בכבודו ובעצמו

פלעגט זיך אייך צו זאָט אנעסען, ווייל אין די טעג האָט ער זיך אויך נישט פער־גינען דעם ביסען אין מויל. און ווי קאָן עס זיין אנדערש? די פעהר׳נטע טאָלערס, איידער ס׳איז אראָב דער גרויסער שניי, האָט ער דאָך שוין פערגראָבען אין בויך־גארטעל און ער האָט איבער זיי מעהר קיין שליטה נישט. און וואָס עס וועט זיין נאָכ׳ן שניי, ווייס מען דאָך נישט, דעריבער מוז מען זיין שפּאָרזאַם, זעהר שפּאָר־זאַם. ווען ער וואָלט זיך נישט געשעמט פאר זיינע יונגען, וואָלט ער זיך ציזאמען ארויסגעלאָזען איבער די דערפער און געבעטען עפּעס עסען מיט זיי צוזאמען...

דער ווינטער איז געווען זעהר א שטארקער. אלטע פעך־הענדלער האָבען נאָך אזא ווינטער נישט געדענקט, ממש דער היפך פון „ישראל משה בּאראנעס ווינ־טער“. מען האָט גערעדט, אז די שמיר זאָל אין די פעסלעך האָבען פערפרוירען געוואָרען. די פערד אין שטאָל האָבען געציטערט און דער וואָגען אין הויף האָט שיער נישט געפּלאַצט. בייגאכט פלעגט דער הימעל זיין אויסגעשטערענט און אינדערפריה העל־גרוי. שליטענס זענען געלאָפען איבער די גאסען און די גלעק־לעך, וואָס זייער קלאנג איז אזוי אנגענעהם, פלעגען ישראל משה׳ן אייסער זיך מאכען. די שויבען זענען געווען בעדעקט מיט אייז און דורך צוויי לעכלעך, וואָס ישראל משה האָט געמאַכט אין אייז מיט א קופערנער מטבע, פלעגט ער ארויס־קוקען אין דרויסען. ישראל משה איז דאַן געווען אויף אלץ אין כעס: אויף טאטע־מאמע, וואָס זענען פריה געשטאָרבען, און ער האָט צוליב דעם געמוזט אוועק אין דער ווייטער וועלט, אויף אברהם חיים׳ען עליו השלום, וואָס האָט איהם מיט זיך גענומען, און נאָכמעהר אויף די יונגען און אויפ׳ן קרעטשמער, וואָס האָבען אויס־געזעהען ווי זיי וואָלטען גאָר א הנאה געהאַט, וואָס זיי זיצען דאָ און נעהמען איהם ארויס די לעצטע פּרוטה פון קעשענע. און אפילו אויף דעם, וואָס מען טאָר נישט דערמאָהנען אומגעוואשען, האָט ער געהאַט פאראיבעל און געטראכט, וואָס מען טאָר נישט. נאָר אויף וועמען זאָל ער אויסגיסען זיין ירגזון? אויף די, וואָס ליגען אין דער ערד? אויף דעם, וואָס זיצט אין הימעל? און אז ער זאָל זיך פער־טשעפּען מיט דעם קרעטשמער, מיט דעם פאניע, וועט ער איהם דאָך איינס־צוויי ארויסטרייבען מיט די פערדלעך און מיט דעם וועגעל. דער קרעטשמער לעבט טאַקי פון איהם — די ריכטיגקייט געזאָגט, גרויסע אויסגעבער זענען די פעך־הענדלער קיינמאָל נישט געווען — יאָ, ער לעבט פון איהם, אבער יעקי זוכט כבוד און פאר דער קלענסטער בעליידיגונג איז ער גרייט דיך אומצוברענגען. און אז אין כעס איז ער פארט, ישראל משה, און אז ער פּלאַצט שיער פון אויפרעגונג, קען ער זיין כעס נאָר אויף די יונגען אויסגיסען. זעהט ער זיי זיצען אין זאָל פון דער קרעטשמע, איז ווי מען וואָלט איהם מיט אייז־קאלטע וואסער אָבגעגאָסען. זיצען זיי אין שטאָל און אונטערהאלטען זיך, רעגען איהם אויף זייערע זאָרגלאָזע פּנים׳ער. — ער גיט זיי א סידור אין האנד און הייסט זיי זאָגען א פּאָר קאפּיט־לעך תהלים — אפשר וועט גאָט רחמנות האָבען און דער שניי וועט צוגעהן. ער אליין פלעגט רעדען וואָס מען דאַרף נישט, ווייל ער איז געווען אַנ׳עם־הארץ, דאַווענען האָט ער נישט געקענט, פון תהלים זאָגען איז דאָך שוין אָבגערעדט, תפלין פלעגט ער לעגען זעהר זעלטען; נאָר דאַן ווען ס׳איז איהם געווען ביטער, האָט ער געגלויבט אין כח פון תהלים־זאָגען און פלעגט אוועקזעצען זלמנ׳ען און האצקלען זאָגען פסוק ביי פסוק, ווי אין בית־מדרש אין גראַיעווא. ער פלעגט פון

זיי נישט אראבלאזן קיין אויג. און ווער איז דעם געווען, וואס האט א שמיי־בעל געטוהן, אדער האט געוואלט אויפהערען, ווייל ס'איז איהם פשוט טרוקען געווארען אין האלז. דאס תהלים־זאגען פלעגט זיין אין שטאל נעבען די צוויי פערד, ווייל אין קרעטשמע וואלט דער גראבער קרעטשמער זיי אויסגעלאכט. און ישראל משה האט געשאנעוועט דעם תהלים'ס כבוד, בעזונדערס דאן, ווען ער האט געדארפט אנקומען צו זיין הילף... אז ס'איז איהם קאלט געווארען אין די ביינער, פלעגט ער איבעררייסען דאס תהלים־זאגען און די יונגען פלעגען זיך ארויסלאזען איבער דער „מדינה" עפעס אבצועסען. וואס מעהר די פרעסט האבען אנגעהאלטען און מען האט נישט געארבייט, איז ישראל משה געווארען בייזער, און די צרות פון די יונגען זענען געווארען גרעסער.

עס איז שוין געווען זעקס טעג נאכאנאנד א שטארקער פראסט און דער שניי איז אלעמאל געווארען טיפער. ישראל משה פלעגט כסדר ארויס אין דרויסען, פערדרייסען דעם קאפ צום הימעל און וועלען ארויסקריגען, צי דער פראסט וועט פלאצען. מיטאגצייט, ארויסגעהענדיג אין דרויסען, האט איהם אויסגעוויזען, אז די קעלט איז שוואכער און ער האט געזעהן עפעס ווי א צייכען, אז דער שניי צו־געהט באלד. ער האט אנגעקלאפט אין פענסטער און ארויסגערופען חאצקלען. „מיר דוכט זיך, אז עס טייעט, חאצקעל, ווי מיינסטו?" — האט ער איהם א זאג געטאן ארויסגעהענדיג, האט חאצקעל געפיהלט, ווי די אויערען האבען איהם א סמאליע געטהון פון קעלט, און געזאגט פשוט: „מיר דוכט, אז דער פראסט פערנעהמט זיך שטארקער". ישראל משה איז געווארען אנגעצונדען, פערקריצט מיט די צייהן און געשריגען ווילד: „ביי לייטען א יונג זוכט דעם בעל־הבית א נחת רוח אנצוטהון — די ערד זאל ארויסווארפען דיין טאטען, וואס איז אזוי יונג געשטארבען און דו ביזט צו מיר געקומען, מיך צו קרענקען און דאס הארץ אויפעסען!" דאס איז נאר געווען א הקדמה, און נאכהער איז אראב א האגעל פון קללות, אזעלכע מאדנע, וואס נישט יעדער פעך־הענדלער האט דערצו זוכה געווען. באלד נאכדעם איז כאצקעל ארויס צוויי מאל כסדר אין דרויסען, צוריק אריין אין קרעטשמע און געזאגט: „עס טייעט". נאר ער האט מיט דעם נאך ערגער גע־מאכט. ביים צווייטען מאל האט ישראל משה אויפגעהויבען זיין האנד, און אזוי ווי חאצקעל האט זיך אבגעדרעהט איז אראב זיין פיסט מיט'ן גאנצען כח אויפ'ן טיש און א גלאז ביער איז אבגעשפרונגען, אראבגעפאלען און צושמעטערט גע־ווארען אויף שטיקלעך. „און שארענס מאכסטו מיר נאך אויך אן אין אזעלכע ביטערע צייטען", האט ער געדונערט און נאכגעיאגט חאצקלען. חאצקעל איז אנטלאפען און נאך איהם אויך זלמן, כאטש ער האט דאך געווים גארנישט געטהון. ישראל משה איז געבליבען אין צימער, און אז דער קרעטשמער איז אריין און האט אנגעהויבען קלויבען די שטיקלעך גלאז גאנץ רוהיג — ער איז געווען גע־וואוינט צו דעם — האט איהם ישראל משה אנגעהויבען צו ערקלערען אויף א מין דייטש, פון וועלכען דער קרעטשמער האט א ווארט נישט פערשטאנען, וואס דא איז געשעהען, און האט צוגעלעגט א שורה קללות ספעציעל פעך־הענדלערישע (די האט דער קרעטשמער גיכער פערשטאנען)... דער גראבער קרעטשמער האט איהם א קלאפ געטהון אויפ'ן פלייצע און געזאגט: „מען מוז די זאכען נישט נעהמען אזוי ערנסט". „ער קען מיר מוסר זאגען, אז ער וועט אויף מיין חשבון

פֿערשרייבען דאָס צעבראָכענע גלאָז און אויך אויף איהר פֿערדינען", האָט זיך ישראל משה געטראַכט און ארויסגעברומט אַ קללה. — יענעם גאַנצען טאָג און גאַנצען אָוונט האָט ער זיך נישט געריהרט פֿון קרעטשמע, כדי די יונגען זאָלען נישט קאָנען אריין און זאָלען טאַקי פּלאַצען פֿון פּראָסט אויף די גאַסען אָדער אין שטאָל.

אויף צומאָרגענס איז דער פּראָסט געוואָרען נאָך שטאַרקער. ישראל משה האָט איינגעזעהן, אַז חאַצקעל האָט דאָך רעכט געהאַט, אָבער צוגעבען דאָס האָט ער נישט געקענט — דאָס פּאַסט נישט פֿאַר אַ בעל־הבית. „אויב עס וועט נאָך לאַנג אַזוי אָנהאַלטען, וועל איך אייך מוזען שיקען צוריק אהיים", האָט ער גע־זאָגט יענעם פֿריהמאָרגען חאַצקלען און זלמנ'ען, ווען זיי האָבען זיך נאָר געוויי־זען אויף זיינע אויגען. אָט דעם פּזמון האָבען זיי גוט געקענט, און אויסערדעם האָבען זיי דערקענט אין זיין שטימע, אַז ער וויל זיך איבערבעטען. סוף־כל־סוף, אַז מען דאַרף אַ פּאָר קאַפּיטלעך תהלים, ווער וועט איהם זיי זאָגען — דער קרעט־טשמער אָדער די פּעך־הענדלער, וואָס קאָנקורירען מיט איהם? יענעם טאָג איז ישראל משה געווען גוט — „ווי צו אַ געשוויר צ׳צולעגען", האָט חאַצקעל גע־זאָגט — און מיטאָגצייט האָט ער בעשטעלט פֿאַר זיי צוויי קליינע „העלע" (פֿער־קירצונג פֿון „העלען ביער"). כאָטש ער האָט זיי נישט געבעטען, האָבען זיי אליין גענומען זיין סידור, אריין אין שטאָל און מיט חשק אָבגעזאָגט עטליכע קאַפּיט־לעך תהלים. אַז ער איז ארויס אין הויף און געהערט הינטערן טהיר די „איינגלעך" זאָגענדיג תהלים, איז ער געוואָרען געריהרט ביז טרעהרען... זיי זענען דאָך גוטע קינדער, און איך בין אַנ'עם־הארץ, אַ רשע — האָט ער זיך געטראַכט און איז אוועק פֿון שטאָל אויף די שפּיץ פֿינגער.

ארום דריי אזייגער בייטאָג איז ער אוועק אויף „קבר אבות", אויפ'ן קבר פֿון ר' אברהם חיימ'ען. דעם גאַנצען טאָג האָט ער געטראַכט כסדר פֿון ר' אבר־הם חיימ'ען און געזאָגט צו זיך אליין, אַז ס'איז זעהר נישט ריכטיג פֿון איהם, וואָס ער איז די גאַנצע פֿיער יאָהר נאָך זיין טויט קיין איינציג מאָל נישט געווען אויף זיין קבר. ער איז טאַקי שטענדיג פֿעריאָגט ביי זיין ביטערער פּרנסה, אָבער אין אַזעלכע פֿרעסט, ווען ער געהט אוים פֿון לאַנגווייליגקייט, פֿאַרוואָס זאָל ער טאַקי נישט געהען אויף קבר־אבות? עס איז אַ פֿליכט, און אַ מצוה אויך, און עס קאָן טאַקי אַמאָל העלפֿען אויך... לכתחילה האָט ער געמיינט מיטצונעהמען מיט זיךביידע יונגען, נאָר אַמענדע האָט ער בעשלאָסען צו געהן אליין. סוף־כל־סוף איז עס דאָך אַ גוישער בית־עלמין — טאָ וואָס האָט ער מורא צו האָבען? און אפֿשר וועט זיך איהם ביים קבר ארויסכאַפּען עפּעס אַ גרייז, וועלען עס די יונגען צעליי־בען אויף טעלערלעך ביז גראַיעוואַ, און נאָכהער וועט ער זיין צו שאַנד און צו שפּאָט.... ער האָט אָנגעזאָגט די יונגען, אַז זיי זאָלען זאָגען אַ סך תהלים פֿאַר דער נשמה פֿון ר' אברהם חיימ'ען און איז אוועק.

טרויעריגע געדאַנקען האָבען איהם ארומגענומען, געהענדיג צום בית־עלמין. עס איז שווער און ביטער צו לעבען צווישען גויים, אָבער נישט קומען צו קבר ישראל — צי איז נאָך פֿאַרהאַן עפּעס שרעקליכערס? ער איז נישט גאַנץ זיכער, אַז ס'איז דאָ אַ גן־עדן, און דאָך — צו קבר ישראל וויל יעדער קומען... און איז עס נישט שרעקליך צו ליגען אין אַ פֿרעמד לאַנד, ווייט פֿון קרובים און ידידים?

אינדערהיים געהט מען יעדען יאָהרצייט אויפן' קבר, און תשעה באב גשווים, און דאַ אין דעסוי, אין אזא גוישער שטאָדט, וואָס דער ראַבינער איז אויך א גוי, איז דער איד אזוי איינזאם און זיין קבר אזוי פערלאָזען... „עס איז נישט גוט צו זיין א פעך איד", האָט ער געמורמעלט. — און אזוי איז ער אָנגעקומען צום בית־עלמין. דער שומר, אַן'אַלטער מאָגערער גוי, האָט איהם גאנץ שען אויפגענומען, און הערענדיג, וואָס ער וויל, האָט ער געעפענט א בוך, דערמאָהנט ישראל משה'ן די גאנצע מעשה, און איז געגאנגען מיט איהם צום קבר. דער שניי איז געווען טיף, ביז די קניע, און זיי זענען קוים צוגעקראָכען צום קבר. דער שומר האָט אבגעווישט מיט'ן האנד דעם שניי פון קליינעם ברעטעלע, וואָס פאר'ן קבר, און אז ער האָט געזעהן, אז דער נומער שטימט, האָט ער געזאָגט ישראל משה'ן: „דאָס איז דער קבר, וואָס מיין הערר זוכט". „דאנקע שעהן", האָט ישראל משה אויסגערופען, אראָבנעהמענדיג עטליכע מאָל דאָס היטעל. דער וועכטער איז גע־גאנגען צוריק צו זיין הייזעל, וואָס איז אין איינגאנג פון בית־עלמין, און ישראל משה איז געבליבען אַליין ביים קבר.

א טויטע שטילקייט איז געלעגען ארום, נאָר דאָס קראַקען פון ווראָנעס אין דערסקלאנג פון די גלעקעלעך פון שליטענס האָט ער געהערט, און דאָס האָט נאָך אויף איהם מעהר אימה געוואָרפען. ער האָט זיך אָבער גענומען אין די הענד און זיך געמאכט מוט. פאר וועמען זאָל ער מורא האָבען — פאר זיין ר' אברהם חיים'ען? צעהנדליגער יאָהרען איז ער ארומגעפאָהרען מיט איהם אויף איין וועגעל, אין די נעכט דורך פינסטערע וועלדער; ער איז אויך געשלאָפען מיט איהם אויף די אויבער־שטעלער און זיך געוואָרעמט נעבען זיין קערפער — פאר איהם האָט ער עפעס מורא צו האָבען? „ווען ר' אברהם חיים זאָל איצט אויפשטעהען פון קבר, וואָלט ער איהם ארומגעכאַפּט און געקושט", האָט ער זיך א טראַכט געטהון, און א קאַלטער שוויים איז איהם אדורך איבער'ן גאנצען קערפער ביי דעם געדאנק. צום סוף האָט ער זיך ווידער געמאכט מוט און, שאָקלענדיג מיט'ן קאָפּ, האָט ער געזאָגט: „ר' אברהם חיים", מעהר האָט ער א וואָרט נישט ארויס־געבראכט. ער איז געשטאַנען ווי איינע פון די הונדערטער, הונדערטער מצבות, און פון זיינע אויגען זענען טרעהרען געראָנען אזא צדיק, אזא גוטער, ווי ער איז געווען, און ער מוז ליגען צווישען גויים און קיינער בעזוכט נישט זיין קבר און לאָזט נישט אויף איהם קיין טרעהר. איז דאָ א גאָט אין הימעל, אז דאָס איז דער סוף פון ר' אברהם חיים'ען? אָט אזוי קלערענדיג, האָט ער אויפגעהויבען די אויגען, געזעהן, ווי דער הימעל ווערט דונקעלער, און האָט זיך אליין דערשראָ־קען פאר זיינע שרעקליכע געדאנקען. „דו ביזט אַן'עם־הארץ"! האָט ער זיך אליין געזידעלט, מיט די שטיוועל האָט ער אבגעשאַרט דעם שניי פון בערגעלע ערד, ער האָט זיך אויסגעצויגען אויף איהם, האָט איהם ארומגענומען מיט זיינע אָרעמס און האָט זיך צוכליפּעט ווי א קליין קינד, ווי אַן'אומגליקליך קינד. ער האָט געשטאַמעלט: „גוטער ר' אברהם חיים", און ארויסרעדענדיג דאָס, האָט ער זיך דערמאָהנט ווי אויף צו להכעיס, ווי ר' אברהם חיים פלעגט איהם נישט גע־בען עסען און ווי ער פלעגט איהם מאכען צו שפּאָט, אָבער ער האָט זיך בעמיהט צו פערטרייבען די דאָזיגע נארישע געדאנקען, און פאר איהם איז געשטאַנען ר' אברהם חיים אזעלכער, ווי ער איז אריין אין בית־המדרש, איהם ארויסגענומען

פון די משוגעים און איהם געזאָגט: „קום מיט מיר". „קום מיט מיר"! — ער האָט איצט געהערט ווידער די שטימע, ווי זי וואָלט פון קבר ארויס, און א טויטע שרעק האָט איהם ארומגעכאפּט. עס האָט זיך איהם געדאַכט, אז ער קאָן נישט אויפשטעהען.... אז ער האָט אויפגעהויבען זיין קאָפּ, איז דער הימעל שוין געווען בעשאָטען מיט שטערען, און די ווייסקייט פון בית־הקברות און פון די מצבות האָט אויסגעזעהן, ווי אונענדליך פיל מתים, וואָס זענען איבער'ן קאָפּ בעדעקט מיט תכריכים. „וואָס האָט מיך אהער געטראָגען?" האָט ער געטראַכט מיט מורא, נאָר אז ער האָט ארויסגעזאָגט די ווערטער „ר' אברהם חיים", איז ער ווידער געקומען צו זיך. האַלטענדיג שוין ביים אוועקגעהן, איז זיין בליק געפאַלען אויף דעם קליינעם ברעטעל מיט די ציפערען. „פון וואַנען האָט דער אלטער גוי געוואוסט, אז דוקא דאָ ליגט ר' אברהם חיים"? האָט ער זיך אליין געפרעגט. ווער ווייס? אפשר האָט ער זיך געוואָרפען אויף א פרעמדען קבר? און אפשר האָט ער אויסגעגאָסען זיין הארץ און א זכות געביטען ביי אַן'אנלטער גויה, וואָס עס איז שוין פון איהר קיין זכר נישטאָ? און אפשר איז געוואָרען א ודאי, און ער האָט זיך פאר זיך אליין פערשעמט. „זיין גאַנצען לעבען האָט ער געהאָרעוועט און אז ער איז געשטאָרבען, איז פון זיין גאַנצער פראַצע נישט געבליבען אפילו אויף א מצבה נאָך איהם", האָט ער אויסגעשריגען און געזיפצט. ער האָט א וואָרף געטהון א בליק אויף די רייהען קברים און געזאָגט: וואו איהר ליגט, זאָלט איהר האָבען א ליכטיגען גן־עדן, ר' אברהם חיים! דאָ איז געווען אייער אמאָליגער משרת ישראל משה, איהר זאָלט בעטען פאר איהם, אז ער זאָל נישט שטאַרבען אין דער פרעמד". און ער האָט אנגעהויבען געהען צוריק. אין דונקעלען האָט ער שווער געזעהן די צייכענס פון זיינע און פון שומר'ס טריט, און נאָך זיי איז ער געגאַנגען צוריק צום טויער. אלע וויילע איז ער געבליבען שטעהן און אומגעדרעהט דעם קאָפּ. טרעטענדיג אזוי אין שניי, האָט ער געקלערט די אייביג־ריכטיגע מחשבות, וואָס יעדער קלערט, ווען ער זעהט דעם טויט אין זיינע ד' אמות. „אויב דאָס איז אונזער ענדע, פאַרוואָס זענען מיר אזוי קאַרג? און פאַר וואָס געבען מיר נישט די אָרימע יונגען דעם ביסען ברויט? און פאַרוואָס הרג'ענען מיר זיך אויף א פרוטה, אויב נאָכ'ן טויט קענען אויך דעם מלכ'ס אוצרות נישט שענקען צוריק דאָס לעבען?" — און אזוי קלערענדיג, איז ער דערגאַנגען ביז'ן טויער. דאָס טויער איז געווען אָפען, און פון פענסטערעל פון שומר האָט ארויסגעלויכטען דאָס ליכט פון א קליין לעמפּעלע. ער האָט אנגעהויבען צו טאַפּען אין די וועסטעל־קעשענעס, כדי ארויסצונעהמען א פּאָר פעניג פאר דעם שומר, און אזוי טאַפּענדיג דאָס וועסטעל, איז ער אדורך דאָס טויער אויף די שפּיץ פינגער. ער האָט געשטעלט טריט און איז ארויס אויפ'ן שאָסעע.

„עס איז גאַנץ גרייליך, אז דער גוי, דער עם הארץ האָט מיך אבגענאַרט, כדי ער זאָל עפּעס קריגען — האָט ער געזאָגט צו זיך אליין, — וועל איך נאָך פערשווענדען מיינע לעצטע פּאָר פעניג אין אזעלכע שווערע צייטען?".

קומענדיג צוריק אין קרעטשמע, האָט ער געהאַט זעהר א גוטע שטימונג, ווי ער וואָלט דאָ בעזוכט א ידיד, וואָס ער האָט איהם שוין יאָהרענלאַנג נישט געזעהן. ער איז אויך געווען צופרידען, וואָס ער איז ארויס פון רשות פון די טויטע און געפינט זיך ווידער צווישען די לעבעדיגע.

ארייינקומענדיג אין זאַל פון דער קרעטשמע און נישט געפינענדיג דאָרט

די יונגען, האָט ער זיך געלאָזט גיין פֿרעהליך צום שטאָל, כדי זיי צו דערצעהלען וועגען זיין בעזוך ביי ר׳ אברהם חיים׳ען. און אַז ער האָט געזעהן, אַז אין שטאָל איז פֿינסטער, איז ער געגאַנגען צום לעדיגען פּלאַץ הינטער׳ן שטאָל „ימח שמכם זאָלט איהר ווערען, ממזרים!“, האָט ער געשריגען. ער האָט זיי געזעהן זיך שפּילענדיג אין קוליעס שניי מיט ביידע דינסטען פֿון קרעטשמע, אין האָט זיי געפּאַקט, ווי זיי יאָגען נאָך די שיקסעס. אין איין מינוט איז דאָס שפּיל געוואָרען איבערגעריסען און אַלע פֿיער זענען זיך צולאָפֿען אויף אַן׳אַנדער זייט. נאָר נישט צום קרעטשמע צו. „הלואי וואָלט איהר געווען דאָרט. — ער האָט אַ מאַך געטהון מיט׳ן האַנד אויף׳ן בית־עלמין — און ר׳ אברהם חיים דאָ! ער וואָלט אַזעלכע פּאַסקודנע זאַכען נישט געמאַכט“, האָט ער זיי נאָכגעשריגען אין געזיפֿצט אויף דעם נייען דור פֿעד־הענדלער, וואָס זענען פֿויל און אויסגעלאַסען. ער איז אריין אין שטאָל און, גלעטענדיג זיין שענע קאָבילע, האָט ער געזיפֿצט אויף ר׳ אברהם חיים׳ען — אַזאַ שענער איד און ליגט אין דרערד.

אַז די יונגען זענען נאָכהער געקומען אין קרעטשמע, איז ער זיי נישט בעפֿאָלען. ער איז צוגעגאַנגען צו זיי און האָט געזאָגט: „ווען דער קרעטשמער זאָל דאָס וויסען, וואָלט ער אייך אַרויסגעטריבען ווי די הינד און אייך נאָך אָנגעגעבען אין געריכט — נאָכאַמאָל זאָל אַזוינס נישט פּאַסירען, שקצים!“. זלמן האָט שיער נישט אַ זאָג געטהון, אַז דער קרעטשמער ווייסט עס, נאָר האַצקעל האָט איהם אַ קוועטש געטהון אויף׳ן פֿוס בעצייטענס. ישראל משה איז געגאַנגען צוריק אויף זיין אָרט און ווייטער דערצעהלט דעם קרעטשמער וועגען זיין בעזוך ביי ר׳ אברהם חיים׳ען, און דער קרעטשמער האָט געשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ: „יאָ, יאָ“, אַזוי ווי ער וואָלט איהם פֿערשטאַנען. אַזוי פֿלעגט ער זיך נוהג זיין מיט אַלע פֿעד־הענדלערס, ווייל ער האָט געוואוסט, אַז זיי האָבען זעהר ליב מען זאָל זיי אויסהערען.

נאָך אַ קורצער ווייל האָבען די יונגען געזאָגט „אַ גוטע נאַכט“ און געגאַנגען אין שטאָל שלאָפֿען. ישראל משה פֿלעגט אין די ווינטערדיגע קאַלטע נעכט שלאָפֿען אין קרעטשמע, אין דעם אויבער־שטיבעל, אין דעם זעלבען בעט, וואו ר׳ אברהם חיים פֿלעגט ווינטער שלאָפֿען. — אַז די יונגען האָבען געזעהן דורך די שפּאַלטען פֿון שטאָל, אַז אין אויבער־שטיבעל איז ליכטיג געוואָרען, זענען זיי שטילערהייד אַרויס צוריק אין קרעטשמע. זיי אַנטקעגען זענען אַריין פֿון קיך אין זאַל ביידע מוידען און מיט אַן׳אויסגעלאַסענעם געלעכטער זיך געזעצט נעבען זיי און געטרונקען צוזאַמען ביער.

ישראל משה האָט געלאָזט דאָס ליכט לאַנג ברענען. אָט איז ער אַריין אין צימער, געגנוי ווי ר׳ אברהם חיים פֿלעגט אַריין, ער ליגט אויף דעם זעלבען בעט, און אפשר אויך אויף דעם זעלבען קישען — איז עס נישט קיין בייזער סימן, אַז ער וועט שטאַרבען אין דער פֿרעמד ווי ר׳ אברהם חיים? ער האָט נישט אַראָבגענומען די אויגען פֿון דעם ליכט, וואָס האָט איהם אויסגעוויזען ווי די נשמה פֿון ר׳ אברהם חיים׳ען... ער האָט געוואָלט זיך אייפֿהויבען, זיך אָנטהון, אַראָבגעהן אין שטאָל און זיך לעגען נעבען די יונגען, נאָר ער האָט מורא געהאַט זיך אויפֿצוהויבען. דער גראַמאָפֿאָן און די געלעכטערס פֿון אונטען האָבען איהם אויפֿגעמונטערט, און דאַסמאָל, קלערענדיג וועגען זיין בעזוך אויף „קבר אבות“.

האָט איהם דאָס פּרעכע פּרויען־געלעכטער פון אונטען צו קיין שלעכטע מחשבות נישט געבראכט.

ער איז איינגעשלאָפען ביים צאנקענדען ליכטעל, און זיין האנד האָט גע־האַלטען אונטער'ן קישען פעסט די תפילין.

צו קבר ישראל

ווען ר' אברהם חיים איז געשטארבען אין דעסוי, איז זיין איידעם זונדעל מיט איהם שוין נישט געווען. די יאהרען זענען געלאפען. זונדעלס משפחה איז גרעסער געווארען, א סך משרתים האבען זיך אבגעריסען און זיך אליין ארויסגעלאזען אויף דער מדינה, און זונדעל איז אוועק פון זיין שווער בשלום און האט זיך בעזעצט אין האלבערשטאדט. בין־הזמנים פלעגען זיי פאהרען צוזאמען אהיים, אבער אין „פרייסען" האבען זיי זיך אין די גאנצע פינף חדשים כמעט נישט געזעהען. אז זיין שווער איז געשטארבען, האט זיך זונדעל דערוואוסט אין מאגדעבורג פון זעליג אקסען. ער האט גלייך פארקערעוועט קיין דעסוי. אין ערשטען מאמענט איז ער געווען גרייט אין איין העמד צו בלייבען, אבי זיין שווער צו קבר־ישראל אין גראיעווא צו ברענגען, און צום סוף האט מען איפ'ן קבר אפילו א מצבה נישט געשטעלט. ר' זונדעל איז פאר זיך אויך אפשר געווען גערעכט: אז ער האט נישט זוכה געווען צו קומען צו קבר ישראל (א אידישער בית עלמין אין דייטשלאנד האבען די פעך־אידען נישט געהאלטען פאר קבר ישראל), טא צו וואס זאל ער נאך שטעלען א מצבה, וואס זאל נאך שטעהן אלס עדות, אז זיין שווער האט נישט זוכה געווען צו קומען צו קבר ישראל? אבער ר' זונדעל האט גוט געדענקט דעם טויט פון זיין שווער אין דער פרעמד. זייט דעם איז איהם זעהר שווער געפאלען דאס זעגענען זיך פון גראיעווא און אז ער פלעגט האבען אין דייטשלאנד קאפ־ אדער בויך־שמערצען, איז ער געווען גרייט איינצושפאנען זיין וועגעל און לויפען אהיים. גרייט איז ער געווען, אבער ער האט עס קיינמאל נישט געמאכט. זיין לעבענסדראנג האט נישט צוגעלאזען, אז די מחשבות איבער'ן טויט זאלען זיך איינווארצלען אין איהם; און פון דער אנדערער זייט האבען איהם געהאלטען די דאגות־פרנסה און די מורא פאר דער קאנקורענץ פון זעליג אקס און זיין חבריא.

ר' זונדעל איז נישט געווען אזוי געזונד און איינגעפעסטיגט ווי די אנדערע פעך־אידען: געווען זענען זיי שוין אלס קינדער שטענדיג אויף דער פרייער לופט, זייער קערפער איז פערהארטעוועט געווארען געגען קעלט און היץ און זייער מאגען געגען די טרוקענע אכילות; ער אבער איז געווען פעראיידעלט, כאטש נישט שטענדיג האט ער אויף די „טעג" אין לאמזשע ריכטיג געגעסען. אין פערלויף פון די יאהרען, וואס ער איז געווען א דזשעגטשאר, איז ער געזונטער און קרעפטיגער געווארען ווי אין דער יוגענד. עס האט זיך אן איהם איבערהויפט אנגעקלעבט נישט וועניג פון דעם אמת'ן פעך־אידען: שילטען די יונגען און די פויערים האט ער זיך אויסגעלערנט פון זיין שווער — „ווען דער דזשעגטשאר זאל נישט שילטען, וואלט ער געפלאצט", פלעגען זיי זאגען — פערדריעהען א ביסעל דעם קאפ די קונדען אין א נויט — נאר אין א נויט — האט ער אליין זיך אויסגעלערנט און פיינד האבען זיינע חברים די פעך־אידען האט ער זיך פון זיי אלע געלערנט. אנקומענדיג דעם ערשטען ווינטער קיין דעסוי, פלעגט ער אויף יעדען שבת מברכין צוזאמענברענגען אלע פעך־אידען פון דער גאנצער סביבה, ביז מאגדעבורג, און דארט, איפ'ן פעלד, ארומגערינגעלט פון די וועגענער, פלעגט

מען דאַווענען בציבור. די אידיליע, וואָס אַ סך פּעך־אידען האָבען וועגען איהר געטרוימט צעהנדליגער יאָהרען, האָט לאַנג נישט אָנגעהאַלטען. צווישען די תפלות פלעגט איינעם דעם אַנדערען וועלען אויספאָרשען וועגען זיינע געשעפטען, און די וואָס האָבען זיך פיינד אין דערוואַכען, קאָנען נישט שפּילען קיין ליבע שבת. און ס'איז אַזוי ווייט געקומען, אַז ר' אברהם חיים אליין האָט געלאָזען צוקריכען דעם שענעם מנהג. ר' זונדעל האָט שוין דאַן, אין זיין יוגענד, איינגעזעהען, אַז זיין שווער איז גערעכט, און ווען ער איז אַליין אַלט געוואָרען, האָט ער יענעם ווינטער, וואָס מען פלעגט זיך איין מאָל אין חודש אויפקומען אין דעסוי, געדענקט ווי עפּעס אַ חלום, וואָס איז קיינמאָל קיין ווירקליכקייט נישט געווען...

באַטש עס האָט זיך אָנגעקלעבט אָן ר' זונדלען אַ סך פון זיין בראַנזשע, פוני־דעסטוועגען איז ער געווען אַנ'אַנדערער. ער איז געווען דער איינציגער צווישען די פּעך־אידען, וואָס האָט נישט געהאַט קיין צונאָמען. אפילו זעליג אָקס, זיין נאָהנטסטער שכן אין „פּרייסען", און ממילא זיין גרעסטער שונא, פלעגט איהם רופען „דער תלמיד חכם", אפילו ווען ער האָט איהם געשאָלטען און געסטראַשעט מיט מכות־רצח. דער נאַאיווער ישיבה־בחור האָט זיך מיט דער צייט גוט צוגעפּאַסט צום געשעפט און מיט אַ רוהיגען געמיט האָט איהם זיין שווער געמאַכט זעלבסט־שטענדיג. אין האַלבערשטאַדט האָט זונדעל געקענט נאָר דעם אידישען באַנקיר כהן. ווען ער האָט געדאַרפט איינקויפען סחורה און די פויערען האָבען זיך געפוילט צו בעצאָהלען פּינקטליך, ווען ער האָט געדאַרפט דאָס ערשטע מאָל אונטערשרייבען אַ וועקסעל אין באַנק, האָבען די בעאַמטע איהם נישט געלאָזען צושרייבען, עפ"י היתר עיסקא כפי תיקון מהר"ם ז"ל. „יעדערער איז דאָ אַ בעזונדער מומר להכ־עיס", האָט ר' זונדעל געברומט, און זיך גלייך פערענטפערט, אַז זיי זענען פשוט עמי־הארצים. ער האָט בשום אופן נישט געוואָלט אונטערהתמענען ביז „הערר כהן" בכבודו ובעצמו איז אַריינגעקומען. אָט די וויכטיגע פּערזענליכקייט האָט אויך נישט פיל פערשטאַנען פון „היתר עיסקא". נאָר געכאַפּט האָט ער, אַז עס האָט מיט דער „רעליגיאָן" צו טהון, האָט ער איהם ערלויבט צו שרייבען אָן דער זייט „וואָס נאָר ער וויל", בפרט אַז דאָס איז נישט מבטל דעם ווערט פון וועקסעל. באַטש ר' זונדעל האָט גאָרנישט געהאַלטען פון הערר כהן, וואָס וויים נישט פון „ברוך מרדכי" ביז „ארור המן", האָט ער איהם אַלעמאָל דערמאָהנט מיט רעספּעקט, און אַז ער פלעגט דערצעהלען די מעשה מיט'ן היתר עיסקא, פלעגט ער שטענדיג זאָגען: אַ אידישע נשמה, הטוב שבאידישע גויים און פּרייסען.

האַלבערשטאַדט איז געווען אַ גרויסע אידישע קהלה, אָבער ר' זונדעל האָט מיט קיינעם פון זיי נישט פערקעהרט און אפילו שבת נישט געדאַווענט מיט זיי בציבור. דאָס זענען אידען פון די עשרת השבטים — פלעגט ער זאָגען — וואָס האָ־בען זיך אויסגעמישט צווישען די גויים".

ר' זונדעל איז שטאַרק פרום געווען; און זיינע יונגען האָבען איהם גערופען „דער צדיק". שבת פלעגט ער קיינמאָל נישט בלייבען אין שטאָל אָדער אין אכסניא; ער פלעגט אַרויספאָהרען מיט'ן וואָגען אויסער דער שטאָדט, זיך אַריינזעצען אין איהם און זאָגען דעם גאַנצען שבת תהילים אָדער אַריינקוקען אין די קליינע ספרים'לעך, וואָס ער האָט מיטגעבראַנגט פון דער היים. מען דערצעהלט, אַז ער פלעגט נישט אַראָבגעהן פון וואָגען פון פרייטאָג פאַרנאַכט ביז שבת־צונאַכטס. זיינע יונגען פלעגען נישט פערפעהלען אפילו איין וואָכעדיגע מנחה, און ווען איז געווען

דעם, וואָס האָט געוואָגט אַריינבייסען אַן'עפּעל נישט מאַכענדיג פריהער קיין ברכה. חער גרעסטער עינוי איז געווען פאַר די יונגען שבת. ער פלעגט זיי נישט אַבלאָזען פון אויג. זיי האָבען געמוזט מיט איהם זאָגען די סדרה, שנים מקרא ואחד תרגום, און נאָכזאָגענדיג דעם תרגום, פלעגען זיי קריגען אַזאַ שווינדעל אין קאָפּ שיעור צו חלש'ן — צו דעם לשון האָבען זיי זיך נישט געקענט צוגעוועהנען. דאַגעגען האָבען זיי שטאַרק ליב געהאַט די מעשיות, וואָס ער פלעגט זיי דערצעהלען שבת נאָך מנחה. קיינער האָט נישט געקאָנט אַזוי דערצעהלען ווי ר' זונדעל וועגען רביים, למד־וו'ניקעס, וועגען גן־עדן און גיהנום — אַ גאַנצע וואָך וואָלטען זיי איהם אויסגעהערט. מען חערצעהלט, אז ווען ער פלעגט זאָגען „אשרי תמימי דרך", פלעגען ציטערען די האַרץ־געבירג, ביז'ן הויכען בראָקען, ווי דער וואַלד אין אַ שטורעם. אַט די דונקעלע בערג האָבען אויסגעזעהען, ווי זיי וואָלטען אָנגעריהרט דעם הימעל, און נישט איינמאָל האָט ר' זונדעל אַ מאַך געטהון מיט די הענד און געזאָגט זיינע יונגען: „אַט זעהט איהר מיט די אייגענע אויגען — זאָלען אייך אָרוים — ווי מעשה־ידיו פערנעהמט זיך און איהר מאַכט קיין ברכה נישט איבער אַן'עפּעל?"

איינמאָל איז איהם אויסגעקומען צו זיין געשעפטליך מיט זיין יונג הערשעל אין טרעזעבירג, וואָס ליגט אונטער דער טייפעלסבריק אין האַרץ, און זעהענדיג די שטורמישע וואַסער־מאַסען, וואָס זענען פון ערגעץ־וואו אַראָבגעלאָפען, ווי מען וואָלט אַראָבגעגאָסען כסדר ריזיגע עמערס, און זיך אַריינגעלאָזען מיט אַ שוים אין באָדען, האָט ער פערמאַכט די אויגען און אָבגעזאָגט אויפ'ן קול „ברכי נפשי", נישט קוקענדיג אויף די ערלים, וואָס זענען פאַרבייגעגאַנגען; די פאַרבייגעהענדע האָבען געשטוינט און צוגעשמייכעלט און הערשל האָט זיך פאַר חרפה אָבגערוקט. אַז ער האָט געעפנט די אויגען, האָט ער צוגערופען הערשל'ען, אויפגעהויבען אויף איהם די האַנד און קריצענדיג מיט די ציינער האָט ער געשריגען: „דו פערדישער קאָפּ! דיינע אויגען זעהען דאָס וואונדער, דיינע אויערען הערען, ווי דאָס וואַסער זאָגט שירה, און דו וואַגסט איגדערפריה נישט אָבצוגיסען נעגעל־וואַסער, און די זאָגסט אפילו נישט „מודה אני", קוים פּאַס איך אויף דיר נישט אויף!" דער באַרדע־מהאָל האָט אויף איהם געלאָזען אַ שטאַרקען איינדרוק, און ווען ער פלעגט רעדען וועגען דעם, האָט ער זיך שטאַרק געוואונדערט אויף די גוים, וועלכע לעבען אין האַרץ, וואָס זיי זענען זיך נישט מגייר און ווערען נישט עבדים צום רבונו של עולם, וואָס האָט אויף אַלץ געזאָגט יהי, עס זאָל ווערען, און ס'איז געוואָרען.

אין מסחר איז ר' זונחעל געווען ווי אַלע פעך־אידען, נאָר אין פרומקייט האָט ער אַלע איבערגעשטיגען; און ווען נישט די איינגעוואָרצעלטע דור־דורות'דיגע שנאה פון איינעם צום אַנדערען, וואָלטען זיי איהם געהאַלטען פאַר אַ למד־וו'ניק. ער פלעגט טרינקען ביער און קרעטשמע נאָר אין זיין אייגענעם גלאָז, וואָס ער פלעגט אַרומטראָגען מיט זיך, מילך פלעגט איהם די גויה אַריינמעלקען פון דער קוה'ס אייטער אין זיין קענדעל און טהיי פלעגט ער חלילה נישט אויפקאָכען אויף אַ גוי'אישער פּליטע, נאָר ער פלעגט אויפ'ן הויף פון קרעטשמע אַרויפשטעלען זיין טשייניק אויף ציגעל און אונטען מאַכען פייער. דער קרעטשמער פלעגט זאָגען, אַז ער מאַכט עס אוים קאַרגשאַפט, נאָר אין אמת'ן האָט ער עס דער עיקר געמאַכט פון פרומקייט. ר' אברהם חיים עליו השלום, וואָס איז געווען אַ כשר'ער

איה, פלעגט קאָכען פיש אויף אַן׳אויסגעגליטער פליטע און טהיי פלעגט רעכט זיין צו מאַכען נישט אויסגליהענדיג די פליטע, אָבער ר׳ זונדעל פלעגט זיין א גרעסערער מחמיר. אויפ׳ן וואַגען האָט ער געהאַט א פערשלאָסען קעסטעל און אין איהם פלעגט ער האַלטען די כלים. ער פלעגט נישט לאָזען אָפען דאָס קעסטעל אויף איין מינוט, מורא האָבענדיג, אז יעקי זאָל נישט אויסשמירען די כלים מיט חזיר־שמאַלץ; און פאַר די יונגען, וואָס ער האָט מיטגעבראַכט פון גראַיעווא, האָט ער נישט ווענינגער מורא געהאַט, ווי פאַר די ערלים. און ס׳האָט טאַקי אַמאָל געטראָפען, אז ער האָט געלאָזען דאָס קעסטעל אָפען אין שטאָל און כאַטש עס זענען דאָרטען געווען נאָר זיינע יונגען, האָט ער נאָכדעם איינגעקויפט נייע כלים. די אַלטע כלים האָט ער פאַרבאַהאַלטען אויפ׳ן אויבערשטאָל אין א פערוואָרפענעם ווינקעל, כדי דער קרעטשמער, וואָס האָט פאַר זיי גאָרנישט געוואָלט געבען, זאָל פון זיי קיין הנאה נישט האָבען.

ביי זיין בכור משה בערעל׳ן האָט געשטעקט דער דזשעגטשאַר אין בלוט. נאָך אַלס קינד האָט עס איהם געריסען קיין „פרייסען", און כאָטש דער טאַטע אָוועק פון דערהיים אסרו־חג א שטיק פאַר טאָג, פלעגט זיך משה בערעלע אויפּכאַפּען, מאַכען געוואַלדען ווי מען וואָלט איהם אָבגעבריהט, און פלעגט לויפען מיט א יאָמער נאָכ׳ן וואַגען — נישט חלילה ווייל ער איז אזוי געהאַנגען אָן טאַטען, נאָר ווייל ס׳האָט איהם געצויגען אהין... ר׳זונדעל האָט זיין זוהן געגעבען אין תלמוד־תורה, וואו ער איז געבליבען ביז ער איז אַלט געוואָרען פופצעהן יאָהר. ער האָט פון טאַטען נישט גע׳ירש׳נט דעם חשק צו לערנען, און געהאָפט האָט ער יעדען „זמן", אז דער טאַטע וועט איהם מיטנעהמען. ר׳ זונדעל האָט זיין זוהן געשיקט אין לאָמזשער ישיבה און איהם תתונה געמאַכט צו נייןצעהן יאָהר. דאַן האָט ער איהם מיטגענומען מיט זיך. משה בערעלע איז געוואָרען א גאַנצער בערל, אָדער ווי די פעך־אידען האָבען איהם גערופען: בערל בער. ער איז געווען א קרעפטיגער חברה־מאַן, ווי די אַמאָליגע פעך־אידען, אויף וועלכע מען פלעגט זאָגען, אז זיי רייסען אויס א בוים לויפענדיג, און געהאַט האָט ער דעם טאַטענ׳ס מדות, כאָטש ער איז ווייט נישט געווען אזא למדן און אזא פרומער ווי ער.

צו וואָס האָט דער טאַטע גענומען זיין זוהן אין דער גוי׳אישער מדינה, וואו ער אַליין האָט אין אידישע זאַכען דורכגעמאַכט כל העינויים? פאַרוואָס האָט ער זיין זוהן געשטעלט פאַר׳ן נסיון, וואָס ער אַליין —און נאָר ער פון אַלע פעך־אידען — איז איהם בעשטאַנען מיט גרוים מסירות־נפש? פיעל סיבות האָבען דערצו געבראַכט. ערשטענס, משה בערלען האָט שוין אַלס קינד געצויגען אויף יענער זייט האַריזאָנט, און ווען ער וואָלט איהם נישט מיטגענומען קיין „פרייסען", וואָלט ער אָוועק קיין אַמעריקא, און ווער עס פאָהרט אויף יענער זייט ים, איז פאַר גראַיעווא ווי געשטאָרבען. צווייטענס, א מענש ווערט עלטער און נישט יונגער, און דער בעסטער שותף אויף דער עלטער איז אַן׳אייגען קינד. דריטענס, משה בערעלע האָט געלערענט אין תלמוד־תורה און אין ישיבה, וועלען זייביידע קאָנען לערנען די פרשה מיט רש״י און מדרשים — ער האָט אפילו געטרוימט צו לערנען מיט איהם אין דער גוי׳אישער מדינה — יעקי׳ן אויף צו להכעים — א בלאַט גמרא מיט תוספות און מהרש״א און מהר״ם, וואָס ער האָט שוין לאַנג נישט געטהון און האָט שוין טאַקי א ביסעל פערגעסען. אָבער אין אונטערבעוואוסטזיין האָט איהם ביזוועגען מיטצונעהמען מיט זיך זיין זוהן די אימה, אז ער זאָל נישט

האבען זיין שווער׳ס סוף און שטארבען אין דער פרעמדער צווישען די גויים. נישט איינמאל האט איהם זיין געוויסען געפלאגט, וואס ער איז אוועק קיין האלבערשטאדט און געלאזען זיין אלטען שווער אויף הפקרען. ער אליין וואלט דאך גערופען א דאקטאר אדער ער וואלט איהם געבראכט קראנקערהייד קיין גראיעווא; איצט, אז ער האט אויסגעהאדעוועט א זוהן, דארף ער נישט בלייבען עלענד ווי א שטיין אויף דער עלטער, און דעריבער האט ער איהם ארייגענומען אין שמיער־געשעפט.

און די יאהרען זענען זיך געלאפען. דעם דזשעגמשאר׳ס לעבען געהט אוועק אי שנעל אי לאנגזאם: לאנגזאם, ווייל יעדער „זמן", וואס ער שלעפט זיך ארום אין דייטשלאנד, איז לאנג ווי א דור, ווי דער אידישער גלות, און שנעל — ווייל דאס לעבען איז מאנאטאנע און אז עס איז פארביי א „זמן", בלייבט נישט צו דערצעהלען וועגע איהם מעהר ווי וועגען איין טאג — יעדען טאג שפאנט ער איין זיין בהמה און לאזט זיך ארום בעטלען, אז מען זאל ביי איהם וואס קויפען; טאג טעגליך עסט ער דאס זעלבע טרוקענס און יעדען אווענד קומט ער צוריק אין שטאל א צעבראכענער און פאלט אנידער אויפ׳ן היי אין אויבער־שטאל — קוים קוקסטו זיך ארום און ס׳איז אוועק דער זמן, דאס יאהר, די יאהרען...

ר׳ זונדעל, וואס איז געווען א חלוש, איז אלט געווארען פאר דער צייט. מיט פופציג איז זיין בארד געווען מעהר גרוי ווי שווארץ, און מיט א פאר יאהר שפעטער האט ער זיך געשלעפט וואס ווייניגער אויף די דערפער און פלעגט זיצען אויפן איהם צוגערעדט, אז ער זאל בלייבען אין גראיעווא און זיך אויסרוהען אויף דער אויבער־שטאל אדער ביי א בעקאנטען פויער על התורה ועל העבודה. בערל האט עלטער, בפרט אז ער האט אבגעשפארט א פינף הונדערט טאלער און האט אנ׳־אייגען הייזעל פון פיער צימערן; נאר ר׳ זונדעל האט דערפון נישט געוואלט הערען. ער, זונדעל, וועט פאלען צו לאסט אויף אנדערע, אויף קינדער? און צי ווערען די פויערען און די יונגען נישט אפנארען זיין בערלען פון קאפ ביז פיס? ער האט געמעגט וויסען, אז בערל קען זיין שטעדטעל בעשטעהן, אבער ער האט פאר זיך אליין געוואלט געפינען אנ׳אויסרייד, פאר וואס ער וויל דוקא בלייבען אין „פרייסען". אזוי לאנג ווי ער קען ארבייטען, האט ער נישט געוואלט זיצען מיט פערלייגטע הענד; אויסערדעם האט ער געהאלטען, אז ער טויג אויף א עצה געבען אין געשעפט; אויך האט איהם דאס הארץ נישט געלאזען זיין ליב קינד לאזען אליין אין דער גויישער מדינה, וואו ער האט איהם אהינגעבראכט. נישט איינמאל האט איהם זיין געוויסען געפלאגט: צי האט ער ריכטיג געטהון, וואס ער האט איהם געבראכט קיין פרייסען? בערעלע וואלט אין אמעריקא אויך נישט קיין אפיקורס געווארען, — און דארט וואלט ער א עושר געווארען און געוואוסט פון א לעבען; און אפשר וואלט ער דארט, אין דער „ארץ החפשית", גאר געפענט א ישיבה... און אפשר וואלט ער איהם געדארפט לערנען שחיטה, וואלט ער געווארען א שוחט אין גראיעווא אדער אין איינעם פון די ארומיגע שטעדטלעך? גראד אויף דאס לעצטע האט איהם נישט פערדראסען. איצט, אז ער אליין, א אמאליגער ישיבה־בחור, איז געווארען א פעך־איד, האט ער נישט איינגעזעהען, מיט וואס איז א שוחט אדער א מעהל־הענדלער אדער א האלץ־סוחר מעהר מיוחס ווי א פעך־הענדלער ער פלעגט שטענדיג טענה׳ן, אז ווען ישיבה־בחורים און תלמידי־חכמים וואלטען זך גענומען צום שמיר־געשעפט, וואלט עס געווען די שענסטע פרנסה ביי אידען. אבער אויך די אנדערע קשיות האט ער זיך אליין פערענטפערט; בערעלע איז געבליבען א כשר׳ער איד, ווייל ער איז געווען נעבען זיין טאטען, און דעריבער האט ער טאקי זוכה געווען, אז מען זאל איהם רופען אין בית־המדרש

ר' משה בערל; וואלט ער אבער געגאנגען אין דער „ארץ החפשית" אמעריטשקע, וואלט ער זיך אפשר איבערגעקעהרט. אזוי טראכטענדיג, פלעגט ער זיך דערמאהנען אן די ספורי־המעשיות, וואס ער פלעגט לייענען אין די האלבע קאפעקענע ביכליך, וואס מוכרי־ספרים האבען פערקויפט אין איינגאנג פון בית־מדרש: א סך ישיבה־בחורים האבען זיך ארויסגעלאזען קיין ווארשא אדער פראג און דער סיטרא אחרא האט זיי פערדרעהט דעם קאפ.

אין איין שעהנעם זומער־טאג איז ר' זונדעל עפעס קראנק געווארען. ער איז געלעגען אויפ'ן געלעגער און געקרעכצט: „בן ששים לזקנה — צא סטא־ראשטש טא ניע מלאדאשטש — וואס אלס איז נישט יונג", כאטש ער איז נאך גאר נישט אלט געוועזן קיין זעכציג. לכתחילה האט ער און זיין משה בערל גע־מיינט, אז דאס איז א פשוטע קראנקהייט. אבער אז דער זוהן האט גערופען אין א וואך ארום דעם דאקטאר און יענער האט אויף איהם אנגעשריען, וואס ער האט איהם פריהער נישט גערופען און ער האט איהם פערשריבען צוויי טייערע רפואות און איהם געהייסען, אז ער זאל איהם רופען מארגען נאכאמאל, האבעןביידע געוואוסט, אז ס'איז עפעס גארנישט גלאט. אויף מארגען, אז דער דאקטאר איז געקומען, האט ער בעטראכט דעם חולה און גארנישט געזאגט. ר' זונדעל האט איהם געפרעגט, וואס פאר א קראנקהייט דאס איז, און ער האט גיענטפערט: „איהר זענט ערנסט קראנק, אבער נישט געפעהרליך; האפענטליך וועט נישט איינטרעטען קיין קאמפליקאציעס". דאס לעצטע ווארט האבען ביידע נישט פער־שטאנען, נישט דער טאטע און נישט דער זוהן, און געקלונגען האט עס זיי ווי „א פאפלעקציע", אבער גוט פערשטאנען האט ר' זונדעל די ערשטע ווערטער: „איהר זענט ערנסט קראנק" און א אימה האט איהם ארומגענומען: וואס, ער קען שטארבען? און אפשר גאר דא, ווי ר' אברהם חיים, און צו קבר ישראל נישט קו־מען? משה בערל האט ארויסבעגלייט דעם דאקטאר, און אהן שהיות האט איהם דער דאקטאר געזאגט: „זיין הארץ וועט עס נישט דורכמאכען, און אפשר נאך היינט—" משה בערל איז געבליבען שטעהן אין פארהויז און בעגלייט דעם דאקטאר, וואס האט זיך געאיילט צו אנ'אנדער קראנקען, מיט בייזע בליקען און מיט קולות פוו כל המינים, וואס אפילו די יונגען האט ער מיט זיי זעלטען מכבד געוועזן. ער האט מורא געהאט אריינצוגעהן צוריק אין צימער, טאמער פרעגט איהם דער טאטע, וואס דער דאקטאר האט געזאגט. דאס הארץ האט איהם פערקלעמט און ער האט זיך אנגעשפארט ביים וואנד און זיך צוכליפעט ווי איבער א מת. אריינקומענדיג ענדליך אין צימער, האט איהם דער טאטע צוגערופען צו זיך און, זעהענדיג ווי זיינע אויגען זענען רויט, האט ער פערשטאנען אין וואסערע סכנה ער איז, און האט זיך יאמערליך צעוויינט. דער זוהן האט מיטגעקלאגט און גע־בעטען דעם טאטען רחמים, ער זאל זיך בערוהיגען, ווייל ס'וועט איהם שאדטען, אבער וואס מעהר ער האט זיך געבעטען ביים טאטען האט יענער אלץ שטארקער געוויינט. צום סוף האט ער זיך אביסעל בערוהיגט. ער איז געלעגען מיט אפענע אויגען און געקוקט גלייך אנטקעגען, ווי פערגליווערט. געווים האט ער געטראכט וועגען מלאך־המות, וואס וועט זיך באלד ווייזען איבער איהם — אט יענער שווארצער מלאך, וואס ער האט וועגען איהם אזוי פיעל געלעזען און ס'איז איהם קיינמאל נישט איינגעפאלען, אז ער וועט אויך צו איהם קומען. ער האט דער־מאהנט נעמען פון עלטערע פון איהם, ווי איינער זאגט: איז נישט קיין יושר, אז זיי זאלען שטארבען פריהער? און ער האט ווידער אויסגעבראכען אין א געוויין. און אז די היץ האט געשטיגען און ס'איז איהם געוועזן עפעס, ווי דער לשון ווערט איהם באלד אבגענומען, האט ער גענומען דעם זוהנס האנד אין זיינער און גע־זאגט: „גאט האט מיר אריינגעגעבען די מחשבה, דיך מיטנעהמען מיט מיר, כדי

דו זאָלסט מיך ברענגען צו קבר ישראל". משה בערל איז געוואָרען אויפגעציטערט: פון האַלבערשטאַדט קיין גראַיעווא, יענץ שטיקעל וועג — ווי קען ער איהם ברענגען? מתים טאָר מען דאָך נישט אריבערפיהרען און אַ ערלויבניש מוז דאָך קאָסטען אוצרות, וואָס אפילו ר׳ אַנשיל גביר׳ס זוהן האָט פאַר די אויגען נישט געזעהן. „וואָס רעדסטו אַזוינע ווערטער? דו וועסט נאָך לעבען, טייערער טאַטענקע", האָט ער געשטאַמעלט. דער אַלטער האָט נישט געהערט, וואָס ער האָט געזאָגט, ער האָט פּלוצלונג געעפענט ברייט די אויגען און ווי נישט מיט זיין שטימע האָט ער אויסגעשריגען: „שווער זיך!", „איך שווער דיר", האָט משה בערל געענטפערט אין טרעהרען. דאַן האָט ר׳ זונדעל איהם אַ קוש געטהון די האַנד און פערמאַכט די אויגען ווי בערוהיגט.

אין צוויי שעה אַרום האָט זיך אָנגעהויבען די שווערע גסיסה. אין צימער איז געווען משה בערל, וואָס די נשמה איז איהם שיער אַרויס, זעהענדיג דאָס צאַפּלען און הערענדיג דאָס כאָרכלען פון זיין אָרעמען טאַטען, און מיט איהם זענען געווען ביידע יונגען, הערשעל און חיים, וואָס זענען געזעסען אויפ׳ן קאַנט פון בעט מיט אַראָבגעלאָזענע קעפּ. ר׳ זונדעל האָט אויסגעזעהען ווי אַ געפּענטעטע בהמה, וואָס צאַפּעלט זיך פאַר׳ן חלף; און אַז משה בערל האָט געזעהען, אַז ער ליגט בעוואוסטלאָז, האָט ער אָנגעהויבען שנעל דערצעהלען די משרתים, וואָס ער האָט דעם טאַטען צוגעזאָגט מיט אַ שבועה. ער האָט זיי געגעבען געלד צום קויפען אַ וואָגען מיט צוויי פערד און געהייסען אַרומפאָהרען פאַר איהם.

„איך טרוי אייך אָן ווי זיך אַליין — האָט ער געזאָגט — און מיין גוטער טאַטע וועט פאַר אייך מתפלל זיין, אַז איהר זאָלט אינגיכען זיין פאַר זיך". זיי האָבען צוגעשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ פאַר מורא און דרך־ארץ פאַר׳ן גוסס׳ן בעל־הבית. נאָכמיטאָג איז משה בערל אומישנע אריין אין דער קנייפּע פון דער קרעטשמע, און אַז דער קרעטשמער האָט איהם געפרעגט, וואָס זיין פאָטער מאַכט, האָט ער געענטפערט: דער דאָקטאָר ווייס אַ קרענק, איך וועל איהם אַוועקפיהרען קיין מאַגדעבורג, וואו ס׳זענען דאָ גרויסע אידישע דאָקטוירים, וואָס וועלען איהם הייל׳ן „אומזיסט". דער רויטער קרעטשמער האָט געשוויגען, ער האָט געצויגען מיט די פּלייצעס און געמורמעלט: „אומזיסט — רייכע אידען העלפען די אידען אויך, און דאָס רופט מען אַ פערנינפטיג פאָלק!"

גלייכצייטיג זענען די משרתים אוועק צו אַ סטאָליאר און בעשטעלט אַ גרויסען קאַסטען, אויסגעשלאָגען פון אינווענינג מיט בלעך, אַז ער האָט זיי געפרעגט, צו וואָס זיי דארפען אַזאַ לאַנגען קאַסטען, האָבען זיי געענטפערט, אַז זיי האָבען צו שיקען שמיער צו אַ גרויסען סוחר און ער וויל נישט די סחורה אין אַ קיילעכדיג פעסעל. און דער נאַאיווער סטאָליאר האָט געגלויבט, פאַרנאַכט איז דער קאַסטען געווען פאַרטיג און אין אָוונד, ווען ס׳איז גוט פינסטער געוואָרען, האָבען הערשעל מיט חיים׳ען אריבערגעבראַכט דעם קאַסטען אין שטאַל.

ר׳ זונדעל איז נפטר געוואָרען צעהן אַ זייגער אין אָוונד, נאָר אַזוי ווי קיינער פון זיי האָט נישט געוואוסט די סימנים פון יציאת־נשמה, האָבען זיי אָנגעצונדען אַ ליכט איהם צוקאָפּענס ערשט צוועלף אַ זייגער, ווען זיי האָבען געזעהען, אַז זיין פּנים האָט זיך גאַנץ געענדערט. ביינאַכט האָבען די יונגען אַראָבגענומען די בויד פון וואָגען, אויסגעצויגען אינעווייניג דעם קאַסטען, אריינגעלעגט אין איהם ר׳ זונדלען — גאָט, ווי האָבען זיי מורא געהאַט! — און איהם פערדעקט מיט׳ן דעק. פאַרטאָג זענען זיי ארויסגעפאָהרען מיט משה בערלען אויסער די שטאָדט, זיי האָבען זיך אַביסעל אָבגעדרעהט אָן אַ זייט, צוגעשלאָגען דעם דעק צום קאַסטען מיט לאַנגע טשוועקעס, און ווידער בעצויגען די בויד. אַז משה בערל האָט פערקירעוועט אָבצופאָהרען, זענען די יונגען ארויפגעפאַלען אויפן וואָגען און זיך

צוויינט ווי קינדער. „צוויי וואָכען זאָלט איהר קיינעם א וואָרט נישט זאָגען, ווייל איהר וועט אויף מיר און אויף מיין טאטען א גרויסען אומגליק ברענגען", האָט ער זיי אָנגעזאָגט, און זיי האָבען איהם געדריקט די האנד און מיט הייסע טרערן געזאָגט: „מיר וועלען אייך נשט בעגנבענען, נאָך היינט קויפען מיר פערד און וואָגען און לאָזען זיך ארויס אויף דער מדינה".

משה בערל האָט זיך ארויסגעלאָזען אויפן ווייטען וועג, איבער פינף הונ־דערט קילאָמעטער. ווי אזוי ער האָט דורכגעמאכט דעם לאנגען וועג ביז פראָסט־קען, ווייס קיינער נישט. ער האָט עס געהאַלטען בסוד — ער האָט מורא געהאַט, אז אויב מען וועט זיך דערפון דערוויסען, וועט מען איהם ארויסשיקען פון „פריי־סען" — און אז מען פלעגט איהם פרעגען, פלעגט ער זאָגען: „א דיק בוך וואָלט איך געקענט אָנשרייבען איבער דעם — גאָט האָט מיר געהאָלפען".

אז ער איז אָנגעקומען אין פראָסטקען, האָט ער אריבערגעשיקט דעם אלטען דיין א צעטעלע און איהם צוויסען געגעבען, אז אויב גאָט וועט איהם העלפען, וועט ער אין מיטען נאכט ברענגען זיין טויטען טאטען אין מתים־שטיבעל. און אָנגעזאָגט האָט ער איהם, אז ער זאָל חלילה דערפון גאָרנישט רעדען.

די נאכט האָט געגאָסען א פלייץ־רעגען און ס'האָט געשטורעמט, עפּעס ווי גאָט וואָלט געוואָלט די „גרינע" (גרעניץ - וועכטער) פערבלענדען און זיי האַלטען אין זייערע בודקעס. דער שטארקער משה בערל האָט גענומען דעם קאסטען אויפן פּלייצע, איהם אָנגעבונדען צו זיך מיט א גראָבען שטריק און אזוי ארום אדורך די „גרינע גרענצע" דורכן דאָרף ניערוטשי. עס האָט געגאָסען, ווי מיט עמערס, ווי דער הימעל אליין וואָלט געוויינט איבערן צדיק פון די פעך־אידען. — מיט א אונ־מענשליכער קראַפט האָט ער געטראָגען אויף זיך דעם קאסטען די גאנצע פינף וויאָרסט, נישט אָברוהענדיג זיך אפילו איין מאָל. דורך די פעלדער, פון הינטער די מיהלען, איז ער געקומען צום בית־הקברות. אין מתים־שטיבעל איז געווען ליכ־טיג. דאָרט האָבען איהם אָבגעוואַרט דער דיין מיט'ן קברן, און אז ער איז אָנגעקו־מען, איז איהם ארויפגעפאלען דער דיין אויפן האלז און וויינענדיג געזאָגט: בך יבורך ישראל!

אויף צומאָרגענס האָט גאנץ גראַיעוואָ געקאָכט. די גאַנצע שטאָדט איז גע־גאנגען צו דער לויה, און דער רב מיט'ן דיין האָבען מספּיד געווען דעם נפטר. דער דיין האָט זיך ביים מספּיד זיין געווענדעט צום זוהן און איהם געבענטשט: „איבער הונדערט און צוואנציג יאָהר זאָלסטו זוכה זיין שטארבען אויף דיין אייגען בעט און ליגען דאָ, נעבען דיין טאטען!" — „אמן!" האָבען אלע געענטפערט און איינ־געבראָכען מיט א געוויין.

ר' זונדלען האָט מען מקבר געווען ריעכט'ס פון אלטען רב'ס אוהל, און נעבען איהם האָט מען געלאָזען א „מקום" פאר זיין זוהן משה בערל.

משה בערל מחלל יום טוב

ווען משה בערל איז אוועק מקבר זיין זיין טאטען, האבען דיביידע יונגען הערשעל און חיים גוי, געקויפט א וואגען מיט א פאר פערד און זיך ארויסגעלאזען אויף דער מדינה פאר זייער נייעם בעל־בית. די ערשטע טעג נאך ר' זונדעלס טויט זענען זיי געווען גאר צומישטע: זיי האבען נישט גענומען קיין זאך אין מויל, און ביינאכט האט געברענט א קליין לעמפעלע אין אויבערשטאל, וואו זיי פלעגען שלאפען, מורא האבענדיג פאר ר' זונדלען. ווען זיי האבען אויף די הענד גע־טראגען א טויטען און אריינגעלעגט אין א פשוטען הילצערנעם קאסטען. אויף דער דריטער נאכט, אז דער בעל־אכסניה איז צופעליג ארוים אויפן הויף און האט געזע־הען דורך די שפארונעס ליכט, האט ער געמאכט א געוואלד, מיינענדיג, אז עס ברענט. ער האט געקלאפט מיט די הענד און פיס אין טירל פון אויבערשטאל און אז הערשעל האט איהם געעפענט און ער האט דערזעהן דאס לעמפעלע, איז ער דער ווייסער „יעקי" — ער איז געווען אנגעטהון אין גאטקעס און האט אויסגעזעהן ווי א לעבעדיגער מת — געווארען אנגעצונדען ווי פייער און האט זיי געזאגט קלארע דבורים, אז אויב זיי וועלען וואגען נאכאמאל צו מאכען פייער אין שטאל, וועט ער זיי, „צוזאמען מיט ר' זונדלען ארויסשמייסען צום טייפעל".

„זאלסטו ליגען וואו ר' זונדעל ליגט, אשמדי איינער" — האט חיים גוי גע־ברומט, אריבערווארפענדיג א בליק צום קרעטשמער, וואס האט נאך נישט גע־וואוסט, אז ר' זונדעל לעבט נישט מעהר.

יעקי איז אוועק אויפגערעגט און צו זיך אליין געזאגט: „דער טייפעל זאל זי האלען, זי האבען דארט זיכער איינע דירנע פערשטעקט". און ער האט עס איינינע מאל איבערגעחזרט, ביז ער איז אריין אין שטוב.

יענע נאכט, וואס זיי האבען געמוזט ליגען אין דער פינסטער, האבען זיי זעהר מורא געהאט און זיך צוגעטוליעט איינער צום צווייטען ווי קינדער. זיי האבען געעפענט דאס טירעל און ארויסגעקוקט צו די פונקעלדיגע שטערען. האט עס זיי בערוהיגט אביסעל.

אויף צומארגענס, ווען זיי זענען ביידע געזעסען אויפן וואגען און זיך גע־לאזען אויפן וועג פון מאלקענהויז, האט זיך דער וואגען געשלעפט לאנגזאם בארג ארויף. הערשעל און חיים גוי האבען זיך אונטערהאלטען.

— ר׳ זונדעל איז געשטארבען — האט חיים גוי אנגעהויבען — מיר האבען איהם געדינט טריי ביזן לעצטען טאג, אבער מיר זענען נישט מחויב צו בלייבען יונגען ביי זיין זוהן.

הערשעל האט א ווײַלע געשוויגען; דאן האט ער געענטפערט:

— איך בין דאך נישט מעהר קיין קינד, איך בין א דערוואקסענער מענש, און ווען איך וואלט נישט געווען קיין פשוטער יונג, וואלט מיט מיר ריבטשע דעם שמידס פון די פיאסטקעס געוויס תתוטה געהאט.

האט איהם חיים גוי ארײַנגעקוקט גלייך אין די אויגען און אויסגעשריען:

— וואס מיינסטו; מיר וועלען שטענדיג בלייבען פאראבקעס? אז ר׳ אברהם חיים איז געשטארבען, האט כאצקעל טפש קיין שכל נישט געהאט, איז געקומען ישראל משה בארגנעס, אט דער עם הארץ, און האט געכאפט די לייטישעס אין האנד.

זיי זענען גאנץ שנעל ארויף אויפן עיקר: זיי קענען דא אלע פויערען און סוחרים. זיי זענען דא אויפגעוואקסען; זאל משה בערל ירשנען זיין טאטענס געלד. אבער די מדינה נישט. זיי וועלען איהם, חלילה, זיין געלד נישט בעגנבענען— דושעגטשארעס מאכען עס נישט — אבער זיי וועלען איהם לאנזאם אויסצאהלען פארן געשפאן און פאר די פאר פעסלעך שמיער, און אז׳עק...

אין זעלבען טאג האבען זיי דערצעהלט דעם קרעטשמער, אז ר׳ זונדעל איז געשטארבען.

—ר׳ זונדעל תלמיד חכם!" — ממש מיט די ווערטער האט דער קרעטשמער אויסגעשריען און א פאטש געטהון מיט די הענד. די קרעטשמערס האבען נישט נאר געקענט די קולות פון די פעך־אידען, נאר אויך די אידישע צונעמען און אייניגע העברעאישע ווערטער, וואס זיי פלעגען זיך מיט זיי בענוצען ביים מסחר.

חיים גוי האט באלד געקריגען לשון און געזאגט:

— הערר פריטצע, פון איצט אן זענען מיר די בעלי־בתים, מיר וועלען דיר צאהלען דאס שטאל־געלד.

— און וואס איז מיט בערלען, דעם זוהן פון רב זונדלען?— האט דער קרעטשמער געפרעגט נייגעריג.

האט הערשעל זיך ארויסגעכאפט:

— ער איז א תלמיד חכם. ער וועט קענען זיין א מלמד אדער א שוחט.

פריטצע האט נישט פערשטאנען וואס עס בעדייט „מלמד", אבער געוואוסט האט ער, וואס „שוחט" בעדייט, ווייל די פעך־אידען האבען זיך שטענדיג בעקלאגט, אז זיי קענען קיין פלייש נישט עסען, ווייל ס׳איז קיין שוחט נישטא.

—בעסער צוויי ווי איינער — האט דער קרעטשמער געשמייכעלט. געמיינט האט ער מיט דעם, אז צוויי בעשטעלען טאקע צוויי גלאז ביער. און איבערהויפט האט ער ליעבער געהאט די יונגערע; כאטש זיי פלעגען ביי איהם אויך קיין פלייש נישט עסען, פלעגען זיי דאך ארײַנכאפען בגניבה — אז דער בעל־הבית פלעגט ניט זעהען — פיש, קארטאפעל אדער א בארשט; און ווי זאגט מען: פון פעניגער ווערט א טאלער...

דער קרעטשמער האט זיך נאכגעפרעגט וועגען ר׳ זונדעלס טויט, און זיי האבען

געשאָקעלט מיטן קאָפּ: „אַלט געוועןǃ" — „ער וואָר נאָך צומליך יונג", האָט פּריטצע אָבגעזיפצט. „מיר וועלען אַלע שטאַרבען" האָט געזאָגט חיים גוי און כלומרשט אָבגעזיפצט. איצט זענען ביידע יונגען נישט געווען מעהר בעטריבט און זיי האָבען גאָרנישט מורא געהאַט: עס האָט זיי אויסגעוויזען, ווי ר' זונדעל וואָלט שוין מיט יאָהרען צוריק געשטאַרבען.

זיי זענען אַרויס אין שטאַל. איינער האָט אַרומגעגלעט די שקאַפּעס, דער אַנדערער האָט אויסגעשמירט די רעדער פון וואָגען, כדי זיי זאָלען נישט פּלאַצען און האָט בודק געווען די פּעסלעך שמיער, צי זיי ריינען נישט — נישט ווי יונגען האָבען זיי אַכטונג געגעבען אויפן „פּערמעגען". נאָר ווי אמת'ע בעל־בתים...

עס זענען קוים פאַרביי אַ וואָכען צוויי און משה בערל האָט זיך געיאָוויעט. זעליג אַקס, וואָס האָט אַמאָל אָנגעזאָגט זיין טאַטען, אַז זיין שווער ר' אברהם חיים איז געשטאָרבען, האָט דאָס מאָל איהם אָנגעזאָגט, אַז די יונגען האָבען זיך אָבגעריסען און פערקאַפּט די מדינה. משה בערל האָט זיך געלאָזען מיטן ערשטען צוג פון מאַגדעבורג קיין האַלבערשטאַדט און אַז ער איז געקומען אין קרעטשמע אַריין, האָט ער קיינעם פון זיי נישט געפונען. פּריטצע, דער קרעטשמער, האָט זיך נישט געמאַכט ווייסענדיג פון קיין זאַך: ער דאַרף היטען זיין פּרנסה; ער דאַרף אויסהערען די קללות פון די דטשעגטשאַרעס גאַנצע טעג און די רייסעריען פון די שכורע דייטשען גאַנצע נעכט און זיך נישט אַריינמישען — אַזוי האָט איהם געלערנט זיין טאַטע, פון וועמען ער האָט די קרעטשמע געירשנט. משה בערלען זענען דורכגעלאָפען אין קאָפּ נעמען פון פיל אַרומיגע דערפער(נאָר אַ מענש איז דאָך נישט מעהר ווי אַ מענש, ער קען דאָך נישט זיין מיט איין פּאָר פיס אומעטום, האָט ער ביי זיך בעשלאָסען, אַז ער זאָל בלייבען אין האַלבערשטאַדט און אָבוואַרטען די „יונגען". ער איז אַריין אין שטאַל: ער האָט דערזעהען אַ פּעסעלע שלייף־אויל האָט ער עס אומגעקעהרט מיט טויטע חרמות. ער איז אַרויס אויפ'ן גאַס, אַרומגעדרעהט זיך פאַר דער קרעטשמע און געקריצט מיט די ציין, שילטענדיג מיט ספּעציעלע דטשעגטשאַרסקע קללות. אפילו ר' זונדעל, וואָס איז געקומען קיין פּרייסען אַ זיידענער יונגערמאַנטשיק, אַ נאַאיווער ישיבה־בחור, האָט זיך מיט דער צייט גאַנץ גוט אויסגעלערענט די תורה פון שילטען, בפרט משה בערל. וואָס אַלס קינד האָט עס איהם שוין געצויגען קיין פּרייסען און וואָס אין זיינע אָדערען האָט געפלאָסען בלוט פון אַ פּעך־אידענס אַ טאָכטער, וועמענס טאַטע און טאַטענס־טאַטע זענען שוין געווען פּעך־הענדלער...

פלוצלונג האָט ער דערזעהן „שמעון ולוי אחים" פערדרעהן זיך פון מאַרק אין דער גאַס אַריין, וואו די קרעטשמע איז. ער האָט זיך אָנגעצונדען ווי אַ פייער און אויפגעהויבען אַ פויסט אויף זיי. ווי זיי האָבען איהם דערזעהען פון וויטען, זענען זיי בלאַס געוואָרען ווי טויטע. „ווער נישט קיין צומישטער", האָט חיים גוי צוגעשריען הערשלען, און ביידע האָבען זיך איינער דעם אַנדערען מוט געגעבען. די גאַנצע צייט האָבען זיי געקלערט וועגען דעם, וואָס זיי וועלען זאָגען משה בערלען. אָבער דאָס קלערען איז געווען איבעריג. משה בערל האָט זיי מקבל פּנים געווען מיט זיינע קללות, ער איז געלאָפען אַנטקעגען דעם וואָגען און אַ כאַפּ געטהון די לייטשעס.

— דאָס איז אַלץ מיינס! — האָט ער געשריען.

— וואָס קאָכט איהר זיך אַזוי, ר' משה בערל? — האָט הערשעל אַ פרעג געטהון.

— צו וואס נאך, רב? אז א איד קען ארויסרייסען פון דיינע הענד די לייטשעס איז ער נישט קיין „רב“! — האט חיים אויסגעשריען און אראבגעשפרונגען פון וואגען.

משה בערל איז טאקע געווען זעהר קרעפטיג. נאר א שלעגער ווי זיינע יונגען איז הערשל אויך אראב פון וואגען און זיך אוועקגעשטעלט נעבען זיין חבר. משה איז הערשעל אויך אראב פון וואגען און זיךאוועקגעשטעלט נעבען זיין חבר. משה בערל האט אבגעלאזען די לייטשעס, אבער ער האט זיך געריסען, ווי ער וואלט פון זינען אראב, און זיי געסטראשעט, אז ער וועט זיי אויסווייזען פון דער מדינה.

— כאפט זיך נישט אזוי, משה בערל — האט איהם א זאג געטהון חיים גוי נעלאסען — איך האב קיין מתים נישט אריבערגעשמוגעלט אויף יענער זייט.

משה בערל איז געווארען אנטשוויגען. נאר באלד איז זיין צארן נאך שטארקער געווארען: ער האט געשאלטען און געשריען, אז ס'איז רעכט ביי איהם אין איין העמד צו בלייבען, אבי זיי אויסצווייזען פון דער מדינה.

און דער עולם ארום זיי איז געוואקסען. ביידע צדדים האבען געצויגען די פויערים צו זיך ביי די הענד און די בגדים און געזוכט אויפצווייזען, אז זיי זענען גערעכט. די פויערים האבען נישט פיל פערשטאנען פון זייער פערדייטשען אידיש, אבער די גאנצע מעשה האט זיי סתם א הנאה געטהון און זיי האבען מיט ביידע צדדים מסכים געווען. באלד איז אנגעקומען א פאליציאנט און אלע דריי וואלטען געגאנגען זיצען, ווען ס'מישט זיך נישט אריין פריטצע, דער קרעטשמער.

— זיי זענען מיינע קונדען, אביסעל צופיל „פילזנער“ ארונטערגעלאזען, איך וועל זיי בעליגען, וועלען זיי זיך אויסניכטערען, — האט ער געזאגט דעם פאליציאנט. צוערשט האט ער גענומען משה בערלען פארן ארעם און איהם אריינגעפיהרט אין קנייפע, נאכהער האט ער געצויגען הערשלען מיט חיימען און זיי אריינגעשטופט אין שטאל אריין.

מיט דעם האט זיך אבער דער עסק נישט געענדיגט.

אין אוונט, אז זיי האבען זיך אביסעל בערוהיגט, האט פריטצע פראבירט פערמיטלען צווישען זיי. „איהר זענט דאך אלע אידען, און אידען זענען דאך ארנטליך און קלוג, מאכט שלום און ווערט שותפים“, האט פריטצע געזאגט און זיי גענלעט איבערן פלייצע. נאר א נעכטיגער טאג. די יונגען האבען כמעט מסכים געווען, אבער נישט משה בערל. ער וועט זיין א שותף מיט יונגען? ער וואלט זיך שוין אפשר געלאזט איינרעדען פון פריטצען: סוף כל סוף איז מען אין גלות, די מדינה איז גרוים גענוג און די מענשען זענען יונג און פלייסיג: נאר אז ער האט זיך דערמאהנט, ווי זיי האבען איהם בעגלייט מיטן מת מיט ביטערע טרעהרען און איצט האבען זיי געקענט איהם סטראשען, אז זיי וועלען איהם מסר'ן, וואס ער האט געבראכט צו קבר ישראל זיין פאטער עליו השלום, וואס איז פאר זיי געווען ווי א מאטע, האט ער געזאגט: ניין! ער וועט מיט זיי אויף איין וואגען נישט זיצען— זאל זיין וואס עס וויל!

דערווייל האבען זיך די פעך־אידען אומעטום דערוואוסט פון דער מחלוקה: אין מאגדעבורג, קאטבוס, צערבסט, דעסוי, „גורי אריות“ (דאס איז געראַ אין רוים) און אפילו אין זאקסען, אין „דייבל“ (דעבעל) זעליג אקס האט געהאלטען מיט די יונגען — ער האט פיינט געהאט א תלמיד חכם, ווי אנ'עם הארץ קען פיינט האבען א תלמיד חכם. און ער האט מורא געהאט פאר משה בערלען: אבער ישראל

משה פון דעסויער געגנד איז געווען פאר משה בערלען, דעם אייניקל פון ר׳ אברהם חיים׳ען, וואס האט איהם פאר א מענשען געמאכט. — משה בערל האט פארגע־שלאגען די יונגען, אז מען זאל זיך פערלאזען אויף בוררים און זיי האבן מסכים געווען. אבער ווער זאל זיין דער בורר? דער קרעטשמער איז א גנב און סתם א שונא ישראל (ראס האבען אלע דריי צוגעגעבען) און דער באנקיר הערר כהן וועט זיך נישט וועלען מיט זיי אבגעבען. האט איינער פארגעשלאגען איין פעק־איי־דען פאר א בורר, האט דער אנדערער פארגעשלאגען א צווייטען. האט חיים גוי געזאגט: צו וואס דארפען מיר האבען בוררים? אייער געלד וועלען מיר אייך אב־געבען בתשואות חן און פויערן זענען דא אין הארץ־געבירג ווי זאמד און ערד, עס וועט קלעקען פאר אונז אלע. משה בערל האט געזעהען, אז ער קען גארנישט מא־כען, האט ער געקויפט א געשפאן, אוועק אין מאגדעבורג, ארויסגעקריגען מיט זיך אביעזר׳ן, זעליג אקסענס בעסטען יונג. און האט זיך אויך ארויסגעלאזט אויף דער מדינה. האבען זיי זיך ארומגעדרעהט אין האלבערשטאדט, איז ער אויך געבליבען אין איז פארלאפען דעם אנדערען וואו ער האט נאר געקענט; מען האט פערקויפט די סחורה כמעט אהן ריוח און געארבייט פון פריה ביז נאכט פארן טייוועל. אבי דער אנדערער זאל אויך נישט האבען און מיזען הארעווען ווי א פערד. „איך וועל זיי נישט מאכען לייכט זייער לעבען ,— פלעגט משה בערל זאגען זיין א ביעזרין — נאט וועט מיר העלפען, אז זיי וועלען נאך איינעהמען פאר מיינע אויגען א מיתה משונה״. וואס ווייטער זענעןביידע צדדים געווארען מהר פערעקשנ׳ט.

האט זיך געטראפט טרעפען, אז ביידע וועגענער זענען אנגעקומען איי־נער אנטקעגען אנדערן אין א שמאלען וועגעל נישט ווייט פון א דארף: הערשעל מיט חיים׳ען זענען ארויס פון דארף און משה בערל מיט אביעזר׳ן האבען זיך געלאזען צום דארף. קיינער האט אבער נישט געוואלט מאכען א וועג דעם אנ־דערן.

— וויא! וויא! — שרייט חיים גוי צו זיינע פערד און לאזט אויף זיי אראב די בייטש ווי ס׳דארף צו זיין.

„וויא! וויא!״ שרייט אנטקעגען משה בערל און האקט מיטן בייטש זיינע פערד כפל כפלים. האבען זיך די פערד פערפלאנטערט איינע אין די אנדערע, גע־דרעהט מיט די קעפ ווי אלטע ידידים, וואס טרעפען זיך, און זייערע בעלי־בתים זענען געווארען אש להבה. איז משה בערל אראב פון וואגען, אראבגענו־מען דעם בויך־גארטעל, וואס איז געווען אנגעשטאפט מיט זילבערנע טאלערם, און איהם אויפגעהויבען אויף חיים גוי. חיים גוי ווידער איז אויך אראבגעשפרונ־גען פון וואגען און אראבגענומען דעם בויך־גארטעל. באלד האט זיך געשטעלט הערשעל פון איין זייט און אביעזר פון דער צווייטער זייט. משה בערלען אויף צו להכעיס האט חיים גוי אויסגעשריגען:

„אין מיין גארטעל זענען דא מעהר טאלערס ווי אין דיינעם: או איך לאז איהם אראב אוף דיר פאלסטו טויט!״

משה בערל, וואס האט צום ערשטען מאל געהערט ווי זיין געוועזענער יונג זאגט איהם „דו״, איז געווארען נאך אויפגערעגטער און האט געברילט:

„איידער דו לאזט אראב דעם גארטעל אויף מיר, ברעך איך דיר איבער די האנד, ממזר איינער!״

דא האט זיך אנגעהויבען א געשלעג בעגלייט פון קללות ביז'ן הימעל אריין. משה בערל האט זיך געשלאגען מיט חיים'ען און הערשעל מיט אביעזר'ן. פלוצלונג האט הערשעל געזעהען אויף משה בערל'ס באָרד בלוט.

„בלוט!" האט ער אריינגעשריגען אביעזר'ן אין פנים אריין און האט איהם אבגעלאזען.ביידע האבען פונאנדערגעריסען משה בערלען מיט חיים גוי'ען, וואס האבען זי דנאך געוואָרפען איינער אויפ'ן אנדערען.

פון משה בערל'ס נאז האט גערונען בלוט און חיים גוי איז געווען צוהראַ־פעט איבערן גאנצען פנים. הערשעל האט געבראכט אין זיין טשאַייניק וואסער פון נאהנטען ראוו. איין נאסע שמאטקע האט ער געגעבען חיים'ען און די אנ־דערע אביעזר'ן פאר משה בערלען. וואס איז געלעגען אויסגעלייגט מיט'ן רו־קען אויפ'ן וואגען, כדי אבצוהאלטען דאס בלוט. משה בערל'ס אויגען זענען געווען גערייכטעט צום בלויען הימעל און דאס מויל האט געשאלטען: יעדען קללה האט ער אנגעהויבען מיט „רבונו של עולם". ער האט זיינעביידע „יונגען" געשאָל־טען מיט גאנצע פסוקים פון דער תוכחה און גראד די ווערטער, וואס זיי האבען קיין איינער פון זיי נישט פערשטאנען, האבען זיי זיך נאך מעהר אויפגעדעגט און זיי האבען אויך נישט געהאלטען דאס מויל. דערווייל האט אביעזר אויפגעפלאָנ־טערט די לייטשעס, פונאנדערגערוקט די פערד און אבגעפאהרען מיט דעם לי־געגדיגען משה בערלען צום דארף צו, נישט הערענדיג זיין בעל-בית, וואס האט געשריגען. אז ער זאל בלייבען, ווייל ער האט געוואלט אנהויבען אויף ס'ניי, ווי נאר דאס בלוט וועט זיך איינהאלטען. אז דער וואגען האט זיך דאך גערירט, האט משה בערל אויפגעהויבען אביסעל דעם קאפ און אויסגעשריגען צו זיינע געגנער: איהר וועט שוין קרענקען און זיצען יום-טוב דא! איך האב מיין פאמיל־יע נאר-וואס געזעהען, קען איך בלייבען, און אויב איהר ווילט נישט, אז איך זאל פערנעהמען די גאנצע מדינה, וועט איהר אויף יום-טוב נישט פאהרען קיין גרא־יעוואַ!"

געזאגט און געטהון, נאך דעם זעלבען אָווענד האט ער געשריבען צום ווייב, אז ער קען נישט קומען אויף יום-טוב, ווייל די יונגען האבען זיך אבגעריסען און ס'איז א שאד די רייזע-הוצאות. — חיים מיט הערשלען זענען געוואָרען אויסער זיך. הערשעל האט שוין געצעהלט די טעג צו זעהן ריבטשען דעם שמיד'ס און ער האט זיך פאנטאזיעס געמאכט, אז ווערענדיג א „בעל-הבית" וועט זי איהם נעהמען, און אויב ער וועט נישט קומען וועט איהר אנ'אנדערער אויסכאפען; און חיים גוי האט געווים געקלערט ווענען תכלית און ווענען די פינף שכנה'שע מיידלעך, וואס ער האט געהאט אויפ'ן אויג און וואס ער האט גערעכענט דעם בין-הזמנים מיט איינער אבענדיגען. הערשעל, וואס ריבטשע איז איהם געלעגען ווי קוועק־זילבער אין קאפ, האט זיך אין צוויי טעג ארום אוועקגעלאזען קיין מאגדעבורג און צווויסען געגעבען זעליג אקס'ן מיט זיין גאנצער חבריא, וואס משה בעריל האט בעשלאסען. „ער האט אייך אריינגעשטעקט א ריכטיגען פלאקען — האט זע־ליג אקס זיך פונאנדערגעלאכט — א תלמיד חכם, וואס דער טאטע איז אויך גע־ווען א תלמיד חכם, נישט אזוי פשוט". אבער גלייך איז ער אויך, און די גאנצע חבריא פון מאגדעבורג, א פערביטענער געוואָרען: אויב נישט משה בערעל און חיים מיט הערשלען וועלען פאהרען אהיים ווי קענען ז יי ווידער פאהרען? וואס

טהוען זיי, אויב איינער פון די דריי כאפט זיך אריין אין זייער מדינה? און דאס איז דאך גאר קיין ספק נישט. האבען אלע גוזר געווען אויף זעליג אקס'ן, ער זאל זיך אוועקלאזען קיין האלבערשטאדט און איבעררעדען מיט משה בערלען, אז ער זאל זיך נישט נאריש מאכען און נישט פערשטערען אידען דעם יום-טוב.

אז זעליג אקס איז געקומען צו משה בערלען, האט ער איהם געזאגט:

— ר' משה בערעל תלמיד-חכם! ווי קענט איהר גאר ארויסרעדען פון מויל, אז איהר וועט בלייבען ימים-נוראים אין דער פרעמד, צווישען גויים?"

און משה בערעל האט אויפגערעגט געענטפערט:

— ווער עס האט מיר אזוי בעצאהלט פאר דער מצוה, וואס איך האב געבראכט מיין טאטען צו קבר-ישראל, וועט מיר מוחל זיין, אויב איך וועל צו איהם מתפלל זיין ראש-השנה און יום-כיפור אויף אנ'אדמה טמאה.

משה בערעל, וואס איז אין אמת'ן ריכטיג פרום געווען, האט זיך באלד געכאפט, אז ער האט איבערגעכאפט די מאס אקעגען דעם, וואס מען טאר נישט דערמאהנען זיין נאמען אומגעוואשען. האט ער גלייך צוגעגעבען:

— מלא כל הארץ כבודו, ער האט גוטע אויערן, וועט ער מיך אויך פון האלבערשטאדט הערען.

זעליג אקס האט געפרובט איהם ערקלערען, אז אויב ער פאהרט נישט, קענען אנדערע אידען אויך נישט פאהרען. ער אבער האט איהם געענטפערט:

— איהר זענט גרויסע טפשים! הערשעל מיט חיים גוי'ן זענען פערנומען איבער'ן קאפ מ י י ן ברויט אויסצוכאפען און א ך וועל אין אייער מדינה א פוס נישט אריינשטעלען, איך שווער עס ביי מיין לעבען און ביי מיין טאטענ'ס פרישען קבר.

אלזא איז זעליג אקס געקומען צוריק קיין מאגדעבורג מיט וואס ער איז אוועק. משה בערעל האט טאקע געשוואוירען, און מען קען איהם גלויבען אויף זיין שבועה, אבער דער פעד-איד האלט נישט פון קיין שבועות... און באלד האט מען זיך דערוואוסט פון דער מעשה אין קאטבוס, און פון קאטבוס אין צערבסט און אזוי ווייטער און ווייטער. און אזוי ווי די פעד-אידען קענען איינער דעם אנדערן, האבען אלע בעשלאסען, יעדער פאר זיך, צו בלייבען אויפ'ן ארט, כדי זיך צו שיצען פאר'ן פעד-הענדלער פון דער „שכנה'דיגער מדינה"...

אז עס האבען זיך אנגעהויבען צורוקען די ימים־נוראים, האט מען אנגעהויבען טראכטען פון דאוונען מיט א מנין. די פעד-אידען פון „גורי-אריות" (גערא) זענען צוגעפאהרען קיין לייפציג, וואו ס'זענען שטענדיג דא רייזענדע חסידים פון פוילען און מען דאוונט ריכטיג ווי אידען; דער דזשעגטשאר פון דעבעלען איז געווען א „גוי" און פאר איהם האט געקלעקט די סינאגאגע אין דרעזדען, אבער וואס מאכען די פעד-אידען פון דעסוי ביז מאגדעבורג און ווייטער, ביז האלבערשטאדט? משה בערעל האט געמיינט צו דאוונען ביחידות אויסער'ן שטאדט, וואו מען קען ריכטיג אויסגיסען דאס הארץ פאר גאט; חיים גוי איז דאך געווען סתם א גוי און ער האט געפסקנט, אז אויב ר' זונדעל'ס זוהן קען אידען אויפהאלטען פון פאהרען אהיים אויף יום־טוב, איז די עבירה אויף זיין קאפ; נאר וואס טהוט א זעליג אקס, ישראל משה באדאנעס, חאצקעל און אלע אנדערע? צום אנפאנג

האט משה בערלען די מעשה שטארק א הנאה געטהון — האט ער דאך עפעס יא א כח! דער חורשט נאך נקמה האט איהם בשעת מעשה פערבלענדעט. נאר-וואס ס'איז נעהנטער געווארען צו ראש=השנה איז אלץ גרעסער געווארען זיין פחד פאר דער עבירה וואס ער איז גורם און ער האט אנגעהויבען זארגען, אז מען זאל זיך צוזאמענקומען ערגעץ אויף א פעלד און דאוונען בצבור. הערשעל דוקא האט זיך שטארק קלאפאטשעט ארום דעם. ער איז ארומגעלאפען אין מאגדעבורג, צערבסט און דעסוי און צום סוף איז בעשלאסען געווארען, אז אזע דזשעגטשארעס מיט די יונגען מיט זייערע ווענענער וועלען זיך אויפטרעפען אין צערבסט, וואס ליגט צווישען דעסוי און מאגדעבורג.

ערב ראש=השנה זענען אלע אנגעקומען אויף דער לאנקע הינטערען „רעבהונס-גארטען". מען האט אויסגעשטעלט די וואגענס אין א עגול, דאן — האט מען אראבגענומען פון איין וואגען די בויד און זי אויפגעשטעלט, כדי זי זאל דינען אלס עמוד פאר'ן בעל-תפילה. די ציגיינער האבען געהאט זייער לאגער פון דער זייט צערבסט און די פעך=אידען פון יענער זייט. „ווי ציגיינער זענען מיר געווארען", האט ישראל משה געקרעכצט, און אלע האבען געקוקט אויף משה בערלען ווי אויף א וואלף. — משה בערל האט זיך אבער ווייניג וואס ארומגעקוקט. ער איז געזעסען אויף זיין וואגען און זיך געגרייט צום דאוונען: ער האט אריינגעקוקט אין מחזור, וואס ער האט געקויפט אין מאגדעבורג, און אונטערגעברומט דעם אי-אי=אי פון מעריב.

אין צערבסט האט זיך פערשפרייט צווישען די גויים א קלאנג, אז ס'איז אנגעקומען א נייע באנדע ציגיינער, און אזוי ווי די ציגיינער זענען בעקאנט אלס געניטע גנבים, האבען אלע א שרעק בעקומען — מיט די אייגענע ציגיינער זענען זיי שוין געוואהנט געווען, אבער זיי האבען מורא געהאט פאר נייע. עס זענען באלד געקומען צום לאגער צוויי פאליציסטען און דערוויסענדיג זיך, אז דאס זענען אידען און זיי האבען זיך צוזאמענגעקליבען צו דאוונען, זענען זיי רוהיג אוועק צוריק אין שטאדט אריין.

ראש=השנה און יום=כפור איז געווען א אמת'ער שלום צווישען די פעך-אידען, הערשעל און חיים גוי זענען צוגעגאנגען ראש-השנה נאך מעריב צו משה בערלען און איהם געזאגט „לשנה טובה" (וואס מען דארף ווייטער זאגען, האבען זיי נישט געוואוסט) און מוצאי יום־כפור ביים מחדש זיין די לבנה האט זיי משה בעריל צוגערופען „שלום עליכם, עליכם שלום" און אלע פעך-אידען האבען געטרונקען צוזאמען „לחיים" — אזוינס וואס איז נאך נישט געווען ביי פעך=אידען זינט די וועלט שטעהט. דאס איינציג טרויעריגע איז געווען, וואס זיי האבען נישט געהאט קיין ספר תורה און א שופר (איינער דערצעהלט, א שופר האבען זיי יא געהאט פון לייפציג), נאר ר' משה בערל האט געלייענט דעם סדר התקיעות און די פרשה פון מחזור, און געדאווענט האט ער אזוי זיס, אז ביים געזעגענען זיך, זענען אלע געווען אין א גוטער שטימונג. אלע זענען געווען זיכער מיט א גוט יאהר,

קוים זענען זיי אבער געקומען צוריק אין זייערע מקומות, ווי ס'איז אנגעקומען דער סוכות און זיי האבען געפראוועט זיי יום=טוב אונטער א ראגאזשע פון א וואגען, זכר לסוכה, האבען זיי געברענט ווי א פייער אויף משה בערלען: נישט קיין

סיכה און נישט קיין אתרוג, נישט קיין הקפה און נישט קיין עליה, אהן א היים און אהן א יום-טוב'דיגען טיש — גיעט עס נאך א גרעסערן חילול יום-טוב? משה בערל האט עס נישט געפיהלט, ווייל די נקמה איז געווען זיס, אבער די אנדערע פעך-אידען האבען געבענקט אהיים, ווער צום אלטען בית-מדרש און ווער, להבדיל, צום „גרינעם בארג", ווער צו זיין ווייב און ווער צו דער שכנה'טעס כלה-מיידעל, איינער צו דער באד-גאס און דער אנדערער צו די פיאסקעס — אלע, אלע האבען געבענקט צו דער ליבער גראיעווא, וואס יעדעס ווינקעלע אין איהר איז מלא-חן און שעהנקייט... און ווער האט דעם יום-טוב פערשטערט, אויב נישט משה בעריל? וואס טויג זיין תורה און חכמה, אויב ער האט ביי זיך געפועל'ט צו פערהאלטען אידען אין דער פרעמד. אין אזא ביטערן גלות ווי „פרייסען", די גאנצע ימים-טובים און אפילו שמחת-תורה?

און זייט דאן האבען איהם אלע פעך-אידען גערופען: „משה בערל מחלל-יום-טוב".

אשרי תמימי דרך

צוויי יאָהר האָט זיך ר' משה־בערל מחלל יום־טוב אַרומגעריסען מיט זייגער אַמאָליגע יונגען, וואָס זענען געוואָרען בעלי־בתים פאַר זיך. צום סוף האָט ער איינגעזעהען, אַז ער וועט זיי נישט בייקומען, בעזונדערס וויל ער האָט געהאַט אַ סך שונאים אויך צווישען די פויערן — ער פלעגט זאָגען, אַז דערפאַר האָבען איהם די פויערען פיינד געהאַט, וויל ער האָט נישט געקענט עסען מיט זיי פון איין שיסעל. ער האָט געמוזט זיך אַריבערפעקלען פון האַלבערשטאַדט קיין ברוינשווייג. ביז ער האָט זיך איינגעלעבט אין דער סביבה האָט ער נישט פערדינט אפילו פאַר זיין טעגליך געברויך — מ'שטיינס געזאָגט. וואָס אַ דזשעגטשאַר האָט געדאַרפט האָבען — אָבער קוים איז ער געוואָרען, אַ דאַנק זיין עכט „רוסישען" שמיער, אַ בן־בית אין די הויפען אין די אַרומיגע דערפער, האָט ער פערדינט מעהר ווי אין האַלבערשטאַדט. און וואָס איז דאָס ווערט געווען, וואָס ער האָט קיין איינציגען דזשעגטשאר אין דער מדינה אויף די אויגען נישט געזעהען? מ'מוז דרך אגב בעמערקען, אַז צו יענע צייטען איז שוין קיין רוסישע שמיער איבערהויפט נישט געווען אין דייטשלאַנד, וויל ס'האָבען זיך געפּענט אין דייטשלאַנד גופא פאַבריקען פון שמיער מכל המינים, אָבער אַזוי ווי מיט אַ דור צוריק פלעגען די „ערשטע" ברענגען אַלע סאָרטען שמיער פון מיידאַן אין רוסיש־פּוילען, האָבען די פויערען אויך שפּעטער איינגעקויפט זייער שמיער בעסער ביי די רוסישע אידען, מיינענדיג, אַז די רוסישע שמיער איז דאָך עכטער און אַז אַ רוסישער איד וועט דאָך נישט פערקויפען קיין אַנדערע סחורה ווי רוסישע. דאָס איז די סיבה, פאַרוואָס קיין פאַבריק־אַגענט האָט גאַרנישט געקאָנט מאַכען דאָרט, וואו אַ פעק־איד האָט אַריינגעשטעלט אַ פוס.

ר' משה־בערל האָט טאַקע יענע צייט אַ הנאה געהאַט פון ברוינשווייג, וואו ער איז געווען איינער, נאָר זעהר אומעטיג איז איהם געווען דאָס לעבען אָהן אידען — די דייטשע אידען האָבען איהם נישט מקרב געווען און אפילו אויף זיין „גוטען טאָג" נישט געענטפערט — און קאַלאַמוטנע איז איהם געווען אויפ'ן הארצען זיצענדיג שטענדיג אונטערן בויד פון זיין וואַגען בלויז מיט זיין יונג אביעזר'ן. ווינטער, אַז זיי פלעגען בלייבען שטעקען אין שניי אויף אַ וויסטען פעלד, אָדער זומער, אַז עס פלעגט זיי בעפאַלען אַ שטורעם פאַהרענדיג דורך אַ וואַלד, פלעגט ער האַלטען כסדר אין איין בעשווערען אביעזר'ן, אַז אויב עס וועט איהם אַ דונער טרעפען אָדער ער וועט פערפרוירען ווערען אויף טויט, זאָל ער.

אביעזר, איהם ברענגען צו סבר ישראל, ווי ער האט מיט זיין טאטען עליו השלום געמאכט. אביעזר פלעגט איהם האלטען אין איין צוזאגען, אבער ר' משה־בערל האט געוואוסט, אז ער וועט עס נישט מקיים זיין; און אגב איז ער נאך יונג געווען און כאטש ער האט אפט גערעדט וועגען טויט, האט ער עס נישט אזוי געמיינט.

אהיים פלעגט ער שרייבען צוויי מאל א זמן — דאס איז געווען א זעלטענהייט ביי די דזשעגטשארעס — און ער פלעגט קריגען איין, צוויי מאל א קארטעל און אמאל א בריעף אויך. לייענענדיג דאס קארטעל, פלעגט ער פיהלען ממש די לופט פון גראיעווא: אט דאס געלבליכע קארטעל איז געווען ביי איהם אויפן טיש, זיין ווייב האט אויף איהר די האנד ארויפגעלעגט שרייבענדיג —וועր ווייס, אפשר האט דער גערוך געשמעקט מיט א שמץ פון תאוה — און די קינדערלעך האבען געווארפען זייערע ליבע אוינעלעך אויף אט דעם קארטעל. ביז ער פלעגט קריגען א ניי קארטעל, פלעגט ער אליץ קוקען אויף דעם ערשטען, וואס האט געשמעקט מיט היימישקייט, כאטש צווישען זיך גערעדט זענען עס געווען קרומע שורות, אנגעפאטשקעט מיט קאטשערעס וואס נאר א משה־בערל האט זיי געקענט דורכלייענען בשלום. — אין דער פרייער צייט פלעגט ער לייענען ספורי־מעשיות, אריינקוקען אין מדרש און עין יעקב און אפילו לערנען א בלאט גמרא; יעדען זמן פלעגט ער דורכגעהן א מסכתא. אפט פלעגט ער זעצען אביעזר'ן נעבען זיך און פאר איהם זאגען די פרשה מיט רש"י און מדרש, נאר ער פלעגט אליין מיעד ווערען זעהענדיג ווי אביעזר גענעצט בסדר און די אויגען מאכען זיך איהם צו... ווען נישט אביעזר, וואלט ר' משה־בערל פערגעסען צו יענער צייט דאס שילטען. עס איז אפילו אביסעל איבערטריבען, דען דער פעך־איד פלעגט נישט זשאלעווען קיין קללות יעדען פויער, וואס האט ביי איהם נישט געקויפט, נאר די פויערן פלעגט ער שעלטען שטיל, א מין תפילה בלחש, און זיינע יונגען — מיט קולי־קולות. ר' משה־בערל פלעגט שטענדיג האבען א געלעגענהייט צו שילטען: אמאל האט איהם אביעזר דערצו געבראכט, אמאל האט מען דאס איהם מן השמים בעשערט, און אז דאס אויך נישט, פלעגט ער געפינען עפעס א סיבה דערצו — מנחה און מעריב פלעגט אביעזר נישט דאווענען — עס זענען אוועק די יאהרען, וואס א בעל־בית פלעגט פאר דעם שלאגען זיין יונג — נאר אפט פלעגט ער אפילו קיין תפילין נישט לייגען. אפילו דאן פלעגט איהם ר' משה־בערל נישט שלאגען, אבער קללות האט ער איהם נישט געזשאלעוועט און פת־שחרית האט ער איהם נישט געוויזען ביז ער האט נישט געלייגט אויף א מינוט די תפילין, אדער, ווי „אנגעמאסטען צי דער קאפ איז איהם נישט געשוואלען". פלעגט אבער אביעזר איבערגיסען א פאר טראפען שמיער, פלעגט ר' משה־בערל אויפהויבען א האנד, אבער זי נישט אראבגעלאזען. ער האט עס זיך נאר ערלויבט אין די פאר יאהר עטליכע מאל, ווען ער האט איהם חושד געווען, אז ער האט עפעס פערקויפט א פויער און דעם פדיון אראבגעלאזען אין קעשענע. דעם אמת געזאגט, האט ער קיינמאל אביעזר'ן ביי דער האנד נישט געכאפט. נאר האט ער איהם חושד־

געווען, פלעגט ער איהם רודפן ווּאַכענלאַנג. ער פלעגט נאָר דאַן רוהיג ווערען, ווען אביעזר פלעגט ארויס פון געדולד און איהם סטראַשען, אז ער וועט פון איהם אוועק און געהן צוריק צו זעליג אָקס'ן אָדער צו זיין גרעסטען שונא, חיים גוי. סוף כל סוף איז דאָך אביעזר אַ דערוואַקסענער מענש, און וואָס טהוט ער, משה בערל, אויב ער מאַכט יד אחת מיט חיים גוי און הערשלען און זיי לאָזען זיך ארויס אויך אויף דער מדינה ברוינשווייג? די פויערען זענען דאָך בהמות פון שטאַל און וויסען נישט צו אונטערשיידען אַ „בעל-בית“ פון אַ „יונג“, און ווער עס קומט צו זיי פריהער, גיסט זיי אָן אין די בלעכען אַ גוט יאָהר...

בעזונדערס שלעכט זענען געווען די בעציהונגען צווישען משה-בערלען און אביעזר'ן ווען ס'פלעגט זיך לעגען דער שניי, ווען מען פלעגט זיצען אין אכסניה מיט פערלעגטע הענד און ר' משה - בערל פלעגט דאַרפען פּאַשען אביעזרן נישט פערדינענדיג אַ פּעניג. אַט אין דער צייט, ווען ס'איז קאַלט אין די ביינער און טויט אין קעשענע, פלעגען זיין די גרעסטע סכסוכים צווישען די בעלי-בתים מיט די יונגען: ווער קען זיין אַ מלאך און קאָרמען מיט אַ רוהיגען געמיט זיין יונג, אז ער פערדינט נישט אַ פּעניג אויף אַ רפואה? די בעלי-בתים פלעגען דאַן מיינען, אַז די יונגען האָבען עפּעס געקריגען אַ מיט-עסער, כאָטש זיי זענען אָבגעקער מען אין די טעג מיט אַ שוואַרץ שטיקעל ברויט און אַ טעפּעל שוואַרצע קאַווע. און פון לאַנגווייליגקייט וואָלטען זיי טאַקע אַלע מאָל עפּעס אין מויל גענומען...

די בעלי-בתים פלעגען אין אַזאַ צייט זוכען פאַר די יונגען ארבייט פון אונטערדער ערד. ר' משה - בערל פלעגט קענען 10 מאָל אַ טאָג זאָגען אביעזר'ן, אַז ער זאָל איהם העלפען אַראָבציהען אָדער אַרויפציהען די שטיוועל; אָדער ער פלעגט איהם שיקען עטליכע מאָל אַ טאָג אויפן מאַרק זעהען צי ס'איז דאָ פיש, כאָטש ער האָט גאַנץ גוט געוואוסט, אַז אין דער שניי-צייט זענען קיין פיש נישטאָ. און אויב יאָ, איז ער נישט דער בעל-דבר צו צאָהלען דעם טייערען פּרייז; אָדער ער פלעגט איהם הייסען זאָגען תהילים פסוק ביי פסוק און איהם פערריכטען מיט יעדעם וואָרט. און דאָס איז געווען דאָס ערגסטע: ציהען שטיוועל איז סתם געווען אַ פּאַסקודנע מלאכה, נעהן אין גאַס זוכען פיש — פלעגט דורכפריהרען די ביינער, אָבער דאָס תהילים זאָגען, להבדיל, פלעגט דעם יונג גאָר צומישען — ער פלעגט באַלד קריגען אַ מיחוש אין קאָפּ, די שורות פלעגען צעשווימען און צום סוף איז איהם גאָר דאָס לשון אָבגענומען געוואָרען, ווי אַ קאַרטאָפעל וואָלט איהם אין האַלז שטעקען געבליבען, נישט אַהער און נישט אַהין. דאָס תהילים-זאָגען פלעגט זיך שטענדיג ענדיגען מיטן אַנטלויפען אויף אַ פּאָר שעה, און דאָס האָט דאָך דער בעל-בית געוואָלט: ערשטענס, אַז דער יונג איז נישט אין קרעטשמע, קען ער דאָך געווים גאָרנישט „פערצערן“, צווייטענס, אַז דאָס הארץ איז אָנגעכמורעט ווי דער הימעל, און אויף דער נשמה איז אָנגעלייגט עפּעס קאַלטעס ווי אויף דער ערד, איז גלאַט גוט נישט צו זעהען אַ יונג פאַר די אויגען...

אַט פון דעם קען מען פערשטעהן, וויפיעל ס'האָבען איבערהויפּט געליטען

די בעלי־בתים און די משרתים איינע פון די אנדערע, און וואס פאר א לעבען זיי האבען אלע נעביך געהאט. אט דאס ליידען פלעגט די משרתים מאכען הפקר־דיג, און ווען זיי וואלטען געווען געבילדעט, וואלטען זיי חלילה איינגאנצען אראב פון וועג. נאר די בעלי־בתים האבען עס אויך נישט אזוי לייכט מקבל באהבה געווען. אפילו ר׳ משה־בערל פלעגט אמאל ארייננקלערען אזוי ווייט, אז ער פלעגט קומען צו א שטיקעל אפיקורסות, דער עיקר ווען ער פלעגט זיצען צוזאמענגע־דרעהט אין „קנייפע" נעבען אויווען און זיך צוקוקען ווי די אנגעפרעסענע גוייִם גיסען אין זיך שנאפס און ביער און ווערען אלע מאל לוסטיגער און פרעהליכער, אין דער צייט, וואס ער נעביך האט דאגות־פרנסה, איז פערוואגעלט פון דער היים, און נישט נאר דאס, נאר דער שכורער גוי קוקט מיט שפאט אויף זיין בגד, וואס איז אויסגעשמירט פון אלע מינים שמיער — איז עס אין ארדנונג? ער לעגט צוויי פאר תפלין, יעדע וואך זאגט ער אב דעם גאנצען תהילים פון אשרי האיש ביז הללויה, אפילו א בלאט גמרא לערענט ער אויפן אויבערשטאל, און דער פראס־טער גוי ווייסט גארנישט וואס דאס איז און לעבט זיך פונדעסטוועגען בשלום ובשלוה — געה זיי א צדיק און קלער נישט אריין אין די ענינים! ר׳ משה־בערל איז געווען א תלמיד חכם און ער האט געוואוסט וואס צו פרעגען. אפט פלעגט ער אזוי זיצען שעה׳ן לאנג, פרעגען זיך אליין און ענטפערן, פרעגען און ענט־פערן, ביז ער איז מיעד געווארען און איינגעדרימעלט. און נישט נאר אין ווינטער, גאר אפילו זומער פלעגען זיך אין איהם ערוועקען אזוינע קשיות. עס פלעגט אפט פאסירען, אז ווען ער פלעגט קומען אין הויף, פלעגט איהם ארויסקומען אנטקעגען אן אלטער גוי, א מגולח, מיטן בלויזען קאפ און, זעהענדיג אז ער איז א איד, פלעגט ער איהם הייסען געהן. אט דער גוי זיצט „תחת גפנו ותחת תאנו", און ער, דער איד, דארף ארוים מיט א בעטריבטען געמיט און נאך גאט דאנקען, אז דער גוי האט אויף איהם נישט אנגעשיקט די הינד — ווער איז אלזא דינ־אתה בחרתנו? „ומפני חטאינו גלינו מארצנו" — און וואס זענען דא די מצוות פון די פויערן אין „פרייסען", וואס זיצען רוהיג אויף דער ערד? אט קומט ער אריין צו א איינפאכען פויער; יענער זיצט און עסט פלייש — געוויס חזיר — און מאכט נישט קיין ברכה נישט צו אונזער גאט און נישט צו זיין גאט. און גע־זונד איז ער ווי א בעלגיש פערד און נעבען שטעהען אנגעשטאפטע וועגע־נער מיט פרישער תבואה, און ער, משה־בערל פון גראיעווא, וואס קומט אב דעם גאנצען טאג מיט טרוקענס, ווייל ער פאהרט ארום איבער די דערפער וועט דאך נישט עסען אפילו אבגעשיילטע קארטאפלעס, — ער דארף זיך שלעפען פון דארף צו דארף, פון הויף צו הויף, און לעבט נישט פאר זיך און נישט פאר גאט, אבי צו פערדינען א פאר טאלער, אז ער זאל קענען מפרנס זיין זיך מיט זיינע ווערים — מען טאר נישט זינדיגען, אבער ווי קען מען נישט ארייננקלערען אין דעם בביכול׳ס מעשים? קיין שום פעך־איד האט נישט ארייננגעקלערט אזוי ווי ער, דער תלמיד חכם; זיינע מחשבות האבען איהם חלילה נישט אראבגעפיהרט פון וועג אויף א האר, דאגעגען די איינפאכע מחשבות פון א ישראל משה באראנעס אדער

זעליג אַקס פלעגען אַפּט זיך ענדיגען נישט גוט. די, וואָס האָבען געקענט דאַווגען, פלעגען אַמאָל פערפעהלען אַ מנחה אָדער אַ מעריב, נישט חלילה פון להכעיס, נאָר צוייל זיי זענען געווען אונטערוועגס אָדער ביי אַ פויער; און די, וואָס האָבען נישט געקענט דאַווגען און דעריבער ממילא נישט געדאַווענט, פלעגען ביי זיך פּועלן אַריינצופאָהרען פרייטאָג צונאַכטס פון דאָרף אין שטאָדט אַריין, אין קרעטשמע, קלערענדיג, אַז ס'איז גלייכער צו זיין שבת אין שטאָדט ווי אין דאָרף. אַלע דזשאַנ־טשאַרעס פלעגען זיך נישט קענען גובר זיין און פלעגען אַפּט אום שבת שטעהען! פאַרן גאַס און אַריינרופען די פויערען, כדי ביי זיי אָבזעצען אביסעל סחורה, איי־נער אויף באָרג און דער אַנדערער אפילו במזומנים. זעליג אַקס און זיין חברה האָבען גאָרנישט געלערנט פון ר' אברהם חיים עשו'ן און זיין איידעם ר' זונדעל. און אַט וואַקסט אונטער אַ נייער דור, ווי חיים גוי, חאַצקעל און אביעזר, וואָס האָבען גאָר קיין בושה נישט און פערקויפען שבת בפרהסיא און פערקריכען אַמאָל אין אָווענד אין אַ הינטערשטען געסעל, וואָס עס איז גאָר אַ חרפה פאַר אַ אידען אַרויסצוזעהן...

ר' משה־בערל האָט שוין געזעהן אין חיים גוי און אין זיין אביעזר'ן דעם גויישען דור אָנקומענדיג. נאָר ער אַליין האָט שוין אויך נישט געלעבט אין דעם דור פון זיין זיידען און טאַטען די צדיקים. פונדעסטוועגען, ווען אַלע פעך־אידען פלעגען שוין פערקויפען שבת אויף באָרג — איז ער נאָך נישט געגאַנגען קיין תחום שבת, און אַרויסגעהענדיג אויפן גאַס אום שבת, פלעגט ער פערדרעהען דאָס טיכעלע אויפן האַנד.

נאָר איין מאָל איז ר' משה בערל אויך נכשל געוואָרען, נישט ממש, אָבער דאָך איז עס נישט געווען אַזוי גלאַט. און די מעשה איז אַזוי געווען:

נאָך אַ וואָך פון פרעסט, ווען מען האָט נישט געקענט אַרויספאָהרען מיט סחורה, האָט גראָד אום שבת אָנגעהויבען דער שניי שמעלציען. יענעם ווינטער האָט זעליג אַקס מיט זיין באַנדע אַרויסגעשטופּט מאיר לאה'קעלעס פון שותפות און יענער האָט זיך אַריינגערוקט אין ברוינשווייג. לאה'קעלע (אַזוי האָט מען איהם גערופען בקיצור) איז, ווייזט אויס, געווען אַ שטיקעל לא־יוצלח און ר' משה בערל איז געבליבען פון אויבען. שווער איז ר' משה בערלען געווען מיט איהם מלחמה צו האַלטען שבת, ווייל לאה'קעלע פלעגט לייכט געבען אויף באָרג און נאָכהער פלעגט ער אום שבת נעהמען מזומנים אויך; נאָר ר' משה בערל האָט דאָך געקענט זיינע קונדען יאָהרענלאַנג און געוואוסט וויפיעל און ווען דער גוי דאַרף עפּעס פון די „במה מדליקין" מינים, פלעגט ער זיי שוין אָנפילען די קאַנען". ערב שבת, אַז ס'האָט זיי געמעגט קלעקען אויף אַ היבשע צייט.

יענעם שבת האָט, ווי אויף צו־להכעיס, דער שניי אָנגעהויבען שמעלציען, האָט ער מורא געהאַט, אַז לאה'קעלע וועט איהם געוויס אויסכאַפּען די גויים — און דאָס נאָך אַ וואָך זיצען על המיי ועל הברויט אָהן אַ שטאָך אַרבייט. פונ־דעסטוועגען האָט עס חלילה נישט געהאַלטען אַזוי ווייט, אַז ער זאָל גאָר קלערען

אַרויסצוגעבען סתורה אום שבת. ער איז געווען שטאַרק נעקרענקט און זיך אַרומגעדרעהט מיט פערלייגטע הענד אויפן רוקען פאַר דער קרעטשמע, וואָס איז געווען ביים עק שטאָדט אויף אַ קרייץ-וועג. ער האָט אָבגעוואַרט זיינע קונהען, וואָס קומען אַריין אין שטאָדט, כדי זיי צו זאָגען, אַז אין אָוועגד וועט ער זיי ברענגען „עכט רוסישע וואַרע" פון אַ פרישען טראַנספּאָרט און זיי זאָלען פון זייער טובה וועגען נישט קויפען ביי אַנ'אַנדערען. דאָס איז אפילו אויך נישט גאַנץ גלאַט, אָבער דאָס איז אַלץ נישט קיין האַנדעל אום שבת, קיין „משא ומתן".

ער האָט אַרויסגעשיקט אויך אביעזר'ן „אַרומשפּאַצירען" און זאָגען די פויערים דאָס זעלבע. — צו יענער צייט האָט נאָך לאַה'קעלע נישט געוואָגט צו פאַהרען אום שבת און משה בערל האָט גאַר מורא געהאַט, אַז ער זאָל איהם נישט אויסבאַפּען די איינצעלנע פויערן זיינע, וואָס פאַהרען אַריין שבת אין שטאָדט איינקויפען אויף זונטאַג. ער האָט געזעהען דריי פויערן און אביעזר גאַנצען צעהן — אַזוי האָט אביעזר געזאָגט — און זיי אַריינגערעדט אין אויער, וואָס ער האָט געדאַרפט. נאָך מיטאָג איז ר' משה בערל אַרומגעגאַנגען פאַרן קרעטשמע און אָנגעהויבען זאָגען תהלים. ווי־נאַר ער האָט אָנגעפאַנגען מיט „אשרי תמימי דרך" — און מילער, איינער פון זיינע גרעסטע קונדען, קומט איהם אַנטקעגען אין שטאָדט אַריין. האָט ער איהם אָבגעהאַלטען און אַריינגענומען אין הויף: עפּעס האָט ער זיך געשעהמט איהם צו זאָגען זיין מזמור אויפן גאַס... מילער האָט איהם אָבער געענטפערט, אַז ער האָט אַ חתונה ביי אַ שוועסטערס אַ טאָכטער און ער וועט פון היינט אָן נישט זיין אין דערהיים איינינע טעג.

„איך וועל קויפען ביי אַנ'אַנדערען נאָר אויף אַ פּאָר טעג", האָט מילער געזאָגט גאַנץ נאַאיוו. „אפשר איז עס גאָר דער שטן און ער האָט זיך פערשטעלט פאַר אַ מילער?" איז ר' משה בערלען דורכגעלאָפען דורכן קאָפּ. דאַ האָט זיך אַריינגעמישט אביעזר און געזאָגט אונזיכער (ער האָט מורא געהאַט פאַר זיין בעל-בית): „מיר וועלען איהם נישט פערקויפען, מיר וועלען איהם אַזוי געבען, איך וועל אָנגיסען זיין קאַן". זעהענדיג, אַז זיין בעל־בית בעפאַלט איהם נישט מיט קללות איז ער אַרויסגעשפּרונגען אויפן וואָגען, געבראַכט אַ בלעך מיט שמיער און געפרעגט מילער'ן, וויפיעל ער ברויכט. משה בערל האָט אויף מילערן נישט געקוקט, אָבער ער האָט נישט אַראָבגענומען די אויגען פון אביעזר'ן. ער האָט געזאָגט ווייטער זיין „אשרי תמימי דרך" און אַריינגעברומט אביעזר'ן אָנווייזונגען אויף אידיש, מיט האַלבע ווערטער, אַלץ מיטן תהילים־ניגון פון שבת בין מנחה למעריב. ווערטליך איז עס געווען אַזוי:

בפקודותיך אשיחה ואביטה ארחותיך — שטעל אַוועק גלייך דאָס בלעכעל, פערד איינער!

בחוקותיך אשתעשע לא אשכח דבריך—אויב ס'וועט אומפאַלען דאָס בלעכל און די שמיער וועט זיך אויסגיסען, וועל איך דיר אַרויסקוועטשען די קישקעס!

גמל על עבדך אחיה ואשמרה דבריך — הענג אויף אַ שלעסעלע אויף די שפתים און זאָג נישט מה יקר!

גל עיני ואביטה — גיעב אכטונג אויפן קוואַרטירעל און כאַפּ נישט איבער די „מידה", ס'איז נישט קיין מצוה!

גר אנכי בארץ, אל תסתר ממני מצותיך — איצט ווייסטו נישט וויפיעל „כלים" דו האָסט איהם אריינגעגאָסען; אי, טאַטע זיסער, ימח שמו זאָלסטו ווע־רען, מיט דיין מאַמען א צולאָג!

און אזוי ווייטער, און אזוי ווייטער.

דער גאַנצער ענין האָט געדויערט איינינע מינוט. אז ער האָט געזעהען, ווי מילער צעהלט דאָס געלד אביעזור'ן אין האַנד, האָט ער מפסיק געווען מיט זיין „אשרי תמימי דרך" און איז געבליבען שטעהן מיט אַנ'אָפענעם מויל: אום שבת געלד גענומען אויך? ער האָט געוואָלט זאָגען, אז ער זאָל אַנ'אַנדערש מאָל בע־צאָהלען — ער האָט אָבער נישט געזאָגט. ער האָט נאָר אין באָרד אריין געברומט: אביעזור איז דאָך א אמת'ער גוי — האַלט ער נישט געלד אום שבת סוי־ווי־ס־־? און אזוי ווי ער האָט אביעזור'ן שטענדיג חושד געווען אין געלד־זאַכען, איז גלייך ווי דער פייער איז אַוועק. האָט ער איהם געזאָגט אזוי ווי נישט איהם מיינט ער: טהו אריין דאָ די פּאָר גראָשען, ימח שמו זאָלסטו ווערען, גוי גמור", אין ער האָט איהם אָנגעוויזען אויפן בויך־גאַרטעל. ווען ער האָט חלילה שבת נישט געטראָ־גען אויפן בויך, נאָר ער איז געלעגען אויפן וואָגען בעהאַלטען אין א זעקעל.

„צעהל איינע ביי איינע", האָט ער געזאָגט און געקוקט, ווי אביעזור טהוט אריין אין בויך־גאַרטעל איין מטבע נאָך דער אַנדערער, און האָט שטיל, נאָר זיך, געצעהלט: צוויי מיט דרייסיג.. מיט אַכציג... דריי מיט צעהן... פיער מיט פופ־צעהן.. מיט פינף און צוואַנציג".. קוים איז אָבער דאָס געלד שוין געווען אין בויך־גאַרטעל, האָט איהם אַרומגענומען א פּחד און ער איז אויסער זיך געוואָרען פון געוויסענביסען. פערשיידענע געדאַנקען זענען איהם געקומען: וואָלט נישט גלייך געווען, אז ער זאָל דאָס געלד אריינוואַרפען אין דער נאָהנטער בלאָטע? און אפשר זאָל ער די מטבעות פערברענען? און צום סוף האָט ער געזאָגט אביעזור'ן: „אז מיר וועלען קומען, אם ירצה השם, אהיים, זאָלסטו מיר דערמאָהנען צו געבען דעם ריוח פאַר אָרימע לייט — אין גראַיעוואַ פעהלט נישט די סחורה". אָבער דאָס האָט איהם אויך נישט בערוהיגט. ער איז געבליבען זיצען אויפן וואָגען, ווי זיין טאַטע עליו לשלום, און פאַרטגעזעצט מיט בעגייסטערונג דאָס תהילים־זאָגען, שרייענדיג אויפן קול און זיך האַקענדיג מיט די פויסטען אין די שלייפען: דבקה לעפר נפשי, הרני כדבריך; דרכי ספרתי ותענני, למדני חקיך; דרך פקודיך הבינני ואשיחה בנפלאותיך; דלפה נפשי מתוגה קימני כדבריך — — —"

ער האָט זיך בשעת מעשה נישט געשעהמט אפילו פאַרן קרעטשמער, וואָס איז אַדורך דעם הויף און האָט איהם אָנגעקוקט ווי א משוגענעם; ער האָט גע־קלאָגט ווי יום־כפור צו כל נדרי... אפילו אביעזור'ן האָט אַרומגענומען א טויטע שרעק פאַר די פסוקים, וואָס האָבען אויסגעבראָכען איינע נאָך די אַנדערע פון ר' משה בערל'ס האַרצען, כאָטש ער, אביעזור, האָט זיי נישט פערשטאַנען. אביעזור

האָט זיך אַרומגעדרעהט פון הויף אין שטאַל, פון שטאַל אין הויף, און עפּעס האָט איהם נישט געלאָזט אַרויסגעהן פון הויף און זיך דערווייטערן פון דער קלאָגעדיגער שטימע...

מען זאָגט, אַז אָט די מעשה האָט געבראַכט אויף דער וועלט דאָס דאָזיגע לידעל:

שבת ריכט א דזשעקטשאר אַב אין שטאַל,
דאָס פאַס זיין טיש און אנגעשטעלט איז איבעראַל
צוויי גרויסע ברויטען, ווייז, פיש, קאָמפּאָט,
און משה בערל מיט דער לאַנגער באָרד האָט
מיך געשיקט זוכען אום שבת א קונדע.
טאָ וואָס האָט גאָט געטהאָן?
איז ארויס פון פאַס די שפונדע
און אויסגערונען איז דער גאַנצער טראָן;
און איך זיץ שבת'דיג אויפ'ן וואָגען
און דאַרף בלעכען שמיער נישט טראָגען.

אויך דערצעהלט מען, אז אין יענער נאכט האָט זיך בעוויזען ר' משה בערלען זיין טאטע אין חלום און ער האָט איהם געזאָגט, אז זיינע טעג זענען געצעהלטע; און בזכות דעם, וואָס ער האָט איהם געבראַכט צו קבר־ישראל, איז ער עס איהם מגלה, כדי ער זאָל וואָס שנעלער אוועק אהיים...

ביינאַכט איז ר' משה בערל געווען פאַרביי. עס האָבען איהם געבראַכען די ביינער און ער האָט נישט געקאָנט אויפשטעהען. ער איז אזוי געלעגען פינף טעג. און קוים האָט ער זיך געקאָנט שטעלען אויף די פיס, האָט ער מיט די לעצטע כוחות געכאַפּט און פערקויפט אלע מינים שמיער, וואָס ער האָט געהאַט. אין אביעזר'ן האָט ער געזאָגט: „איך לאָז דיר דאָס געשפאַן, דער פאַבריקאַנט וועט דיר געבען סחורה אויף באָרג און דו האנדעל פאַר מיר ביז איך וועל קומען צוריק, וועל איך דיך דאַן מאכען פאַר שותף". אביעזר איז ערשטוינט געוואָרען. ר' משה בערל איז געווען שטאַרק בלאַס און זעהר טרויעריג. אז אביעזר האָט דאָס מויל געעפענט, האָט איהם ר' משה בערל ארויפגעלעגט זיין האנד אויפ'ן מויל און גע־זאָגט: „פרעג נישט און דערצעהל נישט — איך בין קראַנק, זיי מתפלל אביעזר פאַר מיר", און צוגעשאָקעלט האָט ער מיט'ן קאָפּ, ווי ער וואָלט געזאָגט: „עס שטעהט גוט מיט מיר, אז איך דאַרף וואַרטען אויף זיין תפילה"...

אז ר' משה בערל איז געקומען אהיים, אין סאַמע מיטען ווינטער, זענען אלע אין שטוב אויסער זיך געוואָרען. „רופט א דאָקטער", האָט ער געזאָגט און זיך אַריינגעלעגט אין בעט. ער האָט דאַן געטראַכט וועגען דער ברכה פון דעם דיין עליו השלום: אז ער וועט אַלט ווערען, זאָל ער שטאַרבען אין דער היים און ליגען אויפ'ן גראַיעווער בית־עלמין. אַלט איז ער נישט געוואָרען, ער איז קוים איבער פערציג און האָט נאָך נישט קיין איין ווייסע האָר אין דער באָרד; נאָר געוואוסט האָט ער, אַז פון בעט וועט ער נישט אַראָב, און אַז ער האָט זיך אין איהם אריינ־געלעגט, האָט בעשטראַהלט זיין טרויעריג געזיכט א גליקליכער שמייכעל: איצט איז ער זיכער, אַז ער וועט קומען צו קבר ישראל...

„עס זענען קוים אַריבער צוויי וואָכען, און ר' משה בערל איז געשטאָרבען.

מען האָט איהם מקבר געווען אויפ׳ן אָרט. וואָס מען האָט פאַר איהם איבערגעלאָזען נעבען זיין טאַטען, נעבען די אהלים פון דעם אַלטען רב און פון דיין.

זייט דאַן, אַז אידען געהן אויפ׳ן גוטען אָרט מתפלל זיין נעבען די אהלים פון רב מיט׳ן דיין און מען ווארפט דאָרט אריין קוויטלעך, גיסט מען אויס דאָס הארץ — בעזונדערס ווייבער פון פעך־אידען — אויך אויף די קברים פון דעם טאַטען און זוהן, וואָס זענען געווים געווען — ווי די פרומע צווישען די פעך־אידען פערזיכערען — פון די למד־וו׳ניקעס...

בראנדענבורגער נסיעות

אַלע פערד־אידען האָבען געהאַט אַ אָבשיי פאַר׳ן נאָמען „בראַנדענבורג". במעט אַלע האָבען געוואוסט, אַז אין דער הויפט־שטאָדט בערלין איז דאָ אַ „בראַנדענבור־גער טויער", און ווער עס האָט איהם געזעהען און ווער עס האָט איהם נישט געזע־הען, האָט דערצעהלט וועגען איהם נסים ונפלאות. מען זאָגט, אַז וועלוועל באָק — דער ערשטער פערד־הענדלער — זאָל האָבען געקומען ביז בראַנדענבורג, און די גויים פון דער מדינה, וואָס שטאַמען אַלע ווי עס ווייזט אויס, פון דער קעניגליכער משפחה, האָבען געזאָגט, אַז זיי וועלען איהם אוועקהרגענען אויב ער וועט זיך דאָר־טען נאָכאַמאָל בעווייזען. אויך דערצעהלט מען אַז וועלוועל׳ס זוהן זאָל זיך אויך האָבען דאָרט פראָבירט און קוים מיט׳ן לעבען אַרויס. ווי עס זאָל נישט זיין, די מדינה בראַנדענבורג איז געבליבען אָהן אַ פערד־הענדלער, וואָס זאָל איהר צושטע־לען „רוסישען אייל". פון צייט צו צייט פלעגט אַ פערד־הענדלער אַדורכפאָהרען די מדינה, אָבער קיינער האָט נישט געוואָגט דאָרט צו פערבלייבען. אין מערב־דייטש־לאַנד זענען שוין געווען פיעל „מדינות", וואָס דאָרט איז קיין פערד־איד נישט גע

קומען, אָבער אין דער סאַמע מיט'ן דייטשלאַנד איז בראַנדענבורג געווען די איינ־ציגע, די פעך־אידען האָבען איהר אי געשאָלטען אי געאַכטעט. און ווער עס האָט דאָרט אַמאָל אריינגעשמעקט, האָט זיך מיט איהר גערימהמט מעהר ווי מיט'ן בער־לינער אַלעקסאַנדער־פלאַץ אָדער מיט'ן דרעזדנער צווינגער־פלאַץ און קעניגס־גאַר־טען.

ישראל משה באַראַנעס איז צוויי מאָל געווען אין בראַנדענבורג און זיין גאַנ־צע לעבען האָט ער וועגען די דאָזיגע נסיעות דערצעהלט.

עס איז געווען אַ שווערער ווינטער. אייגענטליך איז יעדער ווינטער שווער, אָבער אַזאַ ווינטער איז געווען בלויז איינמאָל. יאָ, יעדער ווינטער איז פאַר'ן פעך־הענדלער שווער, אָבער יעדעס מאָל פערגעסט ער די פאָריגע ווינטערען און מיינט, אַז אַזאַ ווי דער איצטיגער ווינטער איז נאָך קיינמאָל נישט געווען. גאַנץ דעסוי האָט אויסגעזעהען ווי איין גרויס שטיק תכריכים. וואָס בעדעקט אַלע פרנסות, — פלעגען די פעך־הענדלער זאָגען, וואָס האָבען אייגענטליך געטראַכט נאָר פון זייער פרנסה. „אַז פון די גוי'שע דעכער הענגען אַראָב די חנוכה־ליכטלעך מיט די קעפ אַראָב, איז עס אַ שלעכטער סימן", — פלעגט ישראל משה כסדר זאָגען, זעהענדיג די אייז־שטענגלעך, וואָס ציהען זיך אַרום די דעכער. אָט דעם געלונגענעם פסוק האָט ישראל משה גע'ירשנ'ט פון ר' אברהם חיים'ען און ער האָט אַ הנאה געהאַט צו זאָגען איהם נאָכאַנאַנד זיינע יונגען — און אפילו דעם קרעטשמער, וואָס האָט עס נישט גוט פערשטאַנען, — אָהן צו דערמאָהנען פון וואַנען ער האָט אַזאַ שענעם פסוק. — אין איינעם פון די טעג איז זעליג אָקס פון מאַגדעבורג פערפאָהרען קיין דעסוי, און אַז ישראל משה האָט איהם געפרעגט וועגען וועטער אין מאַגדעבורג, האָט ער געזאָגט, אַז דאָרט איז דער שניי געלעגען נאָר צוויי טעג און דאָס געשעפט געהט גאַרנישט שלעכט. זעליג אָקס האָט עס געזאָגט נאָר כדי צו קרענקען ישראל משה'ן — אַזוי זענען די לייט געוואוינט געווען — און ישראל משה, וואָס נאָכדעם ווי ר' אברהם חיים האָט איהם צוויי מאָל אַזוי אָבגענאַרט, האָט זעלטען וואָס גע־גלויבט, האָט אַ וואָרף געטהון אַ זייטיגען בליק אויף זעליג אָקס'ן און איהם גע־גלויבט. ער האָט געהויבען מיט די אַקסלען און זיך געטראַכט: „מאַגדעבורג איז דאָך אַזוי נאָהנט צו דעסוי, און אויף מיין מזל דאַרף גראָד דעסוי זיין אָהן פרנסה". ער האָט געהויבען די פלייצעס און געגלויבט. ישראל משה האָט געוואָלט אַרויסקריגען פון זעליג אָקס'ן, וואָס ער טהוט אין דעסוי, אָבער עס איז איהם נישט געלונגען. — אין די רייד האָט זעליג אָקס אריינגעוואָרפען, אַז ער האָט געהערט פון אַ זיכערער קוועלע, דאָס אין בראַנדענבורג איז ממש זומער און אַז אלקנה פון זאַקסען זאָל דאָרט האָבען געווען מיט צוויי וואָכען צוריק און געבראַכט צוויי בויך־גאַרטלען אָנ־געשטאָפּט מיט זילבערנע טאָלערס. און כדי ישראל משה זאָל איהם גלויבען, האָט ער זיין ערצעהלונג בעגלייט מיט קללות אויף אלקנה'ן, וואָס זעהט אויס ווי אַ גוי און אַ דאַנק דעם האָט ער אַ שליטה אומעטום, אפילו דאָרט וואו אַ איד טאָר זיך אויף די אויגען נישט ווייזען. און געענדיגט האָט ער מיט די ווערטער: „ווען ביי אונז אין מאַגדעבורג זאָל חס וחלילה זיין אַזאַ פראָסט ווי אין דעסוי, וואָלט איך זיך דאָרט שוין אַריבערגעכאַפּט". ישראל משה האָט געקריגען לשון און האָט געזאָגט: „ביזט גערעכט, גוטער ברודער! מיט וואָס בין איך ערגער ווי אלקנה? ער איז טאַקי אַ מגולח, אָבער עס זענען דאָך דאָ אויך אמת'ע דייטשען מיט בערד", און ער האָט אָנגעהויבען אויסצורעכענען די נעמען פון גוטבעזיצער מיט בערד, און איז אַרויף

אפילו ביז דעם פערשטאַרבענעם קייזער פרידריך, דער טאַטע פון ווילהעלם'ען...

אין דער אמת'ען איז געווען די מעשה אזוי: לאה'קעלע — דאַס איז מאיר לאה'קעלעס, וואָס איז געווען אמאָל זעליג'ס שותף — האָט איהם, זעליג אָקס'ן, אזוי אָבגענאַרט און דערצעהלט, אַז אין דעסוי איז ממש זומער און האָט זיך געלאָזען פערדרעהען דעם קאָפּ און פערקירעווען קיין דעסוי נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס דאָס איז ישראל משהס מדינה. ער איז אריין אין „ווייסען בער" און ביי איהם איז געבליבען, אַז ער וועט זיך אויפהאַלטען אין דעסוי ביז עס וועט צוגעהן דער שניי און דאַן וועט ער קענען עפּעס פערקויפען. אויף לאה'קעלען איז ער געווען מלא חמה, וואָס ער האָט איהם אָבגענאַרט, האָט ער זיך געוואָלט שטילען דאָס בלוט מיט דעם, וואָס ער וועט אריינלעגען ישראל משה'ן.

און עס האָט זיך איהם טאַקע איינגעגעבען. ישראל משה האָט לאַנג נישט געטראַכט, ער האָט מיטגענומען מיט זיך האַצקלען און זלמנ'ען און האָט ער איבערגעלאָזט אין דעסוי. אַז ער איז אַרויסגעפאָהרען מיט דעם אָנגעלאָדענעם וועגעל מכל המינים, האָט ער, ווי עס פיהרט זיך ביי די פערד-הענדלער, אָבגעזונגען דריי מאָל:

יוצא בחופּתו, יוצא בגברתו,
נורא, מרום וקדוש.

אָט דעם פּזמון פלעגט ר' אברהם חיים אויפזינגען יעדען פריהמאָרגען אַרויספאָהרענדיג, און ישראל משה האָט זיך נישט איינמאָל איבערצייגט, אַז עס איז אַ סגולה צו פּרנסה...

די אויסגערוהטע פערדלעך האָבען לכתחילה געצויגען דעם וועגעל גאָר נישקשה, אָבער וואָס מעהר דער שניי האָט זיך צוגעקלעפּט צו די רעדער, אַלץ לאַנגזאַמער זענען זיי געוואָרען, ביז זיי זענען שיער נישט שטעהן געבליבען איינגאַנצען. האַצקעל האָט געמוזט אַראָב פון וועגעל, אַראָבקלאַפּען מיט די אייזערנע קאָפּיטעס פון די שיוועל דעם שניי פון די רעדער און זאָגאַר צושטופּען דעם וועגעל. צום סוף האָט אויך ישראל משה געמוזט אַראָב פון וועגעל און צוהעלפען. אָט אזוי שטפּענדיג דאָס וועגעל באַרג אַרויף, איינער נעבען אַנדערען, דאַרף האַצקעל אַ זאָג טהון: „אפשר וועלען מיר פערקערעווען צוריק", — און ישראל משה, וועלכער איז געווען פערביטערט, איז געוואָרען אָנגעצונדען. ער האָט געקלאַפּט מיט די שטיוועל אויפ'ן שניי, ער האָט אויפגעהויבען אויף איהם די האַנד און פון בעוואַקסענעם פּנים, וואָס איז געווען אָנגעפּרוירען, האָבען געגליהט צוויי ווילדע אויגען. „דו פוילע זאַך! איך ווייס אַז עס איז דיר בעסער צו זיצען אין קנייפּע אין דעסוי — מיינסטו אפשר, אַז עס איז אזוי לייכט אַרויסצושלעפּען פּרנסה פון דעם שמיר? און וואָס פעהלט אייך, פערברעכער, אין „ווייסען בער"? איהר פרעסט און זויפט דעם בעל הבית'ס און ווערט פויל ווי די ברעטער..." אָבער אין אמת'ן האָט ער אליין אויך געזעהען, אַז ער האָט אָבגעטהון אַ מעשה שטות. אויב פאַר צוויי וואָכען איז קיין שניי נישט געווען אין בראַנדענבורג, איז דאָך פון דעם נאָך נישט געדרונגען, אַז אויך היינט איז דאָרט קיין שניי נישטאָ. נאָר אַז זיין יונג האָט איהם געזאָגט, אַז עס איז בעסער זיך אומצוקעהרען, האָט ער געפונען אַ וועלט מיט טעמים זיך נישט אומצוקעהרען. — אין יעדען שטעדטעל האָבען זיי געמוזט זיך אויסרוהען. ביינאַכט האָט מען נישט געקענט פאָהרען, ווייל ישראל משה האָט מורא געהאַט, ער זאָל ניט אַריינפאַלען אין אַ גרוב אָדער אַ טייך, זענען זיי געבליבען אין אַ דאָרף און ישראל

משה האט געמוזט בעצאהלען פאר נאכטלעגער פאר אלע פיער, פאר זיך מיט
חאצקלען און פאר די צוויי פערדלעך. אזא נסיעה האט ישראל משה נאך נישט
דורכגעמאכט זינט ער איז צו זיך געקומען, און צום סוף, אז ער איז אנגעקומען
נאהנט צו בראנדענבורג און געזעהען דעם טיפען שניי, איז ער צוזאמענגעבראכען
געווארען און א זאג געטהון: „הלואי וואלט איך דיך געהערט און באלד פערקירע־
וועט דעם דישעל אויף צוריק“, און געשאלטען האט ער זעליג אקס'ן, וואס האט
איהם אזוי אבגענארט... אין אנדערע צייטען, ווען חאצקעל זאל הערען פון זיין בעל־
הבית אזעלכע ווערטער, וואלט ער אויפגעקוואלען, אבער איצט, זייענדיג מיער, גע־
פרוירען און הונגעריג, האט ער קיין אכט נישט געלעגט אויף די נארישע ווערטער
און אין הארצען האט ער געשאלטען ישראל משה'ן, זעליג אקס'ן און אויך זיך
אליין, וואס ער איז געבוירען געווארען אויף דער וועלט. עפעס ווי איהם צו בערו־
היגען האט ישראל משה געזיפצט און געזאגט: „זאלען מיר אזויביידע לעבען, עס
איז לייכטער צו זיין א המוציא לחם מן הארץ ווי צו זיין המוציא לחם מן הפעך“.
אט דעם פסוק האט ער גע'ירשנ'ט פון ר' אברהם חיימ'ען עליו השלום.

יענעם אוונד האט אנגעהויבען צו טויען און פון די דעכער האט געקאפעט
מיט התמדה. „מיר זענען דאך אנגעקומען אין א גוטער שעה“, האט ישראל משה גע־
זאגט, אבער חאצקעל האט געענטפערט: „און עס קאן זיין, אז אין אונזער דעסי־
איז דער שניי שוין נעכטען צוגאנגען“. ישראל משה האט אראבגעלאזען דעם קאפ.
אין גוטע צייטען וויים ער וואס צו ענטפערען א יונג אויף אזא צו־להכעיס־ענטפער,
אבער נאך אזא שווערער רייזע זאל דעם בעל־הבית'ס איבערגעהן. כדי זיך צו בע־
הערשען, האט ער כסדר געטראכט: „מיין ארימער חאצקעל נעביך“. אויף מארגען
פריה איז חאצקעל געבליבען אין קרעטשמע, כדי צו רעדען מיט די פויערען, וואס
קומען אריין, און כדי זיי צו הייסען קומען צוריק בייטאג „ווען דער בעל־הבית וועט
קומען און וועט ברענגען עכט רוסישען שמיר“. ישראל משה ווידער איז ארויסגע־
פאהרען מיט'ן וועגעל איבער'ן שטאדט, כדי אנצובאטען זיין סחורה די פויערען,
וואס קומען אויפ'ן מארק און אין די ווערקשטעלען. ער האט אבגעזוכגען דריי מאל
זיין „יוצא בחופתו“ און זיך בעמיהט נישט צו קלערען פון דער ביטערער נסיעה,
כדי ער זאל האבען די אויגען אין קאפ. ער איז נאר אריין אין דעם ערשטען געסעל,
וואס איז געווען ווי א „ח“, ווי אנטקעגען איהם ערשיינט א „הענגלייכטער“. א
„הענגלייכטער“ האבען די פעך־אידען גערופען א דייטשען פאליסמאן, ווייל דער
שפיץ פון זיין קאסקע גלאנצט ווי דער שפיץ פון דער מנורה אין בית־מדרש. דער־
זעהענדיג דאס גלאנציגע היטעל, איז ישראל משה'ן פינסטער געווארען אין די אוי־
גען: ער האט א „געווערבע (א ערלויבניש צו האנדלען) אויף אנהאלט, אבער נישט
אויף בראנדענבורג. ער האט זיך אבער נישט פערלוירען, געכאפט און בעהאלטען
זיין געווערב־שיין אין זעקעל היי, אויף וועלכען ער איז געזעסען, ווייל טאמער
בלייבט ער אהן דעם אשר יצר איז ער אוים קאפעליוש־מאכער אין ווילהעלמ'ס
מדינה גלייכצייטיג האט ער אראבגעלאזען די בייטש אויף די פערדלעך און נישט
געקוקט אויפ'ן פאליסמאן כדי נישט צו ווייזען אז ער האט חלילה עפעס מורא.
פאר איהם. דער פאליסמאן איז אדורך און האט איהם נישט בעמערקט. נאר ווי
ישראל משה האט געזעהען, אז דאס געסעל האט נישט קיין ארויספאהר פון דער

צווייטער זייט, איז ער געוואָרן דערשראָקן. „דער שוואַרץ יאָהר זאָל זיי נעהמען!
— האָט ער געזאָגט צו זיך אַליין — זיי בויען אַזוי עקסטרא זייערע געסלעך אין בראַנדענבורג, כדי דיך אַריינצוכאַפּען אין קלאַמקע ווי אַ מויז". ער איז געבליבן שטעהן ביי דער לעצטער שטוב, אַריינגעקראָכן אין ווענעל און דורך די לעכלעך פון בויד האָט ער געקוקט, צי דער פּאָליסמאַן איז שוין אוועק. יענער האָט שפּאַצירט רוהיג אַהין און צוריק, און דערזעהענדיג דעם מאָדנעם וואָגען שטעהענדיג לאַנג אויף איין אָרט, איז ער צוגעגאַנגען. אַז ישראל משה האָט דערזעהען, ווי ער דער־נעהנטערט זיך, איז ער אַרויסגעקראָכן שנעל און געכאַפּט די לייצעס אין האַנד. אָבער ביז ער האָט פּערקירעוועט איז שוין דער פּאָליסמאַן געשטאַנען נעבען איהם. ער האָט בעטראַכט דעם מאָדנעם מענשען אויפ'ן ווענעל, אַ וואָרף געטהון אַ בליק אויף זיינע בגדים, די גלאַנציגע פון אַלע מינים שמיער, און אַ זאָג געטהון: „גוטען מאָרגען". ברומט ישראל משה צו זיך: „ווער דערוואָרגען". דער פּאָליסמאַן האָט אַריינגעקוקט אין ווענעל און געפרעגט מיט אַ וואונק אויף די פּעסלעך. ישראל משה האָט געמאַכט אַ נאַרישען שמייכעל און געשטאַמעלט: „אַ פּעסעלע שמיר". דער פּאָ־ליסמאַן האָט איהם געפרעגט גאַנץ העפליך: „האָט איהר אַ געווערבשיין?". ישראל משה האָט געצויגען מיט די פּלייצעס און איהם אָנגעקוקט מיט אַ שמייכעל. דאָס האַרץ האָט ביי איהם געקלאַפּט ווי מיט האַמערס, די הענד האָבען איהם געציטערט און טרעהרען האָבען איהם געשטיקט. אַ, ווען ער זאָל זיכער זיין, אַז טרעהרען ווירקען אויף פּרייסישע „הענגלייכטערס", וואָלט ער איהם געבעטען רחמים. אַז ער ער האָט דערזעהען ווי דער „הענגלייכטער" דערנעהנטערט זיך צו איהם, איז איהם איינגעפאַלען דער דאָזיגער געדאַנק עפּעס ווי מן השמים. ער האָט געשמייכעלט צור־מאַכענדיג איין אויג.
— וואָס מאַכען זי היער? — פרעגט דער פּאָליסמאַן, נישט אַראָבנעהמענדיג די אויגען פון ישראל משה'ן, וואָס האָט איהם אויסגעזעהען ווי אַ מאָדנער ציגיינער.
ישראל משה האָט געלאַכט און געזאָגט אויף זיין דייטש:
— הערעלי, איהר איז לענגסט פאַרביי, מיר שטעהען שאָן אין שבט.
גלייך נאָכדעם ווי ר' אַברהם חיים האָט איהם אָבגענאַרט פון שבט אויף ניסן, האָט ישראל געגומען בין הזמנים אַ רבי'ן און זיך אויסגעלערנט די חדשים. ער האָט אַ ביסעל פערגעסען די רייה, אָבער אומגעפעהר האָט ער זיי געקענט אויף אויסוועניג.
דער פּאָליסמאַן האָט נישט פערשטאַנען קיין איין וואָרט און האָט ווידער געשטעלט די זעלבע פראַגע, נאָר דאָס מאָל מיט מעהר תקיפות. ישראל משה האָט אָנגעהויבען צעהלען אויף די פינגער, שמייכלענדיג ביטער, און געזאָגט:
— זעהן זי בלאָז הערעלי! איר, סיון, תשעה באב (ער האָט, ווי עס ווייזט אויס געמיינט, אַז דאָס איז ער דער נאָמען פון חודש) תשעה באב אויף דיין קאָפּ (דאָס האָט ער דרך אגב אונטערגעמורמעלט) אלול, חשון, שבט — אין דרויסען איז אַ פראָסט, הערעלי זעהן זי בלאָז די פערשוואָלענע הענד. איר איז לענגסט פּער־ביי, „הערעלי".
דער פּאָליסמאַן האָט געפרעגט צום דריטען מאָל, און דאָס מאָל מיט כעס, און ישראל משה האָט מיט מעהר התפעלות געצעהלט אויף די פינגער, ווידער גע־וויזען די צוהאַקטע הענד פון קעלט און געזאָגט מיט אַ וויינענדע שטימע: „איר איז לענגסט פערביי".

דער פּאַליסמאַן איז געבליבען אַ ווײַלע שטעהן, האָט איהם גוט בעטראַכט, אָדער ווײַל ער האָט אויך איהם רחמנות געקריגען, אָדער אפשר האָט ער איהם געהאַלטען פאַר אַ משוגענעם (ישראל משה איז געװען זיכער אין דער צווייטער השערה) און, אויפהויבענדיג די האַנד, האָט ער אַ ווייז געטהון מיט'ן ווייז־פינגער אויפ'ן אײַנגאַנג פון דעם זאַק־געסעל און אויסגעשריגען:

— מאַכען זי דאָס זי פאַרטקאַמען!

ישראל משה האָט אַראָבגעכאַפּט שנעל דאָס היטעל, אַ געשריי געטהון „דאַנקע שעהן"! און פערקירעוועט דאָס װענעל. ביים אַראָבלאָזען די בייטש אויף די פערד האָט ער נאָכאַמאָל אַראָבגענומען דאָס היטעל און אַ געשריי געטהון: „דאַנקע שעהן!"

— זאָפאָרט! — האָט דער פּאַליסמאַן אַ געשריי געטהון.

ישראל משה איז געפאָהרען שנעל אין קרעטשמע. האַצקעל האָט איהם געוואָלט דערציעהלען, אַז צוויי פּויערען האָבען צוגעזאָגט קומען בייטאָג, אָבער ישראל משה האָט געשאָלטען סתם אין דער וועלט אַריין. ער האָט בעצאָהלט דעם קרעטשמער און עוקר געװען. ער האָט צורעכט געמאַכט דעם שפּאַן און, אַריינטהוענדיג דעם צוים די פערד אין די מויל'ער, האָט ער זיי דערלאַנגט מיט די פויסטען איבער'ן קאָפּ. ער האָט מיט אַ ווילדער שטימע האַצקלען געהייסען אַרויף אויפ'ן וואָגען, און אַזוי ווי אַ ווינד איז ער אַרויס פון דער פערפלוכטער מדינה בראַנדענבורג.

זייענדיג אויסער דער שטאָדט האָט ישראל משה דערציעהלט האַצקלען, וואָס מיט איהם איז געשעהען. דערנאָך האָט ער זיך דערמאָהנט, אַז דער האָט איהם אָבגענאַרט און יענער האָט איהם אַמאָל גע'מסר'ט, און ישראל משה האָט אָנגעהויבען צו שעלטען אויף וואָס די וועלט שטעהט. צום סוף איז ער שטיל געוואָרען. האַצקלען האָט ער געגעבען די לייצעס אין די הענד, ער אַליין האָט זיך איינגעדרעהט אינ'ם שעפּסענעם פעלץ און פאַר זיך שטיל געזונגען אַ לידעל, וואָס איז איינס פון די בעליבטסטע

ביי די דזשענטשאַרעס, אָט דאָס לידעל:

האָט דיר אַ טאָכטער, אוי, גאָט געגעבען,
פאַר אַ דזשענטאַר גיב איהר נישט אויס;
ער איז נע וגד זיין לעבען,
זי — עלענד ווי אַ שטיין אין הויז.

גיב איהר, דזשענטאַר, אַ שוסטער אַ מאַן,
וועט ער דיר מאַכען שיך שטאַרקע;
אָדער אַ שניידער — דאָס איז גאָר אַ פּאַן —
וועט ער דיר נייהען אַ מאַרינאַרקע.

נאָר נישט לאָז זיך פערדרעהען דעם קאָפּ
מיט אַ מחותן אַ גביר גאָר;
ער איז מסתמא פון בענקעל אַראָב,
דיינע ממתקים מיינט ער גאָר.

און אויב גאָט וויל נישט, איז רעכט אַ גביר,
נאָר נישט קיין דזשענטאַר, ניין און ניין;
ער איז אין פּרייסען, ווייט פון איהר
זי אין גראַיעווא ווי אַ שטיין.

און אַז ער איז ניצל געוואָרען פון דעם פּאָליציאַנט, האָט ישראל משה פון דער

גאנצער מעשה געהאט א שטארקע הנאה, ווייל אלע האבען זיך פון דעם באלד דער־וואוסט און איהם געהאלטען פאר א לאנד־חכם זעליג אקס, וואס פון דאן אן זענען זיי געווארען בלוטיגע שונאים, האט אפילו פערשפרייט א קלאנג, אז ישראל משה האט עם אויסגעטראכט פון קאפ, אבער קיינער האט זעליג אקס'ן נישט געגלייבט.

יענעם ווינטער האט ישראל משה געמיינט, אז ער וועט אין לעבען אזוינס נאכ־אמאל נישט מאכען. נאר אין א יאהר צוויי ארום איז דער איינדרוק אבגעווישט געווארען און ער פלעגט זיך פארט ארייננכאפען אין שטעדטלעך, וואס געהערען נישט צו אנהאלט און פלעגט דארט עפעס פערדינען. זיין געווערב־שיין פלעגט ער אין די טריפה שטעדטלעך קיינמאל נישט מיטנעהמען, ווייל ער האט מורא געהאט, אז טאמער כאפט מען איהם, נעהמט מען קודם כל צו ביי איהם דעם געווערבשיין. — און ווייל מ'האט איהם געגלויבט, האט ער זיך אפילו ארייננגעכאפט נאכאמאל אין דער מדינה בראנדענבורג.

עס איז געווען א זומער, זעהר א טרוקענער זומער. אזא שלעכטער זומער האבען אפילו די פעך־הענדלער נישט געדענקט, דאן האבען זיי זיך ארומגעריסען, ווייל יעדער פלעגט זיך ארייננכאפען אין צווייטענס מדינה. אזוי ארום זענען די פרייזען געפאלען און מען האט פשוט געארבייט פאר די פויערען, ישראל משה און נאך עטליכע פון די רייכערע פעך־הענדלער האבען די לעצטע יאהרען צוגע־האנדעלט אויך מיט אביסעל זייף און כאלעוועס און דאס אלץ „עבט רוסיש". איבערהויפט איז דאן דאס געשעפט מיט שמיער געווארען זעהר שווער, ווייל די הענדלערס זענען געווארען אזוי ווי זאמד. די אלטע זענען טאקע אויסגע־שטארבען, אבער אויף יעדען איינעם זענען צוגעקומען דריי נייגעבוירענע. א ליאדע יונג, וואס האט נאר אבגעשפארט א פאר טאלער, האט זיך מזוג געווען מיט א צווייטען און ס'איז זיי געלונגען, לכל הפחות, צו הרג'נען די פרייזען. די יונגען זענען אריין אין געשעפט מיט יונגע קרעפטען און די בעלי־בתים האבען געמוזט ארבייטען שווער און ביטער און בעצאהלען „קורח'ס אוצרות" די יונגען. אז זיי זאלען זיך האלטען ביי זיי, און נישט אוועקגעהן האנדלען בעזונדער. ישראל משה האט פאראויסגעזאגט, אז דאס געשעפט וועט אונטערגעהן, און ער איז געווען פון די ערשטע, וואס האט צוגעהאנדעלט מיט זייף און כאליעוועס און האט אפילו געחלום'ט אמאל אויך מיט שטאפען צו הויזירען. ווער וויס, אפשר וועט ער נאך זיין א שניט־סוחר און וועט האבען א בכבודיגע מלאכה — ביי נאט איז אלץ מעגליך...

אין יענעם שלעכטען זומער, אין איין שענעם טאג, האט ישראל משה גע־זאגט זיינע יונגען: „אזוי ווי מיר האבען דאך שוין די וואך אלע דערפער בע־רייזט, וועל איך אייך לאזען אין שטאדט און איך וועל מיר אליין ארום אביסעל אין אנ'אנדער מדינה". אז ער פאהרט קיין בראנדענבורג, האט ער זיי נישט געזאגט. — ער האט זיי אלץ געלאזען מיט א צאהל און מיט א מאס, ער האט זיי אויך געלאזען דעם גרויסען וואגען — ער האט שוין לאנג געהאט צוויי וועג־גענער, — און מיט דעם לייכטען וואגען האט ער זיך ארויסגעלאזען קיין בראנ־דענבורג. קיין בראנדענבורג און אנדערע פ ר יי ע שטעדט — מען האט זיי אזוי גערופען, ווייל קיין פעך־הענדלער האט אויף זיי קיין חזקה נישט געהאט — זענען יענעם זומער ארייננגעשפרונגען א סך פעך־הענדלער, און אלע האבען מעהר ווייניגער עפעס פערדינט.

און ישראל משה איז ארויס פון דעסוי, האט ער דריי מאל אבגעזונגען: „יוצא בחופתו, יוצא בגבורתו, נורא ומרום וקדוש“, און דאס זעלבע האט ער געטהון אריינפאהרענדיג קיין בראנדענבורג.

אין די מייסטען דערפער אונטערוועגס האט ער גארנישט פערקויפט; אדער אנ׳אנדערער האט שוין פערכאפט אדער מען האט סתם נישט געוואלט קויפען ביי איהם. אין א סך ערטער האט מען איהם אפילו „א גוטען טאג“ נישט געענטפערט און אנדערע האבען איהם אפילו די טהיר נישט געעפענט. אין איין ארט האט ער געהערט קלארע דיבורים: „מיר קויפען נישט ביי א אידען“. די ווערטער זענען געווען ווי א מעסער אין הארצען. ווען א פעך־הענדלער זאל איהם אזוי שטארק בעליידיגען וואלט ער אויף איהם געקענט ארויבלאזען א האק, אבער „יעקי“ איז נישט קיין פעך־הענדלער, דארף מען האלטען דאס מויל און שא. נאר אז ער איז ארויס פון יענעם דארף האט ער געקריגען לשון און געשריגען: „איהר וועט שוין ליגען מיט׳ן דאס ארויף און דער איד וועט זיך נאך האלטען!“ — דאגעגען האט ער גראד אין בראנדענבורג געמאכט גארנישט קיין שלעכטע געשעפטען; דער עיקר האט ער אבגעזעצט זיין סחורה אין ווערקשטעלען און ביי שוסטערס און שטעפערס. דאס הארץ האט איהם אפילו געזאגט: „ישראל משה, האסט פערדינט ממש׳ע פופציג טאלער, שאר זיך ארויס“, אבער דאסזעלבע הארץ האט איהם אויך געזאגט: „אזוי לאנג ווי דו האסט נאך אביסעל שמיער און זייף און כאליעוועס בלייב נאך — אז נישט דא, וועט קומען א צווייטער“. געוואלט האט ער דורכאויס הערען די ערשטע שטימע און געהערט האט ער די צווייטע, און אז ער האט זיך אין די ערשטע פאר טעג צוגעוואוינט צו זעהן א „הענגלייכטער“, איז ער שוין געפאהרען איבער די גאסען פראנק און פריי; דאסמאל האט ער געהאט שכל און געפאהרען אהן א בויד ווייל די ציגיינערשע וועגענער זענען אויך בעצויגען מיט א בויד, ווארפט עס א חשד ביי דער פאליציי.

ער איז געווען דעם פינפטען אדער זעקסטען טאג אין בראנדענבורג. גאנץ פרי׳ה איז ער ארויס פון קרעטשמע, נישט פערגעסען, חלילה דעם „יוצא בחופתו“, און זיך געלאזען פאהרען צו איינעם א שלייפער, כדי איהם צו ברענגען שלייפאייל. ער איז אריין אין א ענג געסעל, און פליצלונג, אפשר צוואנציג טריט פאר דער ווערקשטעל, ערשיינט פאר זיינע אויגען א ריכטיגער „הענגלייכטער“ אויף א ווייס פערד. ישראל משה האט געוואלט א טרייב טהון די פערדלעך און זיך אריינכאפען אין הויף, נאר ער האט דערזעהען מיט׳ן בליק, אז ער וועט נישט בעווייזען, האט ער מורא געהאט, אז אויב די פערד וועלען פלוצלונג אנהויבען איבערשפרינגען, וועט אויף איהם נאך פאלען א חשד, אז ער איז נישט אינגאנצען כשר. איז ער געפאהרען געלאסען ווי פריהער און זיך געמאכט נישט זעהענדיג דעם רייטער. דער פאליסמאן האט דערזעהען פון וויטען אנ׳אונבעקאנט געזיכט, האט ער איהם גוט אנגעקוקט. אז ער איז צוגעקומען צום וועגעל, האט ער גאנץ העפליך געהייסען ישראל משה׳ן שטעהן. ישראל משה האט אויפגעהויבען דעם קאפ און איז אויפגעציטערט געווארען: א ריכטיגער ווילהעלם... „איך בין א פערלוירענער“ האט ער א טראכט געטהון און בלאס געווארען ווי קאלך. זיין פנים איז געווען דער בעסטער מסור, און דער פאליסמאן האט ביי איהם געבעטען זיין געווערב־שיין. אין דער איי־

נער מינוט זענען ישראל משה'ן אין קאפ דורכגעלאפען א מאסע געדאנקען. דא האט ער געטראכט, אז ער זאל זיך מאכען משוגע, נאר ער איז עפעס געווען זיכער, אז דאס מאל וועט עס איהם נישט געלינגען; און דא האט ער געהאט נאך אנדערע איינפאלען, נאר ער האט אין זיי נישט געגלויבט. די פראגע פון דעם „ווילהעלם" האט איהם געבראכט אויף א געדאנק, טאקע א געפעהרליכען, נאר ער האט קיין אנדער אויסוועג נישט געזעהען. אט אזוי ווי דער פאליסמאן פרעגט, שטעקט ישראל משה אריין זיין האנד אונטער'ן זעקעל היי, נעהמט ארויס א טארבעלע, קוקט זיך ארום צי קיינער זעהט נישט און ציהט ארויס א פאר שווארצע טייערע כאליעווקעס, נישט קוקענדיג דעם פאליסמאן אין געזיכט, מעסט ער אן איין כאליעווע אויף זיין פוס, וואס שטעקט אין שפארען, און זאגט:

— איך פערקויף רוסישע שעפטען בזיל הזול. ווי שען זיי זענען אויף אייך, הערעלע!

דער פאליסמאן האט א מינוט געשוויגען, ווארפענדיג א בליק אין וואגען, און נאכאמאל געפרעגט אויפ'ן געווערב־שיין. ישראל משה האט אבער דערקענט גלייך אן זיין שטימע, אז ער איז נישט אויפגערעגט, און ער האט ארויסגענומען אויך א פאר ברוינע שעפטען. ער האט זיך נישט הערענדיג געמאכט, וואס יענער האט איהם ווידער געפרעגט, און געזאגט: „איך האב אי שווארצע, אי ברוינע, בזיל הזול, צוויי מארק א פאר, ממש ווי אין רוסלאנד; דא צאהלט מען צוויי און צוואנציג, הערעלע, קויפט ביי מיר". ישראל משה האט א כאפ געטהון א קוק און געזעהען, ווי דער פאליסמאן קוקט זיך אום הינטער זיך... האט ישראל משה פערשטאנען, אז ער וועט נעהמען די שעפטען און איהם אבלאזען. א מינוט האט ער זיך א טראכט געטהון, אז ער זאל זיי איהם געבען אינגאנצען אומזיסט. צי דען איז צוויי מארק נישט ווי אומזיסט, אויב איהם אליין קאסטען זיי זיבצען מארק א פאר? ער האט זיך אבער איינגעהאלטען, ווייל ער האט געוואוסט, ווי די דייטשע פאליסלייט האבען פיינט כאבאר... „הערעלע, איהר ווילט קויפען אי די שווארצע, אי די ברוינע?" — האט ער נאך א פרעג געטהון. נאכאמאל האט דער פאליסמאן זיך ארומגעקוקט, ער האט ארויסגענומען פיער מארק, שנעל צוגענומען די צוויי פאר שעפטען און זיי איינגעוויקעלט אין דער ציימונג, וואס ער האט געהאט אין האנד. „פערלאסען זי זאפארט די שטאדט", — האט דער פאליסמאן בעפוילען, אזוי ווי ער וואלט גאר נישט געקריגען אין יד אריין. אבער ישראל משה האט זיך נישט שטארק איבערגע־שראקען און איהם געבעטען, אז ער זאל איהם ערלויבען אריינטראגען א בלעכעל שלייפאייל אין ווערקשטעל. אונגערן האט ער איהם ערלויבט, זאגענדיג: „אבער שנעלער, שנעלער", — און ער איז געבליבען שטעהן, ביז ישראל משה איז ארויס־געקומען. אז ישראל משה איז ארויף אויפ'ן וואגען, האבען די פערבייגעהענדע איהם אנגעקוקט, און דער פאליסמאן האט געסטראשעט: „נאר דאסמאל לאז איך אייך אב". „דאנקע שען"! — האט ישראל משה אויסגעשריען, אראבנעהמענדיג דאס היי־טעל. ער האט א טרייב געטהון די פערד און שנעל אוועק אין קרעטשמע... אין א שעה ארום איז ער שוין געווען אויפן' וועג קיין דעסוי. ער איז געזעסען אויפ'ן ווע־געל מיט זעהר א בעטריבטען געמיט. דרייסיג מארק האט ער פערלוירען אויף די כאלעוועס — טא צו וואס האט ער אזוי שווער געהארעוועט די גאנצע וואך? צו וואס האט ער געוואנדערט ביי טאג און ביינאכט, איבער פעלדער און וועלדער, אין

סכנה פאַר חיות און גזלנים? פאַרוואָס האָט ער אזוי שנעל פערגעסען די פּאַרציע, וואָס ער האָט געהאַט אין דער פערשאָלטענער בראַנדענבורג, וואָס איז אָנגעשטאָפּט מיט „הענגלייכטערס"?

ישראל משה אליין פלעגט דערצעהלען וועגען זיינע בראַנדענבורגער נסיעות, כדי צו ווייזען זיין חכמה, און אז ער פלעגט ענדיגען, פלעגט ער שטענדיג זאָגען: „און זייט דאַמאָלט האָט מיך בראַנדענבורג אויף די אויגען נישט געזעהען!"

א ליבע פון „גרינעם בארג״

אזוי ווי דו קוקסט אן אלקנה'ן אזוי איז ער געווען אין דער נשמה א ריכטיגער גוי ווען זיין טאטע איז געשטארבען איז ער, אלקנה נאך קיין יאהר נישט אלט געווען, און די מאמען האט ער פערלארען אלס אינגעל פון עלף יאהר. געוואוינט האבען זיי אויף די פיאסקעס, נעבען די קריסטען, און געשפילט האט ער זיך מיט שקצים מעהר ווי מיט אידישע אינגלעך. אז די מאמע איז געשטארבען, האט איהם גענומען צו זיך פייוועל דער שניידער, דעם טאטענס א פעטער, ער איז אבגעווען ביי איהם דריי יאהר און האט זיך נישט אויסגעלערענט אפילו א פאדעם אריינציהען. שניידעריי האט איהם נישט אינטערעסירט און ער האט די מלאכה שטארק פיינד געהאט. ער איז עפעס ווי געבוירען געווארען פאר עטוואס בעסערעס. דער פעטער פלעגט איהם אפט מוסר'ן און זאגען: „וועסטו זיך אויס־לערנען ריכטיג שניידעריי, וועסטו לערנען תורה, וועסטו ווערען א גרויסער רב אדער א בעריהמטער ראש־ישיבה; אבער אז דו לערנסט גארנישט, וואס וועט זיין פון דיר?" און אלקנה פלעגט אלץ אויסהערען און שווייגען, אדער ער פלעגט א שמייכעל טהון, צושאקלענדיג מיט'ן קאפ, ווי איינער זאגט: וואס פאר מיר איז גוט, ווייס איך בעסער... אט דער שאקעל מיט'ן קאפ פלעגט דעם פעטער פון די כלים ארויסברענגען און ער פלעגט אין איהם ווארפען וואס ער האט געהאט ביי דער האנט: א שטיקעל קרייד, א שער אדער נאר א גליהענדע קויל.

מיט פערצעהן יאהר האט אלקנה אויסגעזעהן ווי פון אכצעהן, און געהאט האט ער א שעהנע געשטאלט. ער פלעגט זיין אנגעטהון שעהן און זויבער, און אויפ'ן פנים איז גארנישט געווען צו דערקענען זיין עם־הארצות. דאן האט ער אנגעהויבען זארגען וועגען א צוקונפט פאר זיך: וואסערע תכלית איז די נאדעל, אז עס ציהט איהם נישט צו שניידעריי? ענדליך איז ער געקומען אויפ'ן געדאנק: ער וועט אוועק קיין „פרייסען". דער פעטער ר' פייוועל איז געווען געגען דעם, און אלקנה האט איהם חושד געווען, אז ער וויל איהם אויסנוצען פאר'ן לעפעל עסען, האט ער איהם נישט געפאלגט. אזוי ווי די דזשענטשארעס האבען געוואוסט, אז ר' פייוועל וויל עס נישט, האט איהם קיינער נישט געוואלט מיטנעהמען. צו וואס דארפען זיי זיך איינרייסען מיט ר' פייוולען — צי פעהלען יתומים אין גראיעווא?

מוצאי שמחת־תורה איז דער אינגעל פערשוואונדען, און אויף צו־מארגענס, אז די דזשענטשארעס זענען אריבער די גרענעץ קיין פראסטקען, האבען זיי געזעהן אלקנה'ן אנקומענדיג זיי אנטקעגען מיט א שמחה. ער איז פשוט אריבער די גרעניץ דורך די פעלדער, נעבען דארף נייערוטשע, און אט איז ער אין פרייסען.

ער איז צוגעגאנגען צום אלטען הערצקען, וואס האט בעריזט שטענדיג פויזען, און איהם געזאגט: „נעהמט איהר מיך מיט איז גוט, און אויב נישט איז מיר גלייכער דא צו שטארבען און צו פאניען נעה איך נישט צוריק". האט הערצקע אויף איהם רחמנות געקריגען, און אויסערדעם האט ער איהם געהאלטען פאר א פעהיגען אינגעל, אויב ער האט זיך געקענט אזוי אריבערכאפען די „גרינע גרענצע". האט ער בעשלאסען איהם מיטצונעהמען.

ווען ס'איז געקומען בין־הזמנים, איז אלקנה נישט געפאהרען קיין גראיעווא: צו וועמען וועט ער פאהרען? דעם פעטער האט ער נישט ליעב געהאט, גראיעווא האט ער נישט געקענט אנקוקען, טא וואס וועט ער נאך מאכען הוצאות? דאס ערשטע יאהר האט ער נאך קיין שכר נישט בעקומען, נאר אויף רייזע-הוצאות האט איהם הערצקע געגעבען, און אז ער האט שוין געהאט די פאר טאלער אין קעשענע, האט ער זיי בעהאלטען און ר' הערצקען געזאגט מיט א שמייכעל: „איך וועל מיך אברוהען דא, אין דער גרויסער וועלט, און איהר פאהרט אייך געזונטערהייד אין דער גרויסער גראיעווא". עס איז געווען אזויפיעל שפאט אין דעם אינגעל'ס בליק, אז ר' הערצקע האט קיין ווערטער נישט געפונען און ער האט איהם געלאזען אין טארן. אגב, ר' הערצקע איז געווען, ריכטיג געזאגט, נישט אומצופרידען פון דעם, ווייל ער האט ביי איהם געלאזען זיין געשפאן. — אלקנה האט די גאנצע צייט נישט אויסגעגעבען פון זיין קעשענע א פרוטה אויף עסען: ער איז ארויס אין די ארומיגע דערפער, ביי קונדען און פרעמדע מענשען. און איבעראל האט ער געקריגען אבצועסען. וועגען כשרות האט ער זיך נישט געקימערט. ער איז צו יענער צייט געווען אפשר דער איינציגער, וואס האט גאנץ רוהיג געגעסען טריפה. נאר פסח האט ער נישט געגעסען קיין חמץ — עפעס האט איהם אויסגעזעהן, אז מיט דעם איז ער ווי א געשמד'טער, און א „משומד" האט ער נישט געוואלט זיין. אז ער איז געקומען צו דער אידישער געמיינדע און דערצעהלט, אז ער איז דא געבליבען אויף יום־טוב, ווייל ער האט נישט קיין עלטערן און האט נישט אין גראיעווא צו וועמען צו פאהרען, האט מען איהם געגעבען א בריעף, און אין א רייכער פאמיליע האט מען איהם דעם גאנצען פסח געגעבען עסען כיד המלך. ווען ר' הערצקע איז צוריקגעקומען, האט ער איהם דאס ערשטע געפרעגט — איידער ער האט נאך געפרעגט אויף די פערד — וואו ער האט פסח געגעסען, און אז ער האט אייגעזעהן, אז ס'איז אמת וואס אלקנה דערצעהלט איהם, האט ער איהם אלץ מוחל געווען: וואס ער לעגט נישט תפילין, וואס ער היט נישט אב שבת און אפילו וואס ער כאפט זיך צו אמאל צו טריפה. פיער יאהר איז אלקנה אבגעווען אין פרייסען און זיך נישט געוויזען אין די־צוהיים. אז ער איז אלט געווארען אכצעהן, האט ער אנגעהויבען צו קלערען וועגען „תכלית". און דאן האט ער זיך דערמאהנט אן גראיעווא און בעזונדערס אן די פלעצער וואו ס'טרעפען זיך בחורים מיט מיידלעך, און דער עיקר אן „גרינעם בארג", פון וואנען עס פלעגען קומען, ווי גראיעווער אלטע אידען האבען געזאגט, אלע צרות פון ששת ימי בראשית...

צו יענער צייט, ווען אין שטשוטשין, סטאוויסק און אנדערע נאהנטע שטעדטלעך האט מען נאך נישט געקענט קיינע שפאציר־פלעצער, זענען שוין אין גרא־

יעזוזא געווען א פאר אזעלכע פלעצער, וואו ס'פלעגן זיך טרעפן בחורים מיט מיידלעך. איין פלאץ איז געווען דער שטשוטשינער וועג, פאר די רייכערע, און דער צווייטער — דער גרינער בארג, פאר די פשוט'ערע; און אז ס'איז אויסגעבויט געווארן דער וואקזאל, איז ער געווארן א שפאציר־וועג פאר אלע שיכטן.

מען זאגט, אז דער גרינער בארג איז געווארן בעריהמט זינט וועלוועל כאק האט דארט מקבר גווען דעם בכור. אנגעהויבן האט זיך עס מיט'ן גיין אויף „קבר אבות" צום קאו'יאל; צופעליג פלעגן זיך דארט טרעפן אינגלעך מיט מיידלעך, און נאכהער פלעגט מען דארט גיין שפאצירן שבת און יום־טוב. דארט פלעגט זיין דער טרעף־פונקט, דארט האבן זיך אבגעשפילט א סך גראַיעווער ליבעס. איינער איז אראב פון דארטן מיט א פרעהליך הארץ און א אנדערער מיט א בעטריבטען געמיט — צום גרינעם בארג פלעגן מיידלעך קוקען מיט בענקעניש און מאמעס מיט פחד. די מאמעס האבן שטארק נישט געוואלט, אז זייערע טעכטער זאלען פערקריכען צום גרינעם בארג, נאר זיי האבן זיי נישט געקענט אבהאלטען. אויב פון דארט קומט דאס גליק — אמאל, חלילה, דער היפך — ווי קען האבען א מאמע א הארץ צו שטערען איהר קינד, באמש ס'איז נישט אזוי שען און מען מאכט נאר שונאים, וואס האבען נישט קיין מיידלעך, צום רעדען? די טאטעס זענען אין דעם זין געווען שטרענגער: זיי האבען מורא געהאט פאר א ביטערען סוף פון דעם „שפאצירען", און אפט האט מען געקענט זעהן, ווי אן אַ'לטער טאטע געהט זיך לאנגזאם ביים צוים פון בית־הקברות און ווארפט כסדר בליקען אויבען צום גרינעם בארג... אגב, ס'האט שוין אמאל געטראפען זעהר א מיאוסע מעשה, נאר דאס איז גראד געשעהן אויף'ן שטשוטשינער וועג, ביי די יחסנים. — יעדעס מיידעל פון פשוטערען שטייגער האט אין א קורצער צייט דורכגעמאכט דיזעלבע געשיכטע: פריהער פלעגט זי בלא־יודעים שבת אוועק מיט עלטערע חברות'עס צום גרינעם בארג; נאכהער האט די מאמע איהר געשלאגען און איהר פערזאגט, אז איהר פוס זאל נישט קומען אויף דעם פערשאלטענעם בארג; דאן האט דער טאטע אנגעהויבען צו שלאגען און זאגען מוסר; צום סוף פלעגט זי זיין די זיגערין און דארט גיין אפילו אין דער וואכענס. וואס פאר א טעם האט דאס לאנגווייליגע לעבען אין שטעדטעל, אז א מיידעל זאל נישט קענען זיין אביסעל זיין ווייט פון די אויגען פון עלטערען און שכנים און נאהנט צו די אויגען פון בחורים, וואס האבען אין זיך אזויפיעל ליבע און בענקעניש?

אז אלקנה איז געקומען פון „פרייסען" און האט זיך בעוויזען דאס ערשטע מאל מאל אויפ'ן גרינעם בארג — דאס איז געווען א שבת שובה. האבען איהם אלע מיידלעך נאכגעקוקט. ארוים איז ער פון גראַיעווא א ווילדער אינגעל, א קאר־מאנדרשטשיק ביי א באנדע זשוליקעס, און אראבגעקומען איז ער א בחור ווי א דונער, א פרייץ, א גאנצער גראף. ער איז דאך געווען נאר א יונג ביי הערצקען, אבער אויסגעזעהן האט ער ווי א גרויסער „בעל־בית", א גרעסערער ווי אלע פעך־הענדלער און ווי פיעל גראַיעווער נגידישע קינדער. ער איז ארויסגעקומען אויפ'ן גרינעם בארג מיט דעם פעטער פייוועל'ס זוהן און ער האט איהם אויף יעדען מיידעל, וואס

איז פערבייגעגאנגען, געפרעגט ווער און וואס זי איז. ביים קבר פון באק זענען זיי שטעהן געבליבען. אונטער'ן בוים, וואס איז אויסגעוואקסען אויף'ן קבר, זענען געזעסען דריי מיידלעך, איינע פון זיי איז געווען מענדעל דעם בעקער'ס. נאך פון ווייטען האט ער געהערט א צארטע, אנגענעהמע שטימע זינגענדיג:

וואס ביסטו, קאטשאק'ל, ברוגז,
וואס געהסטו ארויבגעלאזט די נאז?
אפשר ווילסטו וויסען דיין יחוס,
טא קום וועל איך דיר זאגען וואס.

און אז ער איז צוגעגאנגען, האט זי נישט מפסיק געווען; זי האט געכאפט אויף איהם א קוק און האט ווייטער געזונגען:

דיין טאטע איז א סמאראוואזשניק,
דיין מאמע גנב'עט פיש אין מארק,
און דיינע ברידער זענען גנבים
און דיין שוועסטער טאנצט מיט א קאזאק.

ער האט אראבגעקוקט אויף איהר בלאנדען קאפ און ווייסען האלז און איז געבליבען שטעהן ווי א צוגעשמידטער... „זי זעהט אוים ווי א ריכטיגע דייטשקע", האט ער זיך א טראכט געטהון, און אזוי ווי מאדנע מחשבות האבען איהם געפאקט, האט ער נישט געוואגט מיט איהר צו פערלייגען א טענה. ער איז אוועק און זיין קוזין אויך און האט גארנישט געזאגט פון זיינע געפיהלען. אז ער איז עטוואס אבגעגאנגען, האט דאס מיידעל ווידער אנגעהויבען זינגען. עס איז געגאנגען וואס אמאל לאנגזאמער.. די שטימע האט זיך צו איהם געטראגען עפעס ווי נאלדענע פעדעם און דאס הארץ האט אין איהם געבושעוועט. עס איז נאכאמאל פארביי די מיידלעך און געגאנגען שטייף, נאר עפעס האט איהם ווי געדריקט אויף די פלייצעס, אז ער זאל זיך צובויגען. ארוים איז ער צום גרינעם בארג שטאלץ און לייכט און פערלאזען האט ער איהם נידערגעשלאגען און שוועך.

דער פעטער דער שניידער האט איהם אנגעהויבען רעדען שדוכים. אזא בחור ווי דו, האט ער געזאגט, פאסט אפילו פאר'ן רב'ס טאכטער. אלקנה האט איהם אבער געענטפערט, אז אין פרייסען רעדט מען נישט קיין שדוכים, יעדערער זוכט זיך אליין זיין אייגענע בעשערטע.

יום-טוב, נאכ'ן עסען, האט אלקנה בעשפריצט זיינע בגדים מיט אדע-קאלאן — צו יענער צייט האבען אין פראיעווא פון דעם געוואוסט נאר די מיוחס'-דיגע מיידלעך — און ער איז ארוים צום גרינעם בארג. ווי זאגט מען דאס? איין הארץ פיהלט דאס צווייטע. דאס מיידעל, זעלדע מענדעל דעם בעקערס, האט זיך דעם טאג אויסגעפוצט אין איהר שענסטען קליידעל, אויף'ן האלז האט זי ארומ-געדרעהט דער מאמעס גאלדענע קייט און זי איז ארוים מיט איהרע „פריינדינעס" אויף'ן גרינעם בארג. אז זיי זענען אנגעקומען איינער אנטקעגען אנדערען, זענען זיי ביידע רויט געווארען. ער האט שטענדיג פאנטאזירט וועגען אזא מיידעל: פעט וויים און בלאנד; זי ווידער — וועגען א הויכען, א שענעם און א רייכען — רייך נישט דווקא, נאר ער זאל אויסזעהן ווי רייך. אט דעם יום-טוב-פארנאכט איז איהם געלונגען זיך אבצושטעלען נעבען איהר. לכתחילה האט ער גערעדט א פאר ווערטער מיט איהרע חבר'טארענס, און נאכהער איז זיין קוזין געבליבען מיט די אנדערע און ער האט זיך אבגערוקט א פאר שריט פאר זיי און געבליבען מיט זעלדען. — אויף צו מארגענס איז ער געקומען צו איהר אין שטוב. וואס קיין בחור צו יענע

ציימען האָט נישט געוואָגט. דאָס האָט ער געוואָגט. מיט איהם איז פערלאָפען אין שטוב א ריח פון „פאַפּוּמע". וואָס האָט מענדלען דעם בעקער פערשיכורט און זיין ווייב חיה'ן גאַר צומישט, און ביידע האָבען זיך שטאַרק געפרעהט.

— „אַז אַ בחור איז אַזוי פערקנאַקט, מוז ער דאָך זיין אַ עושר", האָט חיה געזאָגט שטיל צו איהר מאַן. ווען זיי זענען ביידע ווי צופעליג אַרוים אין צווייטען צימער. ביי זיין אוועקגעהן האָבען די עלטערען איהם געבעטען אַריינקומען. חיה האָט געזאָגט דער טאָכטער מיט פרייד: „וואָס דאַרפען מיר שדכנים? גאָט וועט דער שדכן זיין, דו האַלט איהם נעבען זיך מיט שכל און דערצעהל נישט אַ וואָרט דיינע חבר'טאָרענס..."

אלקנה פלעגט קומען אינדערפריה, ביינאַכט און אין אָווענד — ער איז שיער פון זינען אַראָב, זעלדע ווידער האָט נישט געגעסען און נישט געטרונקען (ווי אַ הון מיט אַ פיפּעטעטש אויפ'ן צינגעל) און נישט גערעדט — זי האָט נאָר געקלערט וועגען שענעם אלקנה. און די באַר־גאָס האָט געקאָכט ווי דער קעסעל פון באָד: די האָבען געזאָגט, אַז ער פּאַסט נישט פאַר איהר, אַנדערע האָבען גע'טענה'ט, אַז זי פּאַסט נישט פאַר איהם — קיינער האָט נישט געזעהן גערן דאָס גליק פון איהם אָדער פון איהר... עס זענען אַריבער פיער טעג און אלקנה'ן האָט זיך אויסגעדוכט, אַז ס'זענען אַריבער פיער מאָנאַטען. דער פעטער האָט אלקנה'ן כסדר איינגעהאַמערט אין קאָפּ: „מענדעל איז אַ עושר, אַלע גוים קויפען זיין ברויט. דו לאָז זיך נישט אַרייננאַרען אין זאַק מיט דעם מיידעל אַזוי ווי די מאַמע האָט איהר גע־בוירען". האָט אלקנה אַ טראַכט געטהון, אַז דער פעטער איז גערעכט: „איינמאָל אין לעבען האָט מען חתונה, טאָ פאַרוואָס זאָל ער טאַקע נישט קריגען קיין נדן?" אויפ'ן פינפטען טאָג, ווען ער איז געווען מיט זעלדען אין אינעווענינגסטען צימער און נישט געוואוסט, אַז איהר טאַטע איז אין פאָדערשטען, וואָס איז אָבגעטיילט געווען פון אינעווענינגסטען נאָר מיט אַ הילצערנעם ווענדטעל, האָט ער אָנגעהויבען גאַנץ פשוט: „זעלדע, האָסט מיך ליעב?" זי איז רויט געוואָרען ווי אַ בוראַק. ווער פרעגט אַזוינע קשיות פאַר דער חתונה? און אַז ער האָט ווידער געשטעלט די זעלבע פראַגע, האָט זי געזאָגט פערשעהמט: „דו בינסט אויסגעלאַסען, ס'איז נישט שעהן". האָט אלקנה געלאַכט: „אין דער גרויסער וועלט ווייס מען בעסער וואָס הייסט אויסגעלאַסען און וואָס נישט". נאָך אַ קורצער פויזע האָט ער פאָרט־געזעצט: „איך בלייב דאָ נאָך דריי טעג; אויב מיר וועלען צווישען זיך מסכים זיין, וועל איך מיט דיר אסרו־חג חתונה האָבען". איז זי געוואָרען נאָך רויטער. דיין טאַטע וועט אונז געבען צוויי הונדערט רובעל און מיר וועלען אין אַ גוטער שעה חתונה האָבען", האָט ער אָבגעזאָגט שנעל. דאָס האַרץ האָט איהר געקלאַפּט ווי ביי אַ גנב און זי האָט שטיל אַרויסגערעדט: „פון וואַנען וועט דער טאַטע נעהמען געלד?" „פון דעם קניפּעל, וואָס ער האָט אָנגעהאַנגען דער מאַמען אויפ'ן האַלז", האָט אלקנה געשמייכעלט. זעלדע האָט פאַר חרפה אַראָבגעלאָזען די אויגען, זי האָט זיך איינגעוויקעלט אין דעם וואַרעמען טוך און געזאָגט: „מיין טאַטע האָט זיין גאַנצען לעבען געאַרבייט שווער אין די נעכט, און אויב ער האָט אָבגעשפּאָרט אַ פּאָר גראָשען דאַרף ער עס דאָך האָבען אויף דער עלטער". מענדעל, וואָס איז געשטאַנען אין דעם פאָדערשטען צימער אָנגעשפּאַרט אויפ'ן ווענדטעל, האָט געקוואָלען און טרעהרען זענען איהם געשטאַנען אין די אויגען, הערענדיג די חכמה פון זיין טאָכטער. „אויב אַזוי וועלען מיר נישט קענען חתונה האָבען", האָט אלקנה געזאָגט און געפּיקט מיט די פינגער אויפ'ן טיש. זעלדע האָט געשוויגען. אלקנה איז געווען זיכער, אַז זי האָט איהם ליעב און דער עכוב

איז נאָר, וואָס איהר טאַטע וויל נישט אַרויסרוקען די פּאָר גראָשען, איז ער געוואָרען אין זיך אויפגערעגט. ער איז אויפגעשטאַנען ווי אַ אונטערגעשאָסענער און אַ זאָג געטהון: „טאַ וואָס זאָגסטו, זעלדע?“ — און אַז זי האָט נישט געענטפערט, האָט ער אויסגעשריגען מיט כעס: „אַז דיין טאַטע וועט איינעהמען אַ מיתה משונה, וועלען מיר קענען חתונה האָבען“. זעלדע איז בלאַס געוואָרען ווי קאַלך. זי האָט זיך אויפגעשטעלט און געוואָלט עפּעס זאָגען, און דאָ איז פּלוצלינג אַריינגעקומען איהר טאַטע, וואָס איז געווען וויים, ווי ער וואָלט נאָר וואָס אַרויסגעקראָכען פון אַ זעקעל מעהל, ער האָט זיך אַוועקגעשטעלט אַנטקעגען אַלקנה'ן (ער האָט איהם געגרייכט ביז'ן ברוסט) און אויסגעשריגען:

— אַרויס פון דאַנען, שייגעץ איינער!“

אַלקנה האָט זיך דערשראָקען און פערשוואונדען.

די גאַנצע פאָלגענדע טעג איז זעלדע נישט אַרויס פאַר'ן טהיר און אַלקנה האָט זיך אַרומגעדרעהט ווי פון זינען אַראָב איבער'ן גרינעם בארג, אויפ'ן מאַרק און איבער אַלע גאַסען. ער האָט אַלץ פערטרויט פאַר זיין קוזין און איהם געבעטען, אַז ער זאָל געהן איבערבעטען מענדעל דעם בעקער, נאָר יענער האָט מורא געהאַט אפילו צוצוגעהן צו מענדעלס שטוב. — גלייך האָט גאַנץ באַר־גאַס געוואוסט, אַז דאָ איז עפּעס געשעהן צווישען זעלדען און אַלקנה'ן, און אַ סך האָט עס שטאַרק הנאה געטהון. צווישען זיך האָט מען געמורמעלט, אַז מענדיל זאָל האָבען געטראָפען ביי זיך אין שטוב אויף דער הילצערנער סאָפקע אַלקנה'ן מיט זעלדען אַרומגענומען...

אַלקנה, וואָס איז געקומען פאַר די ימים טובים קיין גהאיעוואַ רויט און לוסטיג, האָט דאָס שטערטעל פערלאָזען נאָך די ימים טובים בלאַס און טרויעריג (ר' הערציקע האָט געזאָגט, אַז ער זעהט אויס „נאָר אין קעסטעל אַריינצולעגען“). אַי־אַי, ווען ער האָלט דאָס מויל איין סעקונדע, וואָלט ער דאָך ריכטיג היינט געפּראַוועט די חתונה! און זעלדע האָט זיך געשעהמט צו ווייזען פאַר דער ליכטיגער וועלט. אַלע האָבען איהר שוין מקנא געווען, זי איז שוין געווען אַזוי נאָהנט צום גליק, און ווען זי וואָלט איהם נישט אויפגערעגט, וואָלט ער נישט נכשל געוואָרען, און איצט, אסרו־חג, וואָלט זי שוין געשטאַנען אין ווייסען אונטער דער חופּה... ביז אסרו־חג האָבען נאָך ביידע געהאָפט, אַז עס וועט ווי עס איז נאָך גוט ווערען, נאָך אסרו־חג האָבען ביידע געהאָפט, אַז עס וועט ווי עס איז נאָך גוט ווערען, יעדערער פאַר זיך. „איצט וועט מענדעל דער יומח־שמו'ניק חתונה מאַכען זיין טאָכטער“. האָט אַלקנה געטראַכט. „ער וועט זיך ווידער נישט ווייזען יאָהרענלאַנג און וועט אָן מיר פערגעסען ווי אָן אַ טויטען,“ האָט ווידער זעלדע געקלערט און שטיל פאַר זיך, איהם בעקלאָגט.

נאָר אַז גאָט פאַרט פון אויבען, קענען מענשען נישט קאַליע מאַכען אונטען. אַלקנה האָט אויף איין מינוט נישט פערגעסען זעלדען און ער האָט געוואַרט מיט גרויס אומגעדולד דעם גאַנצען ווינטער ביז פּסח. אַלע שיקסעס, וואָס ער פלעגט זיי אַמאָל פערטשעפּען, האָט ער נישט געקענט מעהר אַנקוקען. — און זעלדע ווידער האָט געליטען און געשוויגען. מיט איהרע חבר'טאָרענס האָט זי זיך געשעהמט וועגען דעם צו רעדען, און מיט דער מאַמען נאָך מעהר. די מאַמע — אַ מאַמע זעהט דאָך אַלץ — האָט געזעהן, וואָס עס טהוט זיך ביי איהר זעלדעלען אין האַרצען, און דאָסזעלבע האָט זיך געטהון אויך ביי איהר אין האַרצען. אַז זי פלעגט זיצען אַליין מיט איהר מאַן פלעגט זי איהם פּרובען בערוהיגען און בעוויינען, אַז אפילו אַ מלאך קען זיך אַרויסכאַפּען מיט אַ וואָרט, בפרט אַ חושענטשאַר.

מענדעל האָט אויך ליעב געהאַט זיין טאָכטער און איהר מיטגעפיהלט, נאָר ז האָט זיך נישט געקענט אונטערגעבען. נישט איינמאָל האָט אויסגעבראָכען א מחלוקת צוליב דעם צווישען מאַן און ווייב, און מ'פלעגט זיך שטענדיג ענדיגען דעם, אַז ער פלעגט נישט וועלען עסען א גאַנצען טאָג.

אַז ס'איז אָנגעקומען דער בין-הזמנים פון פסח, איז אלקנה דאַסמאָל גערן געפאָהרען מיט ר' הערציקען קיין גראַיעווא. אָנקומענדיג האָט ער געפרעגט מיט שרעק זיין קוזין, צי זעלדע איז נאָך נישט פערהייראַט. און אַז ער האָט געהערט, אַז זי איז נאָך א מיידעל, איז איהם אַראָב א שטיין פון הארצען. ער איז פלוצלונג געוואָרען ווי דער פרומסטער מענש און געזאָגט צו זיך אליין: „דאָס איז מן השמים, זי וואַרט אויף מיר". דאָס הארץ איז איהם איבערגעלאָפען פון ליבע און בענקעניש און ער האָט בעשלאָסען ביי זיך צו געהן צו איהר אין שטוב אריין און איבערבעטען איהר טאַטען. דאָס איז געווען א פרייטאָג. אויף צומאָרגענס, שבת, ווי ער איז גאָר אַרויף אויפ'ן גרינעם באַרג מיט דעם קוזין, האָט איהם א לייכט געטהון זעלדע'ס געזיכט... ער האָט זיך אויף דעם נישט געריכט און זי האָט גאָרנישט געוואוסט, אַז ער איז געקומען אום ערב-שבת.ביידע זענען וויים געוואָרען ווי קאַלך. זי איז דורכגעגאַנגען. „זעלדע!" האָט ער זי צוגערופען מיט א ציטערדיגער שטימע. זי האָט זיך נישט געקאָנט בעהערשען און האָט אומגעדרעהט דעם קאָפּ. די ערשטע איז געבליבען שטעהן איהר חבר'טע. איז זי אויך געבליבען שטעהן. דער קוזין האָט א זאָג געטהון צו דער חבר'טע: „מיר וועלען געהען בעזונדער", און גלייך איז זעלדע געבליבען מיט אלקנה'ן אליין...

אויף צומאָרגענס האָבען זיי זיך ווידער געטראָפען אויפ'ן גרינעם באַרג. זי האָט איהם דערצעהלט, אַז זי האָט גערעדט מיט דער מאַמען און ער קען קומען דעם ערשטען טאָג יום-טוב צו זיי אין שטוב. — אַז ער איז געקומען צו זעלדען אין שטוב, האָט ער מיטגעבראַכט א זיידען טיכעל פאַר איהר מאַמען (געקויפט האָט ער דאָס טיכעל אין דייטשלאַנד פאַר זעלדען, אויב ער וועט זי נאָך טרעפען אַלס מיידעל) און א שען טאַבאַק-פושקעלע פאַר איהר טאַטען. „זייט מיר מוחל, ר' מענדעל, — האָט ער געמורמעלט, נישט קוקענדיג דעם אַלטען אין די אויגען, — איך האָב נישט געוואוסט, וואָס איך רעד". „ער האָט דיר שוין לאַנג מוחל געווען, ער האָט עס פערגעסען", — האָט זיך אריינגעמישט די מאַמע.

און ווידער האָט געקאָכט די באָד-גאַס ווי א קעסעל. מאַמעס האָבען געמאַכט פאַרוואָרפען זייערע טעכטער, אַז זיי זענען נאַריש און ווייסען נישט ווי צוצוציהען צו זיך א בחור, און די מיידלעך האָבען מקנא געווען זעלדען, וואָס עס איז איהר בעשערט אַזא שענער מאַן. „ער איז דאָך גאָר א משרת", פלעגען זיי זיך זאָגען איינע דער אנדערער, אָבער אין זיך האָט עס זיי שטאַרק פערדראָסען.

מענדעל האָט כלומרשט מוחל געווען אלקנה'ן אינגאַנצען, אָבער אין הארצען האָט ער אויף איהם געטראָגען א כעס און געוואָלט איהם קרענקען. אלקנה איז געווען זיכער, אַז זיי וועלען חתונה האָבען אסרו-חג און זעלדע וועט ווערען זיינע. אָבער מענדעל האָט אנדערש געזאָגט: „אויב איך וועל כאַפּען און חתונה מאַכען מיין טאָכטער איינס-צוויי, נישט מיר נישט דיר, וועט מען דאָך אַרויסגעבען אויף איהר א „שם רע", האָט מענדעל גע'טענה'ט. אלקנה האָט זיך געשעמט זיך צו האַלטען ביי זיינס און ער האָט געשוויגען. זעלדען האָט ער אפילו יאָ געזאָגט, אַז

דער טאַטע איז נישט געוועבט, אָבער זי האָט געקוועטשט מיט די פּלייצעס און געענטפערט פערשעמט: „מיר קענען זיך דאָך נישט אריינמישען. דאָס איז דאָך זייער ענין, די עלטערנ׳ס“.

מוצאי יום־טוב האָט מען געשריבען תנאים. ר׳ מענדעל האָט געוואָלט בעד־שטימען די חתונה אויף חול המועד סוכות, אַז אלקנה וועט קומען פון פּרייסען. אלקנה איז ערשטוינט געוואָרען. „אָבגענומען זאָל דיר ווערען דאָס לשון, אַלטער כלב!“ האָט ער זיך געטראַכט. צום סוף האָט ער זיך אָנגענומען מיט מוט און געזאָגט: „טאָרן איז דאָך נישט ווייט פון גראַיעוואָ, וועל איך קומען עקסטרא אויף שבועות“. און אַזוי איז בעשלאָסען געוואָרען אין אַ גוטער שעה.

אויף צומאָרגענס האָט זעלדע בעגלייט אלקנה׳ן צו די פורהען, וואָס פאָהרען אַריין קיין פּראַסטקען. זי האָט זיך ווייניגער געשעמט. זי האָט איהם געגעבען די האַנד און איהם צוגעשמייכעלט. „ווען איך קען איהר געבען אַ קוש אין באַק“, האָט ער אַ טראַכט געטהון, און דערמאָהנט האָט ער זיך אָן די שיקסעס אין פּרייסען, וואָס ער פּלעגט קושען אָהן שטערונג. זי וואָלט זיך גאָרנישט געלאָזען אַ קוש טהון, נאָר ער האָט אפילו נישט געפּרובט, ווייל ער האָט מורא געהאַט פאַר די ליצנות פון זיינע חברים, די פּעך־אידען.

אלקנה איז געקומען צוריק צו דער אָבגעשטימטער צייט און די חתונה איז געפּראַוועט געוואָרען מיט דער ברייטער האַנד, ווי ביי אַ בעקער. מען האָט אפילו געמאַכט אַ מאָהלצייט פאַר אָרעמע לייט און כלי־זמר האָבען געשפּילט ביז׳ן שוהל און צוריק. אונטער דער חופּה האָט אלקנה געגעבען זעלדען דעם ערשטען קוש, און ליצנים האָבען געזאָגט, אַז דאָס איז געווען אַ דרייפאַכיגער קוש. אַרום צוויי ביי־נאַכט, ווען ס׳האָט זיך געענדיגט די מאָהלצייט, אַז זיי זענען געבליבען אַליין, האָט אלקנה געזאָגט צו זעלדען: „איך וועל דיך מיטנעמען קיין פּרייסען“, און זי האָט נאַאיוו געפרעגט: „אויך דעם טאַטען מיט דער מאַמען?“.

די שבעת ימי המשתה זענען אַוועק ווי אין חלום. אלקנה איז אַוועק צוריק צו זיין בעל־הבית קיין פּרייסען, אָבער זיין האַרץ איז געבליבען אין גראַיעוואָ, ביי זעל־דען. הערציקע האָט געזאָגט, אַז זייט אלקנה האָט חתונה געהאַט, איז איהם דער זכרון עפּעס ווי אָבגענומען געוואָרען — און ער האָט נישט איבערטריבען. ער האָט זיך אַרומגעטראָגען מיט איין געדאַנק: אריבערנעמען זעלדען צו זיך. אָבער ווי קומט מען דערצו? קען אַ יונג ריכטיג מפרנס זיין אַ ווייב? אַט אין דער צייט איז ביי איהם רייף געוואָרען דער בעשלוס, פערלאָזען הערציקע׳ן און מיט די פּאָר אָבגעשפּאָרטע מאַלער זוכען זיין אייגען גליק.

קומענדיג אויף יום־טוב אַהיים, האָט ער געזאָגט הערציקע׳ן, אַז ער געהט פון איהם אַוועק.

זיין שווער, ר׳ מענדעל, האָט איהם געבאָרגט הונדערט רובל און אסרו־חג איז ער אריבער די גרעניץ מיט אַלע פּעך־אידען, אָבער ער האָט קיינעם נישט דערצעהלט, וואוהין ער פאָהרט. ער האָט פיינד געהאַט גראַיעווער מענשען ווי דעם

טויט און געוואָלט זיין וואָס ווייטער פון זיי — איז ער אוועק קיין זאַקסען.

אין גראַיעוואָ האָט מען פערשפּרייט אַ קלאַנג, אַז ער האָט זעלדען פערלציזען און אַז ער האָט אַ קריסטליכע פרוי אין „פּרייסען“. זעלדע האָט געוואוסט, אַז עס איז אַ ליגען — אלקנה האָט דאָך זי אַזוי ליב — נאָר די בייזע צינגער האָבען אויך אויף איהר משפּיע געווען און אין האַרצען האָט זי זיך געטראַכט: ווער ווייס, אפשר איז חלילה עפּעס אמת אין די אַלע קלאַנגען.

אויף פּסח איז אלקנה געקומען אַהיים ווי אַלע פעך־אידען, אָבער דאָס האָט דער באָד־גאַס נישט געשטערט זיך צו סוד'ען וועגען זיין גוי'אישער פרוי — און ווי איבערראַשט זענען די מענשען געוואָרען אין די לעצטע טעג יום־טוב הערענדיג, אַז זעלדע פאָהרט מיט אלקנה'ן קיין „פּרייסען“. זעלדע האָט חוקר ודורש געווען אלקנה'ן, צי דאָרט וואו ער פיהרט זי, איז דאָ אַ כשר'ע יאַטקע, אַ בית־המדרש, און נאָך אַזעלכע זאַכען, און ער האָט אויף אַלץ געענטפערט: „וואָס פרעגסטו נאַרישקייטען? געווים“.

ער האָט זי געבראַכט קיין מייסען אין זאַקסען. ער האָט געדונגען אַ דאַך־וואוינונג, אַ צימער מיט אַ קיך, און דאָרט בעזעצט זעלדען.

די ערשטע טעג איז זי געווען פערטהון; זי האָט אויסגעפּאַקט די זאַכען, מען האָט געקויפט בעטען, אַנ'אַלטע שאַפע און בענקלעך, און דאָס אַלץ האָט בייא איהם פערנומען די געדאַנקען. אָבער אַז זי איז געקומען אַביסעל צו זיך, האָט זי אָנגעהויבען שטעלען די זעלבע פראַגען ווי אין דערהיים, און ער האָט געלאַכט. „דאָ איז מען נישט אַזוי פרום, דאָ דאַרף קיינער נישט אַזעלכע נאַרישקייטען“, פלעגט ער ענטפערען. זי איז געווען שטאַרק פערטרויערט: ווי קאָן מען אַזוי לעבען? זי קען אויסהאַלטען אָהן פלייש, אָבער ווי קען מען לעבען אָהן אַ בית־המדרש? ווי קען מען מיט איהם לעבען, אַז ער לאַכט זיך אויס פון אַלעמען? עס איז איהר אַריין אַ געדאַנק אין קאָפּ, אַז ער האָט זיך גע'שמד'ט און ער וויל זי אויך פערפיהרען... ער פלעגט אַרויספאָהרען מיט'ן וואָגען אויף דריי־פיער טעג און קומען צוריק אויף אַ טאָג—צוויי, און זי איז געבליבען אין אויבערשטיבעל אַליין, אָהן אַ קרוב, אָהן אַ בעקאַנטע, וואָך נאָך וואָך, איין חודש נאָכ'ן אַנדערען. זי האָט מורא געהאַט אַראָבצוגעהן אַליין שפּאַצירען, טאָמער וועט זי פערבלאָנדזשען; זי האָט מורא געהאַט צו זיצען אין שטוב, ווייל אויף דער טהיר איז קיין מזוזה נישט געווען. זי האָט נאָר איינס געקלערט: וואָלט זי נישט שוואַנגער געווען, וואָלט זי פון איהם אוועק... עס האָט איהר אַרומגעכאַפּט אַ שטאַרק בענקען נאָך גראַיעוואָ, נאָך דער באָד־גאַס, פּשוט נאָך דער באָד־גאַס, און ס'האָט איהר אויסגעוויזען, אַז גאַנץ מייסען מיט איהרע טראָטואַרען און גערטנער זענען גאָרנישט אַנטקעגען גראַיעווער באָד־גאַס... אַז אלקנה פלעגט קומען אַהיים, פלעגט ער איהר שטענדיג געפינען מיט רויטע, פערוויינטע אויגען. „איך וויל צוריק אַהיים“, האָט זי געזאָגט. „טיפּש איינע — האָט ער געלאַכט — נאָך וואָס חלש'סט דו? נאָכ'ן שטונק פון דער באַגנע אויפ'ן סאַמע מיטען גאַס? נאָך דעם מיסט פון די פערד מיט די קיה פון די גראַיעווער גאַסען?“. „איך קען דאָ נישט לעבען“, האָט זי געזאָגט און געוויינט. כדי

זי צו בערוהיגען, פלעט ער איהר אמאל ברענגען פון דרעזדען א קילא כשר פלייש. נאר זי האט עס נישט געגעסען — זי האט איהם נישט געגלויבט, אז דאס פלייש איז כשר...

אין איין שענעם טאג, אריינקומענדיג אין הויף פון זיין וואוינונג, הערט ער פון אויבען זיין ווייב זינגענדיג:

דיין טאטע איז א סמאראוואזשניק,
דיין מאמע גנב'עט פיש אין מארק,
און דיינע ברידער זענען גנבים — — —

זי האט בשעת מעשה געקלערט וועגען דעם קינד, וואס וועט געבוירען ווערען צווישען גויים, און טרעהרען האבען איהר געשטיקט, אז זי האט נישט געקענט פערענדיגען דעם „פעלז". איהר שטימע האט געקלונגען אזוי אומעטיג, אזוי טרויעריג, אז עס האט אלקנה'ן ביים הארצען גענומען און טרעהרען האבען זיך איהם געשטעלט אין די אויגען. דאן האט ער עטוואס פערשטאנען.

אריינקומענדיג אין שטוב, האט ער צו איהר גערעדט ווייך און זי האט נישט געענטפערט. ער האט עפעס געפרעגט און זי ענטפערט נישט א ווארט; און אז ער האט זיך צובייזערט אויף איהר, האט זי ארויסגעכאפט א שטריק פון אונטער'ן בעט און א זאג געטהון שנעל: „איך שווער דיר, אז אויב דו וועסט מיך נישט בעפרייען פון דער גוי'אישער שטאדט, וועל איך זיך אויפהענגען". ער האט זיך דערשראקען. „גוט, — האט ער געזאגט, — אויב דו ווילסט חוקא, וועל איך דיך אבשיקען צוריק אין דיין רעזידענץ". „געוויס וויל איך — האט זי געענטפערט, — דו מיינסט, אז איך בין פון זינען אראב? וואס האב איך צו טהון צווישען גויים? איך וועל דאך פערגעסען, אז איך בין א אידיש קינד".

אין א וואך ארום האט זי איינגעפאקט די זאכען און זיך ארויסגעלאזט צוריק קיין גראיעווא. ער האט זי בעגלייט ביז בערלין. דארט האט ער זי אריינגעזעצט אין וואגאן און נאך ביים געזעגענען זיך, האט ער איהר געזאגט: „דו וועסט חרטה האבען, זעלדע". זי האט געוויינט. אז דער צוג האט א ריהר געטהון, האט ער איהר א שמייכל געטהון א האנד גאנץ קאלט און א מורמעל געטהון ווי א פרעמדער: „פאהר געזונד!" און זי האט געיאמערט און געכליפעט.

א חודש נאכ'ן אנקומען אהיים האט זי גע'מפיל'ט. אלע האבען פערשטאנען, אז דאס איז געשעהען צוליב איהר אויפרעגונג מיט אלקנה'ן, און איהר חרפה איז געווען גרעסער ווי דער וועהטאג. זי ווידער איז געווען זיכער, אז זי האט גע'מפיל'ט ווייל זי איז שוואנגער געווארען אין דער גוי'אישער מדינה, און די ווייבער פון די הושעגטארעס האבען גערעדט צווישען זיך: „פרייסען האט זיך איהר געוואלט, וועלכע אידישע טאכטער לאזט זיך נאך איהר מאן אין אזא טומאה?" זיי, וואס עס איז זיי קיינמאל נישט איינגעפאלען אהין צו פאהרען, אפילו אויף א מאנאט, האבען געהאט א הנאה פון דער מפלה פון בעקער'ס טאכטער, וואס האט געוואלט זיין קליגער ווי זיי...

ס׳איז אָנגעלאָפען פסח און אלקנה איז נישט געקומען. דער זומער איז אַוועק און ימים טובים זענען געקומען און אלקנה האָט זיך נישט געוויזען. ווי ס׳פלעגט זיך נאָר דערנעהנטערען אַ יום־טוב, וואָכנלאַנג, יעדען אָווענד, האָבען איהר גראַ־יעווער זשוליקעס אויפגעזונגען אונטער׳ן פענסטער דזשעקטשאַרסקע לידלעך, און בעזונדערס אַט דאָס לידעל, וואָס האָט איהר דאָס האַרץ אויף שטיקער צעריסען:

אז דער מאַן וועט קומען צוריק,
זאָל פון געלד נישט זיין קיין רייד,
וועט ער מיט שמחה אריין אין ליק
דיר קויפען אַ מאַטינענע קלייד.
אָבער אַז דו וועסט די פּאַלעס רייסען,
וועט ער מיט דיר שלאָגען כפּרות;
זיינס וועט ער געפינען אין פּרייסען
און דו בלייבסט אויף גחויסע צרות.

ר׳ זונדעל האָט נאָך דאַן געלעבט. ער האָט אויף זיך גענומען די מיצוה אויפצו־זוכען אלקנה׳ן און מיט איהם רעדען. ער האָט קיין מיה נישט געשפּאָרט און איהם ענדליך געפונען. „פאַרוואָס לאָזטו זיצען אַ אידישע טאָכטער אַן׳עגונה?״ — האָט ער געזאָגט צו אלקנה׳ן. „און וועלכעס געטרייע ווייב פערלאָזט אַזוי איהר מאַן?״ — האָט אלקנה געענטפערט מיט אַ פראַגע. „גוט, לאָמיר אננעמען, אַז ביזט גערעכט. טאָ גיב איהר אַ גט״, האָט איהם זונדעל געבעטען. אלקנה איז רויט געוואָרען פון בעליידיגונג און אויסגערופען: „איז זי נישט מיין ווייב? ווילט איהר, ר׳ זונדעל, אַז איך זאָל חתונה האָבען מיט אַ גויה?״. „חלילה — איז ר׳ זונדעל אויפגעציטערט געוואָרען, — אָבער דו לעבסט דאָך סיי ווי סיי נישט מיט איהר״. „איך וועל שוין קומען אַמאָל צוריק, אָבער נאָך נישט איצט״, האָט אלקנה געענטפערט. ר׳ זונדעל האָט מיט איהם גערעדט מיט גוטען און מיט בייזען, און אלקנה, נישט געפינענדיג קיין ווערטער איהם צו ענטפערען, איז אויפגעשטאַנען און געלאָזט ר׳ זונדלען אַליין אין קרעטשמע. בעזונדערס האָט זיך אלקנה איינגע׳עקשנ׳ט וויסענדיג, אַז ר׳ זונדעל איז געשיקט געוואָרען פון זיין שווער, וועלכען ער האָט פיינד געהאַט ווי אַ שפּין. און ר׳ זונדעל איז אַוועק מיט וואָס ער איז געקומען.

ס׳איז ווידער פסח און אלקנה איז נישטאָ. חברה זשוליקעס האָבען מחבר גע־ווען אַ שפּאָגעל־נייע ליד, און אַז זעלדע פלעגט געהן שבת און יום־טוב מיט דער מאַמען אין שוהל אריין, פלעגען זיי איהר בעגלייטען זינגענדיג אויפ׳ן קול:

אַ גויה האָט אלקנה גוי,
און זעלדע מפּיל׳ט, אַי, אַי, אַי;
קנעט זי ווידער דזשיגעס טייג אַצינד
און קלאָגט נאָכ׳ן מאַן, וויינט נאָכ׳ן קינד.

אין די אָווענדען פלעגען זיי זיך צוזאַמענקלייבען הינטער דער בעקעריי און איינלעגען דאָס הויז מיט זייערע געוואַלדען.

און זעלדע, זייענדיג זעהר פערביטערט, בעזונדערס שבת און יום־טוב, ווען

זי פלעגט זיצען אָהן אַרבייט, פלעגט זיך פאַרשטעלען די צייט, וואָס זי האָט גע־
לעבט אין מייסען, אין דער פרעמד, אָהן אידען, ווי אין אַ מדבר, און גוט, זיגה
גוט איז איהר געוואָרען אויפ'ן הארצען: זי זעהט דאָ טאַקי פאַר די אויגען נאָר די
באַנגנע, די הייזלעך אויף דער באַר־גאַס זענען איינגעפאַלענע, אָבער זי זיצט צווי־
שען אידען. דאַן פלעגט זי אויך אַ טראַכט טהון: „איך האָב איהם ניטבעך געלאָ־
זען אַליין, איינזאַם ווי אַ שטיין, איך האָב טאַקי איבערטריבען די מאָס, אָבער ווער
ווייס אַזוי ווי איך, וואָס פאַר אַ גוט הארץ ער האָט — ער וועט קומען".
און זי האָט געוואַרט מיט געדולד.

שמשון הגבור

אלקנה איז דורכגעגאנגען אלע שבעה מדורי גיהנום, וואס א יונג מאכט דורך ביז ער ווערט זעלבסטשטענדיג. נאכהער האבען זיך אנגעהויבען די צרות אלס „בעל־הבית"; אייגענטליך דער זעלבער גיהנום, נאר מיט דער פריווילעגיע צו פערביטערען דאס לעבען אנדערע, די יונגען... נאר אויף איהם איז גארנישט געווען קענטיג דאס, וואס ער האט דורכגעמאכט. ער האט געגוי אויסגעליטען קעלט, הונגער און בזיונות, נאר שטארק איז ער געווען און ענערגיע האט ער געהאט ווי דער סאמע טייוועל. געזאגט האט מען, אז דאס האט ער געהאט צו פערדאנקען דאס, וואס ער האט נישט געוואוסט, וואס בענקען איז; גרייעווע האט ער נישט דערמאהנט צום גוטען און דאס זיצען צווישען גויים האט איהם נישט געארט; אין געגענטייל, ער האט זיך געפיהלט מיט זיי פאן בראט, מעשה גוי. — ווען ער פלעגט פארטיג ווערען מיט דער ארבייט און אויך שבת און זונטאג — דער עיקר זונטאג — פלעגט ער זיך פערקנאקען אין בגדי־מלכות און אויף זיין ארומראזירט געזיכט איז געלעגען דער חן פון איינעם, וואס איז איהם גוט אויף דער וועלט. די דזשעגטשארעם פלעגען געהן אין דער וואכען אבגעריסען און שבת פלעגט מען טראגען בגדים פון גראבע, פראסטע סחורה, און אפילו די רייכערע פלעגען זיין וועניג־וואס אויסגעפוצט; כדי צו בעטאנען פאר די יונגען, אז זיי זענען די בעלי בתים, פלעגען זיי טראגען א שווארצען געהאקטען ראק, נאר דער ראק האט אויסגעזעהען גריניליך פון אלטקייט און פארנט איז ער געווען אויסגעשמירט מיט כל המינים שמיער. אלקנה פלעגט זאגען, אז צוליב דעם קוקט דער דייטש אויף די דזשעגטשארעם פון אויבען אראב. ער פלעגט נישט נאר אויפפאסען אויף זיין קלייד־ונג, נאר ער פלעגט זיך קעמען מיט א שרונט אין מיטען און די האר בעשפריצען מיט פארפום. די פעך־אידען פלעגען איהם האלטען פאר אנ'אויסברענגער, וואס ער גיט אוים געלד אויף אזוינע איבעריגע זאכען, ווי שענע בגדים, נאר ער איז געווען בערייט מותר צו זיין אויף ביער, אויף עסען, אבי צו געהן אנשטענדיג אנגעטהון. און ס'קאן זיין, אז א דאנק דעם האט ער מצליח געווען אין לעבען.

מיט א סך צונעמען איז אלקנה געקרוינט געווארען: גוי (דער צונאמען האט איהם קיינמאל נישט בעליידיגט), זאקסע (דאס האט ער אפילו גערן געהאט), עוג מלך הבשן (ווייל ער איז געווען זעהר גרוים), שמשון הגבור און נאך אנדערע — אלע צונעמען האבען געהאט א טעם, אבער אמבעריהמטסטען איז געווארען דער צונאמען שמשון הגבור. די פעך־אידען זענען געווען געוואוינט צו ווייזען זייער גבורה צווישען זיך — נישט איינמאל האט איינער איבער'ן אנדערען א גראבען שטעקען צעבראכען אדער צוגעבונדען א קאנקורענט צו א בוים אויף א גאנצע

נאכט — די יונגע האָבען עס נעבעך טועס געווען אַ סך מאָל אין לעבען — נאָר ווי ס'איז געקומען צו אַ מחלוקת מיט אַ פויער, זענען זיי אַלע, אפילו ישראל משה און ר' משה בערל די גבורים, געווען ווי פליגען, אַזוי ווי מען זאָגט: „שמשון הגבור מיט'ן דאָס אַריבער". אלקנה אָבער האָט איין מאָל געוויזען אַ גבורה אפילו געגען פויערן, ממש'ע דייטשען, און דעריבער האָט ער מיט רעכט בעקומען דעם נאָמען „שמשון הגבור".

אלקנה, וואָס זיין שטענדיגער אָרט איז געווען מייכטען אין זאַקסען, איז אַמאָל מגולגל געוואָרען קיין האַלבערשטאַדט. דאַמאָלס האָט יענע מדינה בעריזט ר' משה בערל עליו השלום, דער זוהן פון זונדעל תלמיד חכם זכרונו לברכה. ר' משה בערל האָט איהם אויפגענומען זעהר פריינדליך, און כאָטש אלקנה האָט זיך ווייניג וואָס געמאַכט פון תלמידי־חכמים — דער עיקר, ווייל זיי זענען אידען און בפרט גראַיעוווער — האָט ער געשעצט ר' משה בערלען, ווייל ער האָט איהם אַזוי גוט אויפגענומען, צו וואָס ער האָט זעלטען זוכה געווען. און ווער זאָל איהם גוט אויפנעהמען? פון די פעך־אידען פלעגט ער אַנטלויפען ווי פון אַ דבר, זייער „חברה" איז איהם נישט אָנגעשטאַנען; די דייטשע „אידען" פלעגען קוקען אויף די פעך־אידען מיט גאווה, און ער וועט זיי גאַרנישט זאָגען, אַז ער איז אַ איד; און די גויים — זיי פלעגט ער זאָגען, אַז ער איז אַ „רוסע", דאָס הייסט, אַ פּראַוואָסלאַוונער, און דעריבער פלעגען זיי אויף איהם נישט קוקען אַזוי בייז ווי אויף אַ פעך־אידען, אָבער מקרב געווען האָבען זיי איהם קיינמאָל נישט. — ר' משה בערל האָט איהם מקרב געווען, כדי ער זאָל איהם נישט דערגעהן די יאָהרען, ווי זיינע יונגען, וואָס האָבען זיך אָבגעריסען און פערכאַפּט די מייסטען דערפער.

צו יענער צייט האָט ר' משה בערל געהאַט צווישען די פויערן אַ סך שונאים. אַז ער פלעגט קומען צו אַ פויער און הערען, דאָס ער האָט שוין איינגעקויפט שמיער ביי זיין אַמאָליגען יונג חיים גוי, האָט ער געמאַכט דעם פויער מיט דער בלאָטע צוגלייך און פלעגט אָפט אַ שפּיי טהון אַנטקעגען דעם פויער, וואָס האָט איהם „פערראַטען". נאָכהער פלעגט ער שטענדיג חרטה האָבען — וואָס דאַרף ער זיך איינרייסען מיט יעקי טפש, בפרט אַז ער האָפט איהם נאָך ווידער אַריינצוקריגען אויף זיין זייט? אַזוי פלעגט ער שטענדיג קלערען לאחר מעשה, אָבער אַז ער פלעגט זיך אָנשטויסען אויף אַזאַ צוויטען פויער, פלעגט ער ווידער אַרויס פון די כלים. דעריבער האָט ער טאַקי געהאַט אַ סך שונאים; און אפשר צוליב דעם האָט ער געמוזט פערלאָזען האַלבערשטאַדט און זיך אַריבערפעקלען קיין בראַנשווייג, כאָטש ער האָט עס קיינמאָל נישט מודה געווען. אַמערגסטען איז געווען אין אַ מאַרק־טאָג. די פויערן פלעגען זיך צוזאַמענקומען אין זיין קרעטשמע טרינקען אַ גלאָז ביער, און שטענדיג האָבען זיך צווישען זיי געפונען אַ פּאָר פון זיינע שונאים, פלעגען זיי איהם געבען אין טאָטען אַריין. בעזונדערס פלעגט מען איהם בעליידיגען אַלס אידען. „אידען האָבען דאָ נישט וואָס צו זוכען... פּאָר אַ פעניג וועט אונז דער איד פערקויפען..." אַזוינע פסוקים, אָדער סתם „יודע" מיט אַ גיפטיגער בעטאָנונג, פלעגט ער הערען גאַנץ אָפט — און געמוזט שווייגען. ער האָט געהאַט וואָס צו ענטפערען, ער האָט געהאַט הונדערטער בעווייזען, אַז פאַבריקאַנטען — אַלע וואַגנערס און עלסנערס — האָבען איהם אָבגענאַרט און די פויערן האָבען איהם און זיין טאַטען געוואָלט בעטריגען — נאָר מיט וועמען וועט ער זיך אַריינלאָזען אין דיסקוסיעס, מיט וועמען און וואו — מיט יעקען אין יעקעלאַנד? ער פלעגט אָנטהון אַ „טויבע היטעל" און אַריינזיפצען אין באָרד אַריין.

דעם טאָג, וואָס אלקנה איז פערפאָהרען קיין האַלבערשטאַדט, איז געווען אַ מאַרק־טאָג. ווען ער איז געזעסען אין קרעטשמע ביי אַ גלאָז ביער מיט ר' משה בערלען, זענען אַריין עטליכע פויערן, איינער גרעסער ווי דער אַנדערער, און זיך

געזעצט נעבען א טישעל. צווישען זיי איז געווען איינער פון ר' משה בערלס גרע־סטע שונאים, סתם א שונא ישראל, און זיך זעצענדיג האבען זיך זייערע בליקען אנגעטראפען. דער פויער האט זיך צוגעבויגען צום גרויסען קופעל ביער, האט עפעס א זאג געטהון און דאס גאנצע טישעל האט אויסגעשאסען מיט א געלעכטער. ר' משה בערל האט געוואוסט, אז דאס לאכען זיי פון איהם, און ער האט זיך בעקלאגט פאר אלקנה'ן: „אט דער גוי מיט די גזלנ'ישע אויגען דערגעהט מיר די יאהרען — דאס איז אנ'ערגערער שונא ישראל ווי בלעם און חיים גוי האט איהם געדונגען, כדי מיר דא דאס לעבען צו פערביטערען". אלקנה האט א כאפ געטהון א בליק צו די פארשוינען און געשאקעלט מיט'ן קאפ. „ער שילט מיין טאטען אין קבר, ער לאכט מיך אויס, וואס איך בין א איד, און פאר א פולער קרעטשמע האט ער געזאגט, אז איך עס מצות מיט בלוט פון קריסטליכע קינדער" — האט ר' משה בערל פארט־געזעצט. קוקענדיג אויף ר' משה בערלען, האט אלקנה'ן ביים הארצען גענומען און קוקענדיג אויפ'ן ערל, דעם רשע מרושע, איז ער געווארען אנגעצונדען ווי פייער. צווישען זיך גערעדט האלט אלקנה אויך א באָרד פאר איבעריג, בפרט אז זי איז צופלאשעט; ער אליין זיצט גערן ווייט פון אידען, בפרט פון דזשעגטשארעם — אבער ווער וועט וואגען איהם צו בעליידיגען, ווייל ער איז א איד? „ווען איך זאל הערען דעם בלוט־בלבול, וואלט איך איהם גע'פטר'ט אויפ'ן ארט" — האט ער זיך אנגערופען. „און אויב דו ביזט טאקי א גוטער ברודער, ווייז איהם וואס עס הייסט חיים של חלוץ עצמות" — האט ר' משה בערל געזאגט.

כאטש אלקנה האט זעלטען אויפגעהויבען א האנד, האט ר' משה בערל'ס פער־טרויען אין זיין כח אלקנה'ן צוגעגעבען מוט, און ער האט געזאגט: „אז איך האב געקאנט א דיקען בוים צושפאלטען אין צווייען, וועל איך זיך מיט אזוינע פיער ערלים לייכט אנ'עצה געבען. דו, משה בערל, פערטשעפע זיך מיט זיי און דאס אנדערע לאז מיר"...

ר' משה בערל איז אנ'אנדערער געווארען. איהם איז גארנישט איינגעפאלען, אז זיי קאנעןביידע כאפען קלעפ; ער האט נישט געוואלט קלערען, וואס עס וועט זיין שפעטער, ווען אלקנה וועט אוועק — ער איז געווען אינגאנצען פערכאפט פון נקמה־געפיהל. מען האט איהם אזויפיעל צו שאנד און צו שפאט געמאכט, מען האט אויף איהם די מיאוסטע בלבולים אויסגעטראכט, און אז ער קאן נעהמען נקמה אן זיין שונא — איז דען דא עמיץ, וואס זאל איהם אבהאלטען? ער האט געזאגט אויפ'ן קול אלקנה'ן אויף זיין דייטש: „היער זיצט א פויער מיט'ן נאמען קערנער, ער איז א פערדע־דיעב". דער פויער איז אויפגעשפרונגען אנ'אויפגעקאכטער. באלד האט זיך אלקנה אויפגעשטעלט אזוי גרויס ווי ער איז און געזאגט גאנץ רוהיג: „יעדערער קאן זאגען וואס ער וויל". דער גוי האט, געברענט. ער האט, ווייזט אויס, אלקנה'ן נישט געהאלטען פאר א אידען. „אויב ער האט דיר נישט אויסגעהאקט די ציינער, ווען דו האסט איהם געזאגט, אז ער עסט מצות מיט בלוט, וועסטו איהם אויך גארנישט טהון, אויב ער זאגט אפילו א ליגען". דא האט דער פויער געזעהען, אז דאס איז מסתמא א איד און ער איז נאך אנגעצונדענער געווארען. אלקנה'ס שמייכעל האט איהם נאך מעהר ארויסגעבראכט פון די כלים און ער האט געכאפט א פלאש און געווארפען אין ר' משה בערלען. די פלאש האט געטראפען אין וואנד און צעשמעטערט געווארען אויף פיצלעך, נישט טרעפענדיג ר' משה בערלען, וועלכער האט בעוויזען זיך איינצובויגען. דא איז אלקנה רויט געווארען ווי פייער און געפונען אנ'אויסרייד צו בעפאלען דעם גוי.

„דו האסט געוואלט הערג'ענען א מענשען, מערדער איינער!" האט ער גע־שריגען ווי נישט מיט זיין קול און אווארף געטהון אויפ'ן פויער א בענקעל. אז ר' משה בערל האט דאס דערזעהען, האט ער זיך ארויסגעכאפט אין דרויסען דורך

דער קיך־טהיר. די אַנדערע דריי פויערען זענען אויך געוואָרען אויפגערעגט און גע־כאַפּט וואַרפען זייערע בענקלעך אויף אלקנה'ן. אלקנה איז אַריינגשפּרונגען צווישען זיי ווי אַ חיה און געשריגען: „לעבען אָדער טויט!" איינעם האָט ער געגעבען מיט'ן פוס אין בויך און איהם אַנידערגעלעגט — אַזוי דערצעהלט ער — די אַנדערע צוויי האָט ער אַריינגעלאָזען אַ פּאָר פויסטען אין מאָרדע און זיי צומישט, און דעם פיער־טען, דעם ריכטיגען גענגער, האָט ער אומגעוואָרפען און געטראָטען מיט די פיס ווי אַ פגר. (אַלץ איז געווען ווי ער האָט דערצעהלט. נאָר ס'איז אַ ספק, צי ער האָט זיך טאַקי געשטעלט איינער אַקעגען אַלע פיער). מיט איין האַנד האָט ער זיך גע־שיצט פאַר יענע דריי און מיט דער אַנדערער און מיט די פיס האָט ער געהאַקט אין קערנער'ן ווי אין קרויט אַריין. איין גוי האָט זיך אַ צעיושעטער אַרויסגעכאַפּט אין דרויסען, די אַנדערע צוויי האָבען זיך אַלעמאָל צוגערוקט, געכאַפּט פויסטען און אָבגעטראָטען צוריק, און קערנער איז געלעגען אַנ'איינגעדרעהטער אויף דער ערד און געשריגען: „מיטלייד, הערר זאַקסע, האָבע פיער קינדער, ערבאַרמען זי זיך, איך ווערדע ניע מעהר עטוואַס זאַגען!" אויף די געשרייען איז אַריינגעלאָפען דער קרעטשמער, ער האָט דערזעהען דעם חורבן, וואָס זיי האָבען אָנגעמאַכט, מענשען שלאָגען זיך ביז בלוט און איינער ליגט אויף דער ערד און שרייט — ער האָט דערזעהען דאָס בילד און איז אויסער זיך געוואָרען. „דער געמיינער הונד טראַכט אויס בלוט־בלבולים אויף אידען!" האָט אלקנה געשריגען. דער קרעטשמער איז צו זיך געקומען און, זעהענדיג קערנער'ן אויף דער ערד, האָט ער באַלד פערשטאַנען, וואָס דאָ טהוט זיך. „ניע מעהר!" האָט קערנער געשריגען זיפצענדיג. אָט די זיפ־צענדיגע שטימע האָט אלקנה'ן ווייכער געמאַכט און אַז דער קרעטשמער האָט איהם אָנגענומען פאַר'ן האַנד און איהם געבעטען אָבלאָזען, האָט ער אַ שפּיי גע־טהון און איז אַרויס.

ר' משה בערל האָט זיך אויסבעהאַלטען אויפ'ן אויבערשטאַל, און אַז ער האָט דערזעהען אלקנה'ן אין הויף, איז ער צו איהם אַראָב. אלקנה'ס פנים איז געווען צוקראַצט און זיין מאַרינאַרקע איז געווען צופליקט. נאָר אָן זיין שמייכעל האָט ר' משה בערל געזעהען, אַז ער האָט געזיגט, און ער האָט זיך געכאַפּט איהם קושען. „ער וועט דיך נישט מעהר בעליידיגען", האָט אלקנה געברומט.

יענעם גאַנצען אָווענד האָבען זיך ביידע, אלקנה און משה בערל, נישט גע־וויזען אין קרעטשמע. זיי זענען געגאַנגען נעכטיגען אין אַ קרעטשמע אויף דער אַנ־דערער עק שטאָדט. אלקנה האָט געוואָלט באַלד אויף מאָרגען אָוועק, כדי די פּאָליציי זאָל איהם נישט כאַפּען, כאָטש ער האָט געזאָגט, אַז ער האָט פאַר זיי קיין מורא נישט, ווייל קערנער האָט אָנגעהויבען. ר' משה בערל האָט איהם בערוהיגט, אַז יעדע וואָך ברעכט אויס אַ געשלעג אין דער קרעטשמע און דער קרעטשמער ווייסט ווי עס צו פערגלעטען. ער האָט נאָר געהאַלטען פאַר ריכטיג דעם ערשטען אָווענד נישט צו זיין דאָ, ווייל ער האָט אין דרויסען געהערט, ווי דער קרעטשמער האָט איהם משה בערלען, געשאָלטען, וואָס ער פערטרייבט איהם די בעסטע קונדען. אביעזר'ן זיין יונג האָט ער געלאָזען ביים וואָגען און איהם געהייסען, אַז ער זאָל קומען זיי זאָגען, אויב מען וועט זיי זוכען.

אין אָווענד איז אביעזר געקומען און דערצעהלט, אַז פּאָליציי איז געווען אין קרעטשמע פרעגען, וואָס עס האָט פּאַסירט. דער קרעטשמער האָט זיי אָוועקגעזעצט ביי גרויסע קופליעס ביער און דערצעהלט נישט געשטויגען און נישט געפלויגען: איין קונד האָט געקריגען לייב־שמערצען, ווייל ער האָט געטרונקען אַ ביסעל צו־פיעל; ביי אַ צווייטען ווידער געהט שטענדיג בלוט פון נאָז, און זיין קאָנקורענט פון אַנטקעגען, דער שמוציגער ווערנער, טראַכט אויף איהם סתם אויס בלבולים, כדי איהם צו מאַכען אַ שם רע... און וואָס מעהר די פּאָליציי־לייט האָבען גע־

טרונקען, אלץ מעהר האָבען זיי געגלויבט דעם קרעטשמער, און ווען זיי זענען אוועק, האָבען זיי איהם פערזיכערט, אַז זיי וועלען פון דעם גאָרנישט מאַכען. „און אַז שכורים צעשלאָגען זיך אַמאָל, ווערען זיי נאָך בעסערע גוטע פריינד, ווען זיי ניב־טערען זיך אויס", האָט דער קרעטשמער בעמערקט, ווען זיי זענען שוין געווען ביים טהיר, און זיי האָבען זיך פונאַנדערגעלאָזט.

„פריטצע איז אַ חכם מחוכם!" — האָט ר' משה בערל צופרידען געזאָגט. דאָך זענען זיי די נאַכט שוין געבליבען אין דער נייער קרעטשמע.

אויף צומאָרגענס אינדערפריה, ווען זיי זענען ביידע געווען אין שטאָל, איז אביעזר געקומען צולויפען שנעל און געזאָגט זיין בעל־הבית, אַז דער באַנקיר „העדר כהן" האָט געשיקט אַ ספּעציעלען שליח איהם רופען. „ס'איז שוין אַ צרה אויף מיין קאָפּ" — האָט ר' משה בערל אַ זאָג געטהון. ער האָט שנעל געביטען דעם אויבערשטען בגד און אוועק שנעל אין באַנק. ער האָט דעם באַנקיר נאָך קיינמאָל נישט געזעהען, נאָר געהערט וועגען איהם האָט ער אַ סך פון זיין טאַטען ר' זונדעל (דער טאַטע אליין האָט איהם אויך געזעהען בלויז אַ פּאָר מאָל צו איינינע מינוטען), און דאָ פיהרט מען איהם אריין גלייך צו הערר כהן אין קאַבינעט. דער אלטער הערר כהן האָט איהם געבעטען זיצען, און ער האָט זיך אוועקגעזעצט. דאָס הארץ האָט איהם געקלאַפּט ווי ביי אַ גנב. בשעת מעשה איז איהם איינגעפאַלען, אַז חיים גוי האָט איהם פער'מסר'ט און ער וויל איהם אָבשטעלען דעם קרעדיט. וואָס ער האָט גע'ירש'ענט פון זיין טאַטען. דער אלטער האָט רוהיג גענומען די צייטונג אין האַנד און איהם פאָרגעלייענט אין קורצען, וואָס נעכטען איז געשעהען. דאָרטען איז געווען דערמאָהנט משה בערל'ס נאָמען און „נאָך איין יודע אויס זאַקסען"; אַז ביידע האָבען צוליב אַ בעליידיגונג אָנגעשלאָגען פיער פויערן און אלע ליגען קראַנק. די מיטטיילונג האָט זיך געענדיגט מיט דער בעמערקונג: „דער שלעגער איז געווען דער יודע פון זאַקסען". דער אלטער האָט געשאָקעלט מיט'ן קאָפּ און געזאָגט: „איך האָב אייך געהאַלטען פאַר אַ רוהיגען מענשען — עס איז דאָך נישט שען, אַז מען זאָל אַזוי שרייבען וועגען אידען". דאַן האָט ר' משה בערל איהם דערצעהלט די גאַנצע מעשה געגוי, און ווען דער אלטער האָט געהערט, אַז דער „זאַקסע" האָט זיך אָבגערעכענט מיט'ן גוי פאַר דעם בלוט־בלבול, איז ער אַנ־אַנדערער געוואָרען. ער האָט געפּרעגט, אויב אלקנה געפינט זיך נאָך אין האלבער־שטאַדט, און געבעטען איהם ברענגען צו איהם. עס האָט נישט לאַנג געדויערט און אלקנה איז געווען צוזאַמען מיט ר' משה בערלען ביים באַנקיר אין קאַבינעט. אלקנה איז געווען ליטישער, און אריינקומענדיג האָט ער זיך פערבויגען און געזאָגט מיט אַ זאַקסישען דיאַלעקט „גוטען טאַג" און גלייך צוגעגעבען: „איך טראָג קיינ־מאָל נישט קיין צוריסענעם בגד, מיין הערר, אָבער — —" „עס מאַכט נישט" — האָט איהם דער אלטער באַנקיר בערוהיגט און האָט איהם שטאַרק געדריקט די האַנד. דאַן האָט דער אלטער באַנקיר געזאָגט ערנסט און מיט אַנ'אַנגענעהמען שמייכעל: „אונזערע עלטערען האָבען געטראָגען אַ געלע לאַטע צוליב זייער איי־דענטום". אַז אלקנה און ר' משה בערל האָבען געזעהען זיין פרעהליך געזיכט, האָ־בען זיי פריי אָבגעאָטעמט. דער אלטער האָט זיי געבעטען זיצען און ווייטער גע־זאָגט: „קענט איהר שעקספּיר'ן?" זיי האָבען נישט געענטפערט נישט יאָ און נישט ניין. כדי זיי נישט צו ברענגען אין אַ פערלעגענהייט, האָט ער שנעל ווייטער גע־זאָגט: „עס איז אַמאָל געווען אַ איד און געהייסען האָט ער שיילאָק און די קריסטען האָבען איהם אַזוי דאָס לעבען פערביטערט, אַז ער האָט צוליב נקמה געוואָלט נעה־מען אַ שטיק לעבעדיג פלייש פון זיין גרעסטען שונא — דאָס איז סתם אַ מעשה, און אפשר איז עס געשריבען געוואָרען מיט אַנ'אַנטיסעמיטישער כוונה. אָבער מען קאָן עס בעגרייפען". ביידע האָבען אָנגעשטעלט די אויערן, געמאַכט ערנסטע גע־

זיכטער, און איהם אריינגעקוקט אין מויל אריין. זיי האבען א ווארט נישט פערשטאנען פון דעם, וואס ער האט געזאגט. ווייזט אויס, אז הערר כהן האט עס געמערקט. זיין געזיכט האט ווידער אויפגעלויכטען, ער איז אויפגעשטאנען, ארויסגענומען פון טייסטער דרייסיג מארק און געזאגט צו אלקנה'ן: „אז א איד האט געוויזען אזא גבורה, טא זאל ער האבען!" אלקנה האט אויסגעשטרעקט די האנד און זי באלד צוריק־עצויגען.

„איך בין נישט קיין נצרך... איך וויל נישט..." — האט ער געשטאמעלט.

אבער דער אלטער האט איהם אריינגעשטעקט די פאפירלעך אין האנד און געזאגט:

— דאס איז א געשענקע פון א רעליגיאנס־גענאסע; קויפט צוויי אנצוגען — איהר זענט שמשון הגבור.

אלקנה האט פערלאזען הערר כהן שטאלץ און פרעהליך, געקרוינט מיט'ן נאמען „שמשון הגבור".

ביים גראף ביסמארק

אז איך בין נאָך גאַנץ יונג געווען האָב איך געזוכט מיין גליק אין א סך מדינות. איך בין אַוועק פון מיין „בעל הבית“ און אָנגעהויבען האַנדלען פאַר זיך. איך האָב קיין שותפים נישט ליב געהאַט; דער בעסטער שותף איז דאָס ווייב — זי מישט זיך נישט אין די געשעפטען — און „מענשען“, יונגען, האָב איך אויך נישט געקאָנט אויסשטעהן. אַז איך בין געווען אַ יונג ביי ר׳ הערצקען, האָב איך פון זיינעם נישט גענומען קיין פּרוטה; אַנדערע האָבען געהאַט מעהר שכל ווי איך, און בכלל — וואָס איז דער וואונדער? אַ „מענש“ זעהט, אַז זיין בעל־הבית לעגט אריין אין דעם געפלאָכטענעם האַנדטוך, וואָס מען רופט „בויך־גאַרטעל“, איין טאַלער נאָכ׳ן אַנ־דערען און אַליין שטאַרבט מען פאַר אַ פעניג — ווי קאָן מען זיך איינהאַלטען, אַז עס לאָזט זיך? האָב איך מיר געטראַכט: בעסער וועניגער פערדינען, איידער מעהר האַרץ־וועהטאָג; קיינער וועט דיר אין שיסעל נישט אריינקוקען און וועט דיר נישט צוטראָגען אויף טעלערלעך איבער גראַיעווקע. מען האָט אויף מיר שטענדיג געזאָגט, אַז איך עס טריפה; דאָס איז געווען אמת, און איך האָב געשוויגען. מיין שווער האָט גע׳טענה׳ט, אַז איך שטעל איהם בחרפה, מיין זעלדע האָט געקלאָגט, אָבער וואָס אמת איז אמת און דו קאָנסט נישט זאָגען „ניין“. אָבער זיי האָבען אויף מיר אויסגעטראַכט אַ שם רע, אַז איך לעב מיט אַ גויה און אַז זי האָט פון מיר קינדער — דאָס איז גראַיעוואַ און נישט אומזיסט האָב איך איהר אַזוי פיינד! איך זאָל אַפילו לעבען טויזענד יאָהר און עס זאָל מיר אויסקומען צו זיין אין פּראָסטקען, וועל איך מעהר קיין גראַיעווקע נישט קומען. אַנטקעגען וואָס זאָג איך עס? אַנט־קעגען דעם, וואָס איך האָב קיינמאָל קיין שותפים און קיין „מענשען“ נישט גע־האַט, וואָס איך האָב געטהון האָב איך געטהון מיט מיינע צעהן פינגער, און גאָט צו דאַנקען, איך האָב געמאַכט שווער געלד. די פּאַסקודנע דזשעגטשאַרעס האָבען מורא געהאַט צו געבען סחורה אויף באָרג ווי פאַר אַ מכה אונטער׳ן אָרעם, און איך האָב גראָד געגעבען אויף באָרג. איך פלעג צאָהלען די פאַבריקען פּינקטליך און איך בין געווען עהרליך — דאָס בין איך היינט אויך — ברוך השם. כ׳האָב געוואוסט, אַז דער פויער איז עהרליך און מען קאָן איהם געבען „חנוני“ אויף באָרג. ר׳ הערצקע האָט געזאָגט, אַז ער גלויבט נאָר אין גאָט; איך אָבער האָב געגלויבט מענשען אויך. און אַז איך האָב געגעבען אויף באָרג, האָב איך פערשפּאָרט אַרומצוּוואָגלען איבער

די דערפער און הויפען יעדע וואך. איך פלעג זיי אנגיסען מלא אלע פעסלעך און בלעכען, אז זיי האבען זיך געהאט צו האלטען דריי פיער חדשים, און איך פלעג קומען יעדען חודש אויפמאהנען די חובות. דעריבער האב איך געהאט צייט זיך אוועקצולאזען טיפער איבער מיין מדינה און, ז׳ייענדיג ווייט פון מייסען האב איך נישט געהאט וואס מורא צו האבען פאר קאנקורענטען. מיר איז איינגעפאלען א נייע המצאה: צו וואס דארף איך זיך שלעפען אין וויטע מדינות מיט׳ן פערד און וואגען? איך פלעג זיך אוועקזעצען אויפ׳ן באהן און קומען וואו איך בעדארף. דארטען פלעג איך דינגען א געשפאן ביי א פויער — דאס געלד פלעג איך איינ־לעגען ביים „פאגט" — איך פלעג איינקויפען אין דער ערשטער בעסטער פאבריק אלע מינים „במה מדליקין" און זיך ארויסלאזען אויף דער מדינה. איך רעד דאך דייטש ווי א געבוירענער גוי און איך לעב דאך צווישען זיי פון מיינע אינגעלשע יאהרען אן, אבער קומענדיג מיט די „חנוני", פלעג איך זיך מאכען פאר אנ׳עם הארץ אין דייטש און זאגען, אז איך קום פון רוסלאנד, און אז מען קומט פון רוסלאנד איז דאך די שמיער אויך רוסישע, און פאר רוסישע שמיער פלעגען זיי נאר פערכאפט ווערען. איך פלעג ארויסגיסען אביסעל שמיער דעם פויער אויפ׳ן שפיץ פינגער און פלעג איהם בעווייזען, אז די שמיער איז אזוי פעט, ווייל ס׳איז רוסישע.. בקיצור, דאס, מיט וואס די יונגע פאטשען זיך איצט אין בייכעל, האב איך שוין איינגעפיהרט מיט איבער דרייסיג יאהר צוריק. נאר איך האב אלץ גע־מאכט אהן טאראראם און קיינעם א טשוואק נישט דערצעהלט. קיין דזשענטשאר האט נישט געוואוסט. אז איך גיב אויף בארג, זאגאר אין די וויטע מדינות — זיי וואלטען דיר די וועלט מיט שמיער פערפלייצט און די פויערען מלא געמאכט אויף א גאנץ יאהר. איך פלעג נעהמען אנדערש ווי אלע, נישט נאר זילבער־געלד, נאר אויך פאפיר־געלד, אבי געזונד, און איך האב געמאכט עסקים גאנץ גוטע. אנטקעגען וואס זאג איך דאס? אנטקעגען דעם, וואס איך פלעג קומען ביז סאמע עק דייטשלאנד, און נישט ווי די אנדערע, וואס האבען נישט ארויסגעשטעקט די נאז פון זייערע מדינות.

אין איין שענעם טאג, איך געדענק עס אזוי ווי היינט וואלט עס געווען, פאהר איך דיר פארביי א הויף, וואס איך האב נאך אזא אין מיין לעבען נישט גע־זעהען. אז יעקע ארבייט דיר אויס א שטיקעל באדען, איז עס אויס:עארבייט ווי יעקע קאן: די בוימער שטעהען גלייך אין שורות, די בייטען קאנסטו מעסטען מיט א סטרונע, אלץ איז גרין, אלץ איז פריש, און די דעכער רויט און די וועגלעך בעצייכענט מיט בעקאלכטע שטיינער — דאס קאן נאר יעקע. אט אזוי קוקענדיג, דערזעה איך ווי ס׳פאהרט ארויס א קארעטע מיט דריי פערד — דאס וואס מען רופט אין רוסלאנד „אנ׳אדלער" — האב איך געוואוסט, אז איך בין נעבען א רייכען הויף.

איך בין מיר רוהיג פערפאהרען אין פאדוואוזש. עס האבען זיך ארומגע־דרעהט א סך משרתים, מען האט ארויסגעפיהרט פערד פון שטאל, מען האט גע־טראגען היי צו די בהמות און פאראבקעס זענען אריין און ארויס פון די שטעלער.. געהט צו מיר צו דער פערוואלטער און אז ער האט געזעהען מיין סחורה, האט ער גערופען דעם שטאלמייסטער, זיי האבען געריבען צווישען די פינגער די שמיער, געשמעקט און געקוקט, און אזוי ווי ס׳איז זיי שטארק געפעלען געווארען, האבען זיי ביי מיר געקויפט פופציג ליטער. מען האט מיך אריינגערופען אין ביורא, גע־מאכט מיט מיר א חשבון און בעצאהלט ביז א פעניג.

אט אזוי ווי איך שטעה אין ביורא, קומט אריין אנ׳אלטער מאן — ווייזט אויס, ער איז ארויס פון א שטאל, ווייל זיינע שטיוועל זענען געווען בעשמיצט מיט פערדישע מיסט. ער האט, ווייזט אויס, זיך געכאפט, אז איך בין נישט קיין דייטש.

— פֿאַן וואָהער זייד זי דען, יונגער מאַן? — האָט ער מיך געפֿרעגט.

— רוסע, הערר פֿאָגט — האָב איך געזאָגט.

ער האָט אַ ווײַלע געשוויגן.

— ליבען זי רוסלאַנד? — האָט ער מיך געפֿרעגט און געשמייכעלט.

— איך ליב דייטשלאַנד — האָב איך געענטפֿערט.

ער האָט געלאַכט. דער בעאַמטער אין ביוראָ האָט מיטגעלאַכט. איך האָב וואָס אַנ'אמת געמיינט, אַז ער האָט מיך ריכטיג נישט פֿערשטאַנען, האָב איך איבערגע'חזר'ט מיינע ווערטער. דער אַלטער האָט מיר אַ קלאַפּ געטהון אויפֿ'ן פּלייצע און געזאָגט:

— זי זייד אַ בראַווער קערל, יונגער מאַן.

און דאָס זאָגענדיג, האָט ער אַרויסגענומען אַ ציגאַר און מיר געגעבען. די ריכטיגקייט געזאָגט, האָב איך קיינמאָל נישט געראויכערט, אָבער זעהענדיג אַזאַ שענעם ציגאַר, האָב איך נישט געקאָנט נישט נעהמען. איך פֿלעג שטענדיג קריגען פֿון די גוטבעזיצער ציגאַרען און מיין קרעטשמער פֿלעגט מיר געבען פֿאַר יעדען ציגאַר אַ גלאָז העל ביער.

— ווילען זי נישט רויכערען יעצט? — האָט ער מיך געפֿרעגט.

— פֿאַר זאָנטאַג, הערר פֿאָגט, דאַנקע, — האָב איך גלאַט אָראָבגעזאָגט. איך האָב אָבגעריסען אַ שטיקעל פּאַפּיר פֿון אַ צייטונג, וואָס איז געווען אויפֿ'ן פֿענסטער, איינגעוויקעלט דעם ציגאַר און פֿאָרזיכטיג אריינגעלעגט אין בוזעם־קעשענע פֿון וועסטעל.

איך בין אַרויס און נאָך מיר דער אַלטער. אַז מיין וואָגען האָט זיך אַ ריהר געטהון, האָב איך אָראָבגענומען דאָס היטעל און פֿון קאָזיאָל אָראָבגעשריגען: „אויף ווידערזעהען!" ווי ס'דאַרף צו זיין. דער אַלטער, אַזוי ווי דו זעהסט מיך לעבען, האָט אויך אָראָבגענומען דאָס היטעל, ער איז צוגעגאַנגען נעהנטער צו מיר און געזאָגט:

— אָבער ראויכערען זי די ציגאַר מיט פֿערנונפֿט. דאָס האָט איהנען גראַף ביסמאַרק געגעבען.

איך בין געוואָרען איבערראַשט. איך האָב געמיינט, אַז איך פֿאַל אַרונטער פֿון וואָגען. ביז איך בין צו זיך געקומען, איז ער שוין געווען צוריק אין ביוראָ און כ'האָב איהם שוין נישט אַנגעזעהען מעהר.

אָט דער ציגאַר איז ביי מיר געלעגען אַ יאָהר צוואַנציג. די פּויערען פֿלעגען זיך צו מיר קלעבען ווי צו אַ גוטען אידען און קיין שום קאָנקורענט האָט מיך נישט געקאָנט בייקומען. די גויים פֿלעגען אָרומקוקען דעם ציגאַר — ס'איז געווען וואָס צו זעהען — און האָבען פֿאַר מיר גרויס אָבשיי געהאַט. זיי פֿלעגען זאָגען איינער צום אַנדערען אין מיין געגענוואַרט: „מילער האָט געשפּראָכען מיט גראַף ביסמאַרק און פֿון איהם געקריגען אַ געשענק, מילער איז אַ וויכטיגע פּערזאָן".

אַז איך בין געקומען אין יענעם יאָהר קיין גראַיעוואָ צו זעלדען, האָב איך מיטגענומען דעם ציגאַר. איך האָב געמיינט, אַז דאָס גאַנצע שטעדטעל וועט שטעהן אין דער רייה, כדי צו כאַפּען אַ בליק אויף ביסמאַרק'ס ציגאַר — און איך האָב דאָך דעם ציגאַר מיטגעבראַכט, כדי זיי זאָלען פּלאַצען — נאָר די ריכטיגקייט געזאָגט, זענען נאָר די שכנים אריין, אַ קוק געטהון און געשוויגען. מיין שוועער, דער טפּש, האָט געשמייכעלט ווי אַ חכם און געשטאַמעלט: „אַזוי ווי יעדער ציגאַר"

— ווייטער האָט זיך קיינער נישט אינטערעסירט. עמיצער האָט אויסגעטראַכט, אַז דאָס איז סתם אַ ציגאַר און אַז איך זאָג אַ ליגען — און גראַיעווער מענשען, די טפשים, האָבען טאַקי געגלויבט, אַז ס'איז נישט אמת...

איבער צוואַנציג יאָהר האָב איך געהיטען דעם ציגאַר, און אַז איך האָב זיך איינמאָל איבערגעצויגען אין אַנ'אַנדער דירה אין דייטשלאַנד, איז דער ציגאַר נעלם געוואָרען. איך בין חושד מיין פריהערדיגען בעל־הבית, דעם קצב עלסנער, זאָל ער געקוילעט ווערען! נאָר ביי יעקען דאַרפסטו האַלטען דאָס מויל, אויב דו קאָנסט נישט בעווייזען... ס'איז מיר אַ שאָד, אַ געוואַלדיגער שאָד. מען זאָגט, אַז איך האָב דעם ציגאַר געקאָנט אָבגעבען אין אַ מוזעאום, וואָלט איך געקריגען אַ שלל מיט געלד. און ווער ווייס צי עלסנער דער חזיר'ניק איז נישט רייך געוואָרען פון דעם ציגאַר. ער האָט אויסגעבויט אַ צוויי־שטאָקיגע הויז אין מייסען און ער מיט'ן ווייב זענען דיק ווי די חזירים — קאָן דאָס אַלץ זיין פון זיין יאַטקע? אונמעגליך, אונמעגליך — — —

ווען דאָס לעבען איז נישט ליעב

אז עס האָט אָנגעהויבען שמעקען מיט אַ מלחמה, מיט דער גרויסער וועלט־מלחמה, זענען די פעך־הענדלער אין „פרייסען“ און זייערע משפחות אין גראַיעווא אַרומגעגאַנגען ווי צומישטע. די ווייבער, וואָס האָבען אפשר איינמאָל אין אַ האַלב יאָהר געשריבען צו די מאַניען, האָבען זיך אויסגעזוכט „שרייבערס“ און יעדען טאָג געשריבען. די פעך־הענדלער ווידער פלעגען גוט אויסהערען, וואָס די קרעטשמערס לייענען זיי פון די צייטונגען, דאַן האָבען זיי צווישען זיך דיסקוטירט, צי ס'וועט אויסברעכען אַ מלחמה צי נישט. אז ס'איז געוואָרען ערגער, האָבען זיי זיך פערזאַמעלט גרופּעסווייז — אפילו בלוטיגע שונאים — אין מאַגדעבורג און אין גערא (אויף זייער לשון „גורי אריות“) און געהאַלטען אַ עצה וואָס צו טהון. דאַן איז יעדער געפאָהרען צוריק אין זיין „מדינה“ און געקלערט נאָר וועגען זיך, נישט טראַכטענדיג קיין סך וועגען דעם, וואָס מען האָט אָבגערעדט צווישען זיך.

יעדער האָט געטהון ווי ער פערשטעהט. אייניגע זענען פערבליבען אין דייטשלאַנד און זיך פערלאָזען אויף גאָט; אַנדערע ווידער האָבען געכאַפּט און אַלץ פערקויפט, אפילו פערד און וואָגען, כדי צו פאָהרען צוריק אין גראַיעווא און זיך דאָרט פערלאָזען אויף גאָט; דערביי האָבען אַלע געטראַכט, אז זיי האָבען געטהון אַנדערש ווי זיי האָבען געדאַרפט טהון. די יונגע זענען אַלע געבליבען אין דייטשלאַנד. אַלע פעך־הענדלערס, אפילו די נאַרישסטע האָבען געוואוסט, אז מען מאַכט מלחמות, ווייל די שררות ווילען גרעסער ווערען. אז זיי האָבען געזעהען די בעגייסטערונג פון די דייטשען, גרויס און קליין, האָבען זיי געשטוינט: ווי קאָן מען זיין אזוי בעגייסטערט פאַר'ן טויט? וואָס פאַר אַ אינטערעס האָבען די נאַרישע מענשען צו געהען אַריבער די גרעניץ און הרגענען מענשען ווי זיי, וואָס קימען אויך פון ערגעץ וואו, פון זייער לאַנד?

און די, וואָס זענען געקומען קיין גראַיעווא עטליכע טעג פאַר'ן אויסברוך פון דער מלחמה, האָבען ווידער געטראַכט די זעלבע מחשבות אויף דער זייט גרעניץ. קומט אַ אידענע און פרעגט אַ ניי־געקומענעם, צי איהר מאַן האָט איהר געפאָלגט און וועט אויך קומען, ווייצעלט יענער זיך: „ער וויל דוקא האַלטען מלחמה מיט מיר“. אָט דער טעם פון ליצנות, אויסגעמישט מיט טיפען וועהטאָג, האָט אַרומגענומען גאַנץ גראַיעווא, פון רב ביז דעם וואסער־טרעגער. מאָדנע מענשען זענען די גרעניץ־מענשען. זיי לעבען אונטער איין הימעל מיט די מענשען פון צווייטען לאַנד, און אין אמת'ן געזאָגט פערשטעהען זיי נישט ריכטיג, וואָס עס הייסט דאָס

פֿאַטערלאַנד און יענץ פֿאַטערלאַנד. יעדער ענטוויקעלט פֿאַר זיך לויט זיין שכל, נאָך זיין אויסדרוקס=קראַפֿט אונגעפעהר אַט די פראַגען: צי איז גראַיעווער ערד אַנדערש ווי פּראָסטקענער ערד? און וואָס איז די קראַפֿט, וואָס ברענגט די מענשען פון דער זייט גרעניץ, אַז זיי זאָלען ליעב האָבען דאָס גרויסע לאַנד רוסלאַנד נאָר ביז'ן גרעניץ־קייט פון גראַיעוואָ, אויף אַ האָר נישט מעהר? די מענשען פון ביידע זייטען גרעניץ זענען אַזוי איינגעלעבט צווישען זיך, אַז זיי בעגרייפען נישט ריכטיג, וואָס דאָס איז נאַציאָנאַלער ענטוזיאזם און ווי אַזוי מען קאָן אַרוים מיט אַ שווערד, פּשוט מיט אַ גרויסען מעסער, און וועלען שעכטען מענשען. דאָס פאָלק אין לאַנד ערציהט מען אַזוי — פאַר איהם איז דאָס צווייטע פאָלק אַ שונא, עפּיס אַ פרעמדע ראַסע, אַ גאַנץ ווייטע, וואָס וויל איהם איינשלינגען אָבער דעם גרעניץ־מענשען קען מען נישט פערבלענדען און מיט קיין שום חכמה, מיט קיין שום לעהרע און בעוויזען קען מען איהם נישט ברענגען דערצו, אַז ער זאָל בערעכטיגען די ערלויבטע מענשליכע שחיטות.

און די פעך־הענדלער זענען דאָך אַלע גרעניץ=קינדער. די ווינדעלעך פון גראַיעווער קינדער זענען געמאַכט פון לייווענט, וואָס מען קויפט אין דעם דייטשען פּראָסטקען, און די מילך מיט די פּוטער, וואָס די קינדער אין פּראָסטקען עסען און טרינקען, איז דאָך פון די קיה פון גראַיעוואָ און פון די אַרומיגע דערפער.

ווען די פעך־הענדלער זענען געקומען אַהיים אַ פּאָר טאָג פאַר תשעה־באב און זיי האָבען דערזעהען דאָס פיעל מיליטער מיט די ביקסען און האַרמאַטען, זענען זיי דערשראָקען געוואָרען. ווען זיי וואָלטען געהאַט אַ האַרץ צו פערלאָזען זייער בני־בית אין אַזאַ צייט, וואָלטען זיי זיך זיכער באַלד אויפען אָרט אומגע=קעהרט קיין דייטשלאַנד, אַהין, וואו מען האָט טאַקי אַ סך גערעדט וועגען מל־חמה און וואו זיי האָבען טאַקי געזעהען אַ סך מיליטער, אָבער אַלע האָבען גע־בלאַנקט, אַלע זענען געגאַנגען אונטער די קלאַנגען פון אָרקעסטערס, אַזוי ווי מען געהט אין אַ יום־טוב־טאָג אָדער אין אַ געבורטס־טאָג פון אַ מיטגליד פון קעניג־ליכען הויז. קיין איין שאָס האָט מען נאָך נישט געהערט, מען האָט נאָך נישט געזעהען קיין שום פונק פייער, אָבער פון יענער זייט, פון דער דייטשער זייט, האָט מען שוין געפיהלט דעם ריח פון פּולווער און צו אָוועגד צו, אַז דער הימעל ביי דער גרעניץ האָט זיך געראָטעלט, האָט דאָס אָנגעוואָרפען אַ טויט־שרעק אויף יעדען איינעם. די פעך־הענדלער זענען געזעסען מעהר אין בית־מדרש, ווי אין דער היים: דאָרט האָבען זיי געהערט פון דער ערשטער קוועלע, פון די גבירים, וואָס האָבען געלייענט ציימונגען, די לעצטע נייעס, און עס האָבען זיך אויך געפינען בית מדרשתבחורים, וואָס האָבען פאָרגעלייענט פאַר זיי די טעלעגראַמען. ווען מען האָט פאָרגעלייענט פאַר זיי די שענע רייד פון דעם אָדער יענעם מיניסטער וועגען דער שטרעבונג צו שלום אָדער דער ליבע צו שלום, איז זיי לייכטער גע־וואָרען איפ'ן האַרצען — זיי האָבען געגלויבט, געגלויבט אין אַלץ, וואָס גרויסע פּאָליטיקער האָבען געזאָגט, און אַזוי ווי די גרויסע פּאָליטיקער האָבען אין יענע טעג גערעדט אַזעלכע שענע, ריכטיגע רייד, האָבען זיך די פעך־הענדלער געפרעגט: אויב אַזוי, וואָס זשע טויג אַט דאָס גאַנצע שפּיל מיט לעבעדיגע זעלנער?

נאָך וואָס האָט מען געבראַכט אַהער אַזוי פיעל מיליטער־לייט אין פולער בעוואָפנונג, און פאַרוואָס מושטירען זיי זיך כסדר אויף יענער זייט פון בית־הקברות? זיי האָבען אויך געהאַט צער דערפון, וואָס עס איז צעשטערט געוואָרען די קוועלע פון זייער פּרנסה אין דייטשלאַנד. זיי האָבען געהאַט אַ סך שאָדען אין דער סחורה, זיי האָבען פערקויפט פאַר גראָשענס פערד און וואָגען.

און זענען געקומען אהיים, ווי זיי וואָלטען גלאַט געקומען זעהען דאָס מושטיריען פון זעלנער. אָבער ווי זיי זענען נאָר אַרוים פון בית-מדרש און דערזעהען די קאָזאַקען און די האַרמאַטען און די פעלד-קיכען, האָבען זיי ווידעראַמאָל דער־שפירט דעם ריח פון פולווער און דאָס האַרץ איז זיי אַנטפאַלען אַזוי ווי פריהער.

און די מלחמה האָט אויסגעבראָכען. פרייטאָג האָבען זיך נאָך גראַיעווער סוחרים אומגעקעהרט פון יענער זייט גרעניץ און שבת אין דער פריה, איידער ס'איז נאָך ערקלערט געוואָרען דער קריעג, האָבען שוין אין גראַיעווא די רוסען פערברענט די באַהן-סטאַציעס — ס'איז מ ל ח מ ה. ווי נאַאיוו זענען די גרעניץ-מענשען! זיי האָבען געמיינט, אַז דאָס איז די מלחמה. זיי האָבען פערלאָזען די הייזער, איינגעפאַקט אין בעטגעוואַנד און וועש, און זיי האָבען זיך אַרומגעדרעהט אין די גאַסען און מיט שרעק געקוקט אויף די רויך־וואָלקענס, וואָס האָבען זיך געצויגען פון באַהן-גאַס. ביי יעדען דינאַמיט-אויפ־רייס האָבען זיי געמיינט, אַז ס'איז אַנ'עק פון דער וועלט... אָבער דעם ריכטיגען טעם פון מלחמה האָבען זיי אָנגעהויבען פיהלען ערשט אין עטליכע טעג אַרום, ווען מען האָט אָנגעהויבען שיסען פון אַלע זייטען און קוילען און גראַנאַטען זענען געפאַלען אויף די גאַסען און אין די הייזער.

דאַן איז גראַיעווא שוין געווען כמעט אינגאַנצען לעדיג, ס'זענען בלויז גע־בליבען די אָרימע לייט, ווייל ווער ס'האָט נאָר געהאַט עפעס געלד איז אַוועק קיין ביאַליסטאָק, אַרום און אַרום, הורך לאָמזשע. פון די פעך-הענדלערס, וואָס זענען צוריקגעקומען קיין גראַיעווא, איז קיינער אין שטעדטעל נישט געבליבען. זיי האָ־בען געבראַכט פון דייטשלאַנד אַ ביסעל מזומן געלד, זענען זיי געווען רייכער ווי די גרעסטע גבירים, וואָס האָבען געהאַנדעלט מיט טייכען אין דייטשלאַנד און מיט וועלדער אין רוסלאַנד און ביים אויסברוך פון דער מלחמה זענען זיי געבליבען אָהן אַ גראָשען.

צווישען די היימלאָזע פעך-הענדלער אין ביאַליסטאָק איז געווען ישראל משה מיט זיין פאַמיליע, זעליג אַקס מיט זיין הויזגעזינד און אויך זעלדע, אלקנה'ס ווייב. זעלדע האָט געהאַט אַ שפּאָר-ביכעל פון דער פאָסט — עטליכע הונדערט רובל — און פון דעם האָט זי קיין איין פּרוטה נישט אָנגעזעהען, נאָר אויסערדעם האָט זי געהאַט אַ „קניפּעל" מיט עטליכע הונדערט רובל מזומנים, וואָס זי האָט זיי געטראָגען אויפ'ן האַרצען שטענדיג, ווי אַ קמיע (נאָכדעם ווי אלקנה האָט זיך איבערגעבעטען מיט איהר, פלעגט ער איהר שיקען שעהן צום לעבען), און דאָס זעקעלע געלד האָט איהר געראַטעוועט. יאָ, ממש איהר געראַטעוועט, ווייל אין דער שטוב אין באָד-גאַס, וואו זי האָט געוואוינט, איז אַריינגעפאַלען אַ באָמבע און ס'איז פון דער שטוב קיין זכר נישט געבליבען. מאיר לאַה'קעלעס האָט אָנ־אימגליק געטראָפען: דאָנערשטאָג, דריי טעג איידער די מלחמה איז אויסגעבראָ־כען, איז ער געקומען פון דייטשלאַנד קיין גראַיעווא, און איידער ער האָט זיך ענטשלאָסען צו לויפען קיין ביאַליסטאָק, האָט איהם עמיצער געמסרט, אַז ער איז אַ שפּיאָן, האָט מען איהם אַרעסטירט און אין קייטען פערשיקט צוזאַמען מיט דייטשען פון אָסט-פּרייסען, און אַ לאַנגע צייט האָט מען נישט געוואוסט צי ער לעבט, צי ער איז געשטאָרבען.

דאַן האָט זיך אָנגעהויבען די ביטערע צייט — נישט פאַר די פעך-הענדלער אַליין, נאָר פאַר אַלע היימלאָזע: מענשען, וואָס זענען נעכטען געווען גבירים, זענען געוואָרען יורדים. ממש אָרימעלייט, און געדאַרפט אָנקומען צו קצבה, ווער ביודעים און ווער בלא יודעים. אַזוי איז דער גראַיעווער איד, וואָס איז געווען אַ יחסן, ווייל ער האָט געהאַט דעם „שליסעל פון גרעניץ", געוואָרען מיאוס און

פעראכטעט, ווי אָרימע מענשען. אַז מען האָט זיך אַביסעל צוגעוואוינט צום מלחמה־לעבען, זענען אַ סך געפאָהרען צוריק קיין גראיעוואַ. דאָרט האָבען זיי פערקויפט די סאָלדאַטען ברויט מיט טיי און פאַפּיראָסען, און אייניגע גראיעוואַער אידען זענען זאָגאַר רייך געוואָרען. זיי האָבען טאַקע שטענדיג געלעבט אין אימה פאַר די קאָזאַקען און סיביריאַקעס, אָבער זיי האָבען זיך ערנעהרט. בלויז פון די פעך־הענדלערס איז קיינער נישט צוריקגעקומען, ווייל זיי האָבען מורא געהאַט פאַר אַ מסירה. זיי האָבען דאָך זייער גאַנצען לעבען אָפּגעלעבט אין „פּרייסען", קען דאָך אַ ליאַדע הונד זיי אַ ביסעל טהון, אַז זיי זאָלען האָבען מאיר מאַה׳קעלעס סוף.

זיי זענען געבליבען אין ביאַליסטאָק און פון זיך דאָס לייב געגעסען. לכתחילה האָבען זיי געמיינט, אַז די מלחמה וועט דויערען בלויז עטליכע וואָכען. אויב די רוסישע אַרמעע כאַפּט אַזוינע קלעפּ, קען עס דאָך נישט מעהר אויסהאַלטען ווי אַ חודש. אָבער אַז ס׳איז אַזוי אַריבער איינס, צוויי מאָנאַטען און די מלחמה האָט זיך אַלץ מעהר צופלאַקערט, האָבען זיי מעהר נישט געגלויבט, אַז זי וועט זיך אַזוי שנעל ענדיגען. די גאַנצע וועלט איז טאַקע געגען די דייטשען, אָבער ווער קען אַזוי די פּרייסען, ווי די פּעך־הענדלער! זיי זענען עקשנים, די דייטשען, עמלקים, זיי וועלען אונטערגעהן, אָבער פריהער וועלען זיי די וועלט חרוב מאַכען.

ווייל די ביאַליסטאָקער אידען האָבען גוט געדענקט דעם פּאָגראָם, האָבען זיי געוואָלט, אַז דער דייטש זאָל זיגען. דאָ, אין ביאַליסטאָק, וואָס קיינער האָט נישט געוואוסט פון זייער מלאכה (וואָס איז געווען פערחמיאוסט) פלעגען זיך די פּעך־הענדלער אַריינמישען אין די צופלאַקערטע דיסקוסיעס אין בית־מדרש, און זיי האָבען שטענדיג געזאָגט: „אויב פּרייסען וועט חס ושלום זיגען, וועט די וועלט חרוב ווערען". אין איין שענעם זומערטאָג, באַלד אינדערפריה, האָבען זיך פּלוצ־לינג אויפ׳ן קלאָרען הימעל בעוויזען זיבען אַעראָפּלאַנען, וואָס האָבען בעשאָטען די שטאָדט מיט באָמבעס. ישראל משה איז דאַן געווען אין דער גרייסער שוהל (אין ביאַליסטאָק איז ער געגאַנגען דריי מאָל אַ טאָג דאַווענען) און ער האָט זיך בע־האַלטען מיט נאָך אידען נעבען ארון קודש. פּלוצלונג איז אַריינגעפאַלען אַ באָמבע אין איינגאַנג פון שוהל און האָט אויפגעריסען. אַז זיי האָבען זיך אַ ביסעל בערו־היגט, האָט ישראל משה געזאָגט: „אָן איך האָב שטענדיג געזאָגט, אַז איהר ווייסט נישט וואָס „יעקי" איז, ימח שמו זאָל ער ווערען! אויף ציווילע מענשען וואַרפט מען באָמבעס, זייער מפּלה זאָל עס זיין!".

אַז די בהלה איז פאַרביי און ישראל־משה איז אַרויס אויפ׳ן גאַס און גע־הערט, אַז עס זאָלען האָבען געפאַלען ביי הונדערט פערציג מענשען, און דערינטער אייך פּרויען, איז ער געוואָרען אויפגעקאָכט. ער איז געלאָפען פון איין פּעך־הענד־לער צום אַנדערען, געשאָלטען מיט טויטע קללות עמלק׳ן און יעדען דייטש, וואָס האָט איהם אַמאָל פערטשעפּעט אין לעבען. דערמאָנענדיג זייערע נעמען, פלעגט ער צוגעבען: „דער איז אויך אַ רשע מרושע... און דער איז אַ כלב מדאוריתא..." ער האָט זיך דערמאָנט אין אַלע עוולות, וואָס מען האָט איהם אַמאָל געטהון, און געבעטען אויף זייער מפּלה.

אַזוי איז געגאַנגען אַ טאָג נאָך אַ טאָג און אַ רובעל נאָך אַ רובעל איז אַרויס־געקראָכען פון טייסטער. ישראל־משה האָט געקרעכצט: „שיינע־ברייניע, אַ מת און אַ רובעל, אַז דו נעהמסט זיי אַרויס פון שטוב, קומען זיי נישט צוריק.. שיינע־ברייניע, דער טייסטער ווערט דינער, דיקער נישט"...

שיינע־ברײנע האָט געהאַלטען אין איין שפּאָרען, אָבער ישראל־משה איז אַלץ נישט געווען צופרידען. „מיר וועלען בעסער אַביסעל צוהונגערען — האָט ער געזאָגט — אַבי נישט דאַרפען אָנקומען צו מענשען“. און אַזוי ווי ער האָט אויפגעהערט טרעפען, ווען די מלחמה וועט אויפהערען, און ער האָט מורא געקריגען, אַז נאָך אַלעמען וועט ער נאָך מוזען אָנקומען צו מענשען, פלעגט ער פּשוט זויינען. זיין איינציגער פאַרגעניגען איז געווען, זיצען אין אַלטען בית־מדרש און הערען דעם בריסקער מגיד; ער האָט געהערט וועגען גבירים, וואָס זענען געוואָרען אָרימע לייט, וועגען הכנסת־אורחים, וועגען מאַמעס, וואָס האָבען פאַרלאָרען זייערע קינדער און וועגען קינדער, וואָס זענען געבוירען יתומים; דער עולם האָט געקלאָגט און ישראל־משה מיט זיי. ער האָט געוויינט ווי אַ קינד און ס׳איז איהם לייכטער געוואָרען. זיהן האָט ער טאַקע נישט געהאַט, אָבער אַ סך פון זיינע קרובים און בעקאַנטע זענען געגאַנגען אין דער מלחמה, און ווער ווייס, צי זיי לעבען נאָך. אָפט פלעגט ער זאָגען שיינע־ברײנען: „מיר האָבען אַזוי געוואָלט שטענדיג אַ זוהן און ווי גוט איז אונז איצט, וואָס מיר האָבען נאָר מיידלעך“. זעלדען, אלקנה׳ס ווייב, וואָס פלעגט זיין אַ איינגעהערקע ביי איהם, האָט ער אויך געזאָגט: „איהר דאַרפט זיך אָסור נישט ערגערען, זעלדע, וואָס איהר האָט קיין קינדער נישט — זאָלען מיר אַזוי אַלע געזונד זיין, ווי עס לוינט נישט אויפצוהאָרעווען קינדער און זיי שיקען אין פייער, אָדער מען זאָל אויף זיי סתם באָמבעס וואַרפען און אוועקהרגענען“. אין יענער צייט האָט אָפט שוין זעלדע אַליין געטראַכט אַזוי און זי איז נאָך קיינמאָל נישט געווען אַזוי רוהיג, וואָס זי האָט קיין קינדער נישט. די וואָס האָבען זיהן, און אפילו טעכטער — אַז ס׳איז דאָ טעכטער איז דאָ איידעמס — האָט זי בעטראַכט אַלס אומגליקליכע מענשען, און אַנשטאַט וואָס שטענדיג האָבען אַנדערע איהר בעדויערט, האָט זי יעצט אַנדערע בעדויערט. ווי גליקליך זי איז, וואָס זי האָט נישט זייער דאגה, די גרעסטע דאגה, וואָס עס גיבט — אוועקצוגעבען אייגענע קינדער צו דער שחיטה! זעליג אָקס, וואָס זיין יונגסטער ברודער איז ביים אויסברוך פון דער מלחמה געווען ביי די זעלנער, איז שטענדיג אַרומגעגאַנגען אַזוי ווי אָהן אַ קאָפּ און יעדען גענעראַל, יעדען אָפיציר האָט ער בעגלייט מיט קללות. ער האָט געשלאָגען אי די רוסען אי די דייטשען. ער האָט די גאַנצע וועלט געשאָלטען און אויך געגען רבונו של עולם געטענה׳ט. צי קען עס זיין, אַז מלכים האָבען הערצער, אויב זיי מאַכען מלחמות? און אויב גאָט אין הימעל איז שטענדיג גערעכט — איז דען דאָס אַ גערעכטיגקייט, וואָס אונשולדיגע מענשען לעגען זייער קאָפּ און רוסישע גענעראַלען און פּאָלקאָווניקעס און אָפיצירען מכל המינים זאָלען לעבען אַ גוטען טאָג אין ביאַליסטאָק, אין די שענקען און אין ריץ־האָטעל און אין אַלע פרעהליכע הייזלעך? נישט איינמאָל האָט ער זיך צעווערטעלט מיט ישראל־משה׳ן צוליב דעם מגיד.

— דער מגיד פאַרענטפערט דעם רבונו של עולם, אַז די וועלט איז זינדיג — פלעגט זעליג אָקס זאָגען. — דער רבונו של עולם דאַרף נישט האָבען קיין אַדוואָקאַט, און ער פרעגט מיך נישט קיין עצות, אָבער ס׳איז דאָך קלאָר ווי דער טאָג אַז אויפ׳ן שלאַכטפעלד געהען נישט די רשעים, נאָר די אונשולדיגע שאָף. וואָס האָט, למשל, אַזאַ איינגעל ווי מיין ברודער געזינדיגט? אדרבה ואדרבה, זאָל עס מיר דיין מגיד ערקלערען.

ישראל־משה פלעגט שווייגען. אפשר איז ער גערעכט — האָט ער זיך גע־

טראכט — און אפשר נישט. אז ער האט געהערט צווישן מנחה און מעריב דעם מגיד, האט ער גיוואוסט, אז זעליג אקס איז נישט גערעכט. כאטש ער האט נישט אלץ פערשטאנען, וואס דער מגיד האט גיזאגט.

די נאכט, וואס די דייטשען האבען איינגענומען ביאליסטאק, ווען אלע עקען שטאדט האבען געברענט און די הארמאטען האבען געקלאפט, אז די האר האבען זיך געשטעלט קאפויער, איז ישראל־משה געשטאנען אין א ווינקעלע פון א קע־לער, וואו אלע איינוואוינער פון הויז האבען זיך פערזאמעלט, און האט געטראכט מיט קנאה וועגען די פעך־הענדלער, וואס זענען געבליבען אין דייטשלאנד. זיי האבען שוין געווים פערנומען אלע „מדינות", זיי זענען מסתמא פאדראטשיקעס ביי דער רעגירונג און לעבען זיך אין א מדינה, וואס דער שונא האט קיין איין אייל פון איהר נישט פערנומען. יעדען שטארקען באמבע־אויפרייס האט ישראל־משה בעגלייט מיט קללות: „דאס איז א פרייסישער, ימח שמו... דאס איז עמלק, אין דר'ערד אריין..."

אין דערפריה, אז די דייטשען זענען אריין אין שטאדט, זענען די פעך־הענדלער געווען מלא שמחה. די פרייסען, די בעל־גאוה'ס, האבען זיי פיינד גע־האט ווי פריהער, אבער אז א מענש האט קיין ברויט נישט, האט ער נאר איין פערלאנג: ברויט. איצט האבען זיי געהאפט, אז זיי וועלען קענען באלד פאהרען צוריק קיין גראיעוואָ און פון דאָרט וועלען זיי זיך אריינקריגען קיין „פרייסען", יעדער צו זיין „מדינה", צו זיינע פויערן, און זיי וועלען ווידער וויסען דעם טעם פון צו פערדינען א גראשען. זיי האבען געזעהן א אצבע אלהים, גאט'ס האנד, אין דעם, וואס די דייטשען זענען אריין אין ביאליסטאק; ווען עס וואלט געהן חס ושלום אזוי א יאהר, וואלטען זיי אלע געדארפט אנקומען צו קצבה.

לכתחילה האט אלץ געקלאפט. מען האט זיי טאקע באלד נישט געלאזען פאהרען צוריק קיין גראיעוואָ, נאר אין א חודש ארום האט מען געגעבען די ערש־טע ערלויבנישען, און ישראל־משה איז געווען צווישען די ערשטע. זעליג אקס האט דוקא געוואלט פאהרען דירעקט פון ביאליסטאק קיין מאגדענבורג. דעם אפי־ציר אין דער קאמענדאנטור האט ער געוויזען א רעכנונג פון אנ'אייל־פאבריק אין מאגדענבורג, און אז יענער האט זיך נישט צופרידענגעשטעלט מיט דעם, האט ער איהם אויסגערעכענט א רייהע נעמען פון גאסען אין מאגדענבורג און פון דערפער אין דער אומגעגענד, אבער דאס אלץ האט גארנישט געהאלפען. און אז ער איז געגאנגען יעדען טאג און האט גארנישט געמאכט, האט ער געוואלט זעהען דוקא דעם קאמענדאנט אליין. דער סוף איז געווען, אז מען האט איהם אנגענומען פאר'ן קאלנער און אראבגעווארפען פון אלע טרעפ. האט ער געזעהן, אז ס'איז גארנישט צו מאכען, איז ער געפאהרען, ווי אלע, צוריק קיין גראיעוואָ.

די פעך־הענדלער האבען געמיינט, אז קומענדיג צוריק קיין גראיעוואָ, הערט אויף די מלחמה. אפילו די שווארץ־זעהערס האבען אזוי געמיינט. אין דער אמת'ן אבער האבען זיך ערשט איצט אנגעהויבען די ביטערע צייטען, וואס די ביאליסטאקער צייט איז געווען גאלד אנטקעגען זיי... דער לעצטער גראשען איז אויסגעגאנגען, דער טייסטער איז געווען ליידיג, אזוי ווי א לעכערדיגער זאק. דער דייטש האט די לעבענסמיטלען צוגענומען, און וואס נישט? אפילו די קליאמ־קעס פון די טירען. דאס גאנצע שטעדטעל האט געהונגערט, א האלב שטעדטעל איז אנגעקומען צו מענשען אין ס'איז נישט געווען ווער ס'זאל געבען. מען איז גע־

שטאַנען אין דער רייה צו קריגען אַ לעבעל גראָבע ברויט אָדער אַ פונט צוקער, און ווען מען ס'איז אויסגעגאַנגען דאָס לעבען, האָט טאַקע צוגעהונגערט. צווישען די הונגעריגע זענען געווען די פּעך־העגדלערס אַלע. זיי האָבען פערקויפט וואָס זיי האָבען געהאַט אין שטוב, כלים און בגדים, די ווייבער האָבען פערקויפט די גאָלדענע קייטען און די בייטשען פערל, און דער דייטש האָט זיך גאַרנישט גע־קימערט וואָס דאָס זענען מענשען, וואָס האָבען זייער גאַנצען לעבען פערבראַכט אין דייטשלאַנד. ער האָט זיי בשום אופן נישט געוואָלט געבען קיין ערלויבניש צו פאָהרען צוריק קיין דייטשלאַנד. „איהר דאַרפט געהן: אין לוזיע־באַד און נישט קיין דייטשלאַנד" — האָט זיי דער קאָמענדאַנט אויסגעלאַכט. „מיר קענען יעק'ען גאַנץ גוט" — האָבען זיי זיך געזאָגט און געשאָלטען אויף וואָס די וועלט שטעהט.

ישראל־משה און זעליג אקס האָבען געקריגען קצבה און פּאָר גרוים חרפּה און וועהטאָג זענען זיי פון טאָג צו טאָג עלטער געוואָרען, עלטער און שוואַכער. „מילא — האָבען זיי געטענה'ט — די אַנדערע דאַרפען ליידען. אָבער פאַרוואָס קומט עס אונז? מיר זענען געזעסען אין אַ גאָלדענעם לאַנד, און אין איין שענעם פריהמאָרגען זענען מיר משוגע געוואָרען און זיך אומגליקליך געמאַכט אויפ'ן גאַנצען לעבען". און נאָכמעהר איז געווען גרויס דער וועהטאָג, ווען מען האָט פון צייט צו צייט געקריגען בריעף פון דייטשלאַנד און די דאָרטיגע פּעך־הענד־לערס, כמעט אַלע געוועזענע יונגען, האָבען אָנגעהויבען שיקען אַהיים עפּעס געלד... ישראל־משה איז כמעט פון זינען אַראָב. חאַצקעל שיקט געלד אַהיים, און ער, זיין בעל־בית, איז געשוואָלען פאַר הונגער, ווערט אויסגעריסען פּאָר קעלט און געהט אַרום אָבגעריסען און אָבגעשליסען!

און אַזוי איז אַריבער אַ חודש, צוויי, דריי, אַ גאַנץ יאָהר — קען עס טאַ־קע אַזוי אָנהאַלטען נאָך חדשים? — אָבער ס'האָט אָנגעהאַלטען, די מלחמה האָט זיך ווייטער געצויגען.

שיינע־בריינע איז פאַר הונגער קראַנק געוואָרען, ממש פאַר הונגער. ישראל־משה, וואָס איז געווען אין דער יוגענד אַ גבור, האָט זיך נאָך געהאַלטען, נאָר דאָס פּנים איז איהם איינגעפאַלען, און דער בויך, איי דער בויך! פון איהם איז קיין זכר נישט געבליבען. בלויז דער אָבגעבליאַקעוועטער בגד, וואָס איז אויף איהם געהאַנגען ווי אַ זאַק, האָט עדות געזאָגט, אַז אַמאָל איז געווען אַ בויך...

זעליג אקס איז געגאַנגען האַקען האָלץ, ממש ווי אַ גוי, און זיין שותף איז געווען ר' אַנשעל'ס — דעם גראַיעווער גביר'ס — אַנ'אייניקעל, וואָס איז געוואָרען אָרעם ווי די נאַכט. אַנדערע פּעך־הענדלער'ס האָבען געטראָגען וואַסער און עטליכע זענען פּשוט געגאַנגען נאָך נדבות. אָבער ישראל־משה האָט נישט געקענט מאַכען קיינע פון די מלאכות — איז דען אַ וואונדער, וואָס ער האָט געהונגערט און געליטען מעהר ווי אַלע? עס איז אַזוי ווייט געקומען, אַז ער האָט אָנגעקגעשריבען חאַצקלען און איהם געבעטען רחמים, ער זאָל איהם שיקען צעהן מאַרק. חאַצקעל האָט זיך באַלד אָבגערופען און געשיקט צוואַנציג. אַז ישראל־משה האָט געקריגען דאָס געלד, האָט ער געוויינט, אי ער אי שיינע־בריינע! זי פאַר שמחה, ווייל זי האָט שוין לאַנג אַ ריכטיגע מטבע נישט אָנגעזעהן, און ער פאַר וועהטאָג, וואָס ער דאַרף אָנקומען צו דעם, וואָס האָט נעבאַרפט שטענדיג אָנקומען צו איהם — אַזוי ווייט איז ער דערגאַנגען! „איך זאָל אַזוי לעבען, שיינע־בריינע, אַז מען זאָל מיין לייב שניידען וועט קיין בלוט נישט געהן!" — האָט ער גע־

זאָגט און געוויינט. ווען נישט זעלדע, וואָס פלעגט אריינטראָגן אין שטוב א לעבעל ב־רויט און אביסעל קאַשע, וואָלטען די אַלטע אויסגעגאַנגען. זי האָט אויך דורכ־געמאַכט א שלעכטע צייט, נאָר גאַנץ קורץ, ווייל אלקנה האָט איהר אָנגעהויבען שי־קען געלד, ווען ער האָט זיך נאָר דערוואוסט, אַז זי איז צוריקגעקומען קיין גראַ־יעווא. זי האָט געדענקט ישראל־משה'ן צום גוטען, ווייל ער האָט איהר געט־רייסט אין ביאַליסטאָק וואָס זי האָט קיין קינדער נישט. און זי איז בכלל געווען א גו־טע אידענע.

און די מלחמה האָט זיך ווייטער געצויגען, און אויסגעזעהן האָט עס, אַז זי וועט זיך שוין ציהען אייביג, וועניגסטענס נאָך צעהן, צוואַנציג יאָהר, און פאַרוואָס נישט?

דער העברעאישער לעהרער האָט דערצעהלט אין בית־מדרש וועגען א מלחמה, וואָס האָט אָנגעהאַלטען דרייסיג יאָהר, און אויך דאַן איז „יעקע" געווען אינמיטען. און וויער האָט זיך גערעכט, אַז די יעצטיגע מלחמה זאָל אָנהאַלטען אפילו א יאָהר? און דאָך — טאָג־טעגליך ווערען מענשען גע'הרג'עט אויף די שלאַכט־פעלדער, געהן אוים אין די שטיבער, אַזוי ווי קיינמאָל גאָרנישט, און די מלחמה געהט זיך ווייטער...

דער בית־עלמין איז גרעסער געוואָרען: אַלטע לייט זענען געשטאָרבען און קיינער האָט זיך נישט געקימערט. קינדער זענען אויסגעגאַנגען, אַזויווי אויף דער וועלט נישט געווען. דאַן איז געקומען די הישפאַנקע און האָט אויך יונגע לעבענס אוועקגענומען. זעליג אָקס איז אויך געשטאָרבען. האקענדיג האָלץ האָט ער זיך פערקיהלט, איז אונטערגעלעגען און אָבגעשטאָרבען. זיין טויט האָט אויף ישראל־משה'ן זעהר שטאַרק געווירקט. „איצט איז געקומען מיין רייה" — האָט ער גע־זאָגט, קומענדיג צוריק פון דער לויה. „טפש איינער! דו וועסט נאָך לעבען און קומען צריק אין דיין „מדינה" און פיהרען ראַליע ווי אַמאָל" האָט אויף איהם אָנגעשריען שיינע־ברוינע, ליגענדיג אין בעט, פון וועלכען זי איז שוין נישט אויפגעשטאַנען. ישראל־משה האָט גאָרנישט געענטפערט. „אפשר" האָט ער א טראַכט געטהון, און ער האָט זיך אליין געזעהן, ווי ער זיצט ווידער אויפ'ן וואָגען, אונטער'ן בויד, און האַצקעל מיט זלמנ'ען טרייבען אָן די פערדלעך... „אפשר"— ער האָט נישט געוואָגט אַרויסצורעדען דאָס וואָרט ,אָבער דורך זיין האַרץ איז אַדורך א וואַרימער שטראַהל. „א פרוי איז אַמאָל אַנביא" — האָט ער געטראַכט און א שמייכעל האָט זיך בעוויזען אויף זיין פאַרמעט־געזיכט.

און די מלחמה האָט זיך ווייטער געצויגען, אָהן אַנ'עק, אָהן א ברעג, און במעט אַלע האָבען שוין פערגעסען דעם טעם פון שלום־צייט.

די לעצטע נסיעה

„דער האָט געזיגט אָדער יענער האָט געזיגט, מיר זענען די בעזיגטע", — האָט דער אַלטער ישראל משה געזיפצט, ווען ס'איז אָנגעקומען די ידיעה, אַז ס'איז געוואָרען שלום. „מ י ר" — דאָס מיינט מען די פעך־הענדלער. אין די לעצטע חדשים פון דער מלחמה האָט מען אָנגעהויבען קריגען ריכטיגע ידיעות פון יענער זייט גרעניץ און ווי ס'האָט זיך אַרויסגעוויזען, איז דאָס פעך־ און אייל־געשעפט, וואָס האָט אויסגעהאַלטען איבער הונדערט יאָהר, אינגאַנצען צו גרונד געגאַנגען. פון די, וואָס זענען געקומען קיין גראיעוואָ ביים אויסברוך פון דער מלחמה, איז ישראל משה געבליבען דער בן־יחיד. מאיר לאה'קעלע איז פערשיקט געוואָרען אין טיף רוסלאַנד און מען האָט זיך נאָכהער דערוואוסט, אַז ער איז געשטאָרבען אין אַרכאַנגעלסק אין טורמע. קיינער האָט נישט געוואוסט, וואו זיין קבר איז. די אַנדערע זענען אויסגעשטאָרבען אָדער אַנטלאָפען קיין רוסלאַנד און מען האָט פון זיי גאָרנישט געהערט. פון די, וואָס זענען ווידער אין דייטשלאַנד געבליבען, איז איינער געשטאָרבען אין געפאַנגענלאַגער, דער צווייטער איז גלאַט אַזוי קראַנק געוואָרען און געשטאָרבען. אַנדערע ווידער האָבען זיך גענומען צו אַן'אַנדער מלאכה, אָדער זיך געגרייט צו פאָהרען קיין אַמעריקא צו זייערע קינדער. הקיצור, פון די „בעלי־בתים" איז כמעט קיין איינער נישט געבליבען און די משרתים, די יונגען, זענען געוואָרען די אדונים און פשוט רייך געוואָרען. זיי פאָהרען נישט אַרום, ווי זייערע פריהערדיגע בעלי־בתים, מיט'ן וועגעל, נאָר זיי האָבען אַ מין טאַש מיט כל המינים פּראָבקעס, מאַכען בעשטעלונגען און גיבען עס איבער די פאַבריקען.

„אַזעלכע טפשים! — האָט ישראל משה אָפט געזאָגט זיין ווייב — זיי זאָגען אויס די פאַבריקאַנטען די נעמען פון זייערע קונדען און אין איין שענעם טאָג וועט מען זיי אַרויסטרייבען ווי די הינד". ער האָט אויך נישט געקענט פערשטעהן, ווי אַזוי די פויערען גלויבען, אַז זיי וועלען קריגען דעם ריכטיגען אייל, אויב מען ווייזט זיי בלויז גלעזלעך מיט אַ לעק פון יעדען מין. „יעקע טפש", פלעגט ער זיך אַליין זאָגען. נאָך מעהר האָט ער זיך געוואונדערט, וואָס אלקנה האַלט זיך נאָך אויף די פיס. „ער איז שטענדיג געווען אַ גוי" פלעגט ער זאָגען שיינע ברייגען. „מיר" זענען די בעזיגטע, מיר ליגען אין דער אדמה", האָט ער געזיפצט. ער האָט זיך אָבער נישט אונטערגעגעבען. ער האָט געשיקט אַ בריף האַצקלען און יענער האָט איהם געענטפערט: „עס זענען איצט אַנדערע צייטען, דאָ איז פאַר אַזוינע אַלטע מעהר קיין פלאַץ נישטאָ". האָט ער זיך געוואָרפען און געשאָלטען:

„דער זשוליק, וואָס קען נישט אונטערשיידען פּעך פון טראָן, וואָס קען זיך נישט
אפילו אויף ריכטיג צונויפרעדען מיט א גוי, אַט דער פּאַסקודניאַק וויל מיך אָבּפּטר'ן
מיט א פּאָר ווערטער!" האָט ער געשריבען זלמנ'ען, זיין צווייטען יונג„ און יענער
ווידער האָט איהם נישט געענטפערט, נאָר געשריבען זיין ווייב, וועלכע איז געווען
אין גראַיעווא, זי זאָל איהם געבען פינף מאַרק. ישראל משה האָט איהר אין די
אויגען צוריסען דעם באַנקנאָט און איהר געהייסען צו וויסען געבען איהר מאַן, אַז
ישראל משה לעבט נאָך און ער וועט נאָך זוכה זיין זיינע אמאָליגע יונגען נחבות
צו געבען. דאן האָט ער געבעטען מעלדען, אַז זי זאָל שרייבען איהר מאַן אלקנה,
ער זאָל איהם שיקען „פּאַפּירען". און יענער האָט זיך איבערהויפּט גאַרנישט ווי=
פענדיג געמאַכט.

דערוויל זענען א סך פון דער יוגענד אוועק פון גראַיעווא קיין דייטשלאַנד;
וויל זיי זענען געווען יאָהרענלאַנג איינגעשפּאַרט אין שטעדטעל, האָט זיך אין
זיי ענטוויקעלט א שטאַרקע ליידענשאַפט אַרויסצולאָזען זיך אין דער וועלט
און זיי זענען זיך צופאָהרען ווער קיין דייטשלאַנד, ווער קיין פראַנקרייך און ווער
גאַר קיין אַמעריקאַ. פיעל פון די, וואָס זענען געקומען קיין דייטשלאַנד, האָבען
זיך גענומען צום פּעך-געשעפט, אַלס אַגענטען אָדער אויף דער אייגענער רעכענונג,
און דאָס זענען געווען אַלץ בעלי-בתי'שע קינדער. די אויבערשטע פון שטייסעל.
דער גאַנצער עסק האָט געקריגען אַנ'אַנדער פּנים, און ישראל משה האָט זיך גע-
ערגערט: איצט גראָד, ווען דער פּעך-הענדלער הייסט נישט מעהר „דזשענטשאַר"
נאָר „אויל=קויפמאַן". האָט זיך פאַר איהם די וועלט צוגעשלאָסען.

אָבער קיין זאַך קאָן דעם פּעך=הענדלער נישט אָבהאַלטען, אַז ער זאָל זיך נישט
אומקעהרען אין זיין „מדינה". סוף סוף, נאָך א סך צרות, איז איהם געלונגען
איבערצוגעהן די פּויליש-פּרייסישע גרעניץ און אוועק קיין דעסוי.

די קראַנקע שיינע ברײנע האָט ער איבערגעלאָזט ביי א טאָכטער און אַליין
איז ער אוועק. די טעכטער האָבען איהם געבעטען רחמים: „טאַטע, דו ביזט אַליין
און דו האָסט אין דיין לעבען גענוג דורכגעמאַכט, זייַ אין שטוב; האָסט טעכטער
אין אַמעריקאַ און זיי האָבען אָנגעהויבען צו שיקען א ביסעל געלד, וואָס קלעקט
פאַר אונז אַלע, טאָ צו וואָס זאָלסטו זיך אַרומשלעפּען איבער דער וועלט?" אָבער
ער האָט זיך געהאַלטען ביי זיינס: „מיר קענען נאָר לעבען פון אונזער אייגענער
פּראַצע". ער האָט אויסגעגעבען א היבש ביסעל געלד צו קריגען די רייזע-ערלויב-
ניש, דאָס איבעריגע געלד האָט ער מיטגענומען מיט זיך און איז אוועק.

אַז ער איז אַרויס פון דער באַהן-סטאַציע אין דעסוי און געזעהן ליגען דעם
דענקמאָל פון מענדעלסאָהנען, איז איהם דאָס האַרץ פערלאָפען און ער האָט זיך
שיער נישט צוויינט. געוואוסט האָט ער, אַז מענדעלסאָן איז געווען א „פילאָ-
זאָפישער קאָפּ" און ער האָט אין גראַיעווא מיט איהם זעהר שטאָלצירט; איצט,
אַז ער איז געקומען און געזעהן, אַז ער איז גאַנץ געווי ווי געווען, האָט זיך איהם
אויסגעדוכט, אַז ער אַליין האָט זיך אויך גאַרנישט געענדערט און איז ווי געווען.
ער האָט זיך פאַר שמחה צעוויינט, און דאָך איז איהם געווען ביטער, זעהר ביטער:
אַז די מלחמה איז אויסגעבראָכען און ער האָט פערלאָזען דעסוי, איז ער געווען
גרויס און געזונד ווי א מויער, כאָטש ער איז שוין דאַן אַלט געווען, און איצט
איז ער צוריקגעקומען שוואַך און צובראָכען, ווען ער וואָלט זיך נישט געשעמט

און נישט מורא געהאט — פריהערדיגע יאָהרען האָט ער קיינמאָל נישט מורא געהאט — וואָלט ער זיך אָנגעשפּאַרט ביים צוים פון דענקמאָל און זיך אליין צעוויינט...

ער איז געקומען אין זיין קרעטשמע „צום ווייסען בער". אויפ'ן ערשטען קוק האָט איהם דער קרעטשמער נישט דערקענט, און אז ער האָט איהם דערקענט, האָט ער זיך מיט איהם זעהר דערפרעהט און איהם באַלד דערצעהלט, אז צוויי זיהן זיינע זענען געפאַלען „פאַר'ן פאַטערלאַנד" און איינער איז פערוואונדעט געוואָרען און מען האָט איהם אָראָבגענומען א פוס. אז ער האָט געענדיגט זיינס, האָט ער זיך מיט ישראל משה'ן מעהר גאַרנישט געקימערט. פון קרעטשמער האָט ישראל-משה זיך דערוואוסט וואו חאַצקעל וואוינט. און ער האָט זיך געלאָזען געהן צו איהם. ער האָט אפילו גוט געדענקט, וואָס חאַצקעל האָט איהם געשריבען, און האָט אונטערוועגס געצווייפעלט, צי ער זאָל גאָר אַריינגעהן צו איהם. אָבער צום סוף האָט ער זיך ענטשלאָסען אויף יאָ; יענער איז יונג און די גאַנצע „מדינה" ליגט דאָך איצט אין זיין האַנד, און ער, ישראל משה, איז אַלט, א צובראָכענער שאַרבען — קען ער זיך נעהמען שפּילען א ברוגז? און אפשר האָט חאַצקלען זיין טפשות געבראַכט, אזוינס איהם צו שרייבען...

אז חאַצקעל'ס ווייב האָט געזעהן אַן'אַלטען אידען זיך אַרויפגראַבלענדיג אויף די טרעפּ, האָט זי זיך דערמאָהנט אָן די אָרימע לייט אין גראַיעוואָ און זי איז אפילו געוועזען צופרידען פון דעם. זי האָט איהם שיער נעזאָגט ביים טהיר, אז זי וועט איהם געבען אין קאָרידאָר אַ טעלער עסען, נאָר ווי ער האָט א זאָג געטהון „גוטען טאָג" און א שמייכעל געטהון, האָט זי איהם גלייך דערקענט און זי האָט זיך פערשעמט, וואָס זי האָט איהם געהאַלטען פאַר אַן'אָרימאַן. ער האָט געזעהן, ווי זי איז ערשטוינט געוואָרען, האָט ער באַלד א זאָג געטהון: „וואָס האָסטו זיך אזוי דערשראָקען? איך וועל אייך חלילה צו לאַסט נישט פאַלען". זי האָט זיך פערענטפערט און איהם אַריינגענומען אין שטוב. דערווייל האָט זי געשיקט א יונגעל רופען איהר מאַן. אז ישראל משה האָט געזעהן דעם שענעם טיש מיט'ן טישטוך, וואָס אזוינס האָט מען אין גראַיעוואָ נישט געזעהן אפילו ביי אַנשלען דעם גביר אין די גוטע יאָהרען, האָט ער ביטער צו זיך אליין גע-שמייכעלט: איז דאָס אַלץ חאַצקעל'ס? געלד מאַכט אפילו א יונג פאַר א פּריץ... נישט פערגעענדיג, האָט ער אליין געעפענט די טהיר פון שלאָפצימער און האָט זיך דערשראָקען, זעהענדיג ביידע צוגעטשעפּעטע בעטען און די שאַפע מיט'ן געשלי-פענעם שפּיגעל אין טהיר. „אייגענטליך איז דאָס אַלץ פאַר מיין געלד — מיינע קונדען און מיין געשעפט האָבען איהם רייך געמאַכט", האָט ער געקריצט מיט די ציינער.

אז חאַצקעל איז געקומען, האָט ישראל משה געוואָלט איהם אַרומנעהמען און זיך קושען מיט איהם, אָבער חאַצקעל האָט זיך אויסגעדרעהט, דאָס האָט ישראל-משה'ן זעהר בעליידיגט, אָבער ער האָט א וואָרט נישט גערעדט. „עס קומט א צייט, וואָס דער לעבעדיגער מענש דאַרף צובינדען די באָרד צו די וואָנסעס, כדי ער זאָל דאָס מויל נישט קענען עפענען", האָט ער געזאָגט צו זיך אליין, און האָט תוך כדי דבור געהאַפּט אויף גאַנץ אַנדערע צייטען...

צוויי שעה זענען זיי געזעסען ביים טיש. ישראל משה האָט א ביסעל גערעדט

וועגן די נסים פון דער מלחמה. דאן האט ער צוזאמען מיט חאצקלען געגעסן און נאכהער געגאנגען צום „ווייסען בער", חאצקעל פאראויס און ישראל משה נאך איהם. אין אווענד האט חאצקעל איהם געזאגט: „אין שטוב האב איך קיין פלאץ נישט, ר' ישראל משה, איהר וועט שלאפען דא". דא האט זיך ישראל משה נישט געקאנט מעהר איינהאלטען און געזאגט: „אין דריי צימערען ווי פעלדער איז נישטא קיין בראך פלאץ פאר נאך א מענשען?" חאצקעל לאכט און ענטפערט: „די צייטען זענען אנדערע; מיין ווייב ווייגט, אז איהר פעהלט נאך א צימער, און זי איז טאקע גערעכט, נאר מען קריגט קיין דירות נישט". ישראל משה האט געשטאמעלט און האט צו זיך אליין געזאגט: „ווען דערציילט ער אזעלכע באבע מעשיות? איך קען דאך נאך זיין ווייב, ווען זי איז געווען א דינסט ביי איהרען א קרוב און זי איז ארומגעגאנגען א אבגעריסענע"... דער קרעטשמער איז נישט געווען שטארק בעגייסטערט פון דעם גאסט, וואס האט אויסגעזעהן צו זיין נישט בעזונדערס רייך, און ער וואלט איהם נישט געגעבען קיין נאכטלעגער, ווען ער זאל נישט וועלען צופרידענשטעלען חאצקלען, וואס האט ביי איהם אין קרעטשמע אלע געשעפטען אבגעשלאסען.

אויף צומארגנס איז ישראל משה אויפגעשטאנען און גלייך אוועק צו חאצקלען. זיצענדיג אין צימער, האט ער געהערט, ווי מאן און ווייב רעדען עפעס שטיל אין קארידאר. „דאס איז געווים אויף מיין חשבון", האט ער געטראכט און טרעהרען האבען זיך איהם געשטעלט אין די אויגען. פיעל מיאוסע געדאנקען האט ער דאן געטראכט, אפילו אז ער וועט זיך אראבווארפען פון דאך... חאצקעלס ווייב האט זיך נישט בעוויזען די גאנצע צייט, וואס ער איז געווען אין שטוב, און אז ער האט זיך אויפגעשטעלט אוועקצוגעהן מיט חאצקלען, האט ער געעפענט די טהיר פון קיך און א געשריי געטהון: „אויף ווידערזעהן!" עס האט זיך איהם אויסגערוכט, אז זי ענטפערט איהם נישט, און ווען ער איז אראב פון די טרעפ האט ער געזאגט צו חאצקלען: „עס לוינט נישט, אז איך זאל דיר שטערען אין דערהיים" און חאצקעל האט געשוויגען. האט ישראל משה זיך אנגערופען: „די שבעת ימי המשתה זענען שוין פארביי — וואס וועט איצט זיין?" חאצקעל איז געגאנגען נעבען איהם מיט אנ'אראבגעלאזענעם קאפ און נישט געענטפערט. אין א ווייל ארום האט ישראל משה געעפענט דאס מויל און זיך צוהיצט: „עס זענען נאך נישט אויסגעשטארבען אלע ישראל משה'ס קונדען... עס זענען נאך נישט פערברענט געווארען אלע פויערען, וואס ווילען נעהמען שמיער דוקא פון פעסעל און דוקא עכט־רוסישען... איך שלאג דיר פאר, אז מיר זאלען ביידע ווערען דותפים און מיר וועלען בערייזען די מדינה". חאצקעל האט זיך איינגעהאלטען נישט צו לאכען און געזאגט: „איך האב גענוג ארבייט, ר' ישראל משה, איך וועל אייך בארגען פופציג מארק און זאל אייך גאט העלפען".

ישראל־משה'ן האט דאס הארץ געקלאפט ווי מיט האמערס. זאל ער זיך אויפרעגען? זאל ער איהם דאנקען? „אייב דו האלטסט די מדינה אין האנד, טא צו וואס טויג מיר דיין געלד?" — האט ער געפרעגט מיט א ציטערדיגע שטימע. חאצקעל האט גאנץ רוהיג געענטפערט: „עס איז נישט אמאליגע צייטען, אין אנהאלט ארבייטען צעהן מענשען און אלע האבען פרנסה". איז ישראל משה ארוים פון די כלים און אויסגעשריגען: „איך האב געלעגט דעם פונדאמענט און איצט בין איך דער פינפטער ראד פון וואגען" און איז אנטלאפען.

ישראל משה איז אוועק קיין צערכסט. דארט ווידער האט געהערשט איבער דער מדינה זיין אמאליגער משרת זלמן. זלמן האט נאך זיין ווייב פון גראיעווא נישט איבערגעבראכט און האט געוואוינט אין צוויי צימערן נעבען קרעטשמע — נעבען דער קרעטשמע, וואס ישראל משה האט איהר „רייך געמאכט", ווי ער זאגט. ישראל משה איז אריין אין קרעטשמע און האט דעם קרעטשמער נישט געפונען מעהר — סיי ער און זיין ווייב זענען שוין געשטארבען און די קינדער וואוינען אין דעסוי. „זיי זענען אויך געשטארבען", האט ישראל משה אבגעזיפצט און גע־פיהלט, ווי ער וואלט זיך דערנעהנטערט נאך א טריט צום קבר. זלמן'ען האט ער נישט געפונען, האט ער זיך ארומגעדרעהט איבער די גאסען ביז פארנאכט. זיינע אלע בעקאנטע זענען געשטארבען, אדער זיי האבען איהם צוגענומען אזוי קאלט ווי געשטארבען, און ער האט זיך געפיהלט פרעמד, זעהר פרעמד אין דעם ארט, וואו ער האט זיינע בעסטע יאהרען פערברואכט... אז ער האט דערזעהן זלמן'ען פון ווייטען, איז ער צו איהם צוגעלאפען ווי צו א אייגען קינד. ער האט זיך דערמאהנט אין דער בעגעגעניש מיט חאצקלען און האט גארנישט געפרובט איהם פאלען אויפ'ן האלז. ער האט נאר געדריקט זיין האנד מיט גרויס ליבע. „דארט וואו א אשה איז דא, איז דער מלאך המות דא", האט ער א זאג געטהון, און האט אנגעהויבען אויפ'ן מיטען גאס, ווי אמאליגע יאהרען, אויפ'ן קול שילטען חאצקלען מיט זיין ווייב. זלמן האט איהם בערוהיגט און געזאגט: „אין שטוב וועלען מיר וועגען דעם רעדען, ר' ישראל משה". — אז ישראל משה איז אריין אין שטוב און געזעהן דאס שענע מעבעל, איז ער געווארען ערשטוינט. „אהן עין הרע", האט ער געמורמעלט כסדר, אבער דאס הארץ האט איהם געריסען ווי מיט צוואנגען. זלמן האט איהם אויסגעזעהן צו זיין בעסער ווי חאצקעל, בפרט אז ער איז געווען זיין יונג נאך אלס קינד, און אהן שהיות איז ער צו צום ענין „הער זיך איין זלמן! איך וויל מיין ברויט פערדינען, איך וויל ארבייטען מיט דיר".

פלוצלונג האט א קלונג געטהון דער טעלעפאן. פון זלמנ'ס תשובות האט ישראל משה פערשטאנען, אז דא האנדעלט זיך פון א גרויסער בעשטעלונג שלייפאייל, און אז זלמן האט אויפגעהערט רעדען אין טעלעפאן, האט ער איהם געפרעגט: „און וויפיל קענסטו ביי אזא פדיון כאפען?" זלמן האט איהם געענט־פערט, אז די רווחים זענען קליינע, ווייל די קאנקורענץ איז גרויס, איבערהויפט פון די יונגע יונגלעך, וואס זענען געקומען פון גראיעווא און קענען די „שווארצע פינטעלעך". האט ישראל משה געהאט אין וואס זיך אנצוכאפען און האט געזאגט: „דער אלטער גאט איז נאך נישט געשטארבען! דער פשוטער וואגען האט אנגעשטאפט די בויך־גארטלען מיט טא'ערס". זלמן האט איהם ערקלערט, אז די צייטען זענען גאנץ אנדערע. אז דער טעלעפאן איז דער איצטיגער וואגען. צום סוף האט זלמן געזאגט, אז ווען ער זאל קריגען עפעס א געבילדעטען שותף, וואס זאל איהם נישט אבנארען, וואלט קיינער נישט געקענט מיט איהם קאנקורירען. ישראל משה האט צושפרייט די פיס, געצויגען די בארד און געענטפערט: „ערשטענס זענען די צייטען נישט אנדערש געווארען, נאר איהר מאכט זיי אנדערש; און צוויי־טענס, אויב דו דארפסט נאך א שותף, מיינסטו חלילה, אז איך וועל דיך בעטרי־גען?" שמייכעלט זלמן און זאגט גאנץ פשוט: „קענט איהר שרייבען? אז מיר זענען ביידע קראנק אויף דער מלאכה, און איהר נאך מעהר ווי איך, ווייל איהר

קענט דאָך אפילו אין טעלעפאָן נישט רעדען, טאָ צו וואָס טויג אַזאַ שותפות פון צוויי שלים־מזל'ס?" ער האָט זיך געשטעלט מיט'ן אַלטען אין איין שורה צוליב מיטלייד, און טאַקע דערפאַר האָט ער גלייך געזאָגט: „אויב איהר ווילט, קענט איהר בלייבען מיט מיר; איהר וועט זוכען פויערען, איהר וועט אויפמאָהנען די חובות אין צערבסט גופא, איך וועל שוין געפינען אַרבייט פאַר אייך, און איהר וועט קריגען ביי מיר צעהן מאַרק אַ וואָך, פערציג מאַרק אַ חודש! טאָ צו וואָס זאָלט איהר זיך אַרומשלעפּען איבער די דערפער?"

ישראל משה האָט שיער געוויינט פאַר שמחה. — ביינאַכט ליגענדיג אין אויבער־שטיבעל פון קרעטשמע, האָט ער נישט געקענט שלאָפען. די גאַנצע וועלט איז אַ רעדעל, וואָס דרעהט זיך! ריכטיג געזאָגט, איז ער איצט אַ משרת ביי זיין אייגענעם משרת, אַ יונג ביי זיין יונג — פּאַסט עס פאַר איהם? און וואָס וועט מען זאָגען אין גראַיעוואַ, אַז מען וועט זיך דערפון דערוויסען? אויף צומאָרגענס גאַנץ פריה, ווען זלמן איז נאָך געשלאָפען, האָט איהם ישראל משה אויפגעוועקט. ער האָט געשטאַמעלט און געשטאַמעלט און צום סוף אַרויסגערעדט, וואָס איהם קוועטשט. „דו זאָלסט קיינעם נישט זאָגען, אַז דו צאָהלסט מיר שכירות — האָט ער געזאָגט — דו זאָג, אַז איך אַרבייט ביי דיר אויף פּראָצענטער". „אַרבייט איז קיין שאַנדע", האָט זלמן בעמערקט. „פונדעסטוועגען — — — האָט זיך דער אַלטער געבעטען ווי אַ קינד. „גוט, גוט", האָט זלמן געענטפערט און דער אַלטער האָט זיך בערוהיגט.

עס זענען אַזוי אַריבער אַ פּאָר וואָכען. די ערשטע צייט האָט זלמן דעם אַלטען זעהר רעספּעקטירט: ער איז דאָך אַ איד אַ זקן און ער איז געווען אַזויפיל יאָהרען זיין בעל־הבית. נוצען האָט ער פון אַלטען גאַרנישט געהאַט; האָט מען טעלעפאָנירט, האָט ער גערופען דעם בעל־הבית פון דירה, אַז ער זאָל רעדען פאַר איהם; האָט ער איהם ווידער געשיקט איינמאָהנען חובות, האָט איהם קיינער פון די גויים אויפ'ן שוועל נישט אַרויסגעלאָזט. מיט דער צייט איז דער אַלטער איהם געוואָרען צו לאַסט. ער איז אומעטום געווען פול. ער האָט געשאָלטען די פויערען אויפ'ן קול ווי אַמאָל, און פלעגט אָנמאַכען אַ טומעל אין קרעטשמע. און האָט זיך זלמן געוואָלט אַביסעל אויסרוהען, פלעגט ער איהם האַקען אַ קאָפּ מיט מלחמה־מעשיות. וואָס ער האָט זיי שוין געקענט אויף אויסווענדיג.. דער אַלטער איז אויך נישט געווען צופרידען פון דער אַרבייט. ער האָט זיך געלאַנגווייליגט, ער האָט נישט געהאָפט אויף קיין הוספה. זיין אַלטער מוח האָט געטראַכט וועגען אַן אויסוועג. ווי צו ווערען אויס משרת. אייגענטליך האָט ער געהאַט אַביסעל געלד און געקענט קויפען אַ פערדעל מיט אַ וועגעל און אָנהויבען פון אָנהויב. נאָר אַז ער האָט געהאַט ביי זלמנ'ען פערציג מאַרק זיכערע, האָט ער מורא געהאַט צו פערלאָזען ברויט און זוכען פלייש... צום סוף איז איהם געלונגען איינצורעדען זלמנ'ען, אַז ער זאָל קויפען אַ פערדעל מיט אַ וועגעל. ער האָט געגעבען ישראל משה'ן סחורה און האָט איהם אַרויסגעשיקט אויף דער מדינה. דער עיקר האָט זלמן דערצו מסכים געווען, ווייל ער האָט געוואָלט האָבען דעם אַלטען אַ ביסעל ווייטער פון זיך.

די ערשטע טעג איז דער אַלטער ישראל משה געווען גליקליך — ווער איז געווען זיין גלייכען! ער פלעגט אָבזינגען ווי אַמאָל זיין „יוצא בחופתו, יוצא בגבורתו", און מיט נייע כוחות געדרעהט מיט'ן בייטש. אָבער דער מסחר איז גאָר נישט געווען ווי אַמאָל. די פויערען האָבען קיין ווערט נישט געלייגט אויף זיינע מעשיות פון „עכטען רוסישען שמיער" און האָבען ביי איהם נישט געקויפט. די ערשטע טעג איז ער געווען ווי פערשיכור'ט, וואָס ער האָט זוכה געווען ווידער צו זיצען אויפ'ן זעקעל היי, נאָר אַז ער האָט זיך אויסגעניכטערט, האָט ער זיך זעהר

געערגערט, וואָס עס לייזט זיך נישט. „ימח שמכם זאָלט איהר ווערען! — האָט ער געשריגען צו זלמנ'ען — איהר האָט איבערגעדרעהט די פויערען; זיי פלעגען דאָך קויפען בעסער רוסישען שמיער איידער דייטשע". און כאָטש דער אַלטער האָט קיין צוואַנציג מאַרק ריוח נישט געהאַט אַ וואָך, האָט ער געזאָגט זלמנ'ען: דו האָסט טאַקע דיינע געשעפטען, אָבער פון מיינע עסקים וועלען מיר ביידע זיין שותפים, גלייכע שותפים, דיר אַ העלפט און מיר אַ העלפט. אַז זלמן האָט איינגעשטימט, איז דער אַלטער געוועזן גליקליך: איצט איז ער נישט קיין משרת ביי יענעם, איצט איז ער ווידער אַ סוחר ווי אַמאָל... יענע וואָך האָט ער אפילו קיין צעהן מאַרק ריוח נישט געבראַכט, און אַז זלמן האָט גאַרנישט געוואָלט נעהמען, האָט זיך ישראל משה געבייזערט: „מיר זענען שותפים, נישט דו אַרבייטסט ביי מיר, נישט איך ביי דיר, מיר זענען גלייך אויף גלייך".

זלמנ'ען איז אויפ'ן אַלטען געווען אַ גרויסער רחמנות. דער ווינטער איז שטאַרק קאַלט און דער אַלטער שלעפט זיך מיט די לעצטע כוחות און וויל זיך נישט נאָכגעבען. זלמן האָט זיך געטראַכט: האַצקעל איז געווען אַ חכם, וואָס האָט זיך געמאַכט אַ הארץ און איז פון דער צרה גאַנץ גיך פטור געוואָרען... ער פלעגט זיך דערמאָהנען אין די יאָהרען, וואָס ער איז געווען אַ יונג ביים אַלטען, ווי דער אַלטער פלעגט איהם שמייסען, אייסהונגערען, לאָזען פריהרען אין שטאַל, נאָר אַלע עראינערונגען האָבען איהם נישט געבראַכט דערצו, אַז ער זאָל דעם אַלטען ארויס־טרייבען. וואָס קען אַזאַ אַלטער מאַכען, אַז ער וועט זיך אַרומשלעפען עלענד און איינזאַם? — ישראל משה איז ווייטער געפאָהרען. נישט אין יעדער קרעטשמע האָט מען איהם געלאָזען איבערנעכטיגען, ווייל פון זיינע בגדים האָבען געגלאַנצט אַלע מינים איילען. נישט איינמאָל איז איהם אויסגעקומען צו איבערנעכטיגען אויפ'ן וואָגען, נאָר ער האָט געמאַכט אַ שווייג און זלמנ'ען אַ וואָרט נישט דער־צעהלט. אַז ער פלעגט קומען צוריק פון די נסיעות און זעהן פון ווייטען, ווי זלמן דרעהט זיך אַרום אין צערבסט אַ פערפוצטער אין אַ שענעם העלען אַנצוג, מיט אַ גראָבען שטעקען אין האַנט און אַ ציגאַר אין מויל, פלעגט ער זיפצען שווער און ביטער: ער, דער אַלטער, וואַלגערט זיך אויף דער מדינה, און זיין יונג, וואָס פלעגט זיך אַרומשלעפען איבער די דערפער און בעטען אַ שטיקעל ברויט מיט אַנ'איי, שפּאַצירט אַרום אין צערבסטער גאַסען. „אַלץ איז הבל הבלים, אי דער בית־מדרש, אי דער מגיד". האָט ער געזאָגט, זעהענדיג, ווי גוט עס געהט די אַמאָליגע יונגען און די „כל הנערים", וואָס ווייסען נישט פון קיין שבת און יום־טוב, וואָס טרעטען נישט אַריבער דעם שוועל פון אַ בית־מדרש און האָבען קיינמאָל נישט געהערט קיין דרשה פון אַ מגיד.

זייט ער, ישראל משה, איז געווען אין דער מלחמה־צייט אין ביאַליסטאָק, האָט ער קיינמאָל נישט פערפעהלט תפילין לייגען, און דאָך — און אַז ס'איז יאָ אַזוי, טאָ וואָס האָט די פרומקייט פאַר אַ ווערט? ער האָט טאַקע נישט אַזוי מקפיד געווען אויף כשרות ווי אַנדערע, אָבער טריפה האָט ער ביז איצט נישט געגעסען — און דאָס איז דער דאַנק? איצט, אַרומשלעפענדיג זיך איבער די שטעדטלעך און דערפער, האָט ער שוין יאָ אַפילו אַ כאַפּ געטהון טריפה: אַנגעהויבען האָט ער מיט עופות, דערנאָך מיט רינדפלייש, נאָר קיין חזיר נישט. דאָס געוויסען פלעגט איהם מאַטערען. פאַרוואָס ער טהוט אויף דער עלטער אַזעלכע זאַכען, וואָס אין דער יו־גענד האָט ער עס נישט געוואַגט, האָט ער זיך פערענטפערט פאַר זיך אַליין: „פקוח

נפשות“. צום סוף האָט איהם פשוט פערדראָסען, וואָס ער איז אָבגעקומען זיין גאַנצען לעבען און געלעבט אויף פוטער מיט קעז און סתם גרינוואַרג, שאר ירקות, און נישט טועם געווען אַ שטיקעל פלייש... זלמנ׳ען האָט ער עס נישט דערצעהלט, כדי עס זאָל אין ערגעץ נישט דערטראָגען ווערען, און זלמן האָט זיך מאַקע געענגערט שטאַרק, וואָס דער אָרימער אַלטער מאַן קומט אָב אונטערוועגס און עסט נישט ווי ס׳דאַרף צו זיין, אין דער צייט וואָס ער האָט געקאָנט אויסלעבען זיינע אַלטע יאָהרען רוהיג נעבען זיינע טעכטער.

איינמאָל האָט זיך זלמן געלאָזען איבערעדען און ער איז מיט איהם מיטגעפאָהרען. דער אַלטער איז געזעסען אויפ׳ן וועגעל ווי פערשיכורט. עס האָט זיך איהם אויסגעוויזען, אַז ער איז נאָך יונג, און זלמן, וואָס זיצט נעבען איהם, איז זיין יונג... פאַרנאַכט האָבען זיי זיך געקערעבענט אומקעהרען, נאָר זיי האָבען זיך פערדרעהט און געמוזט בלייבען נעכטיגען אין קאַטבוס. דער אַלטער איז אַריין אין אַ קרעטשמע און געפרעגט אויפ׳ן בעל־בית מיט׳ן נאָמען. עס האָט זיך בעוויזען אַ יונגער גוי, און אַז ער האָט געזעהן ישראל משה׳ס מלבושים, האָט ער איהם ווייניג וואָס געענטפערט. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דער בעל־בית, וואָס ישראל משה האָט איהם געקאָנט, איז געשטאָרבען מיט צוויי יאָהר צוריק און דאָס איז זיין זוהן. ישראל משה האָט געזאָגט, אַז ער וויל אַ פלאַץ צו שלאָפען פאַר צוויי פערזאָן, פאַר זיך און פאַר זיין יונג. אָבער דער גוי האָט איהם געענטפערט, אַז אַלץ איז בעזעצט. ישראל משה איז שוין געוואוינט געוואָרען צו אַזעלכע תשובות. — אין אַ צווייטער קרעטשמע איז ער אַריין צוזאַמען מיט זלמנ׳ען. ער האָט דערקענט דעם בעל־בית, נאָר יענער האָט זיך געמאַכט, אַז ער דערקענט איהם נישט, און האָט איהם אויך נישט אַריינגעלאָזען אויף נאַכט. זענען זיי נעגאַנגען ווייטער.

דאָסמאָל איז ישראל משה אַליין אַריין און זלמן איז געבליבען אויפ׳ן וועגעל. זלמן האָט געוואוסט, אַז קאַטבוס איז נישט אַזאַ כרך, וואָס איז אַזוי בעזעצט שטענדיג, האָט ער פערשטאַנען, אַז שולדיג אין דעם איז נאָר דער אַלטער, איז ער געוואָרען אָנגעצונדען ווי פייער פון חרפה. אַז דער אַלטער איז אַרויס צום דריטען מאָל מיט ליידיגען, האָט איהם זלמן אָנגעוויזען אַנטקעגען נאָך אַ קרעטשמע, און ווי דער אַלטער איז נאָר אַריין, האָט זלמן אַ טרייב געטהון די פערדלעך און געמאַכט ויברח. קנאַפ קאָסט איהם אָב דער אַלטער, איז ער מחויב צו ליידען פון איהם בזיונות אויך? ער איז אַריין אין דער ערשטער בעסטער קרעטשמע, האָט זיך גענומען אַ שענעם צימער און די פערד אַריינגעשטעלט אין שטאַל. אַז ישראל משה איז אַרויס און געזעהן אַז זלמן איז נישטאָ, הילד איננו, האָט ער באַלד פערשטאַנען, וואָס „דער יונג, דער פערברעכער“ האָט איהם אָבגעטהון. ער האָט געשאָלטען מיט טויטע קללות אַזוי ווי אין די גוטע צייטען, זלמנ׳ען מיט זיין טאַטע־מאַמען, וואָס ליגען שוין לאַנג אין דר׳ערד. ער האָט נישט געשאַנעוועט אויך די קרעטשמערס, וואָס זענען אַזוי שטאָלץ ביי זיך, און געזאָגט צו זיך אַליין אויפ׳ן קול: „אין גוטע יאָהרען פלעגט די קרעטשמערקע אַראָבנעהמען די טריפה׳נע טעפ און פלעגט לאָזען די גאַנצע פליטע פאַר דעם פעך־העמדלער, און היינט נעהמען זיי זיך אַזוי איבער, ווי זיי וואָלטען טאַקע געוואונען די מלחמה. אין דר׳ערד אַריין!“ ער האָט פערקוקט אין די הויפען פון די נאָהנטע קרעטשמעס, אפשר וועט ער זעהן זיין וועגעל. „ווען איך זאָל איהם פאַקען אויפ׳ן וועגעל, וואָלט איך אַרויף

און איהם אַראָבגעלאָזען אַ פּאָר פּעטש, אַז ער זאָל מיך האָבען צו געדענקען" — האָט עס געזאָגט, געקריצט מיט די ציין און געשאָלטען.

אַזוי ווי ישׂראל משה געהט און וואָרפט זיך פון כעס, קומט איהם אָן אַנטקעגען אַ פּאָליסמאַן. די צורה פון דעם אידען איז איהם עפּעס פערדעכטיג און ער האָט איהם אָבגעשטעלט. ווי ער האָט נאָר געזאָגט, אַז ער האָט נישט וואו צו שלאָפען, האָט איהם דער פּאָליסמאַן אַ וואונק געטהון, אַז ער זאָל געהן מיט איהם, ער האָט איהם געבראַכט אין אַ „הערבערגע", אַ מין הכנסת אורחים, האָט איהם איבערגעגעבען דעם דינער און אַליין אַוועק. ישׂראל משה האָט אָנגעהויבען פרעגען וואו ער געפינט זיך, נאָר דער אַלטער דינער האָט איהם געוויזען אויף די מענשען, וואָס ליגען און שלאָפען, און האָט איהם אַ וואונק געגעבען, אַז ער זאָל שווייגען. דער דינער האָט איהם געזאָגט גאַנץ שטיל, אַז ער זאָל אויפשפּילען דאָס העמד; דאַן האָט ער אַ וואונק געטהון ישׂראל משה'ן אַז ער זאָל געהן נאָך איהם. ישׂראל משה'ן האָט נישט געהאָלפען קיין געוויין און קיין געבעט — ער האָט זיך געמוזט אויסטהון און אַריינגעהן אין אַ הייסע וואַנע און זיך אַרומוואַשען מיט זייף פון קאָפּ ביז די פיס. דאַן איז ער אַריין צוריק אין גרויסען זאַל און דער דינער האָט איהם אָנגעוויזען זיין געלעגער. ער האָט זיך איינגעטוליעט אין דער דיקער קאָלדרע, אָבער ס'האָט איהם געקלאַפּט אַ צאָהן אָן אַ צאָהן פון קעלט. פּלוצלונג האָט איבער איהם עפּעס אַדורכגעשפּרונגען און האָט אָנגעריהרט זיין אויער. ווען ער האָט זיך דערכאַפּט, אַז דאָס איז אַ מויז, האָט ער אַ געשריי געטהון. עמיצער האָט זיך אויפגעכאַפּט און אַ וואָרף געטהון אויף זיין זייט אַ ריכטיגע דייטשע קללה, נאָכאַמאָל איז איבער איהם אַ מויז אַדורך, ער איז אויפגעציטערט געוואָרען, אָבער ער האָט זיך איינגעהאַלטען נישט צו שרייען. אינדערפריה, ס'איז נאָך פינסטערלעך געווען, האָט ער געוואָלט זיך אויפהויבען און אַנטלויפען; ער גיט אַ קוק — זיינע זאַכען זענען נישטאָ. „מסתמא צוגעגנבעט", האָט ער געטראַכט און אַ קאַלטער שוויים האָט איהם בעדעקט: וואָס וועט איצט זיין? אַז ס'איז ליכטיג געוואָרען, האָט דער דינער געבראַכט זיינע זאַכען, איינגעבונדען אין אַ זעקעלע. ער האָט זיך פּלוצלונג דערמאָהנט אין דער מלחמה־צייט, ווי די דייטשען האָבען אַלע איינוואוינער פון גראַיעווא געשלעפּט אין „לאַוזעבאַד" און אויסגעפּאַרעט זייערע בגדים, וואָס האָבען געקריגען דאַן טויזענדער קנייטשען. מיט שרעק האָט ער אויפגעפּאַקט זיינע זאַכען און ס'איז איהם פינסטער געוואָרען אין די אויגען. ער האָט געשאָלטען, געזידעלט, אָבער אַלץ שטיל. איין וואונש האָט ער געהאַט: אַרויס פון דאַנען... אַז ער איז אַרויס אויף דער פרייער וועלט, האָט ער אָבגעאָטעמט. ער האָט בעמערקט, ווי אַלע פאַרבייגעהענדע קוקען אויף זיינע בגדים, און דער עיקר אויף זיין געהאַקטען ראָק, וואָס איז געווען פול מיט קנייטשען, אין דער לענג און אין דער ברייט. און פּלוצלונג — זלמן פאָהרט איהם אַנטקעגען אויפן וועגעל. ישׂראל משה האָט אויפגעהויבען זיין פויסט, געקריצט מיט די ציינער און געשאָלטען אויפן קול. „איהר קענט דאָך פון מיר נישט פערלאַנגען, אַז צוליב אייך זאָל מען מיר שלעפּען אין אַ „הערבערגע" — האָט זיך זלמן געפּרובט פערענטפערען, זעהענדיג די אויסגעפּאַרעטע בגדים. „מען האָט מיך נישט געשלעפּט — האָט ישׂראל משה געשריגען — איך בין דאָרט אַריינגעפאַלען, נאָר דריי האָבען זיי ביי מיר געפינען, איך זאָל נאָך אַזוי מיין שיינע ביינער דערווישען אַ לעבעדיגע, נאָר דריי, און וואָס האָבען זיי פון מיר געמאַכט... ברענען זאָלען זיי!"

אָבער גלייך האָט ער זיך ווידער דערמאָהנט, וואָס זלמן האָט איהם דאָ אָבגעטהון, און ער האָט געשריגען נאָך העכער: „דו שייגעץ איינער, דו וואַגאַבונד, אַזוינס

טהוט קיינער נישט זיין בעל־בית"... איז זלמן אויך געוואָרען אין כעס און געזאָגט: איפגערעגט: „איהר ווייסט דאָך ווער עס איז דער בעל־בית". איז ישראל משה גאָר אַרויס פון די כלים, איז אַרויפגעשפּרונגען אויפן וועגל, האָט אַ כאַפּ געטהון די לייטשעס און געשריען:

„דערווייל פאָהר איך מיט'ן וואָגען, דאָס איז מיין איינפאַל! איך בין דיר אפשר שולדיג געלד, אָבער דער וואָגען איז מיינער! די וועלט איז אייך צו קליין, יונגען, און איהר ווילט נאָך גלייך אויף גלייך זיך טיילען פון ריוח, וואָס דער בעל בית טאַכט — ישראל משה האָט אייך אַלע אַנ'עצה געגעבען און וועט אייך אַלע בעגראָבען, איהר פּעררעטער!" די לעצטע ווערטער האָט זלמן שוין נישט געהערט. ווי נאָר דער אַלטער איז אַרויפגעשפּרונגען אויפן וואָגען, איז זלמן אַראָבגעשפּרונגען, ווייל ער האָט זיך געשעמט פאַר מענשען. ער האָט נאָך צוגערופען: „איהר וועט מיר ברענגען דעם וואגען קיין צערבסט און רעכענונג אויך" — און איז אַוועק צום באַהן. אין אמת'ן איז זלמן אויף איהם נישט געווען אפילו אין כעס, נאָר האָט זיך פעסט ענטשלאָסען זיך אַנצוכאַפּען אין דער מחלקת, כדי פּטור צו ווערען פון איהם.

ישראל משה איז באַלד נישט געקומען קיין צערבסט. זלמן האָט געהאַט אַנ'עגמת נפש, און האָט זיך איינגעהאַלטען, נישט צו פאָהרען איהם זוכען. יעדען טאָג האָט ער געבעטען דעם קרעטשמער, ער זאָל איהם לייענען פון ציטונג, צי ס'האָט נישט עפּעס פּאַסירט מיט אַנ'אַלטען אידען, און אַז ער האָט געהערט אַז ניין, האָט ער געוואַרט אויף דער מאָרגענדיגער ציטונג. — ישראל משה ווידער איז אַרומגעפאָהרען ביי די פּויערען און גוט־בעזיצער. אינדערפריה פלעגט ער זיך זעצען אויפן וועגל פול מיט האָפנונגען, אַז ער וועט אַלעס פערקױפען און ווידער קױפען, און אַזוי אַרום וועט ער זלמנ'ען אין פּנים אַריינשמייסען דאָס געלד פאַרן וואָגען מיט'ן פערד; נאָר אין אָוונד פלעגט ער קומען כמעט מיט ליידיגע קעשענעס און פולע פעסלעך. גרוים איז געווען די קעלט, גרעסער נאָך דער צער און נאָך גרעסער די חרטה. אין אמת'ן — האָט ער זיך געטראַכט — איז דאָך זלמן גערעכט: ער איז פערפּוצט ווי אַ קנאַזש, געלד האָט ער ווי קרח, קיין פּרוטה פון דעם געשעפט מיט איהם האָט ער נאָך נישט אָנגעזעהען — טאָ צו וואָס דאַרף ער זיך אַרומשלעפּען איבער די קרעטשמעס? ער האָט געהאַט שטאַרק חרטה, אָבער אַ איד ווי ישראל משה וועט קיינמאָל נישט מודה זיין, אַז ער איז זיך נישט ריכטיג בעגאַנגען. ער האָט אָנגעווענדעט אַלע זיינע קרעפטען צו פערקױפען זיין שמיער און האָט צו די פּויערן אַזוי פיעל גערעדט, אַז ער איז געוואָרען הייזעריג ווי אַ פּיען. אַזוי זענען פאַרביי צוויי וואָכען. און אַז ער האָט געזעהען, אַז דער הימעל פערציהט זיך, האָט ער מורא געהאַט, אַז ס'וועט זיך אַראָבלאָזען אַ גרויסער שניי און ער וועט בלייבען שטעקען אין אַ דאָרף און דאַרפען צאָהלען שטאַל־געלד און פאַר פאַשע פאַר'ן פערד, וועער ווייס ווי לאַנג. איז ער אַוועק צוריק קיין צערבסט.

אַז זלמן האָט איהם דערזעהען, איז איהם אַראָב אַ שטיין פון האַרצען, נאָר ער האָט זיך בעמיהט, עס נישט אַרויסצווייזען, ער האָט געזאָגט גאַנץ קאַלט: „שטעלט אַריין דאָס פערד און וועגל מיט דעם רעשט פון דער סחורה אין שטאַל, נעהמט דעם פּדיון פאַר זיך און געהט געזונדערהייט". ישראל משה איז געוואָרען אויפגערעגט און אויסגעשריגען: „דיינס און האַצקעלס און אַלעמענס אין דער מדינה איז נאָר מיינס — איך האָב „אויסגעטראָטען דעם וועג!" זלמן האָט איהם אָבער געלאָזען שטעהן און אַוועק. אַז זלמן האָט געזעהען אויף מאָרגען פריה דעם פערד און וואָגען אין שטאַל, איז ער שנעל אַרויס אויפ'ן מאַרק, געבראַכט דעם ערשטען בעסטען פּויער און נאָך אַ קורצער אונטערהאַנדלונג האָט ער צוגעקלאַפּט און אַוועקגעגעבען דאָס פערד און וואָגען, ווייל ער האָט געוואָלט זיין זיכער, אַז דער

אלטער וועט זיך ווידער נישט אנהענגען אין איהם. דאן איז דער אלטער אוועק צו זלמנ׳ס קאנקורענטען און געוואלט ארבייטען ביי זיי („מיט זיי״, פלעגט ער זאגען), אביער זיינע אלע באבע־מעשיות וועגען די גליקען, וואס ער האט געמאכט אין די פאר חדשים, האבען נישט געהאלפען. זיי, דער יונגערער דור פון זלמנ׳ען, די חברה, וואס האט געקענט די „שווארצע פינטעלעך״, זענען נישט געווען אזוי נאאיוו ווי זלמן. פון אלע זייטען האט מען איהם געגעבען אנצוהערעניש, אז ער איז א זקן א מופלג, און מענשען האבען אויסגערעכענט, אז ער האט שוין אכציג מיט א שמיץ. ליצנים פלעגען איהם אין די טעג א פרעג טהון: „וויפיעל האט איהר, ר׳ ישראל משה?״ און ער פלעגט ענטפערען מיט א שמייכעל, וואס פלעגט זיך ענדיגען מיט כעס: „וויפיעל איך האב? א טאלער, אז דו נעהמסט איהם ארויס פון טייסטער, איז ער נישט דיינער, און אזוי זענען די יאהרען וואס זענען אוועק — און וויפיעל יאהר איך האב נאך ממש אין טייסטער, וויפיעל איך וועל נאך לעבען, ווייס איך נישט; אין דעם איז גאר קיין נפקא מינה נישט פון מיר ביז אייך, קיינער איז מיט׳ן מארגען נישט זיכער״

ישראל משה איז אין יענער צייט געווען זעהר פערביטערט. אמאל האט ער זיך שטארק אבגעהיט פאר טריפה און אפילו א גלאז האט ער געווייקט לאנג אין הייסען וואסער; אויך האט ער די תפילין געהאלטען לאנג אויף זיך, און אמאל ווידער האט ער געקוקט אויפ׳ן תפילין־זעקעל מיט כעס און געגעסען טריפה אין קרעטשמע, אין צערבסט גופא, און ס׳האט איהם נישט געארט, אז מען וועט זיך דערוויסען פון דעם — ער האט געהאנדעלט אלץ לויט זיינע געדאנקען, לויט זיינע האפנונגען און ענטטוישונגען...

אונגעפעהר פורים־צייט האט ער געקריגען א בריעף פון א טאכטער, אז זיין ווייב איז זעהר קראנק און ס׳איז גלייכער, אז ער זאל קומען וואס פריהער. אז מען האט איהם פארגעלייענט דעם בריעף, האט ער געוויינט ווי א קליין קינד. ער האט געהאלטען דעם לעזער פאר׳ן האנד און האט איהם געשוואוירען, אז ער זאל איהם זאגען דעם ריינעם אמת, צי שיינע בריינע לעבט נאך צו נישט. און אזוי ווי ער האט פארט נישט געגלויבט (ער האט זיך דערמאהנט, ווי ר׳ אברהם חיים האט איהם אבגענארט אין לייענען א בריעף, ווען מינדעל איז געבוירען געווארען) איז ער געגאנגען צו א צווייטען, און אז יענער האט איהם אויך אזוי געלייענט, האט ער זיך בערוהיגט. „דער בריעף איז געשריבען געווארען מיט פיער טעג צוריק. ווער ווייס צי זי לעבט נאך״ — האט ער געטראכט. אין די טעג איז ער ארומגעגאנגען ווי צומישט, אין די נעכט איז ער נישט געשלאפען. פאר זיינע אויגען זענען געשטאנען אלע יאהרען, וואס ער האט אבגעלעבט מיט שיינע בריינען. וואס האט זי געביעך געוואוסט פון א לעבען? זי האט געקינדעלט, געהארעוועט די קינדער שווער און ביטער ביז זי האט זיי גרויס געמאכט, און אויף דער עלטער איז געקומען די ביטערע מלחמה — איז דאס לעבען נישט א נאריש שפיעל? זענען די מענשען נישט ווי די בהמות, אויב זיי פרעהען זיך, אז עס ווערט געבוירען א קינד? וויפיעל האבען זיך שיינע בריינע׳ס עלטערן געפרעהט, ווען זי איז געבוירען געווארען. זי איז געווען א בת־יחידה — און ווען זיי וואלטען געזעהען איהר גאנץ לעבען, איהרע יסורים אין די לעצטע יאהרען, איהר סוף, וואס וואלטען זיי איצט געזאגט? ער האט פון שיינע בריינען א מינוט נישט פערגעסען, און איז געווארען יעדען טאג בלאסער, מאגערער און געבויגענער. פורים האט ער בעשלאסען צו פאהרען אהיים, צוואס זאל ער ווארטען ביז דער לעצטער וואך פאר פסח — ער האט דען צו ערווארטען רוחים אדער ער דארף דען חובות איינמאהנען? ער געהט אוים פון קנאה, קוקענדיג אויף זלמנ׳ען און אויף אלע גראיעווער איינגלעך, וואס זענען מענשען געווארען, און דאס זיצען נעבען זיי פערשאפט איהם דאך נאך הארץ־וועהטאג... ער

האָט קיינעם נישט געזאָגט, וואו ער פאָהרט אָב. ער האָט געוואָלט מאַכען דעם איינ־דרוק, אַז ער פאָהרט געשעפטליך, און די „יונגע ציגען" זאָלען טאַקע מיינען, אַז ער וועט ווידער בעזעצען די מדינה, ווי אַמאָל.

ער איז אַוועק קיין בערלין און פון דאָרט קיין פראָסטקען, צום גרעניץ. ער האָט זיך שטאַרק געשראָקען פאַר'ן מאָרגענדיגען טאָג, ווען ער וועט פערפאָהרען אין שטוב און געפינען שיינע ברייגען א גוסס'ע, אָדער — —

פאָהרענדיג, איז זיין האַרץ שוין געווען זעהר אָבגעשוואַכט און ער האָט זיך נישט געקענט בעוועגען פון שוואַכקייט. גוטע מענשען האָבען דעם גרייז־גרויען לעבעדיגען סקעלעט געהאָלפען, מען האָט איהם פריי געמאַכט א באַנק צום ליגען די גאַנצע נאַכט, אויך טראָפּענס צום שטאַרקען האָט מען איהם איינגעגעבען און אין קאַרשען האָט מען איהם געהאָלפען אריינשטייגען אין צוג, וואָס געהט קיין פראָסטקען.

אין פראָסטקען האָט מען איהם געמוזט אַראָבנעהמען פון באַהן און רופען א דאָקטאָר. דער דאָקטאָר האָט נישט ערלויבט, אַז ער זאָל פאָהרען אין וואָגען די פיער וויאָרסט פון פראָסטקען קיין גראַיעוואָ און מען האָט איהם אריינגענומען אין א אכסניה. צוויי טעכטער זיינע האָבען געקריגען „פּעסלעך" (ערלויבנישען אַריבער־צופאָהרען די גרעניץ) און זענען געקומען צו איהם. ער האָט זיי דערקענט, אָבער ער האָט נישט געקענט מעהר רעדען. ער האָט זיי געפרעגט, צו די מאַמע לעבט נאָך, און אַז זיי האָבען געענטפערט, אַז זי לעבט, האָט זיין געזיכט געשמייכעלט.

אין צוויי טעג אַרום איז ער רוהיג אויסגעגאַנגען, ווי א קליין קינד, וואָס שלאָפט איין.

מען האָט איהם מקבר געווען אין גראַיעוואָ, נעבען דעם קבר פון שיינע ברייג'ען.

אין דער גרויסער וועלט

דער שטאַרקער דראַנג זיך אַרויסצוכאַפּן פון די ד' אמות פון שטעדטעל האָט נאָך דער מלחמה אַרומגעכאַפּט נישט נאָר גראַיעווער יוגענד, וואָס איז געווען אין די מלחמה־יאָהרען איינגעשפּאַרט ווי אין אַ טורמע, נאָר אויך דאָס אַלטוואַרג. זיבעציגער, וואָס האָבען אין די גוטע יאָהרען מורא געהאַט אַרויסצופאָהרען פון שטעדטעל, קוים וועלען זיי חס ושלום שטאַרבען אונטערוועגס, זיינען געפאָהרען מיט בעגייסטערונג קיין אַמעריקאַ, צו זייערע קינדער, און מענשען אין די מיטעלע יאָהרען האָבען אָנגעהויבען זייער לעבענסוועג פונדאָסניי און זיך אַרויסגעלאָזען מיט דער יוגענד וואו די וועלט האָט אַן עק: קיין מעקסיקאַ, אַרגענטינע, קובאַ און אפילו טשילי. עס זיינען דאַן געפאָהרען קיין ארץ־ישראל די ערשטע חלוצים, אָבער בעמיטעלטע מענשען און איבערהויפּט מענשען אין די פערציגער און ווייטער זיינען קיין ארץ־ישראל נישט געפאָהרען. אין אַמעריקאַ, מעקסיקאַ און אַנדערע לענדער קאָן מען זיך מפרנס זיין פון אַ לייכטער אַרבייט — מסחר, אַ קראָם, אַ רעסטאָראַן און נאָך אַזוינע פּרנסות, — אָבער אין ארץ־ישראל דאַרף מען דאָך באמת אַרבייטען, מיטן רידעל און מיטן אַקער, שלעפּען ליים און ציגעל, און ווער, אויסער דער יוגענד, האָט כח צו אַזוינע שווערע מלאכות נאָך די ביטערע מלחמה־יאָהרען? גראַיעווא איז כסדר געוואָרען ליידיגער. די לעצטע יאָהרען פאַר דער מלחמה האָט זי זיך ענטוויקעלט אַלס אַ „קליין פּאַריז". מען האָט נביאות געזאָגט, אַז זי וועט ווערען דער געשעפטס־צענטער פוןביידע ריזיגע מדינות — רוסלאַנד און דייטשלאַנד — האָבען גראַיעווער מענשען פערלוירען זייער אמונה אין דער צוקונפט פון זייער שטעדטעל און זיי האָבען אָנגעהויבען איהר פערלאָזען. עס זיינען איהר טריי געבליבען נאָר די בעלי־בתים — ווייל עס איז נישט געווען קיין קונה אויף די הייזער, — די קרעמער, וואָס האָבען געלעבט פון די אַרומיגע דערפער, און סתם בטלנים און זקנים.

דער פערלאַנג צו פערלאָזען דאָס שטעדטעל איז דערגאַנגען אפילו ביז'ן באָדגאָס — און ביז די ווייבער פון די דזשענטאַרעס אויך. אָט די ווייבער, וואָס פאַר דער מלחמה וואָלטען זיי פאַר כל הון דעלמא נישט געפאָהרען אין דער גויישער מדינה „פּרייסען", האָבען זייערע מאַנען אין דייטשלאַנד פערוואָרפען מיט בריף און געבעטען תחנונים זיי אַריבערצונעהמען מיט די קינדער קיין „פּרייסען". זיי האָבען נישט געאַכטעט אויף די תשובות פון זייערע מאַנען, אַז די צייטען זענען

אין דייטשלאַנד שווערע און מען דאַרף אָבוואַרטען; זיי האָבען זייערע מאַנען פער־ביטערט דאָס לעבען מיט קאַרטלעך און בריף, ביז זיי האָבען זייערס דורכגעזעצט. נאָר זעלדע דעם בעקערס — אלקנה׳ס ווייב — האָט זיך נישט געאײלט לויפען קיין מייסען. זי האָט גוט געדענקט די קורצע צייט, וואָס זי איז דאָרטען געווען, און האָט דעם טעם נאָך נישט פערגעסען. געלד שיקט ער — האָט זי זיך געטראַכט, — איך בין שוין צוגעוואוינט צו לעבען אַזוי. אָהן אַ מאַן, טאַ צו וואָס דאַרף איך געהן לעבען צווישען גויים? אלקנה דאַגעגען האָט דווקא געוואָלט, אַז זי זאָל קומען צו איהם; גראַיעווא און גראַיעוועער מענשען האָט ער פיינד געהאַט פון אייביג אָן, ער האָט דאָרטען נישט קיין טאַטען און נישט קיין מאַמען און נישט קיין קינדער — צו וואָס זאָל ער לעבען דאָ און זיי דאָרטען, איינזאַם ווי די שטיינער? זעלדע האָט זיך נישט פער׳עקשנ׳ט ווי אַמאָל — דאַן האָט נאָך איהר מאַמע געלעבט און גראַיעווא איז אויך אַנדערש געווען, — נאָר זי האָט אָבגעשטופּט איהר אַריבערפאָהרען מיט אַלע מינים תירוצים. צום סוף האָט ער אויפגעהערט שיקען „קלינגענדיגע“, און ס׳איז קוים אַריבער דריי חדשים, האָט זי איהם אָנגעהויבען בעטען רחמים, אַז ער זאָל איהר שיקען פּאַפּירען, ווייל זי וויל לעבען מיט איהם צוזאַמען און „נישט זיין קיין לעבעדיגע אלמנה“.

די ערשטע צייט איז ביידען געווען שווער. איהר האָט געפעהלט די „קדישה“ אין אַלטען בית־מדרש, דער „גוט העלף“ פון די שכנים — די פּליאַטקעס פון באָד־גאַס האָבען איהר אויך געפעהלט, — און צום ערגסטען איז איהר געווען צו זעהן, ווי איהר מאַן איז אַ ריכטיגער „גוי“: פון דאַוונען איז שוין אָבגערעדט, נאָר ער מאַכט חוזק פון איהר פרומקייט, און אַז זי הויבט איהם אָן צו מוסר׳ן און דער־מאָהנט איהם דעם גיהנום, שעהמט ער זיך נישט איהר צו ענטפערן: „זעלדע, אַז איך וועל שטאַרבען, קאָנסטו מיט מיר אונטערשפּאַרען אַ פּאַרקאַן“.

איהם איז ווידער שווער געווען, וואָס אַלע איהרע מעשים האָבען געוויזען, אַז זי איז אַ אידישע. איהם האָט מען געהאַלטען פאַר אַ רוס. נאָר איין מאָל, אין די ערשטע טעג פון דער מלחמה, האָט מען איהם געכאַפּט אויפן גאַס און געוואָלט שיסען אַלס שפּיאָן, אָבער אויסער דעם און אויסער דעם וואָס ער איז געווען אַ האַלב יאָהר אין אינטערנירונגס־לאַגער, האָט ער געהאַט נוצען פון דיעם, וואָס מען האָט איהם געהאַלטען פאַר אַ רוס, דאָס הייסט, נישט פאַר קיין אידען. און אַט איז זעלדע אַראָבגעקומען און זי איז אַנ׳אמתע אידענע, אַ אידענע מיט אַלע אותות ומופתים... ערשטענס האָט ער פערבעהאַלטען איהר שייטעל. „מען וועט דאָך זאָ־גען, אַז דו האָסט אַ פּאַרך“, האָט ער געטענה׳ט. פרייטאָג־צונאַכטס, אַז זי פלעגט אָנצונדען ליכט, פלעגט ער פערשליסען די טיר; און אַז אַ שכנ׳טע האָט געקלאַפּט אין טיר און ער האָט איהר געמוזט אַריינלאָזען, האָט ער געזאָגט, אַז דאָס זענען יאָהרצייטס־ליכט — אַמאָל נאָך אַ טאַטען און אַמאָל נאָך אַ מאַמען און אַמאָל אפילו נאָך אַ פעטער אָדער גאָר אַ קוזין. „עס איז אַ מנהג אַזאַ ביי די יעכטע רוסען אין טיעף רוסלאַנד“, האָט ער ערקלערט די שכנ׳טעס, און זיי האָבען געגלויבט.

אלקנה האָט געוואוסט, אַז ווען ער איז אונטערוועגס, זיצט זי אויף איהר קרבן־מנחה־סידור, האָט ער איהר אָנגעזאָגט, אַז אויב די שכנ׳טעס וועלען אַריינ־קוקען אין סידור, זאָל זי זאָגען, אַז דאָס איז רוסיש. און זי האָט איהם געפאָלגט. סוף־סוף מיינט דאָך אלקנה מיט דעם נישט קיין צו־להכעיס — אַט אַזוי איז נעביך דער איד צווישען די גויים, אַזוי ווי אַ שעפּעלע צווישען וועלף. אָפט פלעגט זי זיך פּיעשטשען פאַר איהם און זאָגען: „און וואָס וואָלסטו געטהון, אַז דיין ווייב קומט צו דיר אַראָב און איהר פנים איז נישט אַזוי רויט און קיילעכדיג, נאָר אַ ריכטיג אידישער פנים, און איהרע האָר זענען נישט בלאָנד, נאָר שוואַרץ ווי פּעך?“ — פלעגט ער שמייכלען און ענטפערען אין זעלבען טאָן: „וואָלט איך איהר אָהער נישט

געבראַכט, ווייל דאָ איז נישט קיין פּלאַץ פאַר אידען". אין מייסען זענען אפילו יאָ געווען עטליכע אידישע משפּחות, אָבער אַלע „יעקישע אידען", און די האָט ער נישט געהאַלטען פאַר אידען; אין געגענטייל, ער האָט זיך געהאַלטען פון זיי ווייטער ווי פון קריסטען. ער האָט זעלדען אויך ערקלערט, אַז די „יעקישע אידען" ווילען נישט האָבען קיין מגע ומשא מיט אַ ריכטיגען אידען און אַז זיי שטאַמען אַלע געווים פון די „האָהענצאָלערנס", וואָס זענען ריכטיגע פּאָטסדאַמער... און זי האָט געגלויבט. והא ראיה: אין דער מלחמה־צייט איז געווען אַ דייטשער שוצמאַן פון די „גרינע", וואָס אַלע האָבען געזאָגט, אַז ער איז אַ איד, פלעגט ער געהן פון שטוב צו שטוב און אַריינקוקען אין די אויוועגס, צי מען באַקט נישט קיין חלות, און ער פלעגט זוכען נישט־באַנדראָלירטע פּאַפּיראָסען אפילו אין די פוכענע קישענס...

אזוי האָט זעלדע געלעבט אין מייסען איין יאָהר נאָכן אַנדערען: אַ אידיש קינד אין האַרצען און אין שטוב, אַ פּראַוואָסלאַוונע מיטן מויל און אין דרויסען. איצט איז איהר דאָס זיין אין מייסען נישט אזוי שווער געווען ווי אין דער יוגענד. זי האָט געזאָגט, אַז מייסען איז אַנדערש געוואָרען, און אויך דאָס, וואָס אַנדערע דזשענטשאַרעס לעבען אין „גורי אריות" (געריי אין רוים), דעסוי און דערבסט — אלקנה האָט איהר געזאָגט, אַז דאָס זענען טל ומטר'ס אַנטקעגען מייסען, — דער געדאַנק האָט איהר אויך לייכט געמאַכט אויפן האַרצען. אלקנה פלעגט קומען אַהיים אַלע פאַר טעג און פלעגט מיט איהר געהן שפּאַצירען אין גאָרטען אָדער הינטערן בריק, נעבען די פאָרצעלאַן־פאַבריקען, און זי האָט פון דעם שטאַרק הנאה געהאַט. „כיי וואָלטען מיר די שכנ'טעס אין גראַיעוואַ געזעהן, ווי איך שפּאַציר מיר אזוי, אין אַ פשוטען מיטוואָך!" פלעגט זי זיך טראַכטען און קוועלען, ווי זיי וואָלטען איהר טאַקי געזעהן און געפּלאַצט פון קנאה. אלקנה'ן האָט זי עס קיינמאָל נישט געזאָגט, ווייל זי האָט איהם נישט געוואָלט ווייזען, אַז זי איז צופרידען. און אַז אלקנה פלעגט זיין אונטערוועגס, פלעגט זי כסדר זאָגען תהלים אָדער זיך אונטערהאַלטען מיט די שכנ'טעס — פערשטאַנען האָט זי זיי אפילו נישט, געמיינט האָט זי אָבער, אַז זיי פערשטעהען איהר. און אַמאָל פלעגט זי אַראָבגעהן זיך דורכשפּאַצירען נעבען שטוב.

דאָס ערגסטע איז געווען מיט כשרות: פליש פלעגט קומען אין איהר מויל אַריין איינמאָל אין חדשים און זי, ווי אַלע גראַיעווער, האָט זעהר ליב געהאַט אַ שטיקעל פלייש. די ערשטע צייט האָט זי געמיינט, אַז זי וועט שנעל אַראָב פון די בוחות און אין אַ האַלב יאָהר וועט זי אויסגעהן ווי אַ ליכט, נאָר זי האָט זיך שנעל צוגעוואוינט צו די מילכיגס. זי האָט זעהר ליב געהאַט קאַרטאָפליעס און צו יעדען אָנבייסען פלעגען די קאַרטאָפליעס ביי איהר פערנעהמען דעם פּלאַץ פון דעם פלייש, און זי איז ברוך השם נישט אַראָב פון די כוחות און נישט אויסגעגאַנגען ווי אַ ליכט. זי איז געוואָרען בעלייבטער און אַלע קליידער, וואָס זי האָט מיטגעבראַכט זענען געוואָרען ענג אויף איהר. אלקנה האָט שטאַרק הנאה געהאַט פון זעלדען, ווי זי ווערט קיילעכדיגער — ער האָט שטאַרק פיינד געהאַט די „דאַרע דריבקעס", און, ריכטיג געזאָגט, איז ער דאָך געוואָרען אַלס בחור אַ פערכאַפּטער פאַר זעלדען נאָר ווייל זי איז געווען אַ דיקליכע. איצט איז זי געוואָרען קיילעכדיג און ברייט, אזוי ווי אַ געקראָפּטער אינדיק, און זי האָט געקריגען די געשטאַלט, וואָס אלקנה האָט געהאַלטען פאַר שען... אַז ער, דער שטראַמער און הויכער קערל, פלעגט געהן מיט איהר, פלעגט ער זיין שטאָלץ אויף איהר, און כדי צו ווייזען יעקען דעם געשמאַק פון דעם רוסע, פלעגט ער מיט איהר אַריין אין „גאָלדענען לעווען" און איהר אָוועקזעצען איבער אַ גלאָז ביער, פאַר זיך פלעגט ער בעשטעלען אַ שניצעל. די ערשטע צייט איז זי געוואָרען בלאַס ווי אַ טויטער, זעהענדיג איהם עסען

דאָס „חזיר“, נאָר סוף־כל־סוף האָט זי זיך צוגעוואוינט אויך צו דעם און פלעגט האָבען הנאה צוצוקוקען, ווי ער עסט מיטן מעסער און גאָפּעל. „ווי ער שניידט דאָס, ווי ער כאַפּט אַרויף אויפן גאָפּעל, אַ מייסטער כ'לעבען“, האָט זי געטראַכט. ער פלעגט איהר אַלעמאָל אַ פרעג טהון, צי ער זאָל אויך פאַר איהר בעשטעלען אַ שניצעל, און זי פלעגט שטענדיג אַראָבלאָזען איהר האַנד מיט ליבע אויף זיין קאָפּ און אויסשרייען שמייכלענדיג: „זאָל דיך דער טייוועל נעהמען, גוי איינער!“

אַזוי ווי ס'איז איהר געווען אַ שאָד דאָס געלד, וואָס ער לאָזט איבער אין קרעטשמע פאַר דעם פליישיגס, האָט זי איהם ענדליך אַליין פאָרגעשלאָגען, אַז זי וועט איהם קאָכען אינדערהיים. „ווי וועל איך קאָנען עסען, אַז דו וועסט זיצען נעבען מיר און נישט טועם טעם זיין?“ האָט ער געפרעגט, און זי האָט געענטפערט: „עס מאַכט נישט! איך האָב ליב קאַרטאָפליעס“. פון דאַן אָן פלעגט ער ברענגען פלייש פון יאַטקע — דאָס הארץ האָט איהר נישט געלאָזען, אַז זי זאָל געהן אַליין קויפען די טריפה — און זי פלעגט איהם מאַכען מאכלים, וואָס אַלע מינים שניצלען האָבען געקאָנט געהן אַ כפרה פאַר זיי. זעלדע איז געווען אַ מומחה אויף קאָכען: ביי זיי אין דער בעקעריי פלעגען זיך צונויפקומען די ווייבער שבת אינדערפריה און געוואַרט ביז איהר טאַטע וועט אַרויסנעהמען דעם טשאָלענט פון אויווען; וואַרטענדיג, פלעגען זיי איינע די אַנדערע דערצעהלען, וואָס זיי האָבען געשטעלט טשאָלענט און ווי זיי האָבען עס געמאַכט, און זעלדע, נאָך אַלס קינד, פלעגט זיצען אויפן מעהל־קאַסטען, וואָס איז געווען שבת בעדעקט מיט אַ לייליך, און הערען און ס'איז איהר טאַקי אין קאָפּ אַריין... אלקנה איז איהר דאַנקבאַר געווען פאַר די „מעדני מלך“, און זי איז נאָך חשובער געוואָרען ביי איהם. ער פלעגט איהר אָפט פרעגען: „זאָג, זעלדעניו, ביזטו נישט בעגאַנגען אַ פערברעכען, וואָס דו האָסט מיך געלאָזען צעהנדליגער יאָהרען אַזוי איינזאַם, אָהן אַ וואַרעם לעפעל געקעכטס?“ און ער פלעגט כסדר זאָגען, אַז ס'איז נישטאָ אַזאַ עסען ווי דער אידישער, און ווי זעלדעס געווים און געווים נישט. און זי האָט געקוואָלען. פאַרוואָס טאַקי נישט? זי איז דאָך אַ פרוי, און יעדע פרוי וויל נושא חן זיין ביי איהר מאַן. ער האָרעוועט, שלעפּט זיך אַרום מיט די בלעכען שמיער, קלייבט אַ פרוטה צו אַ פרוטה — פאַר וועמען? זי האָט נישט געוואָלט צולאָזען דעם געדאַנק, אַז אלקנה וועט אַמאָל שטאַרבען; דאָך אָבער פלעגט זי אַמאָל זעהען דאָס בילד — אין אַ גאַנץ ווייטער צוקונפט — און זי האָט געטראַכט וועגען איהם מיט מיטלייד און מיט דאַנקבאַרקייט, וואָס ער וואַרפט נישט מיט דעם געלד און קלייבט עס פאַר איהר. אלקנה איז אינגאַנצען עלטער געווען פאַר איהר מיט דריי יאָהר און דאָך איז איהר קיינמאָל נישט געקומען אויף דעם געדאַנק, אַז זי קען שטאַרבען פאַר איהם. זי איז דאָך אַלט ביי דריי און פופציג יאָהר (דאָס האָט זי געוואוסט בערך) און אַנדערע ווייבער אין איהר עלטער הערען נאָר וואָס אויף צו קינדלען) — טאָ ווי קען זי קלערען וועגען טויט? אלקנה איז אויך געזונד און שטאַרק. אין דער אמת'ן זענען אַלע יאָהרען פאַרביידע געווען אַ צייט פון צער און יסורים און נאָר איצט, נאָר איצט ווייסען זיי פון אַ לעבען ווי אַ מאַן מיט אַ פרוי, און ווען דאָס לאַנד איז נישט אַזאַ גוישע און אלקנה איז נישט אַזאַ גוי, וואָלט זי דאָך געווען ממש אין זיבעטען הימעל. אַ אַנדערען האָט זי נישט מוחל געווען פאַר אַנריהרען אַ לייכטער אום שבת. און אַז זי האָט געהערט, דאָס די יונגע פעך־הענדלער זענען „פריי“, האָט זי אויף זיי שטאַרק פעראיבעל געהאַט און זיי אפילו געשאָלטען, אָבער איהר אלקנה איז אין איהרע אויגען געווען אַנדערש ווי זיי: ער איז דאָך אַ איד, נאָר דאָס לעבען צווישען די גויים האָט איהם געבראַכט צו דעם. אַז ער פלעגט איהר ברענגען אַמאָל כשרע פלייש פון דרעזדען, האָט זי איהם געגלויבט, אַז ער נאַרט איהר חלילה נישט אָב.

פונדעסטוועגן האָט זעלדע אָפּט געליטען אויך אין די גוטע יאָהרען. די ווייסע ווינטער־טעג, וואָס געבען צו צו אַלץ איין צורה, פלעגען אין איהר דערוועקען בענקעניש נאָך גראַיעווא. נאָר איהר בענקען פלעגט זי טראָגען אין זיך און אַלקנה׳ן האָט זי אַ וואָרט נישט געזאָגט.

אין איין שענעם זומער־טאָג האָט זי געקריגען אַ בריף פון איהר שוועסטער, אַז די מאַמע איז שווער קראַנק. אַז אַלקנה איז געקומען יענעם אָוונד פון אונטערוועגס, האָט ער איהר געפונען ליגענדיג אין בעט און וויינענדיג. אַז זי האָט איהם געזעהען האָט זי זיך פּשוט פערכליפּעט. ער האָט זיך שטאַרק דערשראָקען, נאָר אַז ער האָט געהערט, וואָס ס׳איז געשעהען, איז איהם ווי מיט אַמאָל אַראָב אַ שטיין פון הארצען. ער האָט איהר געטרייסט: „אַ מענש לעבט דאָך נישט אייביג". און זי האָט אויסגעבראָכען אין אַ גרעסערען יאָמער: „ווי קענסטו אַזוינס זאָגען, אַלקנה? ס׳איז דאָך מיין מאַמע". אין אַ ווײַלע אַרום האָט זי איהם געזאָגט: „אַלקנה, איך וויל פאָהרען קיין גראַיעווא — פאַראַיאָהרען נאָך האָסטו מיר צוגעזאָגט, אַז דו וועסט מיך לאָזען פאָהרען אויף ימים נוראים און איך האָב עס פון דיר נישט פערלאַנגט, אָבער איצט וויל איך פאָהרען און זעהען מיין מאַמען נאָך איין מאָל, נאָך איין מאָל" — און זי האָט זיך פערהוסט כליפּענדיג.

ער האָט בשעת מעשה אַ קלער געטהון אַז זי איז דאָך שיין דריי יאָהר פון גראַיעווא, און אַז אויב זי וועט נישט פאָהרען היי־יאָהר, וועט זי פאָהרען איבער־איאָהר; אויסער דעם האָט ער טאַקי אויף איהר רחמנות געקריגען. „פאַרוואָס נישט? — האָט ער געזאָגט זיך אויפשטעלענדיג — וויין נישט, זעלדע, אַן׳אַלטע אידענע וויינט, פאַר דיר פּאַסט נישט צו וויינען". זי איז אַראָבגעשפּרונגען פון בעט, אין איין העמד, און האָט איהם אַרומגענומען פאַר דאַנקבאַרקייט. ער האָט געשמייכעלט און געזאָגט מיט ליבע: „דו האָסט צוגענומען — מיין פאַשע איז אַנגעלייגט". „רעד נישט אַזוינע חזיר׳שע רייד", האָט זי געענטפערט מיט אַ שמייכעל, בשעת די טרעהרען זענען נאָך געהאַנגען אַן איהרע ברעמען, און זי האָט זיך ווידער אַריינגעקייקעלט אין בעט.

אין לייפציג האָבען זיי געהאַט אַ קרוב, אַ יונגערמאַן, וואָס האָט געלערנט אין קאָנסערוואַטאָריום. געהייסען האָט ער וואָלף קירשבערג, אָדער ווי מען האָט איהם גערופען אין דערהיים — וועלוועלע. וואָס איז געווען די קרובה׳שאַפט צווישען זיי? ערשטענס, אַלע גראַיעווער, ווי כל ישראל, זענען קרובים; צווייטענס, אין דער מלחמה־צייט זענען אויך זיינע עלטערן אַנטלאָפען קיין ביאַליסטאָק און געלעבט דאָרטען אין דחקות, כאָטש אין גראַיעווא זענען זיי געווען פערמעגליכע מענשען. זעלדע פלעגט זעהר אָפט וועלוועלען געבען אַ בולקע אָדער אַ שטיקעל שאָקאָלאַד, און אַז זי פלעגט קאָכען אַ גוטען מאכל, אַ באָרשטש אָדער קאַשע פּיצפּערעגעלט מיט ציבעלע, פלעגט זי איהם אויך געבען אַ טעלערעל; דריטענס, וועלוועלע איז געווען אַ גרויסער לץ און אַזוי ווי דאָס לעבען פון אַלקנה׳ן מיט זעלדען אין מייסען האָבען איהם געגעבען מאַטעריאַל אַפּצולאַכען, פלעגט ער זיי אָפּט בעזוכען יום־טוב־צייט; און פירטענס, ער האָט קיין שייכות נישט געהאַט צום שמיעד־געשעפט, און דעריבער האָט איהם אַלקנה ליבער געהאַט, און ממילא זעלדע אויך, ווי אַלע אַנדערע גראַיעווער אינגלעך, וואָס האָבען זיך אַ לאָז געטהון ווי די היישעריקען אויף דער פּרנסה, וואָס ער און אַנדערע פעך־אידען האָבען זיך געקוועלט צעהנדליגער יאָהרען, ביז זיי האָבען איהר פאַר אַ ריכטיגע פּרנסה געמאַכט. זעלדע האָט שטענדיג געטענה׳ט, אַז זי איז אַ ריכטיגער קרוב מיט וואָלפס עלטערן, אַ שלישי ברביעי אָדער אַ רביעי בחמישי, אָבער מיט נעמען האָט זי עס קיינמאָל נישט געקענט בעווייזען אַזוי צי אַזוי, וועלוועלע איז געווען זייער ידיד. — זעלדע האָט מיט זיך מיטגעבראַכט קיין מייסען די פּאָסט־שפּאַר־ביכלעך פון פאַר דער מלחמה — זי און אַלקנה

האבען געגלויבט זיכער, אז אזא מדינה ווי רוסלאנד וועט נישט אנזעצן — און אזוי ווי וועלוועלע לעבט דאך אין א גרויסער שטאדט און ער וועט זיך דאך צו דער ריכטיגער צייט דערוויסן, ווען רוסלאנד וועט בעשליסן צו צאהלען די שפארביכלעך, האט זי איהם געגעבען די ביכלעך, אז זיי זאלען זיין ביי איהם. זי איז געוועזן זיכער, אז ער וועט חלילה נישט נעהמען איהר געלד, נאר אנגעזאגט האט זי איהם, אז ער זאל זיי נישט פערלירען, ווייל אלקנה האט שווער געארבייט אויף דאס געלד און זי האט זיך נישט פערגינען דעם ביסען אין מויל און געשפארט א פרוטה צו א פרוטה, אבי ארויפקלעבען מעהר מארקעס אויף די ביכלעך... אט צו דעם וועלוועלען האט זי געשיקט אויפן צווייטען מארגען א אייל־בריעף, אז זי קימט קיין לייפציג צו נעהמען א וויזע ביים פוילישען קאנסול און זי בעט איהם, אז ער זאל איהר אבווארטען מארגען פריה אויפן וואקזאל.

זי איז אנגעקומען אינדערפריה מיט'ן ריכטיגען צוג. די טהירען האבען זיך געעפענט ווי מיט אמאל און די וואגאנעס האבען ווי ארויסגעשיט פון זיך הונדערטער פאסאזשירען. זעלדע איז ארויס פון וואגאן און געבליבען שטעהן. זי האט, ווייזט אויס, געמיינט, אז וועלוועלע וועט איהר אבווארטען ביי דער טהיר. זעלדע האט בעטראכט דעם גלעזערנעם האלב־רונדען דאך פון גרעסטען באהנהויף אין איי־ראפא. זי האט געהערט דאס פייפען פון די צוגען, וואס לויפען איין און אויס יעדע מינוט, און זי איז גאר א צומישטע געווארען. „ימח שמו זאל ער ווערען, ער איז נישט געקומען!“ האט זי צו זיך געזאגט, ארומקוקענדיג זיך אויף אלע זייטען. זעהענדיג, אז אלע געהען צו דער זייט פון דעם לאקאמאטיוו, איז זי זיי נאכגעגאנגען. דערנעהנטערענדיג זיך צום דורכגאנג אויפן וואקזאל, האט זי דערזעהען וועלוועלען, שטעהענדיג אנגעשפארט אויף דעם אייזערנעם צוים. ער האט א מאך געטהון צו איהר מיט'ן האנד. „וואלף“ האט זי אויסגעשריען לעבעדיג און אנגעהויבען געהן שנעלער, טראגענדיג אין איין האנד א גרויסע וואליזע און אין דער אנדערער א געשטריקטען קאשעק און א פלאש. אט האסטו! האט זי אויסגעשריגען פון דער אנדערער זייט צוים, אויפהויבענדיג מיט א שמייכעל די פלאש. „געהט נאר פריהער אריבער“, האט איהר וואלף צוגעוואונקען. דערווייל האבען זיך אבגעשטעלט הינטער איהר צעהנדליגער מענשען און נישט געקענט פערביי. „אביסל שנעלער!“ האט איהר דער קאנטראלער צוגעשריען און זי האט זיך שווער דורכגעשטופט דורך די „שפערע“. „נא דיר — האט זי אריינגעשטעקט דעם אויסגעפוצטען בחור אין האנד די פלאש — דאס איז א בארשטש פון יונגע בוראקעס, איך האב עס פערווייסט מיט צוויי אייער און שמעטענע אויך אריינגעטהון; איך ווייס דאך פון ביאליסטאק — א רמז אויף די אמאליגע חסדים — אז דו האסט עס ליעב“. „און וואס האט איהר אין דער וואליזע, זעלדע קרוין?“ — האט ער געפרעגט. „מען קען זאגען, אזוי גוט ווי גארנישט — איך האב א קלייד, איז עס שמאל געווארען אויף מיר, האב איך געמיינט, אז דו וויכסט עפעס פון א גוטער שניידערקע, דאס איז דאך א גרויסע שטאדט, און א קלענערען טשעמאדאן האב איך נישט“. „אויב מיר געהן צום פוילישען קאנסול — האט ער געזאגט — וועלען מיר לאזען דעם טשעמאדאן אין באהנהויף אויף אויפבעוואהרונג“. „אויב ס'דארף קאסטען געלד, דארף מען נישט, זעה נאר ווי לייכט עס איז, איך קען איהם טראגען וויארסטען“. „עס קאסט גארנישט“, האט ער געענטפערט און ער האט צוגענומען פון איהר די וואליזע, אריינגעטהון אינעווייניג די פלאש מיט דעם בארשטש און אבגעגעבען אויף אויפבעוואהרונג. „וועלוועלע, מען וועט חס ושלום נישט צוגנבענען?“ האט זי געפרעגט אפאר מאל. ער, דער עלעגאנטער יונגערמאן, האט איהר געמוזט האלטען ביים האנד, אראבפיהרענדיג איהר פון די פול טרעפ, ווייל זי האט געזאגט, אז עס שווינדעלט איהר דער קאפ אראבקוקענדיג אונטען. אפילו וואלף דער לץ איז רויט

געוואָרען, זעהענדיג, ווי דער עולם קוקט עס אָן ווי זי האַלט זיך אָן איהם מיט אַלע קרעפטען, אַראָבגעהענדיג פון די ברייטע בעקוועמע טרעפּ, אַזוי ווי וואָלט געגאַנגען אויף אַ שמאָלען שטיג צווישען הויכע בערג... „דער שוואַרץ יאָהר זאָל זיי נעהמען! אויפ׳ן גראַיעווער וואָקזאַל ווייס מען נישט פון אַזוינע צרות" האָט זי געשאָלטען אין אַ טויטער שוויים האָט איהר בעדעקט.

אַז זיי זענען אַרויס פון וואָקזאַל און זיי האָבען זיך געלאָזען געהן צום קאָנסולאַט, וואָס איז געווען נאָהנט נעבען וואָקזאַל, האָט זי איהם אָנגעהויבען דערציילען וועגען איהר מאַמען און וויינען אויפ׳ן קול. ער האָט איהר געבעטען רחמים, אַז זי זאָל נישט ווייזען אַזוי אויפן גאַס, און זי האָט זיך אויף איהם געבייזערט:

— פון ווען ביסטו דאָס געוואָרען אַזאַ פריץ? אין ביאַליסטאָק וואָלסטו מיך אויך געלערענט וואָס איך האָב צו טהון? — צום סוף האָט זיך זעלדע בערוהיגט. זי האָט בעקוקט אין די ווישטאַוועס. זיי זענען פאַרביי אַ גרויסען וועש-געשעפט. אין פענסטער זענען געווען אויסגעשטעלט וואָקסענע פיגורען, אָנגעטהון אין פערשידענע העמדער.

— ווי זיי שעהמען זיך דאָס נישט. — האָט זי געשטוינט מיט פערלעגענהייט — אַזוינע חצופות, כמעט ווי די מאַמע האָט זי געהאַט!

און דאַן האָט זי זיך געווענדעט צו וואָלפ׳ן שטיל: „וועלוועלע, דו קוקסט אויך אויף דעם?" — „חלילה!" — האָט ער געענטפערט מיט אַ פול מויל.

דערווייל האָט זי בעקוקט די וועש און צום סוף געזאָגט: „מיינסט אפשר, אַז איך דאַרף עס נישט? — און דאַן שטילער: — ווי גאָט איז מיר ליב, אַלע פּלאַצט אויף מיר, פון די בולוועס"...

דאַן זענען זיי פערביי אַ הוט-געשעפט. עס זענען געווען אויסגעשטעלט היט פון דער נייעסטער מאָדע אויף שעניע, וואָקסענע קעפּלעך. זי איז געבליבען שטעהן.

— וועסט אריין מיט מיר? איך וואָלט מיר געקויפט אַזאַ היטעלע; די ווייבער אין גראַיעוואַ וואָלטען פון זינען אַראָב. — און זי האָט אַ וויז געטהון אויף איין וואָקסענעם קאָפּ. וואָלף האָט אַ וואָרף געטהון אַ בליק אויף דעם בעחנ׳טען קעפּעל פון דעם מאָדעל און דאַן אויף דעם גרויסען גראָבען קאָפּ פון זעלדען און געענטפערט: „שפּעטער, שפּעטער, זעלדינקע; איצט וועלען מיר זיך צואיילען צום קאָנסול".

זיי זענען אָנגעקומען אין פוילישען קאָנסולאַט. זי האָט גערעדט, פערשטעהט זיך, „דייטש". וואָלף איז געשטאַנען די גאַנצע צייט נעבען איהר, זיך איבערגעוואָרפען בליקען מיט׳ן סעקרעטאַר און ביידע האָבען זיך קוים איינגעהאַלטען פון לאַכען. דעם גאַנצען געשפּרעך קען מען פערשטעהן פון איהרע ענטפערס, און כדי ס׳זאָל חלילה נישט געמינדערט ווערען פון זייער חן, ווערען זיי דאָ ווערטליך איבערגעגעבען:

— יאָ — זעלדאַ — זעלדאַ מילער (דאָ דאַרף בעמערקט ווערען, אַז זי האָט אויסגעשפּראָכען — ווי אַלע גראַיעווער — דעם למד מיט די ליפּען און אַ ריש ווי אַ וו. די דזשענטשאַרעס זאָגען, אַז דאָס שטאַמט פון וועלוועל באָס. וואָס זיין נאָמען בעשטעהט נאָר פון וו׳ן און למד׳ן).

— מאַי מאָן, מאַי גימאָל אי גישטאָרבון.

— יעו, אוס גראַיעוואָ; גראַ-יע-וואָ; אפילו פוילען, אָבער אַזוי גוט ווי פּרייסען — זי ווייסען דאָך: קעניגסבערג, ליק, פּראָסקי, גראַיעוואָ.

— וואָס? אין די בעדער? זאָל אַזוי ביי מיר אין שטוב קיין צער נישט זיין.

דער סעקרעטאַר האָט איהר חושד געווען, ווי אַנדערע ווייבער, אַז זי וויל ביי איהם אַרויסקריגען אַ בילינגערען פּאַס און נאָכהער אַוועק אין אַ באָד. זי האָט עפּעס אַ מורמעל געטהון וואָלפ׳ן און פאַרטגעזעצט מיט וויינענדיגער שטימע:

— מיין ארמי, קראנקי, שוואכי מוטער ליגט אין שטערבען — און אָבווישענדיג די אויגען מיט'ן טיכעלע, האָט זי ארויסגענומען פון האנד־בייטעל איהר שוועסטערס בריעף און איהם געגעבען וואָלפ'ן. וואָלף האָט געכאַפּט א קוק און ערקלערט דעם סעקרעטאַר, אַז ער דאַרף איהר נישט פערדעכטיגען. דער סעקרעטאַר האָט געגלויבט און געזאָגט וואָס עס קאָסט.

— וואָס? כ'הער נישט — צעהן מאַרק — פון וואַנען וועל איך נעהמען? איך פאָהר דאָך נישט אין די בעדער; צו מיין אָרימער מוטער.

— דריי מאַרק ווילען זי איז גוט, א ניט דאַרף מען נישט — האָט זיך זעלדע געדונגען.

זי ווענדט זיך צו וואָלפ'ן: „וואָס פאַר א בעגעגעניש איז דאָס? זאָ וואָס האָט מיר נאָך אין לעבען נישט פּאַסירט".

ער ערקלערט איהר, אַז עס איז דאָ א בעשטימטער טאַריף, אָבער זי האַלט זיך ביי איהרס.

— איך קען ברענגען א בריף פון ראַבינער, אַז איך בין א אָרימע פרוי— מיין מאַן האָרעוועט שווער און ביטער אויפ'ן פעניג.

דער סעקרעטאַר און וואָלף לאַכען. „איהר האָט דאָך געזאָגט, אַז אייער מאַן איז געשטאָרבען" — מורמעלט וואָלף, און זי ווענדט זיך צום סעקרעטאַר און כאַפּט פעררעכטען איהרע רייד:

— מאַיי געמאַל, מאַיי געמאַל האָט מיך אוועקגעוואָרפען — איך שעם זאָך צו זאָגען.

— אַלזאָ, הערר[עלע], הערר קאָנסול, נעהמען זי פינף און פאַרטיג.

צום סוף האָט זי א זאָג געטהון מיט א זיכערען און ברוגז'ן טאָן:

— עס איז א שאַדע די צייט, מעהר וועל איך נישט געבען!...

און אַז זי האָט א לייג געטהון די פינף מאַרק אויפן טיש, האָט וואָלף שנעל צוגעלעגט די אַנדערע פינף מאַרק, און דער ענין האָט זיך געענדיגט.

— דער אינגעל וועט אָבנעהמען — האָט זי געזאָגט דעם סעקרעטאַר אָנווייזענדיג אויף וואָלפ'ן. און אַז זיי זענען ארויס, האָט זי זיך געבייזערט אויף וואָלפ'ן: „איהר, יונגע, פּאַטשט מיט די געלד; דו האָסט דיר א תלמיד, פּיקסט אָב א שעה אויפ'ן פּיאַנע און קריגסט דיינע פאַר מאַרק — עס קומט דיר אָן לייכט; ער וואָלט געווים גענומען ווענינער, ווען דו כאַפּסט זיך נישט ארויס — דיין געלד איז מיר אויך א שאָד, דו האָסט בעסער געקענט שיקען די פינף מאַרק דיין קראַנקען טאַטען".

אין אָוונד איז זי געפאָהרען צוריק קיין מייסען, און אין זיך האָט זי שטאַרק געהאַט פעראיבעל אויף וואָלפ'ן, וואָס ער האָט איהר צוגערעדט צו פאָהרען צוריק נאָך דעמזעלבען אָוונד „ער האָט א גרויסען צימער מיט א בעט און א סאָפקע אויך — האָט זי זיך געטראַכט, געהענדיג נעבען איהם צום באַהנהויף — און וואָס האָט ער מורא? האָב איך איהם דען אין ביאַליסטאָק נישט געהאַלטען ווי מיין אייגען קינד? דאָס איז דער שכר פון א נאַרישער אידענע!"

אין שטוב איז זי אָנגעקומען קרוב האַלבע נאַכט און אלקנה האָט גאַרנישט ערוואַרט, אַז זי וועט היינט קומען. אלקנה איז אויך געוועזן אין כעס אויף וואָלפ'ן און, ליגענדיג אין בעט מיט'ן קאָפּ צום וואַנד, האָט ער געזאָגט: „אַלץ ווייל די בינסט אַזאַ פערד — שלעפּסט נאָך מיט פאַר איהם באָרשטש און דו טהוסט אריין אייער, וואָס א הון קען לייגען א גאַנצען זומער, און אַז ער קומט קיין מייסען שטאָפּסטו אין איהם פון פאָרנט און פון הינטען מיינע פליישיגע און דיינע מילכיגע", — ווי ער האָט דאָס געזאָגט, האָט זי זיך דערמאָהנט, אַז דער באָרשטש איז געבליבען אין טשעמאָדאַן. עס האָט איהר שטאַרק הנאה געטהון און, ארויס־

נעהמענדיג די פלאש, האט זי געזאגט אלקנה'ן: „ער איז מסתמא אזא בארשטש נישט ווערט".

אויף מארגען האט איהר אלקנה אוועקגעפיהרט קיין בערלין און איהר אריינגעזעצט אין צוג, וואס פאהרט קיין אסט-פרייסען.ביידע האבען זיך דאן דערמאהנט, ווי ער האט איהר בעגלייט מיט צעהנדליגער יאהרען צוריק, ווען זיי זענען נאך יונג געווען, צום זעלבען באהן אויפ'ן זעלבען וואקזאל. ער איז געווען צופרידען: דאן האט זי איהם פערלאזען, ווי א טייוועל, און איצט פאהרט זי נאר אויף א חודש צוויי. זי וויינט ביים געזעגענען זיך און בעט איהם, ער זאל עסען אין „גאלדענעם לעווען" שניצעל און בראטען און ער זאל זיך לאזען וואהל געהן... און זי איז געווען טרויעריג: דאן איז זי געפאהרען קיין גראיעווא און טאטע-מאמע האבען נאך געלעבט, און איצט — — דאן זענען זיי נאך ביידע געווען יונג און זי האט ערווארט א קינד און איצט זענען זיי קינדערלאז; זיי זענען טאקע ביידע געזונד, אבער מען ווערט אלט... אז דער צוג האט זיך גערירט, האט זעלדע אויסגעבראכען מיט אזא געוויין, אז עס האט די מענשען דערמאהנט דאס געוויין פון די מאמעס אין די לעצטע מלחמה-יאהרען, ווען זיי האבען בעגליקט זייערע קינדער, וואס זענען אוועק אויפן שלאכט-פעלד. אלקנה'ן האבען זיך געשטעלט טרעהרען אין די אויגען ער האט געזעהען, ווי זי פאכעט מיטן טיכעלע און ער איז געשטאנען אונבעוועגליך, אנגעשפארט אויפן שטעקען, כדי דער עולם זאל נישט בעמערקען, אז איהם מיינט דאס זעלדע..

זי האט איהר מאמען געפונען א גוסס'ע. אין אנדערהאלבען טעג ארום איז זי געשטארבען.

זעלדע איז געבליבען אין גראיעווא נאר איבער די שבעה-טעג. מען האט איהר אפילו געבעטען, זי זאל בלייבען דעם גאנצען זומער, בפרט אז אזא רייזע קאסט דאך א שלל מיט געלד, נאר זי האט זיך אין גראיעווא קיין ארט נישט געפונען. אלץ האט איהר אויסגעזעהען אזוי דארפיש און פראסט, אפילו דער שטשוטשינער וועג און די נייע אלעע נעבען דער פאסט, און בפרט די באד-גאס, וואו איהר משפחה איז געזעסען. אלץ וואס איהרע קרובים האבען גערעדט, האט איהר אויסגעזעהען נאריש, בפרט דזשעגטשארסקע אלמנות און בעקערקעס, וואס זענען אמאל געווען איהרע חברטארינס. זי האט געשטוינט: נאך וואס האט זי אזוי געבענקט נאך דער באנגע און די איינגעפאלענע „כיזדרעס"? נאך די נארישע טענות פון די „יענטעס", וואס האבען די גרויסע וועלט נישט געזעהען? זי וואלט געווים גליקליך געווען, ווען זי וואלט געקענט אריבערפיהרען דעם אלטען בית-מדרש קיין מייסען: זי וואלט געגאנגען דאווענען אלע שבת און יום-טוב, און אפשר וואלט דאן אלקנה אויך אנדערש געווארען (אויף דעם האט זי נאך שטענדיג געהאפט). אבער וואס קען אזא פשוטע קליינע אידענע, ווי זי, זאגען דעם רבונו של עולם, וואס ער האט צו טהון? — זי האט געלאזען א פאר מארק אויף ליכט דעם אלטען בית-מדרש, צוויי מארק האט זי געגעבען יעדער חברה (נאר חברה קדישא נישט, ווייל ביי איהר מאמעס קבורה האבען זיי געוואלט פון איהר די הויט אראבברייסען); דער שוועסטער האט זי געלאזען געלד אויף א מצבה, און אוועק צוריק קיין „פרייסען".

אז זי איז געקומען צוריק קיין מייסען, אין איהר אויבער-שטיבעל, האט זי זיך געפיהלט ווי זי וואלט אריין אין א פאלאץ. נאכדעם ווי זי האט מיט גרוים געוויין דערצעהלט אלקנה'ן, ווי איהר מאמע איז געשטארבען, האט זי אנגעהויבען שיטען פעך און שוועבעל אויף גראיעווא, און ער האט זיך צוגעהערט, שטארק הנאה געהאט און געזאגט: „דרייסיג יאהר עלטער האסטו געדארפט ווערען, ביז דו זאלסט איינזעהען, וואס איך האב געזעהן! נאך אלס יונגעל". און אז זעלדע האט עס נע-

הערט, האָט זי זיך איבערגעבויגען איבער איהם, און מיט איהרע פלײשיגע ליפען האָט זי איהם אַ קוש געטהון אויפן באַק און געענטפערט מיט אַ צופרידענעם שמייכעל: „איך האָב דאָך שטענדיג געזאָגט, אַז דו בינסט אַ געבוירענער מיניסטער"

דער ערשטער ניצוץ

אַז אין דייטשלאַנד איז געוואָרען די אינפלאַציע און דאָס געלד איז געוואָרען ביליגער ווי מיסט, איז אלקנה אַרומגעגאַנגען אַ צומישטער. אונטערוויגס פלעגט ער טרעפען די יונגע, די „מאָדערנע" פעך־הענדלער, פלעגט בעטראַכטען זייערע אויסגעפּאַשעטע רויטע מאָרדעס, און פלעגט זיי מקנא זיין: זיי זענען נאָך יונג און האָבען כוח דורכצומאַכען יעדען שטורם. אין גוטע צייטען פלעגט ער אויסהערען פון די שכנים די נייעס פון די צייטונגען און פלעגט עס נאָכהער דערצעהלען זיינע פויערן. זיי האָבען זעהר געאַכטעט דעם „רוסע", וואָס ברענגט זיי אַלע נייעסען, און דער עיקר דאָס נייעס, אַז פראַנקרייך וועט באַלד האָבען די אמת'ע מפּלה... בעת דער אינפלאַציע אָבער — אָדער ווי ער האָט עס גערופען, אין דעם פּאַפּיר־מבול — איז ער געווען אין גרויסער פערלעגענהייט: וועט ער ראַטען די פויערן צו האַלטען דאָס פּאַפּיר־געלד און אויב עס וועט חס ושלום ווייטער פאַלען, וועט ער זיך נישט טאָרען ווייזען אויף זייער שוועל; און אויב ער וועט זאָגען דעם היפך, קאָן דאָך ווייטער פּאַסירען דער היפך. אַז די פויערן האָבען איהם דאָך געפרעגט, וואָס ער מיינט, פלעגט ער ענטפערען: „קיינער קאָן נישט זאָגען, וואָס דער פינאַנץ־מיניסטער טראַכט, אפילו די באַנקירען אין דרעזדען זענען ווי צומישטע".

ער האָט צוליב זיך אַליין אויך געהאַט גרויס עגמת־נפש, און אַרויספּאַהרענדיג יעדען פריהמאָרגען אין די אַרומיגע דערפער, האָט ער געזאָגט זעלדען: „עס איז אפשר בעסער אין די קרחת'דיגע טעג זיצען אין שטוב און גאָרנישט טהון". זי האָט איהר מיינונג קיינמאָל נישט געזאָגט. „מען דאַרף זיך פערלאָזען אויף גאָט", האָט זי געמורמעלט, און זי האָט זיך פערלאָזען אויף איהם, אויף איהר אלקנה'ן.

אַז מען האָט אָנגעהויבען צעהלען מיליאָנען, איז ער מבולבל געוואָרען — איצט האָט ער געוואוסט ווי שלעכט עס איז, אַז מען קען נישט לייענען. ביז ער האָט זיך איינגעוואוינט צום פּאַרב פון אַ מיליאָנענדיגען באַנקנאָט, האָט עס שוין געהאַלטען ביי מיליאַרדען און איין ברויט־מאַרקע האָט געקאָסט אַ מיליאַרד. לכתחילה האָט ער זיך געוויצעלט: „מיר זענען מיליאָנערען, זעלדע! ווען ר' הערציקע זאָל אויפשטעהן פון קבר, וואָלט ער ווידער געשטאָרבען בלויז פון קנאה", אָדער ער פלעגט אַ פרעג טהון זעלדען איידער ער פלעגט אַרויס פון שטוב: „וויפיעל מיליאָנען דאַרפסטו אויף טאָג־הוצאות?" „דער טייוועל ווייס זיי, די טפּשים", — פלעגט זי ענטפערען. נאָר צום סוף האָט ער שטאַרק מורא געהאַט, אַז דאָס פּאַפּיר־געלד וועט צו גאָרנישט ווערען און ער האָט אָפט געטראַכט: „אויב עס וועט חס ושלום ווערען אַ מלוכה־באַנקראָט, וואָס טהו איך דאַן?"

און אַז עס איז טאַקי דערגאַנגען צו דעם, איז ער שיער נישט פון זינען אַראָב. ער האָט געשאָלטען די מיניסטאָרען, די באַנק־דירעקטאָרען, אַלע: זיי איז גוט צו זיצען אין די פּאַרלאַמענטען און מיט איין קראַץ מיט'ן פעדער צונישט מאַכען דעם מענשענס פראַצע, וואָס ער האָט געקליבען זיין גאַנץ לעבען! „איך האָב שטענדיג געזאָגט, אַז די, וואָס האַלטען די פעדער אין האַנד, ברענגען אום די וועלט — אין ד'ערד מיט דער פעדער!"

אויף זיין גליק איז איהם געבליבען אויף לאַגער אַ ביסעל סחורה, נאָר דורך דער נאַכט האָט ער דאָך פערלוירען זיין האַלבען פערמעגען, נישט האָבענדיג געמאַכט קיין שלעכטע עסקים, נישט האָבענדיג אָנגעוואָרען דעם טייסטער. — ווי ער האָט זיך נאָר דערוואוסט פון באַנקראָט, איז ער אַרומגעגאַנגען איבער'ן צימער ווי אַ משוגענער אַיין, אַרויסגעהענדיג כאַפּען עפּעס נייעס, האָט ער זעלדען צוגע-

רופען: „איך וועל אוועק קיין דרעזדען און וועל די מיניסטאָרען אין פנים שמייסען די מיליאָנען און איך וועל בעטען צוריק די טויזענדער, וואָס איך האָב שווער פערהאָרעוועט אין פיערציג יאָהר!"

— מיט וואָס איז דיר ערגער פון אַנדערע? — האָט זי געפּרובט איהם צו בערוהיגען, נאָר ס'האָט איהם נאָך מעהר אויפגערעגט.

— דו ביזט אַ נאַרישע פרוי! — האָט ער געשריגען — ווער איז ביי דער בראַנזשע געבליבען? עס זענען אַראָבגעקומען יונגע חברה, וואָס האָבען גאָרנישט געהאַט און גאָרנישט פערלוירען; זיי ווייסען נאָר פרעסען און זויפען און אויסגעבען דאָס געלד אויף זונות — זיי וועלען איצט ווידער פערדינען און ווידער מקיים זיין די „מצווה" און זיך פּאַשען ווי די חזירים; קענסטו מיך, טפש, גלייכען צו זיי?

ס'האָט איהם אָבער גאָרנישט געהאָלפען און ער האָט נעביך געמוזט אָנהויבען אַלץ פון בראשית. פון זיין גאַנצען געלד האָט ער בעזונדערס געהיט די טויזענדמאַרק־שיינען מיט די רויטע שטעמפּעלעך. עס האָט זיך פערשפּרייט אַ קלאַנג אין דייטשלאַנד און אויך אין אויסלאַנד, אַז די דאָזיגע געלד־שיינען מוז די רייכסבאַנק איינלייזען און יעדער האָט געזוכט אָט די פּאַפּירלעך. אלקנה האָט געהאַט אַזוינע צוואַנציג שטיק; האָט ער זיי אַנגעטוהן זעלדען אויפ'ן האַלז אין אַ קליין זעקעלע און זי האָט עס געטראָגען אַ שטיק צייט. אָט די האָפנונג איז שנעל צו גאָרנישט געוואָרען, אָבער אלקנה — און ממילא זעלדע — האָט פונדעסטוועגען ווייטער געהאָפט, און אָפט פלעגט ער מיט'ן פינגער טייטלען אויף זעלדעס ברוסט און זאָגען: „דאָ ליגט אונזער ישועה, מיר וועלען נאָך ווערען גבירים! ווי מיר האָבען געזעהען, טויג נישט אַ מיליאָנער צו זיין, אָבער אַ נגיד איז גאַנץ גוט". ער האָט געהאָפט אויף די „רויטע שטעמפּעלעך" אין זעקעלע, און זי — אויף די רוסישע שפּאָרביכלעך, וואָס זענען געלעגען ביי וועלוועלען אין לייפּציג. אָבער בינו לבינו האָט ער שווער געאַרבייט — און כוח האָט ער שוין נישט געהאַט ווי אַמאָל — און זי האָט צוגעקאַרגט אין שטוב, כדי ווידער צו קלויבען אַ פּרוטה צו אַ פּרוטה אויף דער עלטער.

— ווען גאָט וואָלט אונז מזכה געווען מיט קינדער, וואָלט דער קאָפּ נישט געדאַרפט אַזוי אויסדאַרען — פלעגט זעלדע אָפט זאָגען, און ער פלעגט ענטפערען: „אַך און וועה איז דעם, וואָס דאַרף אָנקומען צו קינדער".

און אַז ער פלעגט פערדינען אַ פּאָר צעהנדליג מאַרק, פלעגט ער איהר אַ קלאַפּ טהון אויפ'ן פּלייצע און זאָגען מיט שמחה: „אַז דיין אלקנה וועט אַלט זיין אַכציג, וועט ער נאָך גיכער פערדינען אַ טאַלער ווי די יונגע חברה־לייט, וואָס פּאַשען זיך ווי די שווייגען". געמיינט האָט ער מיט דעם די יונגע בחורים, וואָס זענען אַראָבגעקומען פון גראַיעוואָ און זיך גענומען צו דעם מסחר. זיינע יוגענד־חטאים האָט ער גאַנץ שנעל פערגעסען, נאָר ער האָט בלויז געזעהען זייערע חטאים. ער, לכל הפחות, האָט אָבגעהיט פּסח און געפאַסט יום־כפּור, און זיי האָבען פון גאָרנישט געהאַלטען. זיי ווייסען נאָר פון הולטייען, און אויף דעם דאַרפען זיי קורח'ס אוצר, טאָ וואָס טהוען זיי? פערלויפען זיי אין יעדען דאָרף און כאַפּען אויס דאָס שטיקעל ברויט דעם עהרליכען פעך־אידען. דעריבער האָט זיי אלקנה אַזוי פיינד געהאַט.

און ס'איז געווען אַ מעשה, אַז ער האָט זיך אַמאָל מיט איינעם פון זיי, מאַקס ענגעל, געטראָפען אין אַ גוט, וואו אלקנה פלעגט ליפערען סחורה זייט דרייסיג יאָהר. אַז אלקנה האָט דערזעהען דעם יונגען פראַנט, איז ער אַנגעצונדען געוואָרען און איהם געזאָגט אין דער געגענוואַרט פון גוטבעזיצער: „מאַך דאָס דו פאַרטקאַמסט, יודע, און ווען נישט — האַלט דיך דער טייפעל!" דער חברה־מאַן, אַזוי ווי אַלע וואָס האָבען זיך גענומען צו דער פּרנסה (זיי האָבען זיך גערופען „אייל־אַגענטען"),

האָט זיך נישט אָבגעשראָקען און ער האָט איהם געענטפערט אין זיין מאַמען אַריין. אלקנה האָט קיין סך נישט געטראַכט און אַראָבגעלאָזען אויף איהם עטליכע מאָל דעם גראָבען שטעקען. ווען דער גוטבעזיצער זאָל זיי נישט פונאַנדערדייסען, וואָלט איהם אלקנה אוועקגעלעגט. מאַקס האָט געשריגען: „דו ביזט אַ יודע, אַ בעשומלער, און דו האָסט גענוג געלעבט" — און אלקנה ווידער האָט געשריגען: „ער הייסט נישט מאַקס ענגעל, נאָר מאיר אינגעל — ער גענאַרט זיך אַרוים פון מיליטער". צום סוף האָט דאָך אלקנה געזיגט און מאַקסענס פוס האָט זיך נישט בעוויזען אין דעם הויף.

ער, אלקנה, פלעגט אָפט האָבען צו טהון מיט די „כל הנערים", און כאָטש ער האָט געוואוסט, אַז זיי האָבען מורא פאַר איהם, האָט ער אויך מורא געהאַט פאַר זיי: ער, וואָס האָט זיך אָבגעריסען פון זיין בעל־הבית גאַנץ יונג און אַז ער איז זעלבסטשטענדיג געוואָרען, האָט ער איבערגעקעהרט די וועלט, האָט געוואוסט וואָס עס הייסט יונג זיין, און פלעגט אָפט קלערען מיט אימה וועגען יענע ווייטע צייטען — אייגענטליך, גאָרנישט ווייטע — ווען ער וועט אַלט זיין און נישט זיין מעהר בכוח צו קעמפען מיט די „שקצים".

אַז די נאַצישע בעוועגונג איז אין דייטשלאַנד געוואָרען שטאַרקער, אין יאָהר 1930, איז אלקנה געוואָרען אַ נאַצי. ער האָט אין דעם קיין בייזעס נישט געזעהען: ער איז שטענדיג געגאַנגען מיט'ן שטראָם און ער האָט עס געהאַלטען פאַר זעלבסטפערשטענדליך אויך איצט... ער האָט קיינמאָל קיינעם נישט געזאָגט, אַז ער איז אַ איד, און אַזוי ווי מען האָט איהם געהאַלטען פאַר אַ „רוסע", האָבען די נאַצים איהם אָנגענומען אַלס מיטגליד. אַז מען פלעגט שיטען פעך און שוועבעל אויף אידען, פלעגט עס איהם שטאַרק פערדריסען, אָבער ער האָט געהאַלטען דאָס מויל — דאָס לעבען האָט איהם אויסגעלערנט צו שווייגען, וואו דאָס רעדען נוצט נישט. אָבער אַז מען פלעגט רעדען וועגען דייטשלאַנד און די קאָמוניסטען, האָט ער זיך אויך אַריינגעמישט. ביי די פייערן אין דער אומגעגענד איז ער געבליבען דער „גרויסער פּאָליטיקער". וואָס ער האָט פערשטאַנען פון די נאַצישע רעדעס אין מיטינגען, האָט ער „פערקויפט" אין די דערפער. די נאַצים האָבען געהאַט שפּיאָנען, וואָס האָבען אויך איהם נאָכשפּיאָנירט — ווייל די שכנים האָבען איהם חושד געווען, — אָבער זיי האָבען איינגעזעהען, אַז ער פערשפּרייט טאַקי זייער תורה אין דער אומגעגענד... ער פלעגט אָפטמאָל צוגעבען אייגענעס אויך, צום ביישפּיל: פראַנקרייך און די קאָמוניסטען ווילען זיך איינע די האַנד געבען דורך דייטשלאַנד; די סאָציאַליסטען רייסען זיך אַרום אין פּאַרלאַמענט אומישנע מיט די קאָמוניסטען, אָבער אין אמת'ן ווילען זיי פערקויפען דייטשלאַנד צו די קאָמוניסטען אין רוסלאַנד; ענגלאַנד פאַבריצירט וואָפען פאַר דייטשלאַנד, און בשעת די פראַנצויזען וועלען אָבהיטען זייער גרעניץ מיט דייטשלאַנד, וועלען טויזענדער דייטשע אַעראָפּלאַנען אַנלויפען פון ענגלאַנד... און די פויערן האָבען געגלויבט; געגלויבט האָבען זיי, ווייל זיי האָבען געוואָלט גלויבען.

זייט די נאַצישע בעוועגונג איז שטאַרקער געוואָרען, האָט קיין „אייל־אַגענט" נישט געהאַט קיין דריסת־הרגל אין אלקנה'ס מקומות. ער האָט געמאַכט גוטע געשעפטען און געווען אין אַ געהויבענער שטימונג. ערשטענס, אַז דייטשלאַנד וועט אויפהויבען דעם קאָפּ, וועט זי דאָך בעצאָהלען איהרע באַנקנאָטען און ראשית כל וועט זי צאָהלען די „רויטע שטעמפּעלעך"; צווייטענס, אפילו אַז די נאַצים וועלען טהון די אידען דאָס, וואָס זיי סטראַשען, איז ער דאָך אַ רוסע; דריטענס, אַז די נאַצים וועלען אַרויף אויפ'ן בענקעל, וועלען זיי נישט סטראַשען און די אידען גאָרנישט טהון. די דריטע טענה האָבען גע'טענה'ט גרעסערע קענערס ווי אלקנה איז געווען.

ער האָט אָבער דער עיקר געבויט אויף דעם וואָס ,אין מייסען און אין דער גאַנצער „מדינה“ האַלט מען איהם פאַר א גוי. און ס'האָט זיך געמאַכט, אַז אויף איין גרויסער פערזאַמלונג האָט מען גערעדט מיט גיפט וועגען אידען און געזאָגט, אַז מען דאַרף זיי אַלע אויפהענגען. אלקנה האָט זיך נישט געקאָנט איינהאַלטען און געזאָגט שטיל צו דעם, וואָס איז געזעסען נעבען איהם לינקס: „מיר רוסען ווייסען, אַז אַלע צרות זענען אויף אונז געקומען, ווייל מיר האָבען זיך פערטשעפעט מיט די אידען“. יענער האָט אויף איהם א וואָרף געטהון א בייזען בליק און גאָרנישט געזאָגט. זיין שכן פון רעכטס האָט זיך אָבער אָבגערופען: „מיר זענען נישט די דומע רוסען“ — און האָט איהם א קלאַפּ געטהון אויפן פּלייצע. אלקנה איז געווען צופרידען, וואָס יענער האָט איהם נישט געכאַפּט ביי די ווערטער, וואָס האָבען זיך ביי איהם ווי נישט ווילענדיג אַרויסגעריסען. אָבער פון דאַן אָן האָבען די נאַצים איהם נאָכגעשפּירט; זיי האָבען איהם ביי גאָרנישט געכאַפּט, אָבער זיי האָבען פון איהם די אויגען נישט אַראָבגענומען.

איינמאָל, אין א זומער־טאָג, האָט וואָלף קירשענבערג געבראַכט א גאַסט פון ארץ־ישראל, א געבוירענער אין גראַיעווא. זיי זענען געפאָהרען אייגענטליך קיין דרעזדען זעהען די בעריהמטע „בילדער־גאַלעריע“, נאָר וואָלף דער ליץ האָט דעם גאַסט צוגערעדט אָבצושטייגען אויף איין אָוועגד אין מייסען. דער גאַסט האָט גאַנץ נאַאיוו געפרעגט: „ווי קאָנט איהר לעבען אין א שטאָדט פון בלויז גויים?“, און אלקנה האָט געענטפערט עפּעס ווי מיט שטאָלץ: „איך בין א נאַצי“. וואָלף האָט געפרעגט: „ווייסען זיי באמת נישט, אַז איהר זענט א איד?“ און אלקנה האָט רוהיג און זיכער געענטפערט: „ווער עס ווייס עס נישט פיערציג יאָהר, ווייס עס היינט אויך נישט“. „און אַז איהר הערט זיי רעדען געגען אידען?“ — האָט דער גאַסט געפרעגט. „שווייג איך — האָט אלקנה געענטפערט — און אַז איך וועל דאַרטען נישט זיין, וועלען זיי נישט רעדען אויף אידען? דער הונד, וואָס בילט, בייסט נישט. „זיי האָבען איהם אַלע ליעב“ — האָט זיך זעלדע אריינגעמישט.

דער אורח האָט זיך דאַן געווענדעט צו איהר: „איך האָב געהערט, אַז איהר לעבט דאָ שוין צעהן יאָהר און איהר עסט קיין טריפה נישט“. אלקנה האָט געזאָגט: „גלויבט נישט קיין ווייבער; זי כשר'ט דאָס טריפה פלייש פאַר מיר, מסתמא איז זי טועם דערפון“. „זאָל דיך דער קוקוק נעהמען, מאַן! — האָט זי אויפגעשריגען, אראָבלאָזענדיג אין גוטען מוט איהר גראָבע, פעטע האַנד אויף זיין קאָפּ, און זי האָט זיך געווענדעט צום גאַסט:

— איך האָב ליב קאַרטאָפליעס.. און איך קריג אמאָל פלייש אויך; אָדער דער מאַן ברענגט מיר, ווען ער איז אין דרעזדען, אָדער מיינע א קרובה שיקט מיר א פאַקעט פון פּראָסקי, און אמאָל קומט אויף יום־טוב מיין שוועסטער פון „גורי אריות“, ברענגט זי אויך מיט פלייש. דעם לעצטען שבועות האָב איך געהאַט פלייש איבער'ן קאָפּ: דער מאַן האָט געבראַכט צוויי קילאָ פון דרעזדען, מיין קרובה איז געקומען און האָט אויך מיטגעבראַכט א שפּאָר שטיקעל פלייש, און ריכטיג ערב־יום־טוב איז אָנגעקומען אומגעריכט א פאַקעט פון מיין שוועסטער. דער פּאַקעט איז געווען אונטערוועגס צוויי טעג, איז פון פלייש נישט געווען אַזא גוטער ריח, איהר זאָלט מיר ענטשולדיגען, אָבער איך האָב עס גוט אויסגעבריהט און געמאַכט קאָנקלעטען און גולאַש און שניצעל; מיר האָבען געגעסען עטליכע טעג צו פיער מאָל אין טאָג פלייש, ווייל ס'האָט נישט געקאָנט מעהר שטעהן; מיר האָבען געהאַט א סך פלייש, ווי די גויים (געמיינט האָט זי קאַטאָליקען) נאָך פאַסט.

זי וואָלט נאָך פאָרטגעזעצט, נאָר איהר מאַן האָט איהר איבערגעריסען און איהר צוגערופען: „פרוי, גיב א גלאָז טיי צום טיש“. זי האָט אַרויסגענומען פון שאַפע פיער טעפּעלעך פון דריי מינים און זי איז נאָך געבליבען א ווייל שטעהן;

בשעת מעשה האט זי געהאלטען אלע פיער טעפעלעך אין איין האנד, די פינגער אין זיי. איך בין שוין נישט זא פרום — האט זי געשמייכעלט און גערעדט „דייטש" — איך האלט שוין מאל שבת וואס ארויף אויך; די גויים קאופען שבת און זונטאג און ס'איז זיי זא גוט אויף דער וועלט". „אויב אזוי — האט זיך אלקנה ארייגעמישט — פארוואס עסטו נישט קיין שווייגעפלייש?" „אין פילאזאפיע קאן דיך קיינער נישט בייקומען, מאן — האט זי געענטפערט — גוט דערלעבט — דו זאגסט מיר מוסר, נו־נו".

אלקנה האט נישט פיעל אויסגעפרעגט וועגן ארץ־ישראל. זעלדע האט אבער געפרעגט און דער גאסט האט געענטפערט אויף איהרע פראגען. ביידע האבען זיך גוט צוגעהערט, נאר אלקנה האט נישט געקוקט בשעת מעשה דעם גאסט אין פנים, ווי ס'וואלט איהם נישט אנגעגאנגען: סוף־כל־סוף איז ער דא אויפגעוואקסען און כ'איז זיין „מדינה" — און וואסערע „מדינה" איז ארץ־ישראל, אז זי איז אין אי־דישע הענד?... זעלדע האט פלוצלונג איבערגעריסען דעם גאסט און ארייגעווארפען א פראגע: „זעהט, לעבען זאלט איהר, איז דארטען דא א סך בולוועס?" און אז ער האט א שאקעל געטהון מיט'ן קאפ אויף ניין, האט ער געשמייכעלט: „זאלט איהר געזונד זיין, ווי קען איך זיך לאזען אהין, אז איך האב אזוי ליעב בולוועס?" דער גאסט האט ווייטער דערצעהלט, זעלבסטפערשטענדליך מיט זייער געשמאק, וועגען וועלכען ער האט שוין געהערט פון וואלפ'ן און זיך לייכט געקענט פון דער קורצער אונטערהאלטונג אליין איבערצייגען.

— דארטען איז דא א אמת'ער כותל מערבי? און קבר רחל אויך? — האט זי געפרעגט, און איידער ער האט בעוויזען צו ענטפערען, האט איהר אלקנה מיט שפאט צוגעשריען: „טפש איינע, פון וואנען זאל דער מאן דאס וויסען?" — די לעצטע ימים נוראים האבען זיי געהערט אין הרעזדען, אז אין ארץ־ישראל זענען געווען אומרוהען און זעלדע האט אויסגעפרעגט דעם גאסט, וויפיעל געפאלענע עס זענען געווען און צי דאס איז געווען א ריכטיגע מלחמה, ווי צו בייששפיל, אין 1914 אין גראיעווא. אלקנה האט דערביי בעמערקט: „וואו דער טערק איז דער הערר, האבען יודען נישטס צו ערווארטען; עס איז נישט פרייסען". דער גאסט האט איהם געוואלט אויפמערקזאם מאכען אויף זיין טעות און געזאגט: „איצט הערשט ענגלאנד איבער'ן לאנד". אלקנה האט אבער א מאך געטהון מיט'ן האנד: „דאס וויים איך, אבער דאך איז דארט דער טערק דער אדון". זעלדע האט גע־שטראהלט פון דעם, וואס זי האט געהערט וועגן ארץ־ישראל. יעדען טאג דער־מאהנט זי אין דאוונען דעם נאמען ירושלים, עס זענען דא בעזונדערע תחינות פאר'ן קבר רחל, און דא הערט זי מיט די אייגענע אויערען וועגען די אלע הייליגע ערטער פון א מענשען, וואס האט עס אליין געזעהען מיט די אייגענע אויגען. זי האט זיך געוואונדערט, אז דער גאסט זיצט אהן א היטעל, אבער זי האט נישט געוואגט עפעס צו בעמערקען. ביים סוף האט זי א קלאפ געטהון איהר מאן איבער פלייצע און געזאגט צום גאסט:

— אז מיר וועלען אבקריגען דאס געלד, וואס זיי (געמיינט האט זי די דייטשע מלוכה) זענען אונז שולדיג, וועלען מיר פאהרען קיין ארץ־ישראל, מיר וועלען זיך קויפען א קאלאניע און אויסלעבען דארט אונזערע יאהרען.

— דיך ציהט אהין — האט אלקנה געזאגט מיט שפאט — ווייל דו האסט נאר וואס געהערט, אז דארט איז דא האלב גראיעווא.

— און אז יא, וואס איז עס פאר עוולה? — האט זי געענטפערט זיכער, — זיי זענען דאך נישט אין גראיעווא, נאר אין ארץ־ישראל, אין ירושלים.

— דו בענקסט נאך דער באד־גאס — האט אלקנה בעמערקט, כמעט אין כעס. זי האט זיך בעליידיגט.

— און וואסערער יחסן ביזטו דאס? דו ווייסט גאנץ גוט, ווער מיין טאטע
איז געווען און ווער דיינער.

— הער שוין אויף, דומע גאנז — האט ער זיך געווארפען.

זי איז רויט געווארען און ארוים אין קיך. מען האט געהערט, ווי זי ברומט אין
קיך: „שטענדיג, אז עס קומען מענשען, ווייזט ער זיין חזר'יש פיסעל“. אלקנה האט
זיך געמאכט נישט הערענדיג און געפרעגט:

— זענען דארט פארהאן נאפט־פאבריקען?

— דערווייל נאך נישט — האט דער גאסט געענטפערט.

— ווען איך זאל האבען הונדערט טויזענד מארק — האט אלקנה געזאגט —
וואלט איך דארט אויפגעשטעלט אזא פאבריק; אומעטום איז גוט צו זיין דער ער־
שטער.

אז ס'איז איהר איבערגעגאנגען דער כעס, איז זעלדע אריין צוריק אין צימער.
אלקנה האט איהר געזאגט מיט א פרעהליכען פנים:

— אז זיי ווילען אונז אומקעהרען אונזער געלד, ווילען מיר דארט אויפשטעלען
א נאפט־פאבריק — און איהר א קניפ געטהון אין באק.

— דו וועסט אין ארץ־ישראל נישט קומען אפילו אין צעהנטען גלגול — האט
זי געענטפערט מיט א שמייכעל, ווילענדיג זיך איבערבעטען.

אט דער בעזוך האט געלאזען זיינע צייכענס אין דעם אויבער־שטיבעל אין מיי־
סען. זייענדיג ימים נוראים אין דרעזדען, האט זעלדע איינגעארדענט, אז מען זאל
איהר שיקען יעדע וואך דעם ווארשאווער „היינט“. זי האט אפילו שווער געלייענט
א צייטונג, אבער דאך האט זי דורכגעדרעפטשעט די נייעסען און מיט די ידיעות
וועגען ארץ־ישראל האט זי זיך פשוט מחיה געווען, אי מיט דעם, וואס זי האט פער־
שטאנען און אי מיט דעם, וואס זי האט נישט פערשטאנען. אין די אווענדען פלעגט
זי לייענען אלקנה'ן שטיקלעך פון „היינט“. ביים אנפאנג האט ער צוגעהערט ווי
געצוואונגען, אבער נאכהער האט ער גערן געהערט. ער האט זיך אליין איינגערעדט,
אז איהם אינטערעסירען די ידיעות פון ארץ־ישראל נאר דערפאר, ווייל ער האט ליב
נייעס, ווייל א פארטגעשריטענער מענש דארף וויסען, וואס ס'טהוט זיך אין גאר דער
וועלט... זעלדע האט אנגעהויבען פאנטאזירען פון ארץ־ישראל און דורך די געדאנקען
איז אויך געקומען צו טראכטען וועגען דער שעה, וואס קיינער קאן זיך פון איהר
נישט אויסדרעהען — וועגען טויט. א מענש לעבט דאך נישט אייביג — וואו וועט
איהר געביין אהינקומען? אין דרעזדען איז דא א אידישער בית־עלמין, אבער אלקנה
איז דאך א גוי; ער זאגט, אז נאכ'ן טויט קאן מען מיט'ן טויטען אינטערשפארען א
פארקאן — וועט ער דען אויסגעבען געלד, אבי איהר צו ברענגען צו קבר ישראל?
ער וויל דאך, אז מען זאל נישט וויסען, אז זיי זענען אידען... איינמאל, ארויסגע־
הענדיג פון א גרינווארג־געשעפט, האט זי געהערט, ווי איין גויה זאגט דער צוויי־
טער: „די אידין ווירד אימער דיקער פאן אונזערם געלדע“. זי האט עס אלקנה'ן
נישט דערצעהלט, ווייל ער וואלט איהר נאך אנגעשאלטען, וואס זי צינדט אן שבת
ליכט און דאווענט פון א סידור און רעדט אויף גראיעווער לשון און בכלל, וואס
מען דערקענט, אז זי איז א אידיש קינד; אבער די מעשה האט איהר נישט געגעבען
קיין רוה. איצט האט זי געזעהען, וואס זי האט קיינמאל נישט געזעהען, אז די גויים
ווארפען אויף איהר גיפטיגע בליקען. זי האט נישט געוואגט צו געהן שפאצירען
אהן אלקנה'ן, און מיטנעהמען אין גארטען דעם „היינט“ געווים נישט. אז ער פלעגט
אב־געהן צו די נאצישע פערזאמלונגען, פלעגט זי זיצען אין פענסטער און איהם אב־
ווארטען אומגעדולדיג, ווייל זי האט מורא געהאט, טאמער וועט מען זיך דארטען
דערוויסען, אז ער איז א איד. ווען עס איז אלעמען קלאר געווארען, אז די נאצים

רוקען זיך צו צו דער ממשלה, האָט אלקנה גע'מוסר'ט זיין פרוי און איהר געזאָגט: „זאָג, פרוי, ווער איז אַ חכם און האָט אַלץ פאָראויסגעזעהען? איצט איז וואויל דעם, וואָס געהערט צו זייערע מענשען!"

נאָר אפילו צו יענער צייט האָט ער גערן געהערט זעלדען איהם פאָרלייענענדיג דעם „היינט", און אַז זיי פלעגען זיצען אליין אין גאָרטען אויף אַ באַנק, אָדער אַז זיי זענען געלעגען אויפ'ן געלעגער און נישט געשלאָפען, האָט ער זעלדען געפרעגט: „און וואָס איז דאָרט נאָך דאָ וועגען פּאַלעסטינא"? זי פלעגט האַלטען אין איין דערצעהלען, און כמעט שטענדיג האָט זי געענדיגט מיט דער פראַזע: „וואָס זאָגסטו אלקנה, וועלען מיר נאָך אַמאָל זיין אין ארץ־ישראל?" „וואָס וועלען מיר דאָרטען מאַכען? יונג זענען מיר נישט און שטאַרבען קאָנען מיר דאָ אויך" — פלעגט ער ענטפערען, אָדער ער האָט גאָרנישט געענטפערט. אָבער די תשובה האָט נישט אויסגעלאָשען דעם ערשטען פונק, וואָס האָט זיך אָנגעצונדען אין איהר האַרצען. זי האָט קיין סך נישט גערעדט און נישט געהאָפט אויף דעם — ווי אַזוי? און דאָך פלעגט זי אָפט אלקנה'ן און זיך אליין פרעגען, יעדעס מאָל, ווען זי פלעגט זיך אָנשטויסען ביים דאַווענען, ביים בענשען און אין תהלים אויפ'ן וואָרט „ירושלים" אָדער „ציון": „וועלען מיר אַמאָל זוכה זיין צו זעהען מיט אונזערע אייגענע אויגען ארץ־ישראל?".

דער סוף

— וועלען מיר אמאל זיין אין ארץ־ישראל? — אויף דער דאזיגער אונבע־אנטוואָרטליכער פראגע, וואָס זעלדע פלעגט זיך אָפּט פרעגען אין דער גוישער שטאָדט מייסען, האָט זי כמעט פּלוצלונג געקריגען דעם ענטפער. ווי איבער נאכט האָבען די נאצים פערכאפּט די ממשלה און זייער ערשטע טהאָט איז געווען, ווי בעקאנט, זיך נעהמען צו די אידען.

ווער האָט יעס, צום טייוועל, פערראטען, אז אלקנה איז א איד? ער האָט פּלוצלונג געפיהלט, אז די גאנצע גאס, וואו ער וואוינט, קוקט אויף איהם ביין. און אז ער האָט געמערקט, אז איינינע ענטפערען נישט אויף זיין „מאָיען, מאָיען" (די פערקירצונג פון „גוט מאָרגען"), האָט ער געוואוסט, אז דער סוד איז ארויס. עס איז איהם געלונגען אויסצובעהאלטען זיין אידישקייט פון ווילהעלם'ען, פון עבערט'ן, הינדענבורג'ן, אָבער נישט פון היטלער'ן. אלקנה'ן איז געווען קלאָר, אז דאָס שטאמט פון די שכנה'טעס: א פרוי קאָן דאָך קיין סוד נישט האַלטען, האָט זיי געווים זעלדע פערמרויט, אז זיי זענען אידען, כאָטש ער האָט איהר שטענדיג געוואָרענט, אז זי זאָל נישט דערצעהלען. און אַזוי איז עס דערגאנגען וואו מען דאַרף נישט. פאַרוואָס האָבען זיי, די נאצים, געשוויגען די גאנצע צייט? — האָט ער זיך אליין געפרעגט, און זיך אליין געענטפערט: אידער זיי זענען געווען זיכער מיט זייער נצחון, האָבען זיי נישט געוואגט צו פערטשעפּען א אידען, וואָס לעבט צווישען זיי צעהנדליגער יאָהרען, אָבער ווי נאָר זיי האָבען געקריגען די ממשלה אין האנד, איז אַלץ הפקר.

זעלדען האָט ער באלד אין די ערשטע טעג אוועקגעשיקט קיין לייפּציג צום „קרוב", צו וואָלף קירשענבערג. זי האָט פערלאָזען מייסען אין אָוועגד, כדי מען זאָל זי נישט זעהען אָבפּאָהרענדיג. און ער איז געבליבען אין מייסען און מיט אַלע כוחות געזוכט אויפצומאָהנען זיינע חובות ביי די פּויערען און גוטבעזיצער. דאָ

האָט ער געהערט: „רוסען צאָהלען וויר נישט" און דאָרטען: „איך ווייס, דאָס זי איין יודע זינד און איך בין דאָך נישט זאָ דום געלד דעם פיינדען דעם רייכעס אויסצוליפערען". אָבער אין אַלגעמיין איז איהם געלונגגען ארויסצוקריגען זיין געלד. ער האָט נישט גערוהט, נישט בייטאָג און נישט ביינאַכט, וויל ער האָט געוואוסט, אַז יעדע מינוט איז גאָלד ווערט, און ביי זיך אין שטוב אין מייסען פלעגט ער זיך פער'גנב'ענען איינמאָל אין צוויי טעג נאָך האַלבער נאַכט. ער איז געזעסען אין אויבערשטיבעל אין דער פינסטער, וויל ער האָט מורא געהאַט פאַר די נאַציס; דיר האָב איך גאָרנישט — הלוואי זאָלען אַלע אידען זיין ווי דו". ער איז אַרויף מיט אלקנה'ן אין שטוב און האָט איהם פערטרויט, אַז ביי איהם אין קרעטשמע איז געווען אַ פערזאַמלונג און איינער האָט געזאָגט, דאָס אלקנה האָט זיך אַמאָל אויסגעדריקט, אַז אַ שלעכטער סוף וועט אויסגעהן צו דעם, וואָס פערטשעפעט די אידען. אַלע זענען געוואָרען אָנגעצונדען און בעשלאָסען איהם צו אַרעסטירען דעריבער האָט ער אויך דעם אויוען נישט איינגעהייצט און געפרוירען.

איינמאָל, קומענדיג שפעט ביינאַכט אַהיים, האָט איהם אָבגעוואַרט דער קרעטשמער פון „גאָלדענעם ליעווען". אלקנה איז אויפגעציטערט געוואָרען. דער אַלטער קרעטשמער, וואָס האָט איהם געקענט פיערציג יאָהר פאַר אַ גוטען קונד און אָרענטליכען מענשען, האָט איהם געדריקט די האַנד און איהם געזאָגט גאַנץ שטיל: „הערר מילער, פאַר מיר האָסטו מורא? געווים בין איך אַ נאַצי, אָבער צו דיר האָב איך גאָרנישט — הלוואי זאָלען אַלע אידען זיין ווי דו". ער איז אַרויף מיט אַלקנה'ן אין שטוב און האָט איהם פערטרויט, אַז ביי איהם אין קרעטשמע איז געווען אַ פערזאַמלונג און איינער האָט געזאָגט, דאָס אַלקנה האָט זיך אַמאָל אויסגעדריקט, אַז אַ שלעכטער סוף וועט אויסגעהן צו דעם, וואָס פערטשעפעט די אידען. אַלע זענען געוואָרען אָנגעצונדען און בעשלאָסען איהם צו אַרעסטירען אַלס איד און פּראָוואָקאַטאָר.

— נעהם די ליכטע זאַכען און ראַטעווע דיך — האָט דער קרעטשמער גע־זאָגט. — וואַרט נישט קיין איין סעקונדע, מילער — האָט ער צוגעזאָגט אַלקנה'ן, — לאָז דעם שליסעל ביי מיר, דיר וועט חלילה אַ האָר פון קאָפּ נישט פאַלען.

אלקנה האָט אָנגעטהון די אַלטע שיך, וואו ער האָט פערבעהאַלטען דאָס געלד, אַריינגעשטופּט אין אַ קליין טשעמאָדאַנטשיק, וואָס עס האָט זיך נעלאָזען, אין אַוועק. אויף די טרעפּ, אין דער פינסטער, האָבען זיך ביידע אַלטע געזעגענט מיט טרעהרען און זיך צעקושט. דער קרעטשמער האָט געזאָגט:

— מיר וועלען זיך נאָך זעהען, מילער; דיין נאָמען איז אַ ריכטיג דייטשער און איך בין זיכער, אַז דו האַלטסט מיט אונז, נישט ווי די אידען אין בערלין, וואָס האָבען פערכאַפּט דייטשלאַנד אין זייערע הענד; אָבער עס איז אַ שכור'ע צייט, מיר זענען אַלע שכור, און דער ניכטערער דאַרף אָבטרעטען דעם וועג".

מילער האָט זיך אויסבעהאַלטען אין שטאָחט־גאָרטען, פרירענדיג פון קעלט ביז די קניה אין שניי; אַזוי האָט ער געוואַרט ביז דעם ערשטען פאַרטאָג־צוג פון דרעזדען קיין לייפּציג. ער האָט זיך דערמאָהנט אָן פיעל ביטערע שעה'ן אין זיין לעבען: ווען ער איז נאָך אַ משרת געווען ביי ר' הערצקען; ווען מען האָט איהם געכאַפּט אין מייסען די ערשטע טעג פון קריג און איהם געוואָלט דערשיסען, וויל ער איז אַ „רוסע", און נאָך און נאָך אַנדערע צייטען.

„איך בין ניצול געווארען פון ר' הערצקען, איך בין ניצול געווארען פון דעם המן, וועל איך ניצול ווערען אויך פון זייערע הענד" — האט ער זיך געטראכט, און דאך האט ער זיך געשראקען פאר'ן מינדעסטען שאָרך אין גארטען, פאר זייניגע אייגענע שריט.

אז ער איז אויף מארגען אנגעקומען בשלום קיין לייפציג און אריין צו וואלף קירשענבערג'ן, האט ער זיך געכאפט איהם און זעלדען קושען און געוויינט ווי א קליין קינד. קיינער האט קיינמאל אלקנה'ן נישט געזעהען וויינענדיג, אבער דאסמאל האט ער געוויינט. ער האט געוויינט פון שמחה, וואס ער האט זיך געראטעוועט און פון צער, וואס ער איז אזוי געבליבען אויף דער עלטער. וועלוועלע האט איהם געטרייסט, אז אין א וואך ארום וועט אלץ ווידער רוהיג ווערען. און אז עס איז אריבער איין וואך, צוויי, א מאנאט און ס'איז נאך ערגער געווארען, האט אלקנה אנגעהויבען צו טראכטען, וואס ער האט צו טהון. אין יענע טעג האבען א סך פלוגערע און פערניכפטיגערע פון אלקנה'ן די אויגען געעפענט, און ווער זמן מען האט געקאנט, האבען זיי געראטעוועט זייער ביסעל פערמעגען און אוועק פון דייטשלאנד קיין ארץ־ישראל. אז אלקנה האט דאס ערשטע מאל געטראכט וועגען אריבערציהען זיך קיין ארץ־ישראל, האט ער זיך ווי דערשראקען פאר דעם געדאנק. נאר הערענדיג, אז „גאנץ דייטשלאנד" פאהרט קיין ארץ־ישראל, האט ער זיך צוגעוואוינט צו דעם געדאנק און וואס מעהר ער האט וועגען דעם געטראכט, אלץ קלענער איז געווארען, זיין מורא און בערצוייפלונג.

— און וואס ווייסטו, זעלדע, זאגען צו דעם, אז מיר וועלען פאהרען קיין ארץ־ישראל? — האט ער איהר אין איין שענעם טאג פלוצלונג א פרעג געטהון.

זי איז איבערגעשפרונגען פון שמחה.

— איך האב דאך שטענדיג געזאגט „ארץ־ישראל". זאג, אלקנה, אז זעלדע זאל לעבען!

וואלף האט שוין פריהער בעשלאסען צו פאהרען קיין ארץ־ישראל און געבען דארט, ווי אין לייפציג, מוזיק־לעקציעס. ער האט זאגאר שוין אנגעגעבען א ביטע אויף א סערטיפיקאט און ס'איז איהם צוגעזאגט געווארען אויף צוויי וואכען ארום. אז וואלף איז יענעם טאג געקומען אהיים, איז איהם זעלדע אנטקעגענגעלאפען מיט א שיינענדיג פנים:

— דער שווארץ יאהר נעהמט איהם נישט, אלקנה איז דאך א ווארימער איד, מיר פאהרען קיין ארץ־ישראל, מיט דיר צוזאמען פאהרען מיר!

פון די לעצטע פאר ווערטער איז וואלף נישט געווען אזוי שטארק צופרידען, ווייל ער האט פון זיי געליטען איבערגענוג במשך פון די וואכען, וואס זיי זענען געווען ביי איהם, און ער האט פערשאלטען די טעג, וואס ער האט אין ביאליסטאק געגעסען ביי זעלדען קאשע און בארשטש... נאר ער האט געוויזען א פרעהליך פנים און ביידען געדריקט די האנד.

אויף צומארגענס איז אלקנה געגאנגען צום ענגלישען קאנסול אין לייפציג. ער האט געוויזען דעם קאנסול, אז ער האט אכצען טויזענד מארק און דער קאנסול האט איהם צוגעזאגט געבען א וויזע. אלקנה האט נישט פערגעסען וויזען דעם קאנסול אויך די טויזענד־מארק־שיינען מיט די „רויטע סטעמפעלעך" און אפילו די רוסישע שפאר־ביכלעך, וואס זעלדע האט מיטגעבראכט פון גראיעווא. דער קאנסול האט געשמייכעלט און בעמערקט: „דאס קענט איהר לאזען

דאָ". „ניין, ניין!" האָט אלקנה א מאַך געטאָן מיט דער האַנד, ווי ער וואָלט בעסער געוואוסט ווי דער קאָנסול, און די פּאַפּירלאַך מיט די ביכלאַך פאַרזיכטיג אַריינגעטאָן צוריק אין בוזעם־קעשענע.

אין א חודש אַרום זענען אלקנה און זעלדע געפאָהרען צוזאַמען מיט וואָלפ'ן קיין ארץ־ישראל. — אַז זיי זענען אַריבער די דייטשע גרעניץ און זיך אויפגעהאַלטען אויפ'ן וואָקזאַל אין זאַלצבורג, האָט אלקנה כסדר געפרעגט וואָלפ'ן, צי זיי זענען שוין זיכער אַרויס פון דעם פערפלוכטען „פּרייסען", און ווען ער האָט זיך איבערצייגט אַז ס'איז אַזוי, האָט ער אויפגעהויבען דעם שטעקען אויף דער זייט פון וואַנען זיי זענען געקומען און געשריען: „ס'איז אמת! איך האָב טאַקע געזאָגט, אַז א שלעכטער סוף וועט אויסגעהן צו דעם, וואָס פערטשעפּעט זיך מיט אידען, און איהר וועט עס נאָך דערלעבען, פערפלוכטע באַנדע!" זעלדע האָט איהם א כאַפּ געטאָן ביי דער האַנד און איהם געוואָלט בערוהיגען. זי האָט זיך ביי איהם געבעטען מיט א וויינענדיגער שטימע: „ראַטעווע מיך, דו הערסט אויף? איך פאַל דיר דאָ אַנידער!" װעלוועלע האָט געלאַכט און געפּרובט איהר צו בערוהיגען: „זעלדינקע, דאָ קען מען אויסגיסען דאָס האַרץ". „פונדעסטוועגען—" האָט זעלדע געטענהט.

— איהר וועט האָבען המנ'ס מפּלה! — האָט אלקנה ווייטער געשריגען זיך נאָך פערמעסטענדיג מיט'ן שטעקען אויף „פּרייסען".

* * *

זיי זענען אָנגעקומען אין ארץ־ישראל און מיט זיי „גאַנץ פּרייסען".

אַז אלקנה'ס פוס איז נאָר אַרויף אויפ'ן באָדען פון תל־אביב און ער האָט געזעהן די פרישע, שענע, שטאַרקע און אומעטום אידען, ריינע, פרישע און נישט־צושראָקענע אידען, האָבען זיך איהם געשטעלט טרעהרען אין די אויגען. „דאָס איז אונזער פּרייסען", האָט ער געזאָגט און נישט גערעדט מעהר. זעלדע האָט געוויינט אויפ'ן קול. אלקנה האָט איהר געלאָזט וויינען: דאָ איז זי דאָך נישט צווישען גויים, זי איז צווישען אידען און זי קען וויינען וויפיעל איהר האַרץ גלוסט.

נאָך דעם ערשטען אָוועגד האָט אלקנה געהערט אין האָטעל, וואו זיי זענען איינגעשטאַנען, אַז ער קען אָוועקגעבען זיין געלד אויף א היפּאָטעק און זיך לעבען אויף דער עלטער רוהיג; און אַז ער וויל, קען ער קויפען א קליין הייזעל און לעבען גאַנץ שען פון דירה־געלד. ער האָט זעלדען א קלאַפּ געטאָן אויפ'ן פּלייצע און איהר געזאָגט:

— דו האָסט נישט וואָס מורא צו האָבען, זעלדע, אַז אויף דער עלטער וועלען מיר דאַרפען אָנקומען צו מענשען.

און זי האָט בעמערקט מיט א רמז: „בפרט אַז י ע נ ע געלד וועט אויך זיין געלד" — געמיינט האָט זי די „רויטע סטעמפּעלעך" און די שפּאַר־ביכלאַך.

יענע גאַנצע נאַכט האָבען זיי אַנ'אויג נישט צוגעטאָן. זי האָט געזאָגט: „איך פיהל זיך עפּעס, ווי מיר וואָלטען היינט חתונה געהאַט". „דו ביסט גערעכט, זעלדע", האָט אלקנה געלאַכט אויפ'ן קול.

די „שבעת ימי המשתה" זענען פאַרביי אין בעזוכען ביי גראַיעווער. וואָס זענען אַמאָל געווען אין גראַיעווע אָנגעזעהענע בעלי־בתים, סוחרים אָדער קרע-

מערם. אין גראיעווא האבען אלקנה מיט זעלדען נישט געהאט די זכיה מיט זיי א ווארט צו רעדען, און דא האט מען זיי אויפגענומען ווי אלטע גוטע פריינד און מען האט זיי געבעטען, אז זיי זאלען דורכאויס ווידער קומען. זיי זענען אין זייערע אייגענע אויגען חשוב'ער געווארען, נאר איינער האט עס דעם אנ־דערן נישט געזאגט.

וואלף האט זיי געהאלפען דינגען א דירה און איינקויפען מעבל. פאר נישט טייער זענען זיי געזעסען אין א דירה מיט א באדע־צימער און אפילו מיט א בית־כסא אין שטוב (לכתחילה האבען זיי די דאזיגע איינריכטונג געהאלטען פאר א חסרון), פשוט ווי די גראפען, ווי פירשטען. אז זיי זענען געלעגען די ערשטע נאכט אין דער נייער דירה, האט זעלדע זיך אנגערופען: „האבען מיר אמאל אין אויבער־שטיבעל אין מייסען גאר געחלומט וועגן אזא מלוכה'שער דירה?" און אלקנה האט איהר געזאגט גאנץ שטיל: „דערצעהל קיינעם נישט — וועמענס עסק איז עס? דא זאגט געוויס יעדער איינער, אז אין חוץ לארץ איז ער געווען א „גביר" און געזעסען אין א פאלאץ". זי האט געענטפערט: „איך רעד דען עפעס? איך זאג דאך נאר; און נאר דיר זאג איך עס".

אין „האניג־מאנאט", יעדען פארנאכט, זענען זיי ביידע געזעסען אין די שדרות־רוטשילד — די ראטשילד־אלעען. ער האט שטארק הנאה געהאט פון דער פאליטיק פון די אלעען־חכמים — דארט קומען זיך צונויף אינדערפריה און פארנאכט תל־אביב'ער אלטווארג און רעדען ארום די וועלט־פאליטיק — נאר דא האט ער, דער פאליטיקער פון זאקסען, נישט געוואגט צו עפנען דאס מויל. ער פלעגט אויסהערען און צושאקלען מיט'ן קאפ. נאר אמאל פלעגט ער פלוצלונג ארייַנפאהרען מיט א פראגע: „וואס מיינט איהר, רוסלאנד אדער דייטשלאנד וועלען אמאל בעצאהלען די חובות, וואס זיי זענען שולדיג פריוואטע מענשען?" — און מיט דעם האט ער געגעבען א געלעגענהייט א סך „פינאנץ־מבינים" אויסשיטען זייער חכמה. ער פלעגט אלעמאל שטעלען די פראגע, נאר נישט די זעלביגע מענשען. ער פלעגט אויסהערען די טענות און אמאל פלעגט ער ארויס פון אזא געשפרעך אהן האפנונג ארויסצוקריגען ווען עס איז זיין פער־מעגען פון די „צוויי אדירי עולם" און אמאל האט ער שטארק געהאפט, אז ער וועט אבקריגען ביז א פרוטה...

אין איינעם פון די פארנאכטען, זיצענדיג אליין אויף א באנק, קומט זיי אן אנטגעגען — ווער? — מאקס ענגעל. פון ווייטען האבען זיי שוין דערקענט זיין דיקע מארדע פון עסען דאס זאקסישע פלייש און רויטע צורה פון מינכע־נער ביער. „הערר מילער!" האט ער אויסגעשריען מיט שמחה און געדריקט ביי־דענס הענד. „דו ביזט אויך דא, מאקס?" האט זיך אלקנה דערפרעהט מיט איהם, און זעלדע האט איהם געזאגט: „זעץ זיך — וואס מאכסטו, מאיר'קע?" דא האבען זיי אלע פערגעסען, אזוי ווי קיינמאל גארנישט געווען, די קאנקורענץ מיט די „איינגלעך" און די גרויסע שלעגעריי צווישען אלקנה'ן און מאקס'ן אין א הויף, פון וועלכער אלע פעך־אידען האבען לאנג גערעדט. זיי האבען זיך אונ־טערהאלטען פריינדליך. מאקס האט געזאגט:

— וואס האב איך דארט מעהר צו זוכען? ביי א אידען קויפט מען נישט, און אז מען קויפט בעצאהלט מען נישט. האב איך גארנישט לאנג געטראכט און געקומען אין ארץ.

אלקנה מילער האט ביי איהם געוואלט ארויסקריגען, צי ער האט געבראכט מיט זיך געלד.

— איך האב מיטגעבראכט מיין ווייב, זי איז מעהר ווערט ווי געלד — האט ער געענטפערט — און איך ארבייט אויפ׳ן בוי.

— ווען איך בין יונגער וואלט איך אויך געגאנגען ארבייטען אויפ׳ן בוי, זא וואהר איך לעב — האט אלקנה בעמערקט.

— אפשר וועט דיר גאט העלפען און דו וועסט עפעס אנדערש געפינען— האט זעלדע געזאגט — פון א סוחר אראב אויף א פשוט׳ען ארבייטער, האב געדולד, דו וועסט עפעס בעסערס געפינען.

— דא איז אלץ גוט — האט מאקס געענטפערט.

— עס שטימט — האט אלקנה צוגעגעבען און זעלדע האט געשוויגען.

— מיין ברודער זיגפריעד קומט אויך באלד אהער — האט מאקס ווייטער געזאגט — ער ווארט אין בערלין אויף א סערטיפיקאט און ער האט גוטע אויסזיכטען איהם צו קריגען.

— זיגפריעד? דאס איז דאך זעליג, דער קליינער זעליגל, א? — האט זעלדע געפרעגט.

— אוודאי — האט אלקנה געענטפערט אנשטאט מאקסען — ער האט איי־בערגענעכטיגט א נאכט אין פרייסען, איז ער פון זעליג געווארען זיגפריעד.

מאקס האט געשמייכעלט. אזוי זיך אונטערהאלטענדיג האט ער ארויסגענו־מען א בריעף פון ברודער און זיי דערצעהלט א מעשה, וואס האט זיי אייסער זיך געבראכט: האצקעל פון דעסוי — וואס איז געווען אין דער יוגענד א יונג ביי ר׳ אברהם היימ׳ען און דערנאך ביי ישראל משה׳ן — איז מסתמא פון זינען אראב; ער איז ארויסגעשפרינגען פון באהן — אזוי שרייבט זיין ברו־דער, — ער איז געלעגען צוויי טעג אין לייפציג אין א שפיטאל און געשטאר־בען; איצט פאהרט זיין ווייב מיט צוויי קינדער ארעם און נאקעט צוריק קיין גראיעווא.

אלקנה און זעלדע זענען אויפגעציטערט געווארען, איהם בעפאלען מיט פראגען, און צום סוף האט אלקנה געזאגט:

— ער איז דאך געווען דער ראטשילד פון אנהאלט, אבער אז די גויים צאהלען נישט, העלפט נישט קיין חכמה און קיין ראטשילד.

און נאך א קורצען שווייגען האט ער ווייטער געזאגט:

— האצקעל איז נישט פון זינען אראב, ער איז געווען א חכם — ער האט זיך דאס לעבען גענומען, ווייל ס׳איז איהם נישט געבליבען קיין אנ־דער ברירה, ווי פאהרען צוריק קיין גראיעווא, און בעסער דער טויט איידער די גראיעווער באד־גאס.

בשעת מעשה האט ער א ווינק געטאן אויף זעלדען. אין אנ׳אנדער צייט וואלט איהם שוין זעלדע אויפגעוויזען, ווער ס׳איז נעהנטער צום באד־גאס, זי צי ער, נאר אין אזא צייט האט זי כמעט נישט געהערט וואס ער האט געזאגט, און זי האט געהאלטען אין איין בעדויערן האצקעל׳ס ווייב, וואס נאך די גוטע יאהרען אין פרייסען מוז זי נעביך צוריק קיין „גראנדעווקע“.

— און אפשר וועט זי נאך דארפען אנקומען צו איהרע קרובים — האט

זי געזיפצט — זיי זענען אַלע שלעפּערס און דערצו כלבים אויך — און זי האָט געענדיגט ווי צו זיך אַליין — די דזשעגטשאַרעס זענען קיינמאָל קיין גוטע מענשען נישט געווען.

— דאָרט איז מעהר קיין פּלאַץ נישטאָ פאַר אונזער איינעם, די גויים קענען זיך אוועקהרג׳נען מיט העלצער. ווער עס איז קלוג און שאַרט זיך ארויס פריהער מאַכט גוט — האָט מאַקס געזאָגט.

אַלע דריי זענען געזעסען אַראָבגעלאָזען די קעפּ, נישט געפינענדיג קיין ווערטער אויסצודריקען זייערע געפיהלען.

דערווייל איז אָנגעקומען וואָלף, וואָס האָט זיך אָבגערעדט מיט די אַלטע זיך דאָ צו טרעפען און געהן עסען ביי זיי אָוועגדברויט. אלקנה האָט איהם פאָרגעשטעלט מאַקס ענגלען, וועלכען ער האָט געקענט נאָר נאָכ׳ן נאָמען נאָך; ער האָט שטענדיג געהערט אין מייסען, ווי אלקנה שילט איהם צוליעב דער מחלוקת מיט איהם, וואָס ער האָט יאָהרען נישט פערגעסען. אלקנה האָט אָנגעוויזען מאַקס׳ן אויף וואָלפ׳ן:

— ווען נישט דער יונגערמאַן, מאַקס, וואָלטען מיר דאָ נישט געווען.

זעלדע איז אַריינגעשפּרונגען מיט איהרס:

— ווען איך וואָלט איהם די נשמה נישט דערכאַפּט אין דער מלחמה־צייט אין ביאַליסטאָק, ווער וויים וואו זיין געביין וואָלט איצט געווען.

און זי האָט וואָלפ׳ן אַ קלאַפּ געטאָן מיט ליבע אויפ׳ן פּלייצע. זי האָט שוין פערגעסען דאָס שיקזאַל פון האַצקלען און זיין משפחה.

אלקנה האָט איינגעאָטעמט דעם וואונדערבאַרען ריח פון די פּרדסים, האָט בעטראַכט די שענע אַלעע און די פרישע מאָדערנע הייזער, און טראַכטענדיג, אַז ס׳האָט קיין סך נישט געפעהלט, אַז ער זאָל האָבען האַצקעלס סוף, האָט ער זיך געפיהלט גוט און געזאָגט צו זיך אַליין עפּעס ווי מיט חרטה:

— אַי שען דאָ איז — אַ שאָד, וואָס איך בין אַהער נישט געקומען מיט פערציג יאָהר צוריק, איידער זיך אַרומשלעפּען אין אַ מדינה פון שונאים.

וואָלף האָט געשמייכעלט, און איידער ער האָט נאָך בעוויזען צו בעמערקען, אַז מיט פערציג יאָהר צוריק איז תל־אביב נאָך אויף דער וועלט נישט געווען, האָט זיך מאַקס אַרויסגעכאַפּט:

— דאַן איז אויך נאָך נישט געווען — היטלער...

אינהאלט:

דער ערשטער (אנשטאט אנ'הקדמה)	3
ישראל משה'ס ווינטער	9
אסרו חג	19
מזל טוב! א אינגעל!	27
ר' זינדעל תלמיד חכם	37
אויף קבר אָבות	47
צו קבר ישראל	59
משה בערל מחלל יום טוב	69
אשרי תמימי דרך	81
בראנדענבורגער נסיעות	93
א ליבע פון גרינעם בארג	105
שמשון הגבור	119
ביים גראף ביסמארק	127
ווען דאס לעבען איז נישט ליעב	133
די לעצטע נסיעה	143
אין דער גרויסער וועלט	157
דער ערשטער ניצוץ	169
דער סוף	179